

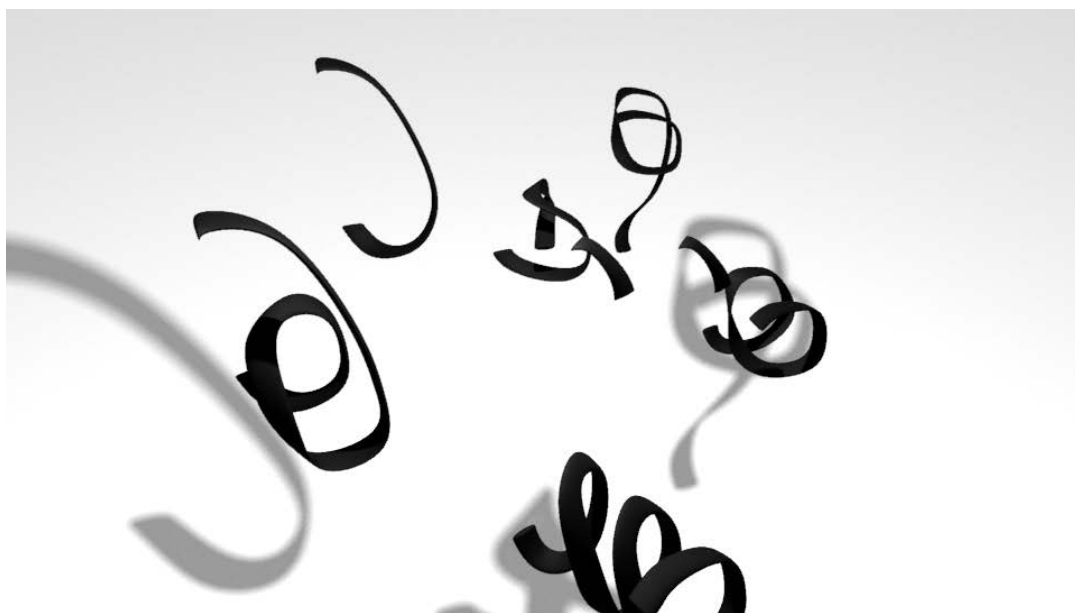
műhely

2020

/5
-6

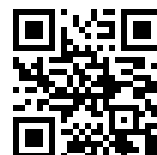

BELSŐ SZABADSÁG

TEKINTSE MEG A MŰHELY ÚJ LOGÓJÁNAK ANIMÁCIÓJÁT A FOLYÓIRAT HONLAPJÁN: WWW.GYORIMUHELY.HU

AZ ÚJ CÍMFORMÁT, LOGÓT ÉS A HOZZÁJUK KAPCSOLÓDÓ ANIMÁCIÓT FARKAS GERGŐ TAMÁS TERVEZTE.

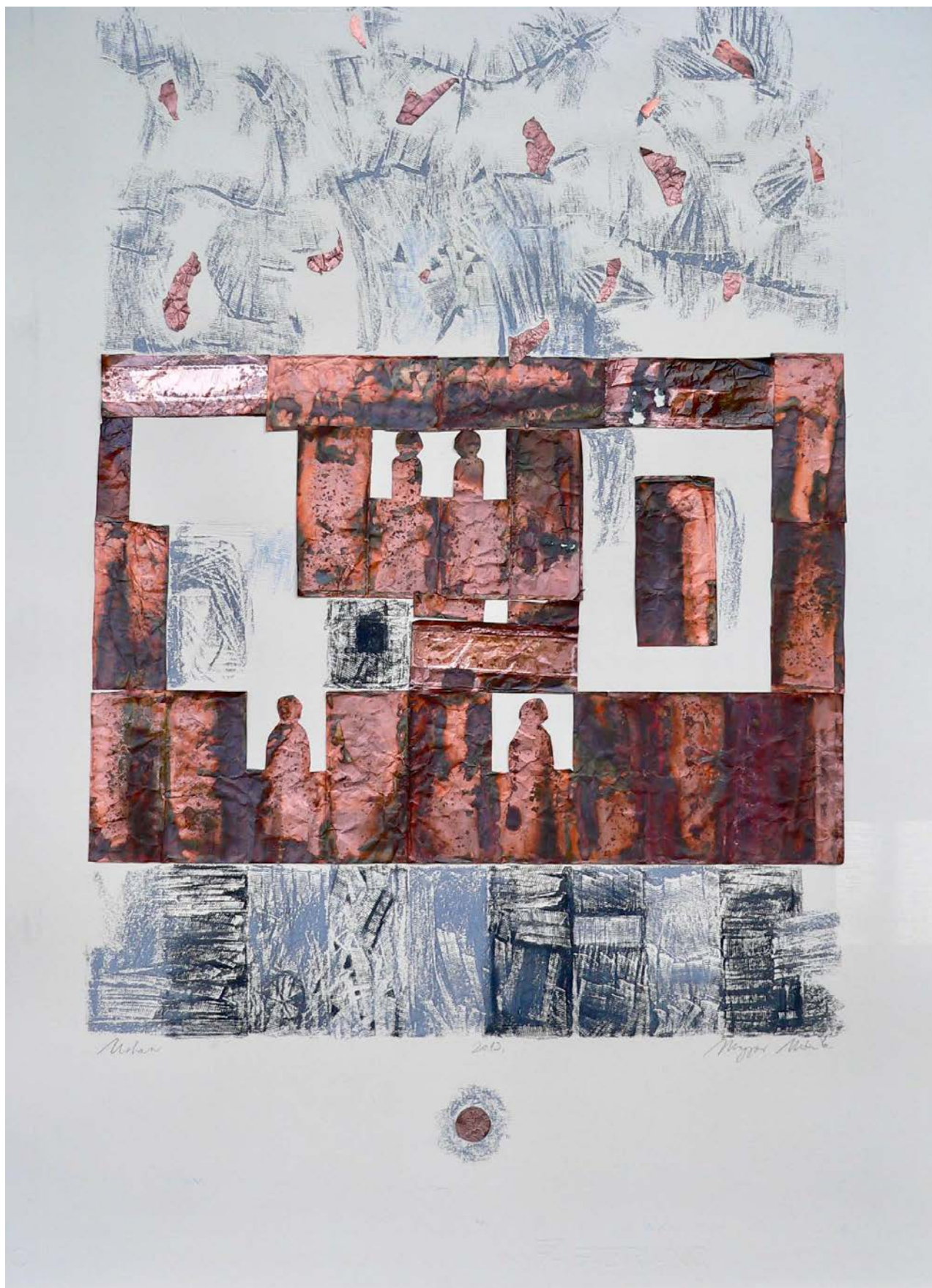

„Az a véleményem, hogy [...] a költői alkotások tulajdonképpeni élvezete a lelkünkben lévő feszültségek felszabadításából ered. Talán nem kevésbé járul hozzá ehhez az eredményhez az, hogy a költő olyan helyzetet teremt számunkra, amelyben végre minden szemrehányás és szégyenkezés nélkül élvezhetjük a magunk fantáziatermékeit is.”

(Sigmund Freud: *A költő és a fantáziaműködés*)

„A *Műhely* azok folyóirata, akik építik és őrzik belső szabadságukat.”
2020-as tematikus számunkkal e jól ismert mottónk hagyományához kívánunk kapcsolódni, megerősítve olvasóinkban, hogy a *Műhely* a jövőben is a szellemi szabadság és nyitottság pártján áll. A belső szabadság azonban mindenkinek mást jelent, a lehető legkülönbözőbb asszociációs láncokat és íveket képes felvázolni. A legnagyobb kérdés, hogy a belső szabadságunk vajon meddig terjedhet? Meddig nyújtózkodhat? A bennünk élő ösztönök által befolyásolt animális oldalt évezredek óta próbálja jobbnál jobb gyakorlatokkal kordában tartani a keleti és nyugati filozófia. A dionüszoszi energia ideig-óráig megfér a szellem vágyott fennköltségének racionalitása mellett, de soha nem zárható ki a robbanás. Az örületnek ugyanúgy megvannak a maga fokozatai, ahogy a rendíthetetlen belső nyugalom felé vezető ösvénynek is. A befelé forduló gondolkodó szellemvilága és a művészt irányító ösztönös beleézés egyaránt teremthet csodákat (és belső szabadságot) mind az alkotónak, mind a befogadónak. Szabadság azonban nem jöhet létre vívódás nélkül. A pszichológiai és filozófiai tradícióból jól ismert „fantáziaműködés” megharcolja a magáét. A lényeg, hogy soha ne maradjunk a felszín karcolatásánál, hanem szálljunk le a dolgok legmélyéig, hogy kiderüljön, hol is vannak a határaink, képesek vagyunk-e felépíteni és őrizni belső szabadságunkat mindazon keretek és ketrecek ellenére, amiket a külső hatalmi struktúrák vagy mi magunk hozunk létre. Mozgalmas és harsány borítónk alkotásaira (Balogh István festményére és Szabó Menyhért szobrára) e kettség együttes megjelenítésének vágya miatt esett a választásom. A két pólus között pedig ott van az a rengeteg határozott és határozatlan, tudatos és nem tudatos útkeresés, melyekkel szerzőink a belső szabadság nyomába eredtek. Sok szeretettel ajánlom Önöknek e gazdag válogatást!

Horváth Nóra
főszerkesztő

Magyar Mónika: Urban

Tartalom

WEISS JÁNOS:	A belső szabadság (Mi is lenne ez?) 7 <i>„Már Novalis töredékeiben is az az alapszólam, hogy az önmagunkba való visszamenésnek ki kell egészülnie az önmagunkból való kilépéssel. „Önmagunkba visszamenni számunkra annyit jelent, mint a külvilágtól absztrahálni. [...] A szellem aztán majd kibontakozik, újra kilép önmagából [...], és ebben a pillanatban mondja először magának azt, hogy én” (NOVALIS 1996: 109).”</i>
JOHN LACHS:	Előszó – A filozófia személyes értéke és társadalmi haszna..... 13
JOHN LACHS:	Sztoikus pragmatizmus 20 <i>„A pragmatisták hajlamosak olyannyira belefeledkezni mindabba, amit életünk javulásának érdekében tehetünk, hogy rendszerint igen szűkszavúan nyilatkoznak környezetünkkel szembeni tehetetlenségünkről. Másrészt egyes sztoikusokban pedig olyan mély benyomást kelt a külsődleges események irányíthatatlansága, hogy a javító célzatú kísérletek mindegyikét hiábavalónak kiáltják ki. Csakis e figyelmetlenségek és túlzások kiküszöbölésének révén reménykedhetünk egy helyzetünket és kilátásainkat egyaránt megfelelően tükröző filozófia kibontakoztatásában.”</i>
SÁRI LÁSZLÓ:	Buridán számara – avagy „az ember szabad és önmagában örök kezdet”..... 28
KOMÁLOVICS ZOLTÁN:	Szabadság és alaptalanság (A kultúra mint az esztétikai diskurzus tere)..... 40
HANNES BÖHRINGER:	Ajándék bölcsesség 48 <i>„A sapientia, vagyis a bölcsesség a sapio igéből ered, amiből a savoir vagy saber (tudás) alakult ki, ami azonban eredetileg azt jelenti, mint a gusto – szagolni, ízlelni: a finom iránti érzék, nem a stílus és comment, hanem a szokásos superben inneni és túli, ami a művészetben és tudományban, de a hétköznapiakban is, mindenütt rejtetten megvan: a bölcsesség, ami – nem tudni, miért, de szeretnénk megtudni – a nehezét könnyűvé teszi.”</i>
DERGEZ-RIPPL DÓRA:	Szavakba tört folytonosság – Merleau-Ponty Bergson-értelmezéséről 52
TIMOTHY J. MADIGAN:	Cinizmus és humanizmus: Diogenész máig tartó relevanciája 57
KALAVSZKY ZSÓFIA:	A belső szabadság ereje: kitenni a pontot. Andrej Bitov egy Puskin-esszéje elé.... 61 <i>„Bitov – miközben folyamatosan reflektál a maga Puskinhoz fűződő kultikus viszonyára – nem csupán arra vállalkozik, hogy a saját, koherensen felépített elképzelésének, markáns víziójának hangot adjon, hanem arra is, hogy reagáljon az orosz társadalmi tudatban kavargó Puskin-képre, a költőhöz kapcsolódó mítoszokra és kultuszra.”</i>
ANDREJ BITOV:	Az élet mint szöveg (pont) 64
PAPP MÁTÉ:	A repülés génusza. Kondor Béla irodalmi „alvilágáról” 75
REICHERT GÁBOR:	A telep foglyai – Gáll István novelláinak Tatabánya-képeről 80
SCHÄFFER ANETT:	A globalizált világ emigráns regénye: Tér, test és identitás Chimamanda Ngozi Adichie <i>Americanah</i> című regényében 86
LAKI BEÁTA:	Fokozás a transzhumanizmusban, de hol vagyok én?..... 91
NYERGES GÁBOR ÁDÁM:	Rögeszme és szabadság. Orbán Ottó költészetének fogalom- és szimbólumhasználatáról..... 96
VILLÁNYI G. ANDRÁS:	Jegyzetek Orpheusz naplójából..... 103
LADIK KATALIN:	Kezed szabad. Lábad nevet. Gondolatok a szabadságról..... 107 <i>„Sokszor arról ábrándoztam, hogy láthatatlan vagyok, és emiatt teljesen szabad. Ez a vágyalmom sok éven át élt bennem. Évek múltán rájöttem, oly módon válhatok mégis láthatatlanná, ha azonosulok a környezetemmel öltözködéssel, viselkedéssel, életmóddal. Arra is gondoltam, ha fiú ruhába öltöznék, talán nem törődnének velem, nem keltenék feltűnést. Aztán rájöttem, ha fiú lennék, akkor is bánatának, mert bizonyára másilyen fiú lennék, mint a többiek. Magánéletemben ez a fajta álcázás hosszú távon nagyon jól bevált, kivéve, amikor művészi arculatomat, a művésznőről kialakult mítoszt rávetítették a magánéletemre. Ettől nagyon sebezhetővé váltam.”</i>

VÖRÖS ANNA:	Made in Syria	111
ROBERT WALSER:	Mikrogrammok	113
MIKA GABRIELLA:	Mindent tudok rólad.....	119
RÓHRIG ESZTER:	Ne sírj.....	121
SZKÁROSI ENDRE:	Verecke után.....	125
	4 Epilógus	126
CSEHY ZOLTÁN:	Nurejev lába	127
JUHÁSZ ATTILA:	egy év egy	128
	rend	219
	új kapu.....	130
	futás.....	129
HORVÁTH VERONIKA:	Kitéptem az utolsó lapot.....	130
	Távolsági hívás.....	130
BÖDECS LÁSZLÓ:	Zenehallgatás estefelé, hétfő	131
SCHEIN GÁBOR:	Ó, rinocérosz – részlet.....	132
VÖRÖS ISTVÁN:	Kibírni az öröklétet	136
FEKETE VINCE:	Sötét	137
	Rés	137
	Intenzív.....	138
TATÁR SÁNDOR:	Hová konkludált ez is!!	139
CSIKAI GÁBOR:	Bédé indulni készül.....	141
	Ragyogó repedések	142
MELIORISZ BÉLA:	Minden szó	143
	Mindig szétesik	144
PÁTKAI TIVADAR:	Levél katona korából.....	145
	Ceruzarajzok	147
SZABÓ GERGELY:	lenyomatok.....	149
JÁSZ ATTILA:	Bölénytakaró (részletek)	154
FEKETE ÁDÁM:	Versek a győri Műhely folyóiratnak.....	156
SÜTŐ CSABA ANDRÁS:	megsejtett egy utcát.....	162
TAKÁCS NÁNDOR:	Búcsúzás és elutazás	162
	Távolba szökő ének.....	162
	Az első hónap.....	163
	A szürkület szobáiban	163
	A hetedik nap.....	163
BÍRÓ TÍMEA:	Állítható keret.....	164
	Szövet helyére a fájdalom	165

BENEDEK MIKLÓS:	Rettegés lett úrrá	166
	Játékba hívta.....	166
CSUDAY CSABA:	Jónás imája a Cet gyomrából	168
	Halálos ölelés	169
FALCSIK MARI:	Szabadságbújócska.....	174
V. GILBERT EDIT:	A jó kérdés feltevésének szabadsága (avagy örömteli részesülés a fájdalmasan izgalmas világból, alámerülés online tereink végtelenségébe és korlátozottságába; kiteljesedés, önkizsákmányolás, láthatatlanság)	182
SZLUKOVÉNYI KATALIN:	Korlátlan szabadság vagy szakmai kötöttség?	187

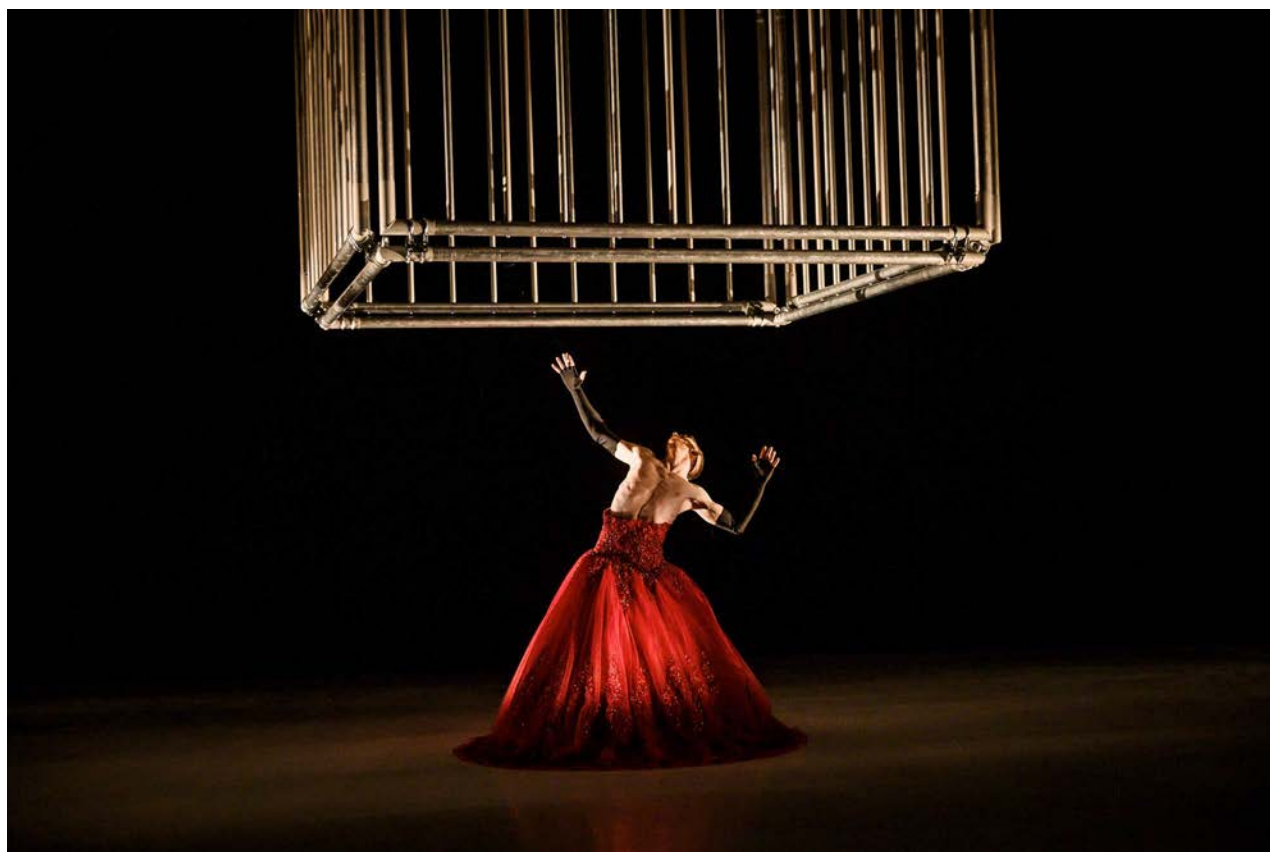
Köszönet a műalkotások fotóiért a közreműködő művészeknek!

KÉPEK:

BALOGH ISTVÁN, BÁCS EMESE, BIKANCSI DANIELA, BOBÁL KATALIN, ERDŐS LÁSZLÓ,
ESZIK ALAJOS, GERMÁN FATIME, HEGEDŰS 2 LÁSZLÓ, HORVÁTH ÁKOS, KÁRPÁTI TAMÁS,
KELEMEN BENŐ BENJÁMIN, KRAJCSOVICS ÉVA, KURCSIS LÁSZLÓ, MAGYAR MÓNICA,
OROSZ ISTVÁN, SZABÓ MENYHÉRT, SZALKAI KÁROLY, SZŐCS GÉZA, SZOLLÁTH KATALIN,
SZUNYOGH LÁSZLÓ, TARJÁNI ANTAL

Címlapon: BALOGH ISTVÁN *Pasiphae* című festménye (2017)

Hátsó borítón: SZABÓ MENYHÉRT szobra (*Cím nélkül*, 2019, színterezett bronz)

Bobál Katalin fotója (Jelenet a Frenák Pál Társulat Cage című produkciójából, 2019)

WEISS JÁNOS

A belső szabadság

(Mi is lenne ez?)

„A megfontoltság [Besonnenheit] belső szabadságát az én számára a nagy erők váltakozása [...] teremti meg [...]”
(PAUL 1851)

A 18. század végén a német filozófiában Kant és Herder kezdik el használni a „belső szabadság” fogalmát; de ez alatt nem a szabadság egy speciális formáját értik, hanem magát a szabadságot, amint egy külső kényszerrel állítjuk szembe (KANT 2009: 527 és HERDER 1797: 413). Ezért azt javaslom, hogy ne a „szabadság” felől, hanem a „belső” felől próbáljuk megközelíteni a témánkat. Novalis ezt írja a *Blüthenstaub-döredékek*ben: „Utazásokat tervezünk a világmindenségen keresztül: de nem bennünk van a világmindenség? A szellemünk mélységeit nem ismerjük. A titokzatos út befelé vezet. Az örökkévalóság a maga világaival vagy bennünk van, vagy sehol [...]” (NOVALIS 1996: 103). A romantika programja a szubjektum belső világának fölfedezése. Novalis nem beszél szabadságról, de azt jó okkal feltételezhetjük, hogy a filozófia és az irodalom (ezen belül pedig elsősorban a regény) feladata ennek a titokzatos útnak a föltérképezése. Szinte ugyanebben az időben Fichte pedig így fogalmaz: „De aki tudatára ébred önálló és a külvilágtól független mivoltának [...], annak énje támaszául nincs szüksége a dolgokra, és nem használhatja fel a dolgokat, mert azok megsemmisítik ezt az önállóságot, üres látszattá változtathatják” (FICHTE 1981: 35). Az ének vagy a szellemnek ezt az önállóságát, filozófiai eredendőségét „szabadságnak” is nevezhetjük: a filozófia feladata így ennek a belső szabadságnak a föltárása lenne. Rögtön érdemes felfigyelnünk arra, hogy mindkét esetben (bár a terminusok variálódhatnak) a filozófia megalapozásáról vagy megteremtéséről van szó, és nem a „belső szabadság” valamilyen társadalomelméleti értelmezéséről. De lehetséges-e ilyen egyáltalán? És hogy nézne ki egy ilyen elmélet?

I.

Induljunk ki Isaiah Berlin klasszikus tanulmányából, melynek címe: *A szabadság két fogalma*. A tanulmány 1958-ban az oxfordi egyetemen hangzott el székfoglaló előadásként; egy analitikus társadalomelméleti dolgozat, amely messzemenően támaszkodik a klasszikus angolszász tradíció gondolkodóira, de nem ismeri a német idealizmus és romantika koncepcióját. Nem ismeri a „befelé vezető út” filozófiáját. Én mindenesetre az alábbiakban azt szeretném megnézni, hogy a negatív és a pozitív szabadság fogalma rendelkezik-e valamiféle hozadékkal a belső szabadság egy lehetséges elméletére nézve. Es ezen belül is az első kérdésem az, hogy a negatív szabadság valamilyen kapcsolatba hozható-e a belső szabadsággal? A szabadság hiányát elnyomásként értelmezzük, vagy elnyomásnak nevezzük. „Az elnyomás kritériuma az, hogy mit gondolok arról, milyen szerepe van másoknak – közvetve vagy közvetlenül, szándékosan vagy akaratlanul – vágyaim meghiúsulásában. Ebben az értelemben akkor érzem magamat szabadnak, ha mások nem avatkoznak a dolgaimba. Minél szélesebb a be nem avatkozás sávja, annál nagyobb a szabadságom” (BERLIN 1990: 344–345). Utána rögtön következik egy történeti utalás, ami inkább csak e három mondat igazságigényét akarja alátámasztani. Mindenesetre ebben a passzusban számos olyan elem van, amire érdemes fölfigyelni. (1) A szabadság megvalósulása a „vágyak” valóra váltását jelenti; tehát Berlin a szabadság alapfogalmának nem a cselekedeteket, és nem is az akaratot, hanem a vágyakat tekinti. (A társadalomfilozófia alapkategóriája Hegelnél az akarat, Max Webernél pedig a cselekedet.)¹ Ebben pedig fontos szerepet kap az akadályoztatás azonnali hangoztatása. (2) A szabadság így a leginkább a köznapi szóhasználathoz közeledik, annyit jelent, mint nem beavatkozni; ami tehát a többiek felől a békén-hagyást jelenti, az az én perspektívájából mint szabadság jelenik meg. Az ebben az értelemben vett szabadság kimondottan a modern társadalmak sajátja (BERLIN 1990: 356):² „kell, hogy létezzen a személyes szabadságnak egy minimális tere, amit semmilyen körülmények között nem szabad megsérteni” (BERLIN 1990: 356). Vagyis: a be-nem-avatkozás nem egy eseti követelmény, hanem kell, hogy legyen egy olyan társadalmilag intézményesített sáv vagy tér, amely érinthetetlen. Lehet azt mondani, hogy „a szabadság ebben az értelemben a *valamitől* való szabadságot jelenti” (BERLIN 1990: 352). Ez a „valamitől” való szabadság a „negatív” szabadság lényege. Ez egy hiány-állapot, a beavatkozás hiányának állapota. Az egész modern társadalmat lehet úgy érteni, mint amely ezzel a hiánnyal veszi körül az individuumot. Egy másik helyen Berlin ezt a szabadságot „személyesnek” is nevezi: „kell létezni[e] a *személyes szabadság* egy minimális terének” (BERLIN 1990: 346, kiemelés tőlem – W. J.). És most már néhány nehézséget is megemlíthetünk: ha egyéni szabadságról beszélünk, akkor azt a benyomást keltjük, hogy a társadalom az elnyomó, sőt nem is a társadalom, hanem a kormányzat. Végző soron nem a másik ember és nem is a többi ember fenyegeti az egyes emberek szabadságát, hanem a kormányzat fenyegeti egyenként mindenkiét. „Ebből az következik, hogy határt kell vonni a magánélet és a nyilvános hatalom területe között” (BERLIN 1990: 346). A másik nehézség az, hogy nyoma sincs semmiféle olyan érvelésnek, amely arra adna magyarázatot, hogy itt hogyan is került szóba egy intézménye-

Weiss János

(1957, Szűr):
közgazdasági diplomát szerzett a PTE-n (1980), majd filozófiából az ELTE-n diplomázott (1985), 1988-tól 1998-ig Németországban élt és tanult: Frankfurtban, Tübingenben és Berlinben.
A legfontosabb tanárai voltak: Jürgen Habermas, Karl-Otto Apel, Manfred Frank és Albrecht Wellmer. 2000-ben szerzett DSc fokozatot a Magyar Tudományos Akadémián. Jelenleg a PTE egyetemi tanára. Utolsó könyve: *Lukács György és tanítványai*, Áron Kiadó, 2018. Utoljára megjelent könyvfordítása: *Rüdiger Bubner: A dialektika mint topika*, Typotex Kiadó, 2020.

sítés: onnan indultunk el, hogy mások fenyegetik (vagy fenyegethetik) az én szabadságomat, és most szinte észrevétlenül áttérünk a „társadalmi rendről” szóló beszédre. De közelebbről tekintve, arra mintha mégis csak kaptunk volna egy bizonyos választ, hogy az „egyéni szabadság” miért a modern társadalom sajátja. (1) A modern társadalomban az individuuum visszazuhan önmagába;³ (2) és ezzel együtt létrejönnek az individuuum kontrollálására szolgáló intézmények, amelyek a leginkább az egyéni szabadságot veszélyeztetik. Más szavakkal: miközben a hatalom képviseli az intézményesítést, a hatalommal szemben egyidejűleg ellenhatalmakat is létre kellene hozni, méghozzá az „individuális szabadság” tereit. Igen, de ne felejtjük, hogy a kérdésünk az volt, hogy ez az egyéni szabadság rokonítható-e (vagy esetleg azonosítható) a belső szabadsággal? Ezt első ránézésre nem is olyan könnyű eldönteni. Először is azt lehet mondani, hogy a „vágyak teljesülése” a bensőség karakterét erősíti. Nem cselekedetről vagy akaratról beszélünk, mert ezek eleve kifelé irányulnak, valamilyen objektívalódást foglalnak magukban. A vágy azonban önmagában létezik, és csak külsődlegesen jön hozzá a megvalósulás, a realizáció. De ugyanakkor a koncepció mégis a leghatározottabban szemben áll azzal, hogy az „egyéni” szabadságot az egyén „belső” szabadságához kössük. Már említettük, hogy a koncepció egy fontos rétege az intézményesedés. Nézzük újra: „határt kell vonni a magánélet és a nyilvános hatalom területe között”. De kinek kellene megvonni ezt a határt? Van más szereplőnk is, mint a magánéletüket élő emberek és a hatalom?

Egy további kérdés, hogy a „határt kell vonni” kifejezés egy előttünk álló feladat, avagy ez már meg is történt? Azt sejtethetjük, hogy ez már mindig is így volt, hogy ennek a határvonalnak a meghúzása éppolyan eredendő, mint az egyes ember. Vagyis az individuális szabadságnak is meg kell, hogy legyen a maga intézményesített érvényesülési terepe. „Mit ér a szabadság annak, aki nem tud mit kezdeni vele? Mit ér a szabadság értéke, ha nincsenek meg a felhasználáshoz szükséges feltételek?” (BERLIN 1990: 349, kiemelések tőlem – W. J.) Ez alapján rögtön azt mondhatjuk, hogy a szabadság sohasem önmagában létezik, hanem a szabadsághoz mindig hozzá kell, hogy tartozzon egy bizonyos érték, ezt Berlin később úgyis megfogalmazza, hogy léteznie kell a szabadság szükségletének. És ez a szükséglet csak úgy jöhet létre, ha az emberek nemcsak érzik, hanem látják is, hogy a szabadság jó is valamire. Azok a feltételek, amelyek a szabadság létezését relevánssá teszik, egy sor társadalomelméleti fogalmat idéznek fel; de itt vigyázni kell, hogy ezek a fogalmak a maguk helyén maradjanak. „Minden dolog önmagával azonos: a szabadság – szabadság; nem egyenlőség, emberi méltóság, vagy igazságosság, nem kultúra, emberi boldogság vagy nyugodt lelkiismeret” (BERLIN 1990: 349). Értjük, de Berlin ezen a helyen többet akar mondani, mint amit valójában mond: azt szeretné mondani, hogy a *társadalomelmélet* centrális kategóriája a szabadság. Tudjuk, hogy nemsokára John Rawls majd azt fogja javasolni, hogy ez a centrális kategória az „igazságosság” legyen.⁴ Ezzel egy új korszak kezdődött: a társadalomelmélet tárgya már nem a társadalom szerveződésének tematizálása volt, hanem egy bizonyos fogalom perspektívájából való leírása. Ilyen fogalmak voltak: a „rizikó”, az „élmény” és talán az „elismerés” is.⁵ De most vagyunk csak igazán bajban: úgy tűnik, hogy ez a szabadságra épülő társadalomelmélet (vagy pontosabban annak programja) már így is teljes: a negatív szabadság-fogalom pedig már feltételez egyfajta intézményesítettséget (habár ennek létrejöttét nem sikerült leírunk).

Miért kellene itt még bármit is mondanunk a „pozitív” szabadságról? Már az első fejezet végén Berlin ezt írja: „A szabadság pozitív értelmére akkor derül fény, ha nem arra a kérdésre keressük a választ, hogy »mit szabad megtennem, vagy minek szabad lennem?«, hanem arra, hogy »ki az, aki uralkodik felettem?«, illetve »ki mondja meg, hogy mit tegyek és mit ne tegyek [...]?«.” (BERLIN 1990: 358–359) Ez a leírás kétségtelenül több ponton is zavaros: mintha arra keressünk a választ, hogy ki uralkodjon felettem; de hogy jön ez a képbe? Egy kicsit később Berlin a negatív szabadságot a „valamitől való”, a pozitív szabadságot a „valamire való” szabadságnak nevezi. Ez a különbség idézte elő szerinte „a mai világot uraló szakadást”, vagyis az ötvenes évek második felének hidegháborús szembenállását. De biztos, hogy az egykori szocialista országok berendezkedését le lehet írni a „pozitív szabadság” fogalmával? Miért ne lenne igazuk a „negatív szabadság” híveinek, ha a szocializmusban csak „egy brutális zsarnokság ügyesen álcázott formáját” látják? (BERLIN 1990: 360) De bárhogyan is legyen, ez semmiképpen sem tűnik azonosnak azzal a kérdéssel, hogy *ki* is uralkodjon felettünk? Ez a kérdés már egészen nyilvánvalóan nem a szabadságra vonatkozik. Berlin talán azt mondhatta volna, hogy a pozitív és a negatív szabadságra épülő társadalmi berendezkedések a leginkább abban különböznek egymástól, hogy az uralom *milyen formája* következik belőlük? És most persze a következéssel is óriási bajban vagyunk, hiszen nem tudtuk leírni az intézményesedés pályáit. Ez a kérdés mindenesetre John Stuart Mill híres tanulmányának felütésében is szerepel. „Ez a tanulmány [arról szól], hogy milyen természetű az a hatalom, amelyet a társadalom jogosan gyakorolhat az egyén fölött, s hol vannak e hatalom korlátai” (MILL 1980: 11). De mi lehet ez a pozitív szabadság? A pozitív szabadság a hatalom oldalán áll: a hatalom által képviselt víziót jelenti; tudjuk, hogy a volt szocialista országok akkoriban a marxi értelemben vett „szabadság birodalmát” akarták megvalósítani. A valamire való szabadság így a kommunizmus fölépítésére vonatkozik; és ez nemcsak egy „brutális zsarnokságot” jelölt, hanem propagandisztikus is volt.

II.

A „negatív” szabadság fogalma így nem sokat segített a „belső szabadság” fogalmának megközelítésében. Most arra a kritikára szeretnék vetni egy pillantást, amelyet Axel Honneth fogalmazott meg Berlin koncepciójával szemben. „Úgy gondoljuk, hogy egyrészt a modernitás normatív kultúrájához a szabadság pusztán »negatív« fogalma járul, amely abban áll, hogy az egyes embernek

biztosítja a személyes érdekeltségeknek egy lehetőség szerint széles körű, a külső támadások elől védett szféráját, másrésztől azonban éppily határozottan meg vagyunk győződve afelől, hogy az individuális szabadság tulajdonképpen abban áll, hogy a cselekvés során az általunk helyesnek tartott alapokra támaszkodunk, és ebben az értelemben mi magunk határozzuk meg saját magunkat” (HONNETH 2015: 141). Honneth ebben a némileg elnyújtott mondatban a koncepció alapstruktúráját próbálja összefoglalni, de legalább egy alapvető elmozdulást végrehajt. Azt elfogadhatjuk, hogy a negatív szabadság a modernitás jellemzője, és a pozitív szabadságban van valami archaikusság. Honneth a két szabadságfogalmat úgy érti, hogy ezek külsődlegesen kiegészítik egymást; és ez azt jelenti, hogy a negatív szabadságból nem lehet levezetni a pozitívát. Az új azonban az, hogy úgy tesz (a legnagyobb magától értetődőséggel), mintha mind a negatív, mind a pozitív szabadság a cselekedetekre vonatkozna. Ez a fenti idézetből még nem lesz teljesen egyértelmű: úgyis érthetnénk, hogy a negatív szabadság az valami defenzív dolog, amit kívülről kell biztosítani az individuum számára, és a pozitív szabadság az, ami a cselekvés aktivitásához kötődik. Aztán egy kicsit később egyértelmű lesz, hogy Honneth mindkét esetben a cselekvésre gondol: a cselekedeteknek kétféle irányultságáról beszél. Az „individuális cselekvés során [vagy] a morális normákhoz igazodunk, vagy pedig a saját természetünket akarjuk kiteljesíteni” (HONNETH 2015: 141). Ebből most az első a pozitív, a második a negatív szabadság; és most lassan derengeni kezd, hogy Honneth a negatív és a pozitív szabadság viszonyát látja feltámadni a liberalizmus és a kommunitarizmus vitájában is. (Ez volt az 1990-es évek egyik legnagyobb filozófiai vitája.) Ennek persze jó oka van. Berlin maga is ezt írja: „A szabadság egyenlősége [...] igazságosság a legegyszerűbb és legátfogóbb értelemben – ezek a *liberális erkölcs* alapjai.” (BERLIN 1990: 348., kiemelés tőlem – W. J.) A szabadság egyenlősége itt azt jelenti, hogy a „negatív szabadság” minden embert feltétlenül és megkülönböztetés nélkül megillet. És ehhez kapcsolódik aztán az igazságosság szempontja. Arról már beszéltünk, hogy ez a két szempont egymás konkurrensé lett, illetve majd a második kerül az első helyébe. A liberalizmus és a kommunitarizmus vitájának speciális frankfurti alakzatában az igazságosság és a közösség állt egymással szemben. A közvetlen kontextus az volt, hogy a liberalizmus kritikájaként egyesek (újra) a közösség fogalmának bevezetésével kísérleteztek. A vita legfontosabb frankfurti dokumentuma a *Gemeinschaft und Gerechtigkeit* című gyűjteményes kötet (BRUMLIK és BRUNKHORST 1993: 19). E kötet bevezetőjében olvassuk a „közösség” fogalmáról: „A korai 20. század ifjúsági mozgalmaiban és új-konzervatív áramlataiban egy széleskörű népközösségi ideológiává alakult át. S ebben – egészen a nemzetiszocializmusig – a modern és a reakciós elemeknek egy keveréke jutott kifejezésre” (BRUMLIK és BRUNKHORST 1993: 10). De szabad-e ezért egyszerűen ignorálni a kommunitaristák elméleti kezdeményezését, és vele együtt a „közösség” eszméjét? Az egész kötet azt akarja megmutatni, hogy ennek a fogalomnak van egy nagyon progresszív aspektusa is: „A közösség projektjének összekötése egy normatív igényes univerzalizmussal, számos progresszív baloldali áramlatban is megtalálható: a korai szocializmustól Marxon át a munkásmozgalomig.”⁶ És valami hasonlóra figyelmeztet Hans Joas is. „Ha ma az amerikai kommunitarizmus-vitát Németországba akarjuk átültetni, akkor nem szabad a bejáratott reflexszel elutasítóan reagálni a közösség-fogalomra, hanem föl kell tennünk azt a kérdést, hogy mennyire plauzibilis a vízió, hogy [...], a demokrácia fogalmába bele kell foglalnunk azt is, ami veszteségi tapasztalatként jelentkezik” (JOAS 51). Joas úgy tesz, mintha a cél egy demokraciáelmélet kidolgozása lenne; Honneth viszont a szabadság elméletét szeretné fölvázolni.⁷

A kérdés az, hogy ebben a kommunitaristák által bevezetett mozzanat milyen szerepet fog kapni. Honneth tanulmánya ebben két utat nyit meg. (1) A negatív szabadságot ki kell egészítenünk a pozitívval: „és a pozitív szabadság éppen a demokrácia lesz. (Már nincs szó arról a tág értelemről, amelyet még Berlin adott neki, nem a „ki kormányozzon engem?” általános kérdéséről van szó.) Berlin még ezt írta: „Nincs szükségszerű összefüggés az egyéni szabadság és a demokratikus kormányzat között” (BERLIN 1990: 358). Valóban nincs, ha a „szükségszerű összefüggés” alatt valamilyen oksági összefüggést, vagy az egyiknek a másik általi generálást értjük. Honneth ugyanakkor most mintha azért tekintene roppant kritikusan a *Gemeinschaft und Gerechtigkeit* című kötetre, mert az a „negatív szabadság” és a „demokrácia” pólusai közül eleve az utóbbit preferálta; ezzel szemben az előbit kellene, mert a szabadság-fogalom az alapvetőbb, sőt a demokrácia maga is a szabadság egy vetülete. (2) Ez a kiegészítő viszony nem elégséges, és nem is kielégítő. A kommunitarista szempontnak már mind a negatív szabadságot, mind a demokráciát át kell járnia. Van tehát egy mélyebb és eredetibb fogalmunk. Honneth tanulmányának tulajdonképpen ez a centrális tézise. „Itt [...] érvényét veszti az a számunkra időközben magától értetődővé vált elképzelés, mely szerint az individuális szabadság a már létező vagy reflexív módon kialakított saját szándék megvalósítása; helyett a szabadság aktusát magát kooperatív folyamatként kell elgondolnunk, mely csakis mások hozzájárulásával valósul meg, és közben mindenki másnak a céljai is megvalósulnak” (HONNETH 2015: 141).

Honneth két példát említ, amelyeket nem lehet leírni a „pozitív” és a „negatív” szabadság hagyományos fogalmaival: a szerelmet (a szeretetet) és a politikai akaratképzést. „Mindkét esetben ugyanaz az oka annak, hogy a negatív szabadság modellje nem bizonyul megfelelőnek ahhoz, hogy a szabadságnak a gyakorlatban mindenkor megvalósuló formáit meghatározza” (HONNETH 2015: 145). De mi lenne ez a megfelelő modell? Ennek a modellnek az a lényege, hogy a részt vevő szubjektumok mindig egy „mi” tagjai, anélkül, hogy közben elveszítenék a saját „individualitásukat” (HONNETH 2015: 151). A szabadságnak tehát van egy mélyebb és eredendőbb fogalma: az én a miben, és a mi az énben.⁸ Ezt a fogalmat Honneth „szociális szabadságnak” is nevezi.⁹ A tanulmány címe és alapvető stratégiája szerint a pozitív és a negatív szabadságot egyszerűen ki kell egészíteni a „szociális” szabadsággal. Ez azonban egyáltalán nem problémátlan. (1) A tanulmány bizonyos pontjain az a benyomá-

sunk, hogy Honneth tulajdonképpen a negatív szabadság belső szerkezetét szeretné föltárni. „A probléma, amelyen a negatív szabadság modelljének alkalmazása mindenkor zátonyra fut, összefügg, sőt közel azonos is azzal a nehézséggel, hogy sohasem világos, miben áll a »saját« akarat, melynek korlátok nélküli megvalósítása miatt valamely individuum cselekvése »szabadnak« bizonyul” (HONNETH 2015: 144). (Így sikerülne legalábbis egy kiindulópontot teremteni a Berlinnél kezelhetetlen intézményesedési probléma leírására.) (2) Néha pedig úgy tűnik, hogy a „szociális szabadság egyszerűen a „pozitív szabadság” fogalmát fogalmazza újra. Ebben az értelemben írja maga Honneth is: „Az eddig kifejtett érvek ellen lehetne vetni, hogy a felhozott példák talán nem is a negatív, hanem a pozitív szabadságot ábrázolják” (HONNETH 2015: 145). – A kettő közül azonban inkább az előbbiről van szó; úgyhogy azt lehetne mondani, hogy Honneth tanulmányának igazi érdeme a negatív szabadság belső szerkezetének leírása: a személyes szabadság sem lehet pusztán individuális, amely kiszakadt mindennemű társadalmi összefüggésből.

III.

Ezzel azonban úgy tűnik, mintha még messzebb kerültünk volna a „belső szabadság” kérdésétől. A „negatív” szabadság minden, csak nem tisztán „belső”. Honneth a tanulmány bevezetésében arról beszél, hogy van egy olyan *hagyomány*, amelyben a „szociális szabadság” már mindig is központi jelentőséget kapott (HONNETH 2015: 142). Ennek mintájára azt lehet mondani, hogy van egy olyan tradíció is, amelyben a „belső szabadság” centrális jelentőségű. A sztoicizmusra gondolok,¹⁰ amely nemcsak egy filozófiai irányzat a hellenizmusból, hanem az egész európai kultúrát átszövő gondolati kincs. Én most a kései sztoa egyik leghíresebb művére, Epiktétosz *Kézikönyvecskéjére* fogok támaszkodni. Ennek bevezető soraiiban a szerző elválasztja egymástól azokat a dolgokat, eseményeket, jelenségeket, amelyek a hatalmunkban vannak, és azokat, amelyek nincsenek.¹¹ Ez a filozófia tehát egy alapvető felosztással (illetve szétválasztással) kezdődik: a dolgokat, a világ eseményeit és jelenségeit választjuk szét, meghozza a mindenkori szubjektumra való vonatkozás szempontjából: és úgy beszélünk róluk, hogy egyesek a hatalmunkban vannak, mások meg nincsenek. De milyen felosztás is ez? Ez nem egy cselekvéseméleti felosztás; itt mintha túl lennénk a cselekvésen, elvégeztük a dolgunkat, és most arra vagyunk kíváncsiak, hogy mi az, ami tőlünk függ (függött), és mi az, ami nem. És a szabadság fogalma ebben a visszalépésben merül föl. „Azok a dolgok, amelyek a hatalmunkban vannak, természetüknél fogva szabadok, semmi sem akadályozza, semmi sem köti őket. Azoknak a dolgoknak azonban, amelyek nincsenek a hatalmukban [...] másoktól függenek [...]”¹² Mi lenne akkor a szabadság? Legalább két válaszlehetőségünk van. (1) A szabadság abban áll, hogy tudunk erről a választóvonalról. „Ha csak azt tartod a tiednek, ami valóban a tied, a más tulajdonát pedig a helyzetnek megfelelően a másénak tartod, sohasem leszel a kényszer hatalmában”,¹³ sohasem leszel nem-szabad. Ha képes vagy belátni ezt a választóvonalat, sohasem leszel nem-szabad. Ebben az esetben a szabadság nem a cselekedetek, hanem a belátás szintjén helyezkedik el. Ez lehetne az, amiről Jean Paul a mottóinkban beszél, a *Besonnenheit* egyik aspektusa. Innen már csak egy kis lépés lenne annak kimondása, hogy a filozófia nyújtja a belső szabadságot: alapvetően a tettektől való visszalépés tesz szabadabbá. A filozófia itt egy új, de hallatlan fölforgató erőt kap: a világ nem-szabad rendje mögött fölfedez egy külön rendet, a szükségszerűség világa mögött a szabadság világát. Ezzel a világ fennálló rendjét el lehetett relativizálni, másodlagossá lehet tenni. (Ez volt a kialakuló kereszténység szociális aspektusa is.) Ez visszalépés a reális társadalmi élettől, attól a meggyőződéstől vezetve, hogy *csak* a gondolkodás lehet szabad. (2) A szabadság állhat az egyszerű visszavonulásban is mindazoktól a dolgoktól, amelyek nem a mi „hatalmunkban” vannak. Mi történik ilyenkor: a nem tőlünk függő dolgokat nem tarthatjuk egyszerűen távol magunktól, hiszen szükségünk van rájuk az életünk fenntartása céljából; azt persze állandoan mondhatjuk, hogy ezek nem fontosak, a fontos a „lelki béke”, amely csakis úgy jöhet létre, hogy ezeket a dolgokat „nem vesszük a szívünkre”. Ez viszont nem egyszerűen a gondolkodás kérdése, hanem egyfajta lelki beállítottságé, életmagatartásé. De ez garantálja, hogy ne süllyedjünk bele a mindennapokba, hogy fenntartsunk valamiféle rendeltetést a mindennapi életen túl is. A *Besonnenheit* tehát ebben az esetben nemcsak a gondolkodást jelenti, hanem egy általános beállítottságot is.

És valószínűleg ez az utóbbi szabadságfogalom az, amit keressük: lehetséges-e egy ilyen szabadság? Nem kell-e rögtön azt mondanunk, hogy a modernség éppen azt jelenti, hogy sokkal nagyobb lett a világunk azon része, és azon részének való „kitettségünk”, amely a tőlünk nem-függő dolgokból áll. És úgy néz ki, hogy mi (talán antropológiai okokból) nem tudunk több dolog fölött rendelkezni, mint a hellenizmusban, vagy bármikor korábban. A belső szabadság esélyei így lényegesen csökkentek. De van egy tapasztalatunk, ami ennek ellentmondani látszik. És talán valami ilyesmire gondolt már Jean Paul is, amikor a „nagy erők változásáról beszélt”. Éppen az erők ilyen naggyá válása teremti meg annak az esélyeit, hogy szabadok legyünk. De mégsem egészen erről van szó, Jean Paul ugyanis azt mondja, hogy ezek közül az erők közül „egyik se váljék egy after-énné”. A belső szabadság tehát nem „van”, hanem „lennie kellene”. De ugyanakkor Jean Paulnál a belső szabadság lényegére is kapunk egy meghatározást, amely két részből áll. (1) Ezek a „nagy erők” egyáltalán nem olyan külső erők, amelyek eleve az egyes ember hatókörén kívül állnának. Ezeknek az erőknek ugyanis egyszerre kell az ént „megmozgatniuk és megnyugtatniuk”. De inkább fordítva olvassuk: a belső szabadságnak nem szabad az ént úgy megnyugtatnia, hogy egyúttal a mozdulatlanságba

taszítsa vissza. Ez a belső szabadság legnagyobb dilemmája és problémája. (2) A belső szabadság meghatározása egy furcsa kitételrel ér véget: „a teremtő sohase vesszen bele a teremtménybe”. Egy kicsit enigmatikus a kitétel, de én úgy értelmezném, hogy a belső szabadságban benne van az a lehetőség, vagy inkább veszély, hogy az én önmagát Istennek képzelem. A belső szabadságnak nemcsak a tőlünk független dolgok a korlátai, hanem az is, hogy abszolúttá válik. A belső szabadság feltételezi a szabadság-nélküliséget, sőt ezt még meg is erősíti. Epiktétosz (mondhatnánk most Jean Paul nyomán), a külsődleges dolgok fölsorolásakor egymás mellé helyezte azt, ami az Istentől, és ami a társadalmi valóságtól függ. A „testi létezésünk” (a teremtettségünk, mondaná Jean Paul) Istentől függ; a vagyonunk, a hírnevünk és a tisztiségeink viszont a társadalmi realitás szférájába tartoznak. A belső szabadság nemcsak megteremti a vallás alapjait, de fenyegeti is azt.¹⁴ Egyáltalán akarjuk, akarhatjuk, hogy legyen belső szabadság? Jean Paulnak az a határozott véleménye, hogy igen, de csak egy bizonyos pontig.

Most azt a kérdést kell feltennünk, hogy a belső szabadságra vonatkozatható-e az, amit Honneth a „negatív szabadság” belső struktúrájaként leírt, hogy ti. már ebben is az „én” és „mi” egymást folytonos áthatását láthatjuk. Azt gondolhatnánk, hogy a belső szabadság éppen a „mi”-től való elfordulást jelenti; de ez egy abszolút és szigorú értelemben nem is lehetséges. Már a fiatal Marx is ezt írta: „Az ember nem valami elvont, a világon kívül kuksoló lény. Az ember, az az ember világa, az állam, a társadalom” (MARX 1957: 378). Az ember mindenképpen társadalmi lény; még ha egyedül is marad, magányos lesz, vagy tudatosan választja a single-életformát, a társadalmisága mindig megmarad. Az lehet, hogy a kapcsolatai nem elevenek és nem intenzívek, de a kapcsolatok nélkül, a „mi”-re való vonatkozás nélkül, az ember egyszerűen nem létezhet. A belső szabadság úgy jön létre, ha intenzitásuktól megfosztjuk az emberi kapcsolatokat. (Persze azt is lehetne mondani, hogy a marxi koncepció túlzottan szélesen használja a társadalmiság fogalmát, és ezért nem tudja kezelni az elmagányosodás, vagy szociológiai terminussal az „individualizáció” jelenségeit.)

De még mindig annál a kérdésnél tartunk, hogy lehetséges-e a belső szabadság? Már Novalis töredékeiben is az az alapszólam, hogy az önmagunkba való visszamenésnek ki kell egészülnie az önmagunkból való kilépéssel. „Önmagunkba visszamenni számunkra annyit jelent, mint a külvilágtól absztrahálni. [...] A szellem aztán majd kibontakozik, újra kilép önmagából [...], és ebben a pillanatban mondja először magának azt, hogy én” (NOVALIS 1996: 109). A sztoa felől érkezve azt láttuk, hogy a belső szabadság egyfajta morális kellésként jelent meg. A kérdésünk most az, hogy hogyan néz ki ez a másik, a szociológiai oldalról, van-e esély a mai modern körülmények között egy belső szabadság kialakítására?¹⁵ Ha hihetünk Adornónak, akkor ez pusztán illúzió. „Ha azt mondanánk, hogy az emberek fenyegetettsége a szervezetek által legyőzhető, mégpedig úgy, hogy az emberek megőrzik a döntésre vonatkozó belső szabadságukat, vagy részt vesznek a szellemi életben, vagy annak, ami értelmetlenül fölöttük áll, valamiféle értelmet kölcsönöznek, akkor az pusztán illúzió és hiábavalóság lenne” (ADORNO 1972: 452–453). Vagyis nagyjából azt mondhatjuk, hogy a modernitásban a jó élet alakításának az énről visszatestált feladatánál nagyobb lett a szervezetek hatalma. És ezt aligha lehet kétségbe vonni.

IRODALOM

- ADORNO, Theodor W. 1972. Individuum und Organisation. In: *Gesammelte Schriften*, 8. kötet, Suhrkamp Verlag.
- BERLIN, Isaiah 1990. A szabadság két fogalma. In: *Négy esszé a szabadságról*. Ford. ERŐS Ferenc és BERÉNYI Gábor. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- BRUMLIK, Micha és BRUNKHORST, Hauke 1993 (szerk.) *Gemeinschaft und Gerechtigkeit*. S. Fischer Verlag.
- FICHTE, Johann Gottlieb 1981. Első bevezetés a tudománytanba. In: *Válogatott Filozófiai írások*. Ford. ENDREFFY Zoltán. Gondolat Kiadó, Budapest.
- HERDER, Johann Gottfried 1797. *Briefe zur Beförderung der Humanität*, Hartknoch Verlag.
- HONNETH, Axel 2015. A szabadság nem két, hanem három fogalmáról. Javaslat morális önértésünk kiterjesztéséhez. Ford. DECZKI Sarolta. In: *Replika* 3–4.
- JOAS, Hans é.n. *Gemeinschaft und Demokratie in den USA. Die Vergessene Vorgeschichte der Kommunitarismus-Diskussion*.
- KANT, Immanuel 2009. Die Metaphysik der Sitten. In: *Werke*, 8. kötet, Suhrkamp Verlag.
- MARX, Karl 1957. A hegeli jogfilozófia kritikájához. Bevezetés. In: *Marx – Engels művei*, 1. kötet. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- MILL, John Stuart 1980. *A szabadságról / A haszonelvűség*. Ford. PAP Mária. Magyar Helikon.
- NOVALIS 1996. *Werke in zwei Bänden*, II. kötet, Koenemann Verlag.
- PAUL, Jean 1851. *Vorschule der Ästhetik*. In: *Werke*, I. rész, 5. kötet. Gustav Hempel Verlag.
- RAWLS, John 1997. *Az igazságosság elmélete*. Ford. KROKOVAY Zsolt. Osiris Kiadó, Budapest.
- SIMMEL, Georg 2009. *Philosophie des Geldes*. Anaconda Verlag.
- VAS István 1981. *Mért vijjog a saskeselyű?* 2. kötet. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

- 1 Mill így kezdi a szabadságról szóló híres dolgozatát: „Ez a tanulmány nem az úgynevezett akaratszabadságról szól, melyet oly szerencsétlenül állítanak ellentétbe a [...] filozófiai szükségszerűség elvével [...]” Azt értjük, hogy Berlin miért nem az akaratot választja, de hogy miért kerül a cselekvést is, az egyelőre nem látható. (MILL 1980: 11). Fordította: Pap Mária.
- 2 „Az ókori világban jóformán nem esik szó, tényleges megléte ellenére, az egyéni szabadságról mint tudatos politikai eszményről.” Ha ténylegesen megvolt, akkor miért nem került szóba? Az antik társadalomfilozófia elég jól és hatékonyan tematizálta a korabeli társadalmi jelenségeket és problémákat, és így Berlinnek válaszolnia kellett volna arra a kérdésre, hogy az ókori gondolkodók miért nem érdeklődtek az „egyéni szabadság” iránt.
- 3 „Már az antik görögországban is felvázolták a világ egy viszonylag objektív, a természettörténetéhez közel eső képét, mint az életszemlélet egyik oldalát; ennek a másik oldalát a személyiség teljes belső szabadsága és önmagában-megállósága alkotja.” (SIMMEL 2009: 320).
- 4 Lásd RAWLS, John 1971. *A Theory of Justice*, Harvard University Press. Magyar fordítása: RAWLS, John 1997. *Az igazságosság elmélete*. Ford. KROKOVAY Zsolt. Osiris Kiadó.
- 5 Lásd ehhez: BECK, Ulrich 2003. *Kockázat-társadalom*. Századvég Politikai Iskola Alapítvány; SCHULZE, Gerhard 2007. *Élménytársadalom (részletek)*. In: *Szociológiai Figyelő* 1–2. 135–157. valamint, HONNETH, Axel 2013. *Harc az elismerésért*, L'Harmattan Kiadó
- 6 Uo. „Marx álláspontja eközben eléggé komplex.” A kilencvenes évek elején vagyunk, most ne menjünk bele az akkori Marx-kritikákba.
- 7 Azt rögtön meg kell jegyezni, hogy ez ugyan az alapvető stratégia, de a szóhasználatban nem érvényesül mindig következetesen. Lásd pl. a következő helyet: „A demokratikus akaratképzés esetében a szubjektum a saját politikai cselekvéseit csak akkor gondolja helyesnek, ha ezeket egy »mi« mindenkor jelen lévő perspektívájából fogja fel, melynek folytonos megújulásához maga is törekszik hozzájárulni azzal, hogy megosztja saját meggyőződéseit másokkal.” (HONNETH 2015: 144–145). Kiemelés tőlem: W. J.
- 8 És Honneth mindezt Hegelre vezeti vissza, akinél már szintén van „negatív” szabadság és „pozitív” szabadság, ezek szintézisét pedig „objektív” szabadságnak nevezi. És ez ugyan Hegelnél szintézisként jelenik meg, de Honneth azt feltételezi, hogy ez a negatív (de ugyanúgy a pozitív) szabadság alapja is.
- 9 Ennek a szociális szabadságnak a modelljei tehát a szeretet / szerelem és a demokratikus akaratképzés. „A szociális együttlézés bizonyos formáit egyáltalán nem tudnánk megfelelően szemügyre venni, ha a »negatív« és a »pozitív« szabadság mellett nem állna a szabadság harmadik fogalma is a rendelkezésünkre.” (HONNETH 2015: 153). De az nem világos, hogy miért pont ezek lesznek a modellek. Mindenesetre Honneth anélkül fejti ki a koncepcióját, hogy bármilyen formában igénybe venné a saját „elismerés”-elméletét.
- 10 Áttekintésként lásd SCHRIEFL, Anna 2019. *Stoische Philosophie. Eine Einführung*. Reclam Verlag, 119, 156.
- 11 EPIKTÉTOSZ 1978. *Kézikönyvecske*. Ford. SÁROSI Gyula. Európa Könyvkiadó.
- 12 Uo.
- 13 Uo.
- 14 A fiatal Marx majd azt fogja mondani, hogy nincs ilyen különbség: a vallási tartalmak is társadalmi termékek. „A [...] kritika alapzata: az ember csinálja a vallást, nem a vallás az embert. Mégpedig a vallás annak az embernek az öntudata és az önrzete, aki vagy még nem szerezte meg önmagát, vagy ismét elvesztette [önmagát].” (MARX 1957: 378). Marx kritikáról beszél, de tulajdonképpen nyugodtan beszélhetne a sztoikusok nyomán „lelki nyugalomról is”. A kritika a lelki nyugalom megteremtésének közege. Egy valamiben van csak lényeges változás: az, hogy mindent az ember teremtett, az most a társadalmi világot jelenti.
- 15 Azt is lehetne mondani, hogy a 20. század a maga csapásaival, megteremtette a belső szabadság kiépítésének szükségletét és szükségszerűségét. Most gondoljunk csak a kemény és puha diktatúrákra. Különösen ilyen esetekben nő meg az a készség, hogy az emberek visszavonuljanak önmagukba, vagy legalábbis a magánéletükbe, a művészeti vagy elméleti tevékenységükbe. Ennek a visszavonulásnak az egyik markáns kifejezése, hogy a politikát „piszkos ügynek” tartják, miközben az adott politika *ténylegesen* az is. Vas István nagy önéletrajzi könyvében írja le ezt nagyon szépen. „Aztán meg, ha az ember menekül, a dolog természeténél fogva, közelebb sodródik, ha csak ideiglenesen is azokhoz, akik ugyancsak menekülnek – tekintet nélkül arra, hogy én mitől menekülök, és ők mitől menekülnek. Továbbá a menekülésben mindig benne foglaltatik a hátafordítás. Igyekeztem hát menekültömben is megkülönböztetni, hogy minek fordítok háta.” (VAS 1981: 22). Ugyanattól menekülünk, a fölöttünk feszülő konstellációtól, amelynek politika a neve. „Gyakran hangsúlyozzák, és teljes joggal, hogy mifelénk már a jelentől való elfordulás [ez lenne a fentiekben emlegetett háta fordítás] is bizonyos fokú ellenállásnak [...] számít [...]” Uo. Ehhez gyorsan két megjegyzést (még Vas István nyomán): (1) Ez az ellenállás még félénk, egy kicsit dacos, kompenzatív, még talán gyávának is nevezhető. (2) Ez az ellenállás gyakran visszacsúszik ahhoz és abba, ami elől menekülni próbál. Lehetséges egyáltalán megvalósítani ezt a belső szabadságot? Vas István sorai a negyvenes évek „új, sötét korszakára” vonatkoznak, de szépen belekódolja a hetvenes évek végének és a nyolcvanas évek legelejének problémavilágát; a bukás felé induló Kádár-rendszer egész hangulati világát.

A filozófia személyes értéke és társadalmi haszna¹

1934. július 17-én születtem Magyarországon, Budapesten. Családi háttérben kevés dolog utalt filozófusi jövőre: édesapám favágó volt, míg édesanyám, habár művelt asszony volt, elsősorban otthonunk rendben tartására fordította idejét. Családfám egyik ágán sem akadt senki, aki főiskolai képzésben részesült volna.

A második világháború napi szintű bombázásai, Budapest szovjet erők általi ostroma, majd az azt követő orosz megszállás közepette számos lehetőség akadt az elmélkedésre való szunynyadó hajlamok kifejlődésére: semmi sem indítja az embert az életről végzett gondolkodásra hatékonyabban, mint az indokolatlan erőszak és a váratlan halálesetek látványa. Habár még csupán tízéves voltam, már az élet mulandóságán és a sors irányíthatatlanságán kezdtem töprengeni, és megpróbáltam gondolataimat, valamint szorongásomat, verses formába önteni.

További elmélkedésekre nyújtott alkalmat az, hogy a kommunista kormány „államosította” apám kicsiny vállalkozását, és az is, hogy családom ezt követően Magyarországról menekülve két ellenőrzött határon is átkelt útlevél nélkül. Kanadába, majd az Amerikai Egyesült Államokba történő bevándorlásunk sok támpontot nyújtott a nyelvről, a kulturális különbségekről, valamint az egyének és közösségük közötti kapcsolatokról való gondolkodáshoz. Egy évet töltöttem egy kanadai középiskolában, majd felvételt nyertem a McGill Egyetemre.

A filozófia könnyedén rám talált. Az élményeim fogékonnyá tettek a nagy horderejű kérdések iránt: többet akartam tudni Istenről, az élet értelméről és a halálhoz való helyes viszonyulásról. Ellenállhatatlanul vonzott az eszmékkel való foglalkozás, és az emberi természetről történő hatékony elmélkedés módjait akartam fejleszteni. A McGillen az egyetlen válaszomra váró kérdés az volt, hogy a hallgatók figyelméért versengő tanszékek közül vajon melyik foglalkozott az általam kutatni kívánt témákkal. Miután tájékoztattak, hogy az bizony a filozófia, ezt vettem fel fő szakirányomként.

A McGill Egyetem egy alapos, történelmi alapú bevezetést nyújtott számomra a filozófia berkeibe. Ugyan a karról hiányoztak a nagy névnek számító írók, remek tudósok bőséggel akadtak itt. Cecil Currie oktatta nekem Kantot és a szövegek átható vizsgálatát. Alastair McKinnon, akinek Kierkegaard iránti szeretete ragályos volt, sikertelenül igyekezett eleget tenni a tanszék azon képtelen elvárásának, hogy logikát tanítson. A legendásan széles körű tudással rendelkező, ám saját gondolkodását túlzott ismeretszerzéssel nagyban akadályozó Raymond Klibansky tette a legmagasabbra a mércét, ha idegen nyelvű művekkel való munkáról és az eszmetörténet alapos elsajátításáról volt szó.

A McGillen egy ideig azt gondoltam, hogy a lelkeszi pálya a hivatásom. Hume *Beszélgéseinek*² olvasása elsöpörte ezt a karrierlehetőséget: nem tudtam elképzelni, hogy egy olyan Isten szolgálgjak, akinek a létezését képtelen voltam bizonyítani. Számos évbe telt, mire ráeszméltem, hogy a racionális bizonyítékoknak nem feltétlenül kell jelentős szerepet játszaniuk vallási életünkben. Erre a következtetésre részben annak eredményeként jutottam, hogy hallottam Paul Tillichet New Havenben előadni, valamint hogy diáktársammal, a későbbi kiváló Hegel-szakértő John Burbidge-dzsel is folytattam vallási témájú beszélgetéseket.

Ahogy azt a filozófusoknak tenniük kell, immár fenntartom magamnak a jogot, hogy a keresztyénység talányait a magam módján értelmezsem és tegyem magamévá. A közelmúltban született írásaim célja, hogy érthetővé tegyem, milyen módon kapcsolható össze a transzcendencia iránti elkötelezettség a rideg naturalizmussal. Az foglalkoztat, hogy a vallásra inkább az élet ünnepléseként, mintsem annak veszteségeire és saját véges mivoltunkra adott vizsgaként tekintünk.

George Santayana eszméivel T. G. Henderson közbenjárásának eredményeként találkoztam: Henderson, a McGill egyetemi tanszék vezetője, Whiteheaddel közösen írt Santayanáról, és úgy döntött, hogy egyik, felsőbb éveseknek szóló szemináriumán a *Scepticism and Animal Faith* (*Szkepticizmus és ösztönös hit*) című alkotást is beemeli a tananyagba. Hónapokon keresztül igyekeztem rálelni a könyv döntően gyenge pontjára, és úgy véltem, hogy ez a hiányosság valami úton-módon folyton-folyvást elkerülte a figyelmemet – Santayana nyilvánvalóan csalt.

Olyan hevesen küzdöttem vele, hogy ez a könyv az életem részévé vált. A mesterképzési szakdolgozatom és a doktori disszertációm egyaránt Santayana elmével kapcsolatos filozófiájára összpontosított, és meglehet, hogy – nagyjából talán tíz évig – én voltam az egyetlen élő epifenomenalista a világon. Az 1960-as években közölt és e különös, ámbar szakadatlanul magával ragadó elméletre koncentrálok cikkeim nem keltettek különösebb feltűnést. Amikor a filozófusok kényszerítve érzik magukat arra, hogy elfogadjanak egy adott nézetet, olybá tűnik, hogy minden egyes alkalommal új módon, teljesen önállóan akarják annak kiágazásait végiggondolni.

A McGill Egyetem hagyományosan Oxfordba küldte filozófushallgatóit. Egyéb remek filozófusok mellett Charles Taylor, Storrs McCall és Andre Gombay is ezen az ösvényen járt. Számomra azonban a Yale természetesebbnek tűnt: akkoriban az egyetlen olyan munkarendű intézménynek tűnt, amely a metafizikát, a vallásfilozófiát és a filozófiatörténetet egyaránt ko-

Prof. John Lachs

(1934, Budapest): magyar származású amerikai filozófus, egyetemi tanár. A második világháborút követően emigrált, először Kanadába, végül az Amerikai Egyesült Államokban telepedett le; előbbi országban folytatta BA és MA szintű tanulmányait, míg George Santayanáról írt doktori disszertációját már a Yale Egyetemen védte meg. Évtizedek óta oktat a Tennessee állambeli Vanderbilt Egyetemen, kutatási és publikációs munkássága mellett pedig számos filozófiai társaság tagja, illetve elnöke.

John Lachs munkássága nagy részét George Santayana életművének szentelte. Nagy szerepe van Santayana szellemi örökségének nemzetközi szintű megismertetésében.

molyan vette. Paul Weiss azzal büszkélkedett, hogy a Cornell Egyetemen oktató Max Black azért küldte a hallgatóit New Havenbe, hogy ámulattal mutogathassanak rá, miközben a lehetőségéről és Istenről beszélt. Brand Blanshard elfogulatlan racionalista volt, John Smith Royce-ról és a végtelenről vitakozott, míg Northrop és Margenau egyaránt a nemzetközi, emberséges és nagyvonalú filozófiai eszméket pártfogolták.

A tanszék az a Charles Hendel alapította, akinek egészsége megérkezésemkor már rohamosan romlott. Maga az intézmény bennem és sok társamban pontosan egy olyan színes közösség benyomását keltette, mely számos különböző fajta lélek kinevelésének volt képes eleget tenni. A Texasi Egyetem tanszékét az 1960-as évek elején Yale-hallgatók szervezték a többelvű modell alapján; valamivel később a Vanderbilt Egyetem a Yale egyik előőrseként, több filozófiai módszer legitimitását fenntartva kezdett felvirágozni.

Habár John E. Smith a Yale egyik ragyogó jelensége volt, én egy kurzust sem vettem fel nála: ehelyett úgy döntöttem, analitikus filozófiát fogok tanulni Arthur Paptól és Wilfrid Sellarstól, metafizikát Paul Weisstől és megfontoltságot Brand Blanshardtól. Ez a munka megerősítette többelvűségre való ösztönös hajlamomat: a Yale tanszékén az 1950-es évek végén virágzó filozófiai stílusok és projektek széles választéka meggyőzött afelől, hogy nem létezik egyetlen felsőbbrendű, királyi út, mely a filozófiai éleslátáshoz vezetne. Mintegy annak érdekében, hogy ebbéli hitemet kinyilvánítsam, Brand Blanshardöt és Wilfrid Sellarst választottam a disszertációm témavezetőinek.

Kettejük stílusa és gondolkodásuk lényege nem is lehetett volna távolabb egymástól. Egy jó szakdolgozati konzulens ellentétes tulajdonságai jöttek össze bennük: Blanshard csupa biztatást és méltatást, Sellars csupa maró kritikát nyújtott. Sellarstól többet tanultam a szakfilozófiáról, Blanshardtól azonban sokkal többet a szeretet értékéről. Másoddiplomás képzésem során fedeztem fel, hogy nem voltam könnyen irányítható típus: figyelmes meghallgattam mindenemű felkínált véleményyt, azonban fenntartottam magamnak a jogot, hogy különválasszam a számomra helytállónak tűnőt az értéktelentől és valószínűtlentől.

Akkoriban olvastam Deweyt – és végül unalmasnak találtam. Azt vártam a filozófiától, hogy a valóság rejtett szerkezetét fedje fel előttem, erre Dewey műveiben nem találtam mást, mint a jól ismert, mindennapi helyzetünk leírását. Húsz évbe telt, mire ráeszméltem, hogy talán nem is léteznek rejtett, misztikus tények – és még ha volnának is, a filozófia eszközeivel nem tudnánk őket felszínre hozni. Dewey írásainak újraolvasása segített abban, hogy ezt megértsem.

Éber valóságérzetem meggyőzött afelől, hogy a nyelv és a fogalmi diskurzus viszonylag felületesen hat az eseményekre. Mélyen tisztetem a nyelv erejét, ámde nem találok a helyem az olyan fecsegések világában, amilyenekre Groucho Marx és néhány kortárs filozófus tűnik képesnek. A nyelvbe való belefeledkezést, ideértve a híres „nyelvi fordulatot” is, az olyan akadémikusok ostobaságának tekintem, akiknek életét felemésztik a beszélgetések, a bőbeszédű válaszok és a viták. Túlságosan is közel állok a hallgatókhoz, az emberiség zömét alkotó szótlán nem-értelmiségiekhez ahhoz, hogy ne ismerjem a helyeket, ahol a szavak folyama kiszárad az érzelmek homokján vagy a tetek hegyei közt.

Egy hatalmas, emberektől független környezet ugyanilyen megtapasztalása teszi lehetlenné számomra, hogy különleges metafizikai kiváltságokkal ruházzam fel a gondolkodást, az elmét vagy az embereket. Természetesen minden minket érő információt, melyet a világról szerzünk, saját kognitív apparátusunk szabályoz, amely azonban földi léthez szükséges szervekből, nem pedig bizonytalan és tapasztalattól független képességekből áll. Következésképp abban a kontextusban kell elhelyeznünk, melyben biológiai szerepének megfelelően élteti szervezetünket és lehetővé teszi számunkra, hogy megtaláljuk utunkat a világban.

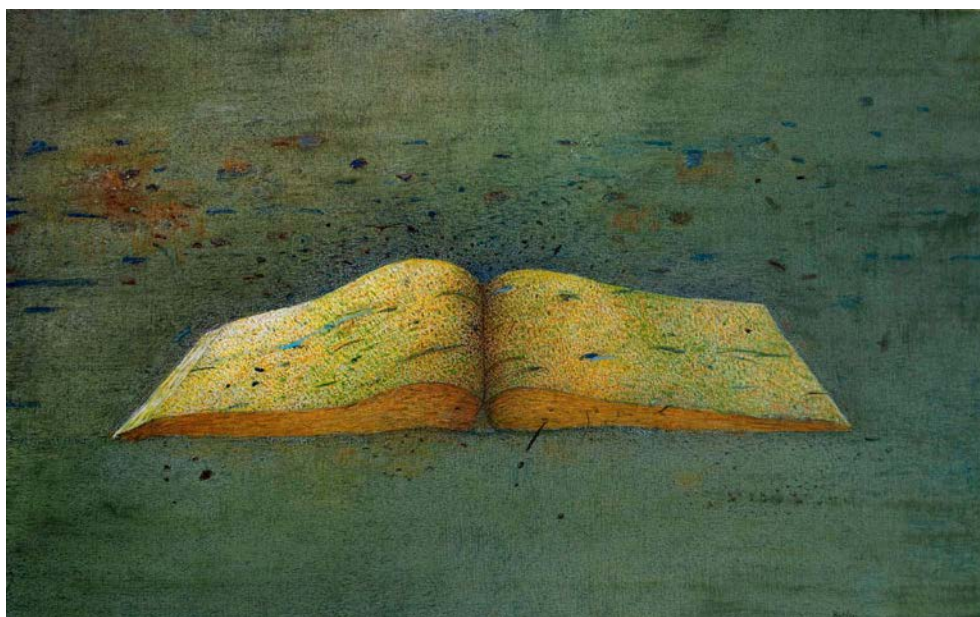
Santayana arra tanított, hogy a filozófia és a mindennapi élet alapkérdése egyaránt a lélek egészsége. Maga Santayana sajnos sohasem tapasztalta meg annak örömét, hogy egy támogató közösségben élhessen, és ebből fakadóan nem adott számot az egyéni és a társadalmi közötti bonyolult kapcsolatokról. Ezekről Royce és Dewey műveinek olvasása tanított meg gondolkodni, a teljes gyakorlati, empirikus megértésnek azonban várnia kellett addig, amíg úgy nem kezdtem érezni, hogy a Vanderbilt Egyetemen és Nashville-ben otthonra találtam.

Szerencsésnek mondhatom magam, hogy a William & Mary Főiskolán kezdtem oktatni. Nyolcévnyi foglalkozás alapképzésben magam, hogy a William & Mary Főiskolán kezdtem oktatni. Nyolcévnyi foglalkozás alapképzésben részt vevő hallgatókkal nem engedte, hogy elfelejtsem: a tanítás alapvető célja az, hogy minél nagyobb közönséghez szóljunk. Külön öröm utat mutatni a másoddiplomás képzések résztvevőinek, akik majd továbbvizik az elmélkedés feladatát, ámde végső soron ez a tevékenység is igényel némi indoklást mindannak a jónak szempontjából, amit a jövőbeli alapképzéses egyetemistáknak, valamint a közösség egészének fog nyújtani. A molekuláris biológiával ellentétben a filozófiától nem várható el, hogy rejtett tényeket leplezzen le; de még ha így is tenne, ez a misztikus tudás gyakorlati alkalmazhatóságot és eredményeket követelne.

Amint átkerültem a William & Maryból a Vanderbiltra, kész voltam arra, hogy másoddiplomás képzési szinten oktassak. Ismét szerencsém volt: kiváló hallgatóim akadtak, akik szorgalmasan dolgoztak, és mindenekelőtt útmutatásra, valamint bátorításra volt szükségük ahhoz, hogy boldoguljanak saját kutatási témáikkal. Önfejű természetéből adódóan komoly tisztelettel viseltetek mások önállósága iránt, és ez megkönnyítette számomra a céltudatos hallgatók generációinak támogatását. Hajlamos vagyok megengedni nekik, hogy arról írjanak, amiről szeretnének, és abból levezetni a feladatukat, hogy én miként próbálom szertelenségeiket megnyírni. Vizsgálódásaik széles választéka a saját érdeklődési köreimet is bővíti, összességében pedig többet tanulok tőlük, mint amennyit én bármelyiküknek meg tudtam tanítani.

A Vanderbilten amerikai filozófiát kezdtem oktatni. Ez ahhoz vezetett, hogy ismét kezemből vettem Dewey műveit. Újraolvasásuk úgy gondoltam, hogy a stílusa ragyogó, és hogy

Bikácsi Daniela: Könyv

Bikácsi Daniela
(1943)

Tanulmányok
1962–64 Magyar
Iparművészeti Főiskola,
belsőépítész szak
1964–67 Magyar
Képzőművészeti
Főiskola, festő szak
1967–69 Magyar
Képzőművészeti
Főiskola, festő szak,
posztgraduális képzés

Díjak, ösztöndíjak
1971–74 Derkovits-
ösztöndíj
1988–89: Eötvös
Alapítvány ösztöndíja
1994: Munkácsy-díj
2001: Római Magyar
Akadémia ösztöndíja
2016: SZIMA Széchenyi
Irodalmi és Művészeti
Akadémia tagság

számos rész kérdésben egyértelműen igaza van. Olvasmányaim és elmélkedéseim határait Dewey-n túl Peirce, James, Royce és Mead, valamint újabban Alain Locke, a perszonalisták, Jane Addams és temérdek kevésbé ismert vagy figyelmen kívül hagyott gondolkodó műveire terjesztettem ki. Bizonyos témákat illetően immár egyetértek a pragmatistákkal, habár egyéb kérdések terén továbbra is merőben elhatárolódom tőlük.

Abban például egyetértek velük, hogy a gondolat önmagában nem véges dolog, és hogy a tudás célokat feltételez. Jó úton járnak azzal is, hogy nem foglalkoznak dekontextualizált kérdésekkel, és hogy elutasítják az értékek tényektől való különválasztását. Azt azonban nem tudom elhiteni magammal, hogy a társadalmi szerkezet egészen a mélyig hatol; kell lennie valahol némi maradék anyagnak vagy tényeknek, melyeken gondolkodásunk építménye alapszik.

Ez a meggyőződés azokban a megkülönböztetésekből fejeződik ki, amelyeket az objektív, választástól függő, valamint elfogadott tények között húzok meg. A rendteremtés terén sok időt takarítunk meg azzal, hogy csoportosítjuk a minket körülvevő valóság zavaros dolgait. Tapasztalatunk minden egyes elemét tulajdonságok és kapcsolatok hatják át; saját fogalmi rendszereink elfogadhatósága aszerint változik, hogy mennyiben hasonlítanak egymásra, illetve mennyiben különböznek egymástól azok a dolgok, amiket kiemelni szándékozunk. Ez azt jelenti, hogy kölcsönhatás van a dolgok és saját választásaink között számos olyan tény megalkotásában, amilyeneket rendszerint – hibásan – a világ objektív elemeinek vélünk. Az ilyen, választástól függő tények közé tartoznak azok, amelyek társadalmi életünk, pszichológiai ítélőképességünk, valamint biológiánk alapját képezik.

A kölcsönhatás csak akkor lehetséges, ha a világnak választásainktól független alkotórészei is léteznek. Ezeket az elemeket megtaláljuk azokban a korlátokban, melyekkel a természet behatárolja csoportosításainkat, valamint a lét és a nemlét közötti jelentős különbségben is. Emberi lényeket jellemezhetünk személyekként, állatokként és a gravitáció hatására mozgó testekként, ámde naprendszerként vagy kétkötetes szótárakként semmiképp. Továbbá, bármily fogalmi öltözékbe bújtatjuk is őket, a szeretett másikak halála saját tehetetlenségünk jele; a tények semmiféle konstrukciója vagy rekonstrukciója nem képes visszahozni őket az életbe.

Az objektív vagy független tények szolgáltatják tehát azt az alapot, amelyre – illetve azt az anyagot, amelyből – az emberi tudás építményét emeljük. Ez az elmélet egyrészt számításba veszi azt a poszt-kantiánus állítást, miszerint a világ nagy része magán viseli az emberi gondolkodás jegyét, másrészt azonban megőrzi azt a józan feltételezést, hogy az emberi kreativitásnak vannak külső erők által megszabott határai. Elfogadja egy rekonstruktív elem létezését tudásunk nagy részét illetően, valamint jelentős rugalmasságot is csoportosításaink rendszerén belül anélkül, hogy feladná egy olyan független valóság eszméjét, mely legalább valamelyest meghatározott. Ez a felfogás egyformán figyelmet szentel a valóság társadalmi szerkezetét illető Dewey-féle állításnak és Santayana azon megérzésének, miszerint egy titokzatos, ősi világ vesz körül minket.

Ebben a megközelítésben a szerep, melyet az intelligenciával bíró tényezők játszanak a világ alakításában, bővelkedik az emberi természetet illető nézeteinkre vonatkozó másodlagos utalásokban. Ez a szemléletmód lehetővé teszi számunkra, hogy olyan természetek egész választékát különböztessük meg, melyek mindegyike szabály szerint emberi, és ezáltal egy türelmi etika filozófiai támaszaként is szolgálhat. Egy efféle hozzáállás továbbá megfosztja a „természetes” szót erkölcsi súlyától, kellőképpen szemléltetve, hogy merőben eltérő értékek és viselkedésformák is lehetnek természetesebbek, valamint – saját kontextusukban – érthetőek.

Az emberi természetek olyan leírása, amely a választástól függő tényeket illető elméletemből fejlődik ki, nem túl eredeti. Részleteit és utalásait a továbbiakban dolgozom ki, és bízom benne, hogy lehetőségeit végül sikerül egyetlen kötetben megmutatnom. Pszichológiai, bioeti-

kai és erkölcsi problémákra gyakorolt hatását már vizsgáltam, ámde sokkal többre van szükség ahhoz, hogy teljes kontextusában láthassuk, és mind társadalmi, mind pedig értelmezői értékét felmérhessük.

A választástól függő tények elmélete jó példáját alkotja annak a fajta filozófiai gondolkodásnak, amelyet nagyra becülök. Érdeklődöm azon teóriák iránt, melyek szoros kapcsolatban vannak a mindennapi élet folyamán felmerülő gondokkal. Az igen elvont vagy általános ideák kevéssé vonzanak; habár úgy vélem, hogy a filozófiai elmélkedés valósággal magával ragadó – saját életemnek egyértelműen egyik nagy örömét jelenti –, alapvető értéke mégis szorosan kötődik ahhoz, amivel hozzá tud járulni az emberi állapot javításához.

Egy ilyenfajta elmélet másik példája a mediációval kapcsolatos saját véleményem, melyet a manipulatív viselkedés, a felelőtlenség és az ipari társadalmakban jelentkező egyéni erőtlenség megmagyarázására alkottam. Kusza állapot veszi körül és szorongatja a túlsúlyfolt modern világ emberét. Az egyének iránti tisztelet retorikájának ellenére ezek az emberek jelentéktelenné és semmibe vettnek érzik magukat. Hatalmas létesítményekben dolgozva jelentéktelen egyedekként tekintenek magukra, és úgy érzik, kicsúszott kezükből saját életük irányítása. Az érzés, hogy nem sikerül érvényt szerezniük tetteiknek, felelőtlenné teszi őket irántuk. Minél szilárdabb egységet alkot a társadalmi világuk, annál töredezettebbnek és értelmetlenebbnek élik meg saját létezésüket.

Maga a betegség jól ismert; a társadalomfilozófusok már legalább kétszáz esztendeje azonosították. Megmagyarázását és az orvosságok felírását illetően azonban nem végeztek megfelelő munkát. „Elidegenedésnek” nevezték, és úgy vélték, valamiféle társadalmi hibából, vagy miből, ered. Az ilyen állapotra vonatkozó leírásaik burkolt értékítéleteket rejtettek, a probléma megszüntetését célzó előírásaik pedig arra szolgáltak, hogy saját kedvenc utópiáik irányába tereljenek bennünket.

A mediációt illető saját elméletem mindenféle társadalmi üzemzavarra való utalás nélkül magyarázza meg ezt a betegséget. Továbbá az alapjául szolgáló értékek nem az enyémekek, hanem a széttöredezettséget megelő emberek sajátjai. Ennek megfelelően a javulás az ő kielégítetlenségük csökkenésében, valamint abban a fejlett képességben mérendő, melynek révén tetteiket is sajátjuknak képesek tekinteni.

Úgy hiszem, hogy az elidegenedés nem több, mint az ár, amelyet közös létünkért fizetünk: kényelmünk költsége. A tétlenség, a manipulatív viselkedés, valamint a felelőtlenség természeténél fogva a kiterjedt, közvetített láncolatokon belül történő munkából származik. Az ilyen létesítményekben a műveletek természetes egysége megtörik: a következmények megtervezése, elvégzése és élvezete/elszenvedése többé már nem egyénekben összpontosul, hanem különböző emberek közt oszlik meg. Ez az állapot ugyan teljes egészében nem gyógyítható, de a széttöredezés ellensúlyozásának irányába tett lépésekkel javíthatunk a helyzeten. Egyéb stratégiák mellett a létesítmények láncolatán belüli nyitottság, a tervezők, elvégzők és elszenvedők közti lelki távolság csökkentése, valamint az érintett felek végighallgatása segít az egyéneknek abban, hogy megértsék helyzetét, és megfelelőként el is fogadják azt.

A mediáció elmélete lehetővé tette számomra, hogy az elidegenedés jelenségeit tisztán lássam, és hogy olyan egyszerű módon értsem meg őket, amelyet az erősebben metafizikai és irányzatosabb összefoglalókban eddig nem sikerült találnom. Valahányszor laikusok elé terjesztem ezeket az eszméimet, az embereknek nincs szükségük különösebben komoly erőfeszítésekre ahhoz, hogy felismerjék saját helyzetüket, és megértsék annak okait. Visszajelzéseik megerősítik bizakodásomat, hogy az elmélet a helyes úton halad.

Számos témát illetően szolgál nézeteim alapjául az a meggyőződés, miszerint a problémákra alkalmazott megoldások rendszerint nem tartósak vagy tökéletesek. Továbbá mindennemű javulás magában hordozza a saját árát, mely könnyedén újabb megoldásra váró problémákat eredményezhet. Ha az emberi állapot rendelkezik bármily állandó alkotórészekkel, a következményektől mentes előnyök biztosítására való képtelenség egészen biztosan közéjük tartozik. A vallásos emberek ezt „bukottságnak” vagy „eredendő bűnnek” nevezik, ami olyannyira áthatónak tűnik, hogy ironikus módon, ahogy azt egy nemrégiben megjelent tanulmányban szándékoztam kimutatni, még a mennyország – és ézaltal egy különösen vonzó túlvilági lét – életképes fogalmának szavakba öntését is gátolja.

Mindenesetre nekem sohasem tetszett az, hogy az ember abban higgyen, amit a reményei ígérnek. Epp ellenkezőleg: úgy vélem, a felfogásunkhoz illő méltóság megköveteli, hogy a világot és a benne rejlő lehetőségeinket tisztán lássuk. A vallás indokolatlan támogatást nyer a veszteségek kínjaitól és a halálfélelemtől való szabadulásunk vágyából. Habár nem épp a lehető legjobbhoz hozzájárul a vallásból, az efféle vigaszokkal szemben semmiféle ellenvetésem nincs. A filozófusoknak azonban nem lenne szükségük rájuk. Kellő bátorsággal kellene rendelkezniük ahhoz, hogy egyedül tekintsenek a mélybe, és a váratlan tragédiákat, valamint az elkerülhetetlen hanyatlást a boldogságból, vagy legalábbis a megértésből, származó nyugalommal szemléljék. Felkészültem arra, hogy meglepetten tapasztaljam, ha sorsunk valóban természetfeletti eredetű – ahogyan arra is, ha a szomszédom megüti a főnyereményt a lottón. Ennek ellenére a szelvényvásárlást nem tekintem jó befektetésnek.

A filozófusoknak ahhoz is bátorságra van szükségük, hogy elhagyják az egyetem nyújtotta biztonságot és kényelmet, és hogy a személyes jelentőség, valamint a közrend témájával kapcsolatban akadémiai kereteken kívüli emberekhez is szóljanak. Ebben az országban hivatás-ként a jelentéktelenség egy olyan szintjére értünk, amelyen a kereskedelmi könyvkiadás képviselői vonakodnak megjelentetni a műveinket. A filozófiai témájú könyveknek a csoportos hovatarozás-tudathoz hasonló elvontsága neveltség tárgyává teszi őket. A közönség azonban

a mindennapi élet ügyeivel kapcsolatos elmélkedő fejtegetésekre és a problémák megoldására irányuló útmutatásra éheznek. Az *In Love with Life (Az élet szerelmesei)* című könyvem visszhangja megmutatta számomra, hogy az emberek igen fogékonyak a tetteikre és az őket érő hatásokra adott filozófiai észrevételek iránt. Megfelelni ennek az igénynek a filozófus legfontosabb feladata. Íróként továbbra is közreműködöm ebben a vállalkozásban, emellett pedig támogatom a munkát az Amerikai Filozófiai Szövetség Centenárium Bizottságán keresztül is, melynek jelenleg elnöki tisztségét töltöm be.

A Centenárium Bizottság az Amerikai Filozófiai Szövetség alapításának századik évfordulóját megünneplendő jött létre. Célja, hogy felhívja a figyelmet a filozófia személyes értékére és társadalmi hasznára. A Centenárium Bizottság szándéka, hogy közönséget teremtsen a filozófia számára, és a filozófusokat ennek megszólítására buzdítsa. Mindkettő nehéz feladat: az első amiatt, mert az akadémikusok kevés tapasztalattal rendelkeznek a közönséggel való kapcsolatok terén, míg a második amiatt, mert számos kolléga híján van a szükséges érdeklődésnek, nyelvezetnek vagy vérmérsékletnek ahhoz, hogy a szakterületük sajátosságain túlmenően témákról beszéljenek. A fokozatos előrelépés mindazonáltal lehetséges, és jelenleg is éppen pénzt gyűjtök egy alapítvány számára annak érdekében, hogy ez a munka folytatódhasson. A tudományos filozófia egyesült államokbeli jövőjét illetően semmit sem tartok fontosabbnak, mint azt, hogy kevésbé tudományossá váljék.

A kellenél jóval több alkalmatlan oktatóval a hátam mögött, megélhetés céljából léptem a tanári pályára, miközben filozófiai elmélkedéseimet is folytattam. Sosem gondoltam volna, hogy az oktatás egy nap majd a szenvedélyemmé válik. Mégis életem hön áhított vágya és figyelmemet lekötő, időigényes tevékenysége lett, hogy a filozófia terén nyert hasznos ismereteimet továbbadhassam másoknak. Ezt oly módon teszem, hogy némelyek számára bizonyos formában igazolni látszik, miként is vonatkoznak a filozófiai eszmék közvetlenül a saját életemre.

Nagy meglepéssel gondolok a szerencsémre, hogy hozzájárulhattam alapképzésben részt vevő hallgatók ezreinek szakmai életéhez. Nagycsaládként tekintek rájuk: annyi képviselőjükkel tartom a kapcsolatot, amennyivel csak tehetem, és szurkolok nekik, hogy elérjék a céljaikat. Bízom benne, hogy a filozófia jelentős hatást gyakorolt az életükre. Emellett szerencsém volt több mint hatvan fiatal filozófust elindítani a pályáján. A velük fenntartott kapcsolat életre szóló odafigyelést és támogatást jelent: alapvető fontosságú számomra, hogy problémák esetén és karrierjük során a segítségükre legyek. Ezekre a tevékenységekre a magam részéről nem a szabadon vállalható kötelezettségek eredményeként, hanem saját filozófiai meggyőződéseim folyamatos kifejeződéseiként gondolok.

Az élénk eszű és szakterületük iránt érdeklődő emberek számára könnyen megy a tanítás. Az unott oktatók unalmasak, míg az önmagukkal elfoglaltak képtelenek a hallgatók helyébe képzelni magukat és látni, hogy az általuk mondottakat miként is fogadják. Saját hallgatóink szeme láttára gondolkodni – mely egyebek mellett annyit tesz: jegyzetek nélkül oktatni – szemlélteti, mit várunk el tőlük. A dolgok szoros, kölcsönös összefüggéseinek, valamint a tanított anyag és a diákok általános érdeklődése közötti kapcsolatok szem előtt tartása a tanítást színessé és, ha minden jól megy, emlékezetessé teszi.

Semmiképpen sem utolsósorban: a sikeres oktatás a hallgatók iránti komoly tiszteletet követel. Ez megszentelt tevékenység, hiszen egy emberi lény számára lehetővé teszi, hogy hozzájáruljon egy másik megalkotásához. Sikerének esélyeit növeli, ha emberi kapcsolatok tágabb mezejébe helyezük; az igazán jó tanárok az oktatással együtt rendszerint gondoskodó baráti társaságot is nyújtanak. A tanulás talán minden esetben utánzás is egyben. Amennyiben így van, ez egy újabb jó ok a tanároknak arra, hogy élő példaként lépjenek hallgatóik elé. Mindenesetre méltán ébressz gyanút az a tudás, mely vajmi kevés hatással van az oktató saját életére – és talán azt is megérdemli, hogy a diákok semmibe vegyék.

A tudományágak egyetemen belüli szakmai felosztódása a tanítást minimalizálendő vagy, ideális esetben, kerülendő tevékenységgé tette. Habár egyes főiskolák továbbra is nagyra becsülik, és az egyetemek is hirdetik, hogy mennyire értékelik a megfelelő oktatást, a jutalmak mégis mindkét foglalkoztatató felsőoktatási intézmény, valamint a szakmai élet esetében is a publikációs jegyzékekkel állnak szoros kapcsolatban, és ezekre vezethetők vissza. A teljes munkaidős állás, az előléptetés, a fizetésemelések, az óraszámcsökkentések, a juttatások, az ösztöndíjak, a szakmai szervezetekben betöltött tisztségek, valamint a munkajánlatok jelentős mértékben a kutatási eredményességtől függenek. Ennek eredményeként az oktatók immár nem helyi intézményükhöz és annak hallgatóihoz, hanem elsősorban a szélesebb szakmai körökhöz és az ajánlásokat író pályatársaikhoz hűek.

A filozófusok nem kevésbé részesei ennek a játéknak, mint a történészek és az irodalomtudósok – óriási mennyiségű, ám kétes minőségű publikációt termelve. A nyomtatott szavak eme özönének ára elpusztított fákban, elhanyagolt diákokban, valamint a helyi egyetem kultúrája és értékei iránti elhivatottság hiányában mérendő. Azok a pluralisták, akik az 1970-es évek végén az Amerikai Filozófiai Szövetség vezetősége ellen lázadtak, a szakmai felosztódást tekintették egyik fő sérelmüknek. Pontosabban szólva: ez a lázongás szakadékat képzett az analitikus filozófusok, valamint a kontinentalisták és a pragmatisták között. A konfliktus okai azonban mélyebben gyökereztek, és nagyobb számban voltak jelen, mint a filozófiai módszert és stílust érintő pusztá nézeteltérések.

Az AFSZ-t túlnyomórészt a keleti parti elitiskolák másoddiplomás képzéseiről kikerült emberek önfenntartó köre irányította. Úgy gondolták, a publikációk révén szerzett hírnév bizonyítékul szolgál arra, hogy képesek a Szövetség ügyeinek intézésére. A tanintézményeket elsősorban a másoddiplomás hallgatók elhelyezésének és alkalmazásának kapcsán tekintették

hasznosnak, míg az AFSZ szűkebb körű tanácsaiban sem képviseletet, sem pedig befolyást nem engedtek nekik. A Keleti Csoport választásai az éves gyűlések hivatalos találkozóin zajlottak le, hatékonyan megfosztva a választójoguktól azokat, akik nem szerepeltek az értesítőkön, így nem tudták megoldani a távolabbi városokba történő utazásaik finanszírozását. A lázadás legalább annyira volt az AFSZ szakmailag felosztódott kizárólagosságával szembeni reakció, mint az analitikus filozófia dominanciája elleni támadás.

Santayának minden bizonnyal igaza van abban, hogy filozófiánknak kettős értelemben kell őszintének lennie: annak megfelelően kell cselekednünk, amiben hiszünk, és abban nem szabad hinnünk, amit nem tudunk megcselekedni. Az igény, hogy saját elveim szerint járjak el, arra ösztönzött, hogy csatlakozzam a pluralista lázadáshoz, és egyúttal azt is indokolja, miért fáradoztam továbbra is azon, hogy nyitottabbá tegyem az AFSZ-t, amikor a szervezetben belüli különböző tisztségek betöltésére választottak. A Vanderbilten való maradást illető döntéseim szintén kifejezik elhivatottságomat mind hallgatóim, mind az otthonomra vált egyetem iránt. Végtelen hűséggel viseltetek a hozzám közel állók iránt, ami abban mutatkozik meg, hogy kész vagyok komoly erőfeszítéseket tenni az érdekükben. Ez a hozzáállás határozza meg a barátaimhoz, diákjaimhoz és családomhoz fűződő viszonyomat.

Emellett úgy vélem, hogy – habár egyes dolgok valóban erősen számítanak életünkben – az embereket bosszantó dolgok gyakran jelentéktelenek. Ez a meggyőződés lehetővé tette számomra, hogy túlzott ítélkezések és a mások életének irányítását célzó vágyak nélkül éljek. Az ehhez kapcsolódó, önállóság iránti tisztelet komoly örömforrás számomra: a gyermekeimmel ápol, igen kielégítő kapcsolatok meglétét a törődésre és szeretetre épülő, kölcsönös elfogadásnak tulajdonítom. A szeretet és tisztelet a feleségem és köztem lévő kivételes viszony alapjaként is szolgál: életünk minden feladatát és örömét megosztjuk, valamint közösen elmélkedünk és írunk az oktatás kérdéseiről is.

Az alapképzés során arra tanítanak, hogy lábjegyzeteket alkalmazva írjunk – ezáltal a szaktekintélyi elvet idézve valamennyi megkérdőjelezhető állítás kapcsán. A filozófusok, akárcsak a többi emberi lény, jól érzik magukat, ha úsznak az árral, és minél kevesebb kedvezőtlen, nem támogatott nézetet tesznek magukévá. A közvélemény ingatagságát ismerve sohasem tudnám meggyőzni magam afelől, hogy az egy adott álláspontot képviselő emberek száma bármilyen kapcsolatban volna annak igazságtartalmával. Így megtanultam lábjegyzeteket nélkül írni, és – valahányszor helyénvalónak tűnt – radikálisan népszerűtlen, habár lényegében nem felháborító eszméket is felkaroltam.

Egy ideig az epifenomenalizmus mellett álltam ki, és egyike vagyok azoknak az embereknek, akik ragaszkodnak az elgondoláshoz, miszerint a filozófia sajátos igényeket támaszt önnön művelőivel szemben. Nem sokan szegődnek társamul abbéli igyekezetemben, hogy a metafizikát nominalista módjára műveljük, ezenkívül pedig az eutanázia mellett nyíltan felszólalók parányi kisebbségéhez is tartozom. Az erkölcsi fejlődéssel kapcsolatos, nemrégiben közreadott munkám szembehelyez kollégáim túlnyomó többségével, akiknek nehezen akaródzik elismerni a Nyugat értékeinek felsőbbrendűségét. Nem haboztam közzétenni nézetemet egy bizonyos egyetem vezetőségének korruptségéről, és az intézmény első emberének lemondását is követeltem. A fontos ügyekről folytatott nyílt, őszinte beszédet nem az iskolázottak kiváltságának, hanem a teljes munkaidős állások és az egyetemi katedrák előnyeit élvező emberek kötelességének tekintem.

A fájdalmak és a végül bekövetkező veszteségek számomra az emberi állapot elkerülhetetlen elemeinek tűnnek. A szenvedések és a csalódások ésszerű erőfeszítések révén enyhíthetők, megszüntetni őket azonban képtelenség. Azon a ponton, ahol kifogyunk a javulást szolgáló stratégiákból, a belső békéhez és jobb élethez járul hozzá, ha méltóságteljesen elfogadjuk mindazt, amit az élet az utunkba gördít. Ez a fajta sztoikus nyugalom kiskoromtól kezdve megdedzett a csapásokkal szemben. Arra ugyanakkor ügyelek, hogy ne túlságosan hamar vagy akár egy világra irányuló lendületes roham alternatívájaként használjam fel, hanem sokkal inkább úgy alkalmazzam, mint egy végső kapaszkodót, miután minden más próbálkozás kudarcot vallott.

Az a tudat, hogy végül mind meghalunk, legalább oly kevésbé zavart meg abban, hogy élvezzem az életemet, mint amennyire az elfogyasztott étel sorsa felbolygatja számomra egy kiadós, jóleső étkezés gyönyörét. A célra való összpontosítás elfeledtetni velünk az utazás örömeit. A nap végső kialakulásának gondolatától talán futkosnia kellene a hidegnek a hátunkon? Egyértelműen nem! Ezek a gondok egyszerűen nem fontosak. Temérdek generáció sütkérezett eddig a fényben, és fog a továbbiakban is, még mielőtt leszállna a sötétség. Boldogságuk ellensúlyozza a végül bekövetkező katasztrófát – vagy legalábbis bizonyítja annak lényegtelenségét. Olykor jobban tesszük, ha elfordítjuk a tekintetünket, hiszen felszabadítóan hat az elmére, ha a dolgokat a maguk kontextusában szemléljük, a végkimenetelük vizsgálata azonban megbéníthatja gondolatainkat.

Ez pedig a végesség számos olyan tanulságának egyike, amelyeket hajlamosak vagyunk elfelejteni. Descartes gondolatát, melynek értelmében az akarat végtelen, ki kellene egészíteni azzal a megállapítással, hogy az elme éppoly csábítóan véli látókörének kiterjesztését az ésszerűség határain túlra. Amennyiben bölcs dolog egy héttel előre tervezni, azt feltételezzük, hogy bizonyára még jobb, ha azon gondolkozunk, vajon mi történhet egy év vagy egy évtized múlva. Ha azon elmélkedünk, mi is lehetséges egy határozatlan időszakon túl, csupán esztelen elméleteket, alaptalan reményeket és végeérhetetlen nyugtalanságot hozunk létre. Az állatok részint amiatt tudnak jobban élni, mint egyes emberek, mert mentesek az alapvető aggodalmaktól; úgy cselekszenek, mintha tudnák: a véges életű teremtményeket nem arra tervezték, hogy a teljességgel foglalkozzanak.

Egy bizonyos pontig az életünk azon képességünk arányában válik egyre jobbra, hogy el tudunk-e mélyedni az azonnaliban és a közvetlenben. A kudarc emlékeket idéz, a körültekintés pedig tervezésre int; a múlt és a jövő addig présel bennünket két oldalról, míg az élet az egyikből a másikba tartó sietős átváltássá alakul. Még az egyetemek is olyan nyüzsgő méhkasokká váltak, ahol kevés idő marad a kényelmes elmélkedésre vagy azokra az éltető pillanatokra, amelyekben az ember egyszerűen csak *létezik*. Kevés dolog jelent nagyobb nehézséget agyonterhelt és sokrétűen elfoglalt generációnk számára, mint az összpontosítás és az elmélyedés. Ezekkel ajándékoz meg minket a közvetlenség és az azonnaliság – ami nem valamiféle felfogást meghaladó, meghatározatlan dolog, hanem egyszerűen a jelen, amelynek történéseiben otthonosan érezhetjük magunkat. A pillanatnyi feledékenység megszabadíthat bennünket a múlttól és a jövőtől, valamint feltárhhatja bármely utunkba kerülő dolog üdítő szépségét. Ez egyfajta transzcendencia – jó eséllyel az egyetlen, mely az állatok számára is elérhető.

Hálás vagyok, hogy egy olyan korban élhetek, melyben hozzájárulhatok az amerikai filozófia talpraállításához: e jelentős és jelentősen elhanyagolt nemzeti kincs újbóli fellendítéséhez. Az Amerikai Filozófia Haladásáért Társaság megalapítása, melyben örömmel vállaltam szerepet, egyértelmű bizonyítékként szolgál arra, hogy egy maroknyi elszánt és kitartó egyéniség igenis képes maradandó hatást gyakorolni egy hivatás jövőjére. Folytatnunk kell a kánon bővítését azért, hogy kiváló munkássággal rendelkező, ámde az évek során valami valami oknál fogva figyelmen kívül hagyott gondolkodókat emelünk be. Jómagam ezen munkálkodom, ahogyan azon is, hogy a filozófiát egy szélesebb közönséggel ismertessem meg – azzal a meggyőződéssel, hogy egy egészen kis csoportnyi ember energiája és képzelőereje is képes előidézni mindazt a hatást, amelyre szükségünk van.

Úgy tűnik, hogy az amerikai filozófia aktivista eleme jól illeszkedik a vérmérsékletemhez. Nagyra értékelem azt a fajta szilárd kapcsolatot a világgal, amely egyéni cselekvést vált ki, és a társadalom javítását tűzi ki céljául. Az egyetemeken tapasztalható tudományos bezártság számomra szellemileg korlátozó és érzelmileg kimerítő jelenségnek tűnik, ami az egyetemi tanárokat rendszerint bátortalan és szolgálatkész lényekké teszi. Érdekelnek a hétköznapi emberek és gondjaik, mert nem tekintem magam tőlük különbözőnek; bárminemű arisztokratikus jellegű állítást egyszerűen képtelen vagyok teljesen komolyan venni.

Ennek következtében a filozófiát amiatt szeretem, mert nézőpontokat kínál az emberi élet nehézségeihez, valamint eszközöket is biztosít azok megoldásához. Életem egyik nagy öröme, hogy arról gondolkodom, amit magam körül látok. A tény, miszerint annak megfelelőem cselekszem, amiben hiszek, egyesíti a kísérletezés lelkesültségét és az abból fakadó meglepődöttséget, hogy emberi egyed vagyok. Elszomorodom azoktól az akadémikusoktól, akik csupán az elméjükben élnek: korlátozott létezésük megtagadja tőlük azok végtelen örömeit és egészséges, józan ítélőképességét, akik több szinten kapcsolódnak a világhoz. A gyakorlati valóság érzése egy olyasfajta egyensúly, mely égetően szükséges a folyamatos szellemi munkához.

Maga a filozófia nem kevésbé igényli az egyensúlyt, mint a filozófusok. Még ha képes is volna elérni egyes természettudományok pontosságát, feladata teljesítéséhez a filozófia nem tudná nélkülözni az irodalmi képzelőerőt. Ennek a tudományágnak a terméke nem valamiféle érdektelen tudás, hanem összefüggések felfedezése, amely életeteket változtathat meg. Annak érdekében, hogy ezt megteremtsük, diszkurzív gondolatokat és megérezéseket egyaránt közvetítenünk kell. Ennek módja olykor legalább annyira fontos, mint a tartalma: az emberek a jól átgondolt és jól megfogalmazott közlésre reagálnak. A filozófiai eszmék nagyszerűsége és kinyilvánításuk sikere tehát szervesen kapcsolódik hatékonyságukhoz. Mindig is az volt az eszményem, hogy a filozófiáról Mozart zenéjének szépségével és találékonyságával írjak, habár azt is szeretném elérni, hogy a gondolataim valami olyasféle értelemben hordozzák az igazságot, ami felett a filozófusok sohasem fognak napirendre térni. Ezen eszmény jelentőségének legjobb értékmérője az, ha látjuk, hogy valójában milyen messze maradok el tőle.

Összességében nem szeretnék belemerülni a filozófia kérdéseinek szakmai részleteibe. Szenvedélyem, hogy a filozófiát olyan fontos ügyekkel való foglalkozás érdekében műveljem, melyekkel egyénként, nemzetként és az emberi faj képviselőiként nézünk szembe. Egy népes közönség várja feszülten, amit a filozófia nyújthat neki: körültekintő gondolkodást, éleslátást, valamint értékeink józan vizsgálatát. Ebben rejlik a filozófia jövője, az amerikai filozófia mindig is ebbe az irányba terelt minket, és ez az, ahol én magam is maradok.

Fordította Kvéder Bence Gábor

- 1 LACHS, John 2014. *Freedom and Limits*. Fordham University Press, New York, 17–31.
- 2 David Hume *Dialogues Concerning Natural Religion* című munkája magyar nyelven *Beszélgések a természetes vallásról* címmel, Harkányi András fordításában olvasható. A szövegben szereplő rövidített megnevezés ebből a címfordításból származik. Lásd HUME, David 2006. *Beszélgések a természetes vallásról*. Ford. HARKÁNYI András. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.

Sztoikus pragmatizmus¹

Bármily sajátos nézeteket vallanak is a pragmatisták a tapasztalattal, a tudással, az értékkel, valamint az értelemmel kapcsolatban, azt illetően általános köztük a megegyezés, hogy életünk dolgában központi szerepet játszik annak minél jobbá tétele. James említi a valamennyi szükséglet kielégítésének, Royce a gonosz legyőzésének, Dewey pedig a tapasztalat gazdagításának és megerősítésének eszményét. Abban mindhárman egyetértenek, hogy az emberi értelem igen jelentős hatást képes gyakorolni életvitelünk minőségére, emellett pedig körülményeink javításának lehetőségét is magasztalják. Hajlamosak hangot adni a fennálló helyzettel való elégedetlenségüknek, és az akár végtelenségig tartó javulásban látnak megoldást a problémáinkra.

Velük éles ellentétben állva a sztoikusok nem haboznak felhívni a figyelmet képességeink korlátaira, egyúttal azok zokszó nélküli elfogadására is intve bennünket. Ők rendszerint úgy vélekednek, hogy csakis hitvallásunk és életszemléletünk felett gyakorlunk biztos hatalmat. Epiktétosz, Seneca és Marcus Aurelius egyetértenek azt illetően, hogy bármi, amit az emberi állapot javulásának tekintünk, pusztán időleges, és hogy vágyaink beteljesítése minden esetben csupán kis teljesítmény. Úgy tartják, hogy a megfelelő életvitel kulcsa az önuralom, nem pedig a körülmények befolyásolása, valamint bármiféle csapással szembenézve is a belső nyugalmat választják.

Még e két jelentős filozófiai hagyomány fentiekhez hasonló, rövid jellemzése is rávilágít, hogy a pragmatikus tettvágy és a sztoikus nyugalom két egymással összeegyeztethetetlen értékrendnek tűnik. Úgy látszik, a pragmatisták és a sztoikusok a spektrum két végpontján foglalnak helyet: előbbiek életkörülményeink javításával foglalatoskodnak, míg utóbbiak a természet szabta irányúnak megfelelően alakítják vágyaikat. Bármennyire is sértő szövegeinek nyelvezete a mai fül számára, a civilizált ember és a „vadember” életszemléletének közismert szembeállításával Dewey igen közel jár ahhoz, hogy megragadja a két szellemi és gyakorlati irányzat közötti nyilvánvaló különbséget. A következőket írja:

Egy vad törzs képes megélni egy kietlen pusztaságon. Alkalmazkodik hozzá. Alkalmazkodása azonban a lehető legtöbb elfogadással, türelemmel, a fennálló helyzetbe való belenyugvással és passzív beletörődéssel, valamint a lehető legkevesebb aktív irányítással és használatnak való alávetéssel jár együtt. Színre lép egy civilizált nép. Ez a csoport is alkalmazkodik bizonyul. Bevezeti az öntözéses földművelést; felfedezi a világot, olyan növények és állatok után kutatva, amilyenek efféle körülmények közt szépen gyarapodhatnak; gondos válogatás révén pedig nemesíti azokat, amelyek a megművelt területeken szaporodnak. Mindezek eredményeképpen a vadon rózsza módjára virágzik fel.²

Úgy vélem, a sztoikusok és a pragmatisták ezen alapvető megkülönböztetése pontatlan és félrevezető. Érvelésem arra a szándékra épül, hogy a két nézetet az eddig lehetségesnek véltnél jobban közelítsem egymáshoz. Elsőként azt igyekszem megmutatni, hogy akadnak esetek, amikor a gyakorlati hozzáállás nem helyénvaló, és ekkor a józan ítélőképesség azt követeli a pragmatistáktól, hogy sztoikusok módjára gondolkodjanak és cselekedjenek. Ha pedig a belátó pragmatistáknak olykor-olykor valóban sztoikussá kell válniuk, akkor a pragmatizmus és a sztoicizmus végső soron nem is annyira összeegyeztethetetlen.

Érvelésem második szakasza – rámutatva, hogy a kettő közötti szokványos, aktív-passzív alapú különbségtétel hibás elgondolás – arra irányul, hogy a pragmatikus és sztoikus szemléletmódokat szorosabban kapcsolja egymáshoz. Amennyiben alaposabb figyelmet szentelünk a sztoikusok műveinek és gyakorlatának, valóban azt látjuk, hogy nem kevésbé hajlamosak cselekedni és helyzetük javítására vállalkozni, mint a pragmatisták. A köztük lévő különbség elsősorban nem tetteikben, hanem azok indítékaiban rejlik.

Végül pedig a sztoikus és pragmatista eszméket fogom még szorosabban összefűzni. Arra szeretnék majd rámutatni, hogy minden olyan esetben, amikor javítani kívánunk valamin, el kell fogadnunk azokat a körülményeket, amelyek a javulást lehetővé teszik. Egyebek mellett meg kell elégednünk a rendelkezésre álló eszközökkel, az ezek kezeléséhez használt képességekkel, a környező helyzettel, valamint saját lehetséges kilátásainkkal. Ekképpen minden javulás arra épül, amit akkor – vagy talán soha – nem tudunk jobbá tenni, ámde zokszó nélkül el kell fogadnunk.

Ez természetesen távolról sem jelenti azt, hogy a pragmatisták és sztoikusok által vallottak között semmiféle különbség nincs. Épp ellenkezőleg: akadnak jelentős nézeteltérések – ezek azonban olyasfajta ellentétek, amelyek meglepte nem lehetetleníti el a két nézet építő szándékú társítását. Rá szeretnék mutatni, hogy egy „sztoikus pragmatizmus” elnevezéssel illethető beállítottság nemcsak lehetséges, hanem kívánatos is, és hogy egy ilyen gondolkodás mindkét külön-külön említett szemléletmódnál jobb hozzáállással szolgál.

I

A pragmatisták jellemzően úgy tartják, hogy a jó, bármily kívánatos is legyen, inkább egy folyamat, mintsem egy végleges állapot. Dewey például amellett érvel, hogy az alapvető ér-

ték a fejlődés, ami alatt a tapasztalat fokozatos gazdagítását és a körülmények feletti szilárd ellenőrzést érti. Ez egy zseniális húzás, mely kiiktatja az olyan korlátozott vagy végpontszerű értékeket, mint az élvezet, a boldogság, az önmegvalósítás és az első hely elérésének érdekében való versenyzői kötelesség teljesítés. Ezek helyét átveszi egy változó tartalommal bíró, egységes érték: hogy mi számít fejlődésnek, az attól függ, hol vagyunk, mire van szükségünk, és mi lehetséges az életünkben.

A fejlődés egy célravezető érték a gyerekek számára és azoknak a felnőtteknek is, akik készek új kihívásokra vállalkozni. Bizonyos szempontból még az idős emberek is fejlődnek: nyugdíjas-ként megtanulhatnak lakóautót vezetni, és gyarapíthatják a Floridába vezető országutakat illető tudásukat. Életünk alkonyán azonban a fejlődés korlátozott körülmények közé szorul. A feledékenység és egyéb hiányosságok fokozódása gyengíti és szegényessé teszi a tapasztalatot, így pedig negatív értéket produkál. Lassan hanyatlani kezdenek azok a területek, ahol pozitív fejlődés játszódhat le: egészen addig, amíg az idősök végül ágyhoz kötve, másokra utalva és épphogy eszméletüknél találják magukat. Ezen a ponton, esetleg közvetlenül előtte, a fejlődés valamennyi lehetősége elvész, és innentől kezdve az élet nem kínál mást, mint a szebb napok emléke által megkeserített, kiüresedett tehetetlenséget. Ekkor már esztelenség volna fejlődésre törekedni: tanácsosabb beletörődnünk a megváltoztathatatlanba, ezáltal is enyhítve a fájdalmat és a frusztrációt.

A fejlődés helyett az elfogadásra való bölcs törekvés egyáltalán nem korlátozódik az igen magas korra. A négy benuult végtaggal rendelkező emberek balesetüket követően szintén egy fejlődési szakaszon mennek keresztül: megtanulják, hogyan birkózzanak meg keserves fizikai állapotukkal. Hamarosan azonban tökéletesen elsajátítják az általuk is végezhető cselekvések szűkös gyűjteményét, és – legalább ebből a jelentős szempontból – a korlátok elfogadásának a többre való törekvés helyébe kell lépnie. Ugyanez igaz számtalan egyéb összefüggésben is, ahol az emberek vagy a körülmények korlátozzák cselekvőképességünk kiterjedését. A felnőtte válni akaró gyerekeknek nincs más választásuk, mint várni. Sok más körülmény mellett a viszonzatlan szerelem, az elérhetetlen eszmények, az eszközök folytonos hiánya, valamint a kései vagy túl korai remények csupán a belenyugvás számára engednek teret, a helyzet javítására irányuló ismételt próbálkozásokat hiábavalóvá és ezáltal alaptalanná téve.

Azok az emberek, akik úgy gondolják, hogy a fejlődés minden esetben lehetséges, élhetnének azzal a kifogással, miszerint, ha minden kötél szakad, a körülmények zokszó nélküli elfogadására irányuló képességünkön legalább akkor is dolgozhatunk. A beletörődés azonban nem így működik. Egyes tevékenységek és tevékenységformák engednek nekünk némi fokozatosságot: a randevűk során adott visszajelzéseinket például egyre elmésebbé és elmésebbé tehetjük. Egyéb cselekvéseink azonban a „mindent vagy semmit” típusba tartoznak – és egyértelműen ez az, ahová a bizonyos dolgokba való belenyugvás is sorolható. Van, amit el tudunk fogadni, és van, amit nem, egyesek pedig kevesebb dolgot fogadnak el, míg mások többet. Bármilyen meghatározott eseményt vagy körülményt illetően ugyanakkor vagy elfogadjuk azt, vagy nem. A beletörődés képességének fejlődése csak azáltal lehetséges, hogy növeljük azon dolgok számát, amikbe belenyugszunk – nem pedig azáltal, hogy ezen adottságunk mértékét igyekszünk fokozni.

Az adott helyzetünk felderítését és vizsgálatát továbbá jellemzően az állapot adta korlátok egészének elfogadása követi. A négy benuult végtaggal rendelkezők áhíthatják helyzetük javulását, és reménykedhetnek, hogy az általuk végezhető tevékenységek szűk korlátai egy nap majd elillannak. A belátás azonban azt diktálja, hogy végképp és teljes egészében törődjenek bele cselekvőképességük gátoltságába. Ezt illetően valamennyien olyanok vagyunk, mintha mind a négy végtagunk lebénult volna: el kell fogadnunk a saját emberi létünk által ránk kirótt működési korlátozásokat. Képtelenek vagyunk a háromdimenziós térből kiemelni vagy a történelem egy másik korszakába helyezni magunkat. Közlebbi példákkal élve: kezünk csapkodásával nem emelkedünk a levegőbe, nem válunk sikeressé azáltal, hogy annak gondoljuk magunkat, valamint nem kerülhetjük el a kor által okozott károkat, veszteségeket sem. Természetesen megpróbálhatunk kitérni tehetetlenségünk ezen megnyilatkozásainak némelyike elől azáltal, hogy céljaink elérésének érdekében alternatív eszközökhöz folyamodunk. Amennyiben karjaink nem hajlandók hazarepíteni minket, mindig akad egy jegyekkel készségesen szolgáló légitársaság. Az egyéb eszközök használatával való kísérletezés azonban már önmagában feltételezi, hogy felismerjük és elfogadjuk mindazt, amire képtelenek vagyunk.

Ha ezen a ponton James-hez fordulunk, igencsak hasonló helyzettel találkozunk. Szerinte vágyaink és szükségleteink kielégülésre irányuló igények: az ideális eset az, ha egyetlen efféle igény sem marad beteljesítetlenül. A javító célzatú munka tehát abból áll, hogy minden erőnkkel azon vagyunk, hogy eleget tegyünk vágyainknak, és másoknak is segítsünk sajátjaik kielégítésében. James ugyanakkor azt is azonnal elismeri, hogy a vágyak – ez az „üvöltő csöcselék”²³ – rettenetesen vegyesek és zavarosak: némelyikük kielégítése összeegyeztethetetlen mások vágyainak beteljesülésével. Bármily vágyakat is részesítünk előnyben, mindig lesznek olyanok, amelyek parlagon maradnak: utóbbiakat, ahogy James fogalmaz, „le kell mészárolnunk” a lehető legteljesebb vágy-készlet megalkotásának oltárán. Az általunk így létrehozható legjobb világ – a *lehető* legjobb világ – nem a *legjobb* világ. Kénytelenek vagyunk döntéseket hozni, az egyébként jogos és megalapozott vágyak kirekesztése pedig – függetlenül attól, hogy mely ösvényen folytatjuk utunkat – végzetessé teszi és beárnyékolja választásainkat.

James nem szentel ennyi szót annak, hogy ezeket a borzalmas és elkerülhetetlen veszteségeket sztoikus nyugalommal kell elviselnünk. Tetteinknek azonban egyértelműen a legteljesebb rend, azaz a kielégülések legnagyobb működőképés készletének megalkotására kell irányulniuk. Ez pedig a javulás legmagasabb foka. Ami a többi vágyat illeti: meg kell tanulnunk elfogadni, hogy az efféle sikerek árát elkerülhetetlenül megfizeti az ember. Az alternatív költségeknél valamivel

többet kell feladnunk, hiszen ezek azokat a dolgokat is magukba foglalják, amikre nem vagyunk képesek, ámde jó eséllyel nem is áhítozunk utánuk. Az egyes vágyak kielégítésének ára az, hogy lemondunk azokról, amelyeket ugyanúgy – vagy éppenséggel még vehemensebben – üzünk, és így engedünk az elkerülhetetlen szomorú tényének. Azáltal, hogy erőnket egyéb szükségletek szolgálatába állítjuk, csupán a felmorzsolandó vágyak változnak: az „eszményi és valódi közötti szorult helyzet” azt követeli, hogy mindig hagyjuk „hátra az eszményi egy részét”.⁴ A világ e sajátságához való megfelelő hozzáállás az, hogy elfogadjuk, és megtanulunk együttélni vele. A beletörődés a mértéke annak a távolságnak, amely az általunk véghezvihető legjobb és a ténylegesen legjobb között feszül.

Az egyes dolgokba való belenyugvás javító célzatú cselekvéssel szembeni szükségességét illetően Dewey és James gondolkodásmódja között kettő jelentős különbség figyelhető meg. Először is: Dewey szükségzaván szól azokról a körülményekről, amelyek közt nincs lehetőség fejlődésre, és amelyek ennek okán egy kevésbé cselekvésközpontú értékrendszerrel helyettesítendőek.⁵ Vele ellentétben James világosan kijelenti, hogy a veszteségek elkerülhetetlenek, és ily módon a javulás korlátaira mutat rá. Továbbá, Dewey fejlődésre vonatkozó és épülésre szolgáló értékrendszerét figyelembe véve, a beletörődés szükségessége nincs folytonosan jelen, és különösen megrázó eseményeket követően, valamint az életünk végére jellemző körülmények közt szokott felbukkanni. Ézzel szemben James minden ponton tragikus veszteségeket vél felfedezni, és semmilyen módot nem lát arra, hogy ezeket meggátoljuk.

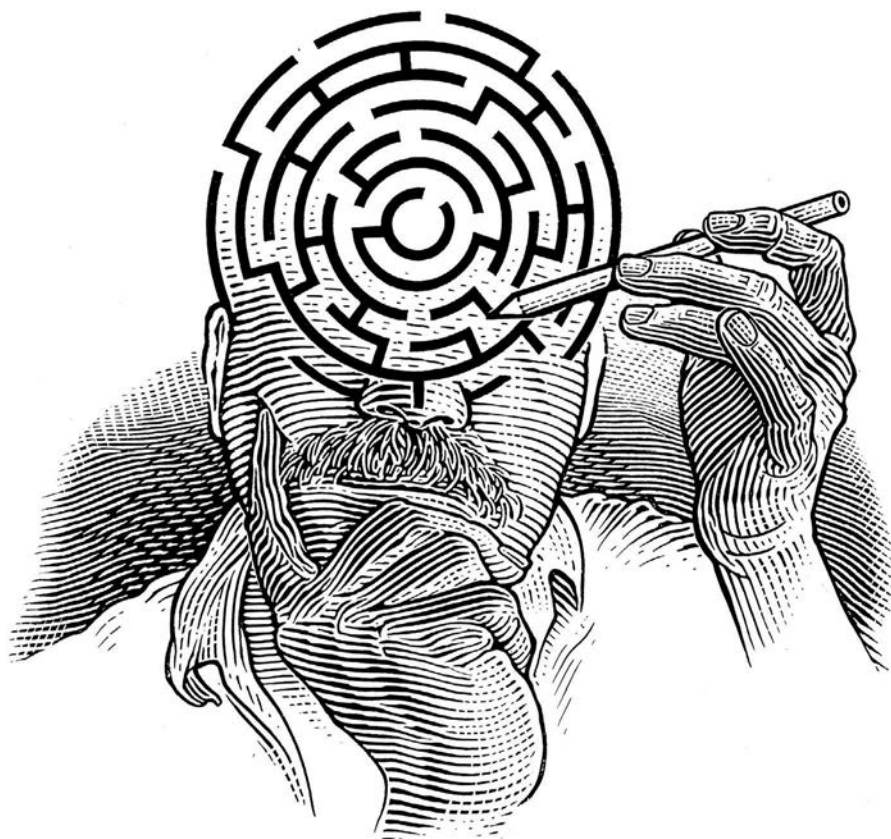
II

A pragmatisták legjelentősebb sajátsága, hogy az életet elkötelezett módon értelmes és hatékony emberi irányítás alá akarják vonni. Ez a cselekvésközpontú irányultság szép ellenpontot képez a sztoikusok hozzáállása számára, melyet az énen kívüli világgal szemben tétlen gondolkodásmódként tartanak számon. Ezt az életfelfogást foglalja össze Epiktétosz, amikor azt írja: „Ne kívánd, hogy az események úgy alakuljanak, ahogy te szeretnéd. Inkább a kívánságaidat szabd hozzá az események alakulásához, meglátod, nyugodt lesz életed folyása.”⁶ Ezen ellentétpár felállításának egyik módja az a megállapítás, miszerint a pragmatisták olyan technológiai utat kutatnak, melyek segítségükre lehetnek a világ megváltoztatásában, míg a sztoikusok az én megváltoztatásához igyekeznek eszközöket kifejleszteni. Amennyiben az elsődleges cél a nyugalom elérése, a legjobb az, ha semmire sem vágyunk, és megtanulunk együtt élni a kudarcokkal és a csapásokkal. Azok a kísérletek, melyek során megpróbáljuk összhangba hozni a világot saját vágyainkkal, egy sztoikus számára nem többek hiábavaló utaknál, melyek pusztán torz értékeket és örökös csalódásokat képesek nyújtani.

A pragmatisták viszont a világgal fenntartott energikus kapcsolattól a szükségleteink befelé forduló manipulációjának irányába történő elhajlást ellensúlyozó tevékenységnek tekintik. Társadalmi zavarok idején természetes és érthető reakció lemondani a körülményeken való felülkerekedés feladatáról – ez azonban az egyént sebezhetővé teszi, a társadalmat pedig reménytelenségbe taszítja. Mivel az életben elengedhetetlen az irányítás megléte, a sztoikusok azokra a területekre korlátozzák törekvéseiket, amelyeket képesek biztos kézben tartani: az egyes dolgokhoz való hozzáállásukat, a vágyaikat, valamint az értékrendjüket. Ezt az élet szemléletet ugyanakkor a pragmatisták azzal támadhatják, hogy megtévesztő és egyúttal oktalan üzletéről van szó. A külvilág feletti ellenőrzésről nem lehet teljes egészében lemondani: az élet megköveteli, hogy lélegezzünk, élelem után nézzünk, valamint biztonságos helyen aludjunk. Emellett a sztoikusok alábecsülik a fizikai és a mentális közötti szoros kapcsolatot: azzal, hogy feladjuk a külvilág – legalább bizonyos részeinek – irányításáért folytatott küzdelmet, még arra is képtelenné tesszük magunkat, hogy egyáltalán belső függetlenségünket megőrizzük.

A pragmatisták és a sztoikusok éles szembeállítására – melyben előbbi aktívan próbálja megváltoztatni a világot, míg utóbbi passzívan beletörődik mindabba, ami bekövetkezik – egészen addig jól működik, amíg a sztoikusok szövegeit és gyakorlatát meg nem vizsgáljuk közelebbről. Még Epiktétosz is kijelenti: „Kötelezettségeink általában a körülményektől függenek.”⁷ „Kötelezettségeink”, Cicerónál *officiák* vagy kötelességek, nagyjából azoknak a kötelezettségeknek felelnek meg, amelyeket a minket körülvevő természetes viszonyok eredményeként vállalunk magunkra. Epiktétosz ezt a gondolatot az apa-fia kapcsolat példáján keresztül magyarázza: e viszonyból fakadóan a fiúnak „kötelessége róla gondoskodni, neki mindenben engedelmessé válni, és elviselni, ha szidalmazza és megüti.”⁸ Ez pedig nemcsak önuralmat igényel, hanem fizikai tevékenységek egész sorát is megköveteli. Az apáról való gondoskodás ellátásának fizetését, élelmezését, ruháztatását, valamint a megfelelő orvosi segítség biztosítását is bőven magába foglalhatja.

Az efféle természetes viszonyok messze túlmutatnak a biológia keretein. Származásából adódóan Marcus Aurelius egyszer csak a császárrá válás küszöbén találta magát. Nem törekedett e munkakör betöltésére, de mikor végül rá került a sor, nem utasította vissza a címet. Ha igyekezett volna megszerezni ezt a rangot, az a hatalom és a vagyon becsben tartására ítélte volna, ezek azonban gyarló ingóságok. E szerep elutasítása ugyanakkor – figyelembe véve családi hátterét és azokat a régóta fennálló szokásokat, melyek Róma vezetőinek kiválasztását szabályozták – saját énjének megtagadását jelentette volna. A legszűkebb értelemben vett sztoikus közöny azt sugallta számára, hogy a dolgok kozmikus rendszerében vajmi keveset számít az, hogy császárrá válik-e, vagy sem, tehát ennek a kérdésnek teljességgel lényegtelennek kellett volna lennie a szemében. Az azonban már igen komolyan számított volna, ha Marcus Aurelius kibújt volna a kötelezettségek alól – ahogyan az ilyesmi ma is fontos a sztoikusok

Orosz István: Portré

Orosz István
(1951, Kecskemét)
Nemzet Művésze címmel kitüntetett, Kossuth-díjas grafikusművész, animációsfilm-rendező, író.
Őnálló grafikai lapjait, gyakran archaizáló formai elemek, művészettörténeti utalások, stílusedzések, illetve játékos öntreflexiók rokonítják a posztmodern irányzatokkal. Az olykor anakronisztikus hatású, régi korokat idéző látványvilág egyfajta szándékolt kívülállásra, az időben történő emigrációra is utal. Sok munkáján jelennek meg természettudományos, főképp a geometria és az optika köréből választott témák. Szívesen kísérletezik a téri illúziókeltés megjelenítésére kifejlesztett perspektivikus ábrázolás technikáival, valamint az anamorfózis technikájának megújításával, melynek során úgy torzít el képeket, hogy csak bizonyos nézőpontokból, illetve tükröződő felületek közbeiktatása révén kapjon értelmet a kép. A kétfős jelentésű munkák, optikai illúziók, geometriai paradoxonok és anamorfózisok elméletével, történetével és filozófiájával is foglalkozik, több publikációja is megjelent ebben a témában. Autonóm művészeti tevékenysége mellett alkalmazott grafikával pályája kezdete óta foglalkozik. Munkáival rendszeresen részt vesz nemzetközi képzőművészeti tárlatokon, grafikai biennálékon, filmfesztiválokon és elméleti szimpóziumokon.

gondolkodásában, hiszen belsőnk irányítását érinti, ennek hiányában pedig elveszítenénk önbecsülésünket. A véletlenül bekövetkező, külsődleges események miatti aggodalomtól való mentesség így nem mond ellent a felelősségvállalásnak. Épp ellenkezőleg: az arra való képesség, hogy valaha is felülkerekedjenek a világon, arra a feladatra irányítja a sztoikusok figyelmét, hogy saját magukkal szemben tegyenek ugyanígy. Ennek lényege pedig abban áll, hogy elfogadják mindazt, amit az élet az útjukba gördít – a *kötelezettségeket is beleértve*.

Kötelességeink teljesítése és ígéreteink betartása – különösen, ha velük szembemenő hajlaimaink dacára tesszük – a csendes megelégedés egyik forrása. Ennek az „ésszerű önszeretetnek”, ahogyan Kant nevezte,⁹ az eredete nem a tőlünk elvártak teljesítésében, hanem tetteink helyes irányának megválasztásában és a kivitelezés érdekében tett maximális erőfeszítéseinkben keresendő. A központi kérdés az egyén szilárdsága, azaz a cselekvő egysége, amint uralkodik saját vágyain. Az én ezen irányadó szerkezete alapul szolgál a sztoikus erény számára, mely lényegében annyiból áll: a természettel összhangban élni. A természetre való hagyatkozás ugyanakkor nem indokolja, hogy megtegyünk bármit, amit természetesnek érzünk: a helyes cselekedet arra korlátozódik, ami eleget tesz a józan ész – e legnemesebb adottságunk – által diktáltaknak. A józan gondolkodás rendszerint nem tétlenségre sarkall – épp ellenkezőleg: azt követeli, hogy tetteinket, akárcsak szemléletmódunkat, az ő utasításainak megfelelően alakítsuk.

Seneca, Cicero és számtalan másik római sztoikus gondolkodó sem hágtá át filozófiai állásfoglalását. Az aktív cselekvést a kiteljesedett élet nélkülözhetetlen részeként gyakorolták. Fontosnak vélték, hogy közösségük tevékeny tagjai legyenek, hogy az oktalan viselkedést kritikával illessék, és hogy mind a népet, mind pedig annak vezetőit megtanítsák arra, mi is képvisel maradandó értéket. Seneca értekezése *A nagylelkűségről*¹⁰ Nero császárnak szól. Másutt a következőket írja: „első feladatod egy dolog értékének megítélése, a második egy vele kapcsolatos szabályozott és kimért indíttatás kialakítása, a harmadik pedig a cselekedeted indíttatásoddal való összhangba állítása”.¹¹ A belátás komoly hatást képes gyakorolni életünkre. Seneca arra int, hogy „[o]kosan viszonyulj a nehézségekhez: a kemény tárgyak meglágyíthatók, a szűkek kitágíthatók, a súlyos dolgok kevésbé nehezek [...]”¹² Helyenként meg sem lehet különböztetni egy pragmatistától. Azt is ő jegyzi meg, hogy „[...] az emberi nemnek is jobb szolgálatot tesz az, aki nevet rajta, mint aki bánkódik miatta: az ugyanis meghagy neki némi jó reményt, ez viszont ostoba módon siratja, mivel nem reméli, hogy rendbe hozható.”¹³

Ezek az elgondolások egyértelművé teszik, hogy az aktív pragmatisták és passzív sztoikusok szembeállítását leegyszerűsítő, és alaposabb vizsgálat esetén nem állja meg a helyét. A pragmatisták éppoly élénken érdeklődnek az önuralom által fémjelzett magatartás iránt, mint amennyire elhivatottan a sztoikusok viszonyulnak a helyénvaló, társadalomjobbító tevékenységekhez. Hasonlóságuk annyira szoros, hogy csupán nem-nyelvi viselkedésük vizsgálata esetén akár nehezebbre is eshet különbséget tenni a két csoport között. Ez nem jelenti azt, hogy várható reakcióik minden egyes esemény és körülmény közepette megegyeznének, pusztán arról van szó, hogy rendszerüket illető különbségeket nem könnyű találni közöttük. Habár

a sztoikusok jó eséllyel valóban azt teszik, amit a pragmatisták tanácsolnak, az igencsak hasonló – vagy éppenséggel azonos – cselekedeteik mögött húzódó indítékaik élesen eltérők. A sztoikusok szellemi nagyszerűsége és lelki nyugalomra törekednek, a tettekre pedig vagy közömbös elemekként, vagy az én belső átalakulásának pusztá eszközeiként tekintenek. Velük ellentétben Dewey tetteink következményeit eszközökként és végcélokként egyaránt értékeli, és sosem rest a vágyak kielégítéséről, valamint életünk kézzelfoghatóbb, anyagi vonatkozásainak gazdagításáról értekezni. Talán furcsának tűnhet, de mindezek értelmében a külsődleges eredmények jelentőségét hangsúlyozók és a belső világunkra összpontosítók közötti különbség belülről fakad, és indítékainkon alapszik.

III

Talán nem kellene meglepődnünk két olyan, látszólag különböző, filozófiai irányzat hasonlóságain, mint a sztoicizmus és a pragmatizmus. Végére is mindkettő a helyes élet lehetőségeit vizsgáló, átfogó világnézet, emellett pedig mindkettő a belátás és az irányítás értékét hirdeti. Lássunk még egy fontos hasonlóságot e két gondolatrendszer között: mindkettő az emberi állapottal kapcsolatos igazság csupán nagyjából felét képes megragadni. A pragmatisták helyzetünk azon alkotórészeit hangsúlyozzák, melyeken lehet változtatni, míg a sztoikusok életünk azon elemeit, melyeken nem. Saját központi megérzéseire fókuszálva mindkettő figyelmen kívül hagyja a másik megalapozott érveit, és túlzottan felnagyítja önnön látókörét. A pragmatisták hajlamosak olyannyira belefedkezni mindabba, amit életünk javulásának érdekében tehetünk, hogy rendszerint igen szűkszávuán nyilatkoznak környezetünkkel szembeni tehetetlenségünkről. Másrészt egyes sztoikusokban pedig olyan mély benyomást kelt a külsődleges események irányíthatatlansága, hogy a javító célzatú kísérletek mindegyikét hiábavalónak kiáltják ki. Csakis e figyelmetlenségek és túlzások kiküszöbölésének révén reménykedhetünk egy helyzetünket és kilátásainkat egyaránt megfelelően tükröző filozófia kibontakoztatásában.

Epiktétosz éles választóvonalat húz a hatalmunkban lévő és az attól független dolgok csoportja között. Előbbibe csakis „belső” tényezők – úgymint hitünk, világszemléletünk és vágyaink – tartoznak.¹⁴ Minden egyéb a másik kategóriába sorolandó: hírnevünk, vagyonunk, társadalmi pozíciónk, fizikai egészségünk, valamint maguk a testi működéseink kívül esnek befolyásunk hatáskörén. Ez egy kivételesen merész állítás, mely homlokegyenest szembe megy mindennapi tapasztalatainkkal. Legtöbbünk számára sokkal nagyobb nehézséget okoz szemléletmódunk és vágyaink irányítása, mint kezünk mozgatása. Továbbá egyszerűen hamis az állítás, miszerint az emberek becsapása nem árt a hírnevünknek – még akkor sem, ha pénzügyeinkre előnyös hatással van –, ahogyan az is, hogy a dohányzás rendszerint nem károsítja egészségünket, valamint az, hogy nem tudunk jární, autót vezetni és végeérhetetlenül mindazokról a dolgokról csacsogni, amikre nem vagyunk képesek.

Epiktétosz, habár utal ilyesmire, ténylegesen nem tesz különbséget a szükségszerűen és a pusztá véletlen folytán hatalmunkban lévő dolgok között. A kérdés illetően formában való feltárása kikerüli azt az ostoba felvetést, miszerint valójában sohasem vagyunk urai saját testünknek, és csupán azt ismeri el, hogy ezt az irányítást könnyedén elveszithetjük. Ezzel szemben szemléletmódunk és vágyaink – még ha amellett is döntünk, hogy nem zabolázzuk meg őket – vélhetően mindig befolyásunk hatáskörén belül maradnak. A szükségszerű-véletlenszerű párosra épülő fogalmi keret segít tisztázni Epiktétosz gondolatait, végül azonban nem bizonyul igazolhatónak. Kezdőknek: mint minden lényegre tett utalás, e szerkezet alapja is elfogadott értékekben, mintsem megállapított tényekben leledzik. Ez esetben a sztoikus állásfoglalás arra való tanúságtételeként szolgál, hogy az önuralom egyfajta tartósan elérhető erénynek tekintendő. Valójában azonban az arra irányuló hatalmunk, hogy saját akaratumk szerint gondolkodjunk és érezzünk, eltörpül mozgásunk és látásunk képessége mellett – sőt olykor igen erősen függ is tőle. A belsőnk feletti uralom ritka és nehezen elérhető teljesítmény, míg fizikumunk irányítása gyakorta játszi könnyedén kivitelezhető. Testünk mechanizmusának egysége továbbá életünk jelentős részében változatlan marad, ugyanakkor számos embert kísértének kellemetlen gondolatok, és ezek az illetők igen hamar el is veszítik a türelmüket. Az általunk irányítható és nem irányítható dolgok éles szembeállítására a sztoikus határozottság fennkölt és hajthatatlan mivoltának alátámasztására megalkotott koholmány.

Továbbá miért kellene a társadalmi és anyagi javak mulandóságának vagy törékenységének értékük ellen irányulnia? Hiánycikk-státusukból adódóan a ritkaságzámba menő és kérészerű kielégülések éppenséggel különösen kívánatosak, a társadalmi örömök élvezetében pedig semmi kivetnivaló nincs. Az egyedien csodálatra méltó és jellegzetesen emberi abból ered, ahogyan törődünk egymással, és támogatjuk egymást. A sztoikus parancs, mely arra utasít, hogy az istenekéhez hasonló függetlenséget és sebezhetetlenséget vívjunk ki magunknak, elhagyottabb és lemondóbb pillanatainkban talán képes a szívünkhöz szólni, életpálya-tervezetnek azonban rettenetesen csonka. A minket elárasztó, előre nem látható eshetőségek miatt lemondani a kiteljesedett emberi lét megteremtéséről egy szánalmas – ha nem éppenséggel gyáva – meneküléssel ér fel. A Dewey által jogosan említett tartalmas élet a kielégülés olyan formáit és megnyilatkozásait foglalja magába, melyek megfelelnek az adott körülményeknek, és egyúttal kellőképp szerteágazók is ahhoz, hogy létünk valamennyi alkotórészére kiterjedjenek. Habár az irányítás bármely pillanatban kicsúszhat a kezünkből, nincs okunk feltételezni, hogy kötelezettségeink számának lehető legkevesebbre való csökkentése és a fellegvárba történő idő előtti visszavonulás egy nemesebb vagy jobb élet záloga számunkra.

Ahogy a sztoikusok átsiklanak a pragmatizmus pozitív szerepvállalása és eredményei felett, éppen úgy becstülük alá a pragmatisták a jelentős sztoikus megérzéseket. Ennek oka érthető: az ipari forradalom óta az emberiség óriási hatalomra tett szert a természettel és saját körülményeivel szemben. Az egészségügy, az utazás, a kommunikáció, valamint az élelmiszeripar területén jelentkező fejlődés drámaian megváltoztatta életünket. A jogaink iránti tisztelet növekedése és a mindannyiunk jólétére vonatkozó odafigyelés fokozódása általában véve biztonságosabbá, hosszabbá és értékesebbé élményekben gazdagabbá tette létünket. Az e fejleményekből következők jelenleg az emberi természet feletti irányítás megszerzését hirdetik annak érdekében, hogy lehetőségünk nyíljon valamennyi betegségéből kigyógyítani és csorbáit is kiküszöbölni. A pragmatizmus e fejlődőben lévő hatalom öntudata: a boldog meggyőződés, miszerint azok a dolgok, amikről sohasem gondoltuk volna, hogy valaha is lehetségesek lesznek, hamarosan könnyedén elérhetővé fognak válni. Legjobb pillanataikban a pragmatisták nem feledkeznek meg a végességre vonatkozó tanácsokról: pontosan tudják, hogy képességeinknek bizony vannak korlátai. Nehezinkre esik azonban sikereink delén az alkonyról prédikálni és ellenállni a változás nagy-nagy technológiai iránt érzett szeretetünk vakító dicsfényének. A lehetséges dolgok józan fejjel való megítélésének hiányában hajlamosak vagyunk megfeledkezni arról, hogy eredményeink mennyire földhözragadtak, helyi szinten működők, behatároltak és talán még mulandók is maradnak. Ez az a pont, ahol segítségünkre lehetnek a sztoikus intelmek.

Bármit is teszünk, tartsuk szem előtt mindazt, amin nem tudunk változtatni. Az idő kérlelhetetlen mülása meghaladja képességeinket, így nem befolyásolhatjuk azt. Csupán egyszer vagyunk fiatalok, veszteségeink visszafordíthatatlanok, minden egyes tettünk száz és száz alternatívát zár ki, tétlenségünknek pedig minden esetben megfizetjük az árát. A tér könnyörtelen jellege nem kevésbé mutat túl a változtatás lehetőségein: kísért bennünket a hiányzás és a távolság, míg a jelenlét sebezhetővé tesz minket. A dolgok fizikai tulajdonságaival is számolnunk kell: kénytelenek vagyunk elfogadni, hogy a gravitáció a földhöz láncol, a súly összenyom, a penge pedig áthatol az anyagon. Nem mi döntjük el, hogy hol és melyik évszázadban születünk – habár ezek a tények szabják meg életünk és lehetőségeink alapvető vonásait. Mégis hogyan tudunk enyhíteni a veszteségen, ha valaki zsigerek, működő immunrendszer vagy rugalmas agy nélkül jön világra? Ki képes ellensúlyozni a helytelen nevelés, a csapnivaló tanárok és a szerencsétlen események hatását? Azok a kudarcok és tragédiák, amelyek egyeseket egész életükön végigkísérnek, nem tehetők meg nem történtté.

A fenti esetek némelyikében valaki egy bizonyos ponton talán elő tudott idézni valamiféle változást; egyes szituációk pedig egyszerűen menthetetlenek voltak. Még akkor is, amikor van lehetőség a közbelépésre, az alkalom gyorsan elmúlik, és hamarosan túl késő már a probléma orvoslására. Mindannyian így élünk: magunkon viselve a múlhatatlan múlt sebeit. Miért van az mégis, hogy az emberek, akiket maga alá temet saját tehetetlenségük, nem adnak fel minden reményt a helyzetüket illetően? Persze akadnak néhányan, akik így tesznek – és ők csendes bánatukba burkolózva élik az életüket. A legtöbbször számára azonban a korlátok és a hiányosságok a lét másodlagos háttérkörülményeivé zsugorodnak. Életünk azon tényezőivé válnak, melyeken nem tudunk változtatni – így kénytelenek vagyunk ügyesen elevickélni körülöttük. Fortélyainkat és manővereinket pedig bizony be is vetjük, hirdetve: amin nem tudunk változtatni, az nem számíthat túl sokat, mi magunk szerencsésnek mondhatjuk magunkat, hogy a dolgaink úgy mennek, ahogy, hiányosságaink pedig valójában lehetőségeket kínálnak. Az imént felsoroltak hatékony stratégiákként szolgálhatnak ahhoz, hogy megbirkózzunk mindazzal, amit a sors az utunkba gördít, ámde egyúttal palástolják is tényleges állapotunkat – ahogyan például a vásárlás elfeledtetni az anyagi csődöt és fizetésektelenséget.

Az általunk nem irányítható és – épp emiatt – elfogadásra sarkalló dolgok palettája még ennél is szélesebb. Amikor rendbe akarom hozni az autót, akkor a jármű problémáit és az elérhető szerelőket illető tudással kell dolgoznom. Természetesen utánanézhethetnék a belső égésű motor működésével kapcsolatos bővebb tudásanyagoknak, ám ez esetben a megértésem elmélyítése a felfogóképességemtől és a hozzáférhető információktól függne. Esetleg jobb szerelőket is felkereshetnék egy távolabbi városban; ekkor azonban sikerem azon múlna, hogy vannak-e hasznos kapcsolataim, megfelelők-e a szállítási lehetőségek, valamint hogy meg tudom-e ítélni az autószerelő-mesterség képviselőit az általuk ígérték alapján. Bármelyiket is választanám – ha az ismereteimet szeretném bővíteni, ha a kapcsolataimat akarnám erősíteni, ha a szállítási feltételeket szándékoznék megteremteni, vagy ha az ítéloképességemet próbálnám fejleszteni –, mindig ugyanaz a helyzet ismétlődne meg. A helyzet javításának meghatározott feltételei vannak, ezek létezése pedig változatlanul véleendő. Valahányszor jobbá teszünk valamit, egy ahhoz szorosan kapcsolódó egyéb tényezőnek változatlan állapotában kell maradnia. A törekvés, hogy a világot valamely adott részletében jobbá tegyük, megköveteli, hogy számos más szempontból pedig elfogadjuk úgy, ahogy van.

Mindez rámutat a beletörődés szükségességére és a javulás lehetőségére. E két fogalom szétválaszthatatlanul összekapcsolódik: az egyik egészen egyszerűen nem lehet jelen az életünkben a másik nélkül. Ha be akarok verni egy szöveget, úgy kell elfogadnom a kalapácsot, ahogy van, borotválkozás előtt pedig ugyanezt kell tennem a rendelkezésemre álló borotvával. Az eszközöket nem fejlesztjük a használatuk által,¹⁵ ráadásul igénybevetelük során még a tér és az idő általános, cselekvésünk feltételeiként szolgáló jellegét is változatlanságában – buzgón, bár talán öntudatlanul – fogadjuk el. Amennyiben a beletörődés a fejlődés és a fejlődés ára, könnyedén beláthatjuk, hogy a sztoikusok és a pragmatisták egyazon érem két különböző oldalára hívják fel a figyelmet: előbbiek mindazt hangsúlyozzák, amit magától értetődőként és természetesként kell elfogadnunk, míg utóbbiak az általunk véghezvihető változásokat emelik ki.

Utolsó gondolatmenetem egy új sztoikus pragmatizmus időszerűségének és alkalmazhatóságának irányába mutat. Ez a nézet előbbi belenyugvó egyszerűségét a javulásra való, utóbbi által pártfogolt törekvéssel egyesíti. Az elmélet azon emberi lények világszemléletét tükrözi, akik egy jobb élet után kutatnak, de késznek érzik magukat arra is, hogy szembenézzenek a valósággal, ha minden más lehetőség kudarcot vall. Ez a gondolkodásmód visszazorítja a tudomány sikere által ösztönzött, határtalan nagyravágyást, és egy ésszerű megnyilvánulást kínál – úgy egyénekként, mint emberi fajként várható – kilátásainkról. Sem a végességre vonatkozó józan tanácsokat, sem pedig az életre irányuló erőteljes, ámde annak jobbá tételéhez elengedhetetlen rohamozást nem hagyja figyelmen kívül, kiegészítve a jövőt illető óvatos optimizmust a siker korlátainak és a kudarc esélyeinek egy valószerűbb felfogásával.¹⁶

A sztoicizmus és a pragmatizmus gazdagítja és kiegészíti egymást: egyesítve e két irányzat értékes útmutatóul szolgálhat a társadalmi tervezéshez és az egyéni élethez. Társadalmi szinten azzal a kísértéssel nézünk szembe, melynek hatására azt feltételezzük, hogy létünk nemcsak élvezetekben bővelkedővé, hanem egyúttal biztonságossá és balesetmentessé is tehető. A természet irányításának és az igazságtalanságok leküzdésének terén tett szédítően gyors előrelépéseink elhittették velünk, hogy hatalmunk korlátok nélkül kiterjeszhető. A tudomány, a mérnöki munka és a világkereskedelem keretein belüli emberi együttműködés mindannyiunk számára a boldogság egyik aranykorát ígéri. A genetika és az idegtudomány területén hozott új felfedezések egy betegségekétől mentes világ reményével kecsegtetnek: a kacérkodó mosollyal kiegészülő, örök fiatalság látszólag már a sarkon állva, hívogatón integet felénk. Az állam hatalmas összegeket fektet a tudósok valóságos hadai által végzett kutatásokba, ez pedig napi szintű előrehaladással és rendszeres áttörésekkel kapcsolatos elvárásokat szül. A kirekesztés különböző megnyilvánulásainak egyre gyakoribb elutasítása, valamint az általános közjó iránti fokozott elhivatottság lehetővé teszi számunkra, hogy kijelentsük: az emberiség történetében soha azelőtt nem voltak még ilyen sok embernek ennyire jók a kilátásai.

Ezek az észrevételek és remények egyáltalán nem pusztá ámitások. A felvilágosodás értékei éppúgy élnek és virulnak a pragmatizmusban, mint a mi saját, napi szinten végzett tevékenységeinkben. Az értelem által vezérelt lankadatlan erőfeszítések messzemenően jobb helyre tették számunkra a világot, mint amilyen azelőtt valaha is volt. A dolgok még további javításának kulcsa abban rejlik, hogy ne adjuk fel a hitet, miszerint életerőnk és eszünk révén haladunk előre. Bármennyire is fontos ugyanakkor, hogy ne veszítsük el lendületünket, a lesújtó csalódással szembeni védelem még lényegesebb. A kielégületlenség – és az abból következő kiábrándultság – valószínűsége egyenesen arányos elvárásaink terjedelmével: minél többet akarunk elérni, annál nagyobb az esélye, hogy kudarcot vallunk. Ennek megfelelően a sztoikus pragmatisták rendszerint mérséklék bizakodásukat, még akkor is, ha ezzel egyidejűleg még komolyabb erőfeszítéseket tesznek az élet javításának érdekében. A hozzáállás, amellyel az emberek megközelítik feladataikat, központi részét képezi a közösség jólétének: ha ezek az illetők hálát éreznek magukban, és csak ámuldoznak azon, hogy ilyen nagy utat tettünk meg, akkor valószínűleg nem fognak elérhetetlen dolgok után áhitozni vagy nehézségekkel szemben megtorpanni.

A sztoikus pragmatisták sztoikus fele emlékezteti őket az élet kiszámíthatatlanságára, az univerzum mérhetetlen nagyságára, minden emberi végességére, minden egyes tettünk – bármi legyen is az – szörnyű árára, valamint annak eshetőségére, hogy erőfeszítéseink haszталannak fognak bizonyulni. A sztoikusok azt suttoják: „*emlékezz a halálra*” – ahogyan azt a vallás is tette egykoron, de manapság talán már nem –, felhívva a közösségek figyelmét a szélesebb, történelmi ciklusokra, melyek felett semmiféle hatalmat nem gyakorolnak. Egy kozmikus nézőpont hiányában nem állhatunk elő helyzetünk igazságos megítélésével. E kilátás biztos fejben tartásával sohasem helyezhetjük saját magunkat az univerzum középpontjába. A sztoikus elfogulatlanság erős ellenszere annak a felhajtásnak, mely a tudományt a megváltó szintjére, míg a társadalmi erőfeszítést a természetes korlátok fölé emeli.

Egyéni szinten a pragmatizmus lendületességre, míg a sztoicizmus lemondásra tanít. Mindkettő elengedhetetlen a helyes élethez: előbbi annak érdekében, hogy a felszínre hozzuk mindazt, ami bennünk rejlik, utóbbi pedig azért, nehogy saját sikereink rabjaivá váljunk. A protestáns etika számos embert juttat túlhajszoltságba, emellett megnehezíti számunkra, hogy felhagyjanak erőfeszítéseikkel, és elengedjék ezek terhét. Előfordulhat, hogy megrekedünk egy adott tevékenységénél, vagy olyannyira beleszeretünk az életbe, hogy sohasem érünk el a nyugalom azon pillanatába, mely lehetővé tenné számunkra, hogy kiszálljunk. Meddig kellene ostromolnunk azokat az embereket, akikért mi rajongunk, ők azonban nem mutatnak érdeklődést irántunk, vagy azt az állást, amelyre nem vagyunk alkalmasak? Túlságosan is sokszor vagyunk hajlamosak kitarítani, meggyőződve afelől, hogy a folyamatos munka végül meg fogja hozni gyümölcsét. Habár erőfeszítések nélkül valóban nem érhetünk el sikereket, semmiféle garancia nincs arra, hogy fáradozásaink mindig kifizetődők lesznek. A bölcsesség abban áll, hogy tudjuk, milyen messzire mehetünk el, és mikor érdemes szögge akasztani a kesztyűt.¹⁷

Mindez a sztoikus talán legértékesebb eredménye. Gondoljunk csak életünk végét illető döntéseinkre. Előbb-utóbb szinte mindenkinek harcba kell szállnia az időskorral vagy valamilyen betegséggel. A pragmatista totális háborút javasol: hadd kerekedjen botrány a dologból, ha a jutalom egy teljesebb vagy jobb élet! Eleinte – vagy legalábbis addig, amíg akad valami kézzelfogható haszna – kétségkívül ez a helyes hozzáállás. Egy bizonyos ponton azonban a küzdelem hiábavalóvá válik: egy újabb műtét és még egy körre való kipróbálatlan kemoterápiás kezelés valóságos kínzással ér fel, ráadásul még eredménytelen is. A természet végül úgyis mattot ad nekünk, és

amikor mindez világossá válik számunkra, akkor sem helyénvaló kifakadni mérgünkben, ahogy minden kártyánk kijátszásának sincs már semmilyen hozadéka. Életünk e szakaszában a sztoikus arra tanít, hogy mosolyogjunk, és azt mondjuk: szép játék volt, de most már jó éjszakát kívánok.

Fordította Kvéder Bence Gábor

- 1 In.: LACHS, John 2014. *Freedom and Limits*, Fordham University Press, New York, 363–376.
- 2 DEWEY, John 1985. *Democracy and Education*, in *The Middle Works, 1899–1924 (Demokrácia és nevelés, Az életmű középső szakaszának munkái, 1899–1924)*. 9. köt. Szerk. BOYSTON, Jo Ann. Southern Illinois University Press, Carbondale, 52. A „Demokrácia és nevelés” címfordítás a következő kiadáson alapszik: SZEMERE Samu 1933. *Dewey neveléstana, Szemelvények „Demokrácia és nevelés” című művéből*. Kisdednevelés, Budapest.
- 3 JAMES, William 1979. *The Moral Philosopher and the Moral Life (Az erkölcsfilozófus és az erkölcsi élet)*. In: *The Will to Believe and Other Essays in Popular Philosophy (A hinni akarás és egyéb tanulmányok a populáris filozófia tárgyköréből)*. Szerk. BURKHARDT, Frederick H., BOWERS, Fredson and SKRUPSKELIS, Ignas K. MA: Harvard University Press, Cambridge, 154.
- 4 Uo., 153.
- 5 Larry Hickman felhívta a figyelmet arra, hogy *A Common Faith (Közös hit)* című munkájában Dewey láthatóan tudatában van a beletörődés szükségességének. Ahogyan bizonyos helyeken (lásd lentebb) Seneca is közel kerül a pragmatista gondolkodáshoz, úgy ehelyütt Dewey teszi magáévá a sztoicizmus egyik fontos elemét. Ezekon a pontokon közel járnak ahhoz, hogy sztoikus pragmatistákká váljanak.
- 6 EPIKTÉTOSZ 1978. *Kézikönyvecske*. Ford. SÁROSI Gyula. Európa, Budapest, 9. (EPICTETUS 1983. *The Handbook*. Ford. WHITE, Nicholas. Hackett, Indianapolis, 13.)
- 7 Uo., 20 (a magyar és az angol nyelvű kiadásban egyaránt).
- 8 Uo.
- 9 KANT, Immanuel 2004. *A gyakorlati ész kritikája*. Ford. PAPP Zoltán. Osiris, Budapest, 91. (A mű 1998-as, Ictus Kiadó által gondozott, szintén Papp Zoltán átültetésében olvasható kiadása ugyancsak a 91. oldalon tartalmazza az idézett szözerkezetet. Ez a kanti fogalom az említett mű korábbi fordításaiban egyaránt ilyen formában került bele a magyar nyelvű kiadásba. Lásd például KANT 1922. *A gyakorlati ész kritikája*. Ford. MOLNÁR Jenő. Franklin-Társulat, Budapest, 76–77., valamint KANT 1991. *A gyakorlati ész kritikája*. In: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése/A gyakorlati ész kritikája/Az erkölcsök metafizikája*. Ford. BERÉNYI Gábor, Gondolat, Budapest, 103–292, 188. Előbbiben a fordító az „észszerű” alakot alkalmazza. KANT, Immanuel 1950. *Critique of Pure [sic] Practical Reason*. Ford. BECK, Lewis White. University of Chicago Press, Chicago, 221. Lachs ehelyütt jó eséllyel Kant kettő különböző művének – *A tiszta ész kritikája és A gyakorlati ész kritikája* – angol címét vegyítette össze.)
- 10 A címfordítás a következő kiadáson alapszik: SENECA, Lucius Annaeus 1997. *A nagylelkűségről Nero császárnak*. Ford., valamint az utószót és a jegyzeteket írta SZŐKE Ágnes. Seneca Kiadó, Budapest. (A mű egyik korábbi kiadásához lásd SENECA 1988. *Nero császárnak a nagylelkűségről*. Ford., valamint az utószót és a jegyzeteket írta SZŐKE Ágnes. Helikon, Budapest.
- 11 *The Stoic Philosophy of Seneca (Seneca sztoikus filozófiája)* 1958. Szerk és ford. HADAS, Moses. Doubleday, Garden City, N.Y., 222–223.
- 12 SENECA 1997. *A lelki nyugalomról*. Ford., valamint a jegyzeteket írta BOLLÓK János. Seneca Kiadó, Budapest, 42. (A további magyar nyelvű kiadásokhoz lásd például SENECA 1992, *A lelki nyugalomról*. Ford., valamint az előszót és a jegyzeteket írta BOLLÓK János. In: *Az élet rövidségéről/A lelki nyugalomról*. Seneca Kiadó, Pécs, 79–155. 125., valamint SENECA 2004. *A lelki nyugalomról*. Ford. BOLLÓK János. In: *Seneca prózai művei*, 2. köt. Szentár Kiadó, Budapest, 199–234. 221. (*The Stoic Philosophy of Seneca [Seneca sztoikus filozófiája]*, id. kiad., 93–94.) A következő lábjegyzetben a vonatkozó oldalszámokat a kiadások itt alkalmazott sorrendjében adom meg.
- 13 Uo., 58., 143. és 229., ill. 102.
- 14 EPIKTÉTOSZ, *Kézikönyvecske*, id. kiad., 5. (A mű idevágó részlete – mely egyúttal az alkotás első bekezdése is – Sárosi Gyula fordításában a következőképpen olvasható: „Egyes dolgok hatalmunkban vannak, más dolgok nincsenek. Tőlünk függ a véleményünk, az ösztönös vágyunk, a törekvésünk és ellenszenvünk, egyszóval mindaz, amit egyedül alkotunk meg. Nem tőlünk függ a testünk, a vagonunk, a hírnevünk és a tisztsegeink, tehát mindaz, amit nem egyedül hozunk létre.”) (EPICTETUS, *The Handbook*, id. kiad., 11.)
- 15 Vincent Colapietro megjegyzi, hogy – a pragmatista elvek szerint – az eszközök használatuk során átalakuláson mennek keresztül. Ez jó eséllyel igaz is lehet olyan kivételes esetekben, mint például amikor egy kést alkalmazok csavarozáshoz, de egyértelműen nem ez a megszokott. Semmiféle ilyen átváltozás nem játszódik le, amikor felszállok a menetrend szerinti repülőjára, vagy amikor a fejemre teszek egy kalapot.
- 16 Jose Medina jogosan érvel amellett, hogy mind a pragmatista, mind pedig a sztoikus az értékek és a gyakorlat szigorú kritikusa. A sztoikus pragmatizmus keretein belül mindketten egy-egy jelentős kritikai elvet illesztenek egymás munkájába: előbbi ragaszkodik a tettek hatékonyságának felméréséhez, míg utóbbi azok hiábavalóságának megítéléséhez.
- 17 Richard Shusterman felhívta a figyelmet arra, hogy olykor csakis a beletörődés képes javítani a helyzeten, ti. egyes esetekben kizárólag a sztoikus gondolkodás révén érhetünk el gyakorlati javulást. Azonnal eszünkbe juthat a széles körben elterjedt jelenség, melynek során idősödő emberek vetik bele magukat fiatalos tevékenységekbe – és vallanak bennük rendre kudarcot.

Buridán számára

avagy „az ember szabad és önmagában örök kezdet”¹

Sári László

(1950):

Kelet-kutató, filozófus, író. Kutatási területe a buddhista filozófia és a tibeti irodalom, elsősorban a tibeti vers. Publikációiban a nyugati és a keleti gondolkodás határait, a különböző logikai rendszerek jellemzőit vizsgálja. Verselméleti kérdésekkel foglalkozó munkái a nyugati versformák és a tibeti költészet formái sajátosságait vetik össze. Kutatási témáiban több egyetemen tart kurzusokat. Legutóbbi kötete *Dilettánsok történelme. Honnan ered Nyugat és Kelet elhibázott viszonya?* címmel jelent meg 2019-ben a Corvina Kiadónál.

Ha a fenti címbe foglalt dilemmát kérdésként tárgyaljuk, bizony elég hosszú értekezés származhat belőle. Ha viszont szentenciaként fogjuk fel, akkor röviden kifejtendő: az ember egyszerre *Buridán* (azaz a középkori francia filozófus, *Jean Buridan* – magyarosan: Buridán – példázatának) számára, aki a két teljesen egyforma szénacsomó között állva nem tudja eldönteni, hogy melyiket egye meg, s eközben éhen pusztul; mindemellett ugyanez az ember „szabad és önmagában örök kezdet” is, akinek éppen döntési szabadsága adja nembeli lényegét. Vagyis: szabadságok és döntések végtelen sora vár rá egész életében, szabadságok és kényszerhelyzetek örök rabságában él. Nem szabadul soha, és dolgai végére sem ér.

Iménti kifejtésünk indoklása azonban már hosszabb eszme-futtatást igényel. *Friedrich Wilhelm Joseph Schelling*, aki 1809-ben *Filozófiai vizsgálódások az emberi szabadság lényegéről és az ezzel összefüggő tárgyakról* című munkájában tökéletesen definiálta nembeliségünket („az ember szabad és önmagában örök kezdet”), Buridán számára az értelmes döntésre képtelen emberi természetének meghatározásával és leírásával azonban már egyáltalán nem boldogult.

A döntés előtti pillanatok bizonytalanságára (szabadságára) roppant meggyőző indoklást talált („[a]z ember az eredeti teremtésben meghatározatlan lény [...], csak önmaga képes meghatározni magát [...], ezáltal kívül van a teremtetteken), ám döntéseink megszületésének vagy meg nem születésének folyamatát nem sikerült elénk tárnia. A döntések észszerűségét, helytállóságát vagy legalább helyes irányultságát pedig végképp nem igazolta. Azaz nem nyugtatott meg minket afelől, hogy az „eszés és szabad emberi lény”, az újkori nyugati világ hőse – aki nemcsak a faj sorsáért felel, hanem az egész földi világ sorsáért – mindenkor képes értelmesen, önmaga és a faj számára is előnyösen, „előre mutatóan” dönteni.

Mindenek ellenére Schelling említett művét – lenyűgöző filozófiai körületekintését és máig felülmúlhatatlan eredményeinek pontosságát tekintve – *Martin Heidegger* „a német filozófia legmélyebb írása”-ként tartotta számon, s *Hans Urs von Balthasar* személyében olyan gondolkodó is akadt, aki egyenesen „a német idealizmus titáni alkotása”-nak nevezte.

Schellingnek (akárcsak e tárgyban elmélyülő számos kortársának) rá kellett döbennie, hogy a szabadság kérdése szinte követhetetlenül sokfelé ágazó kérdés, s a szálak nagyon megsze vezetnek. Az irányok összefogásához, összefűzéséhez, majd a végső következtetések megfogalmazásához pedig olyan széles körű és elmélyült tudásra lett volna szüksége, amely az ő korában még nem állt a tudomány rendelkezésére, s amelyre napjainkban is számos, azóta létrejött vagy azóta megerősödött tudományág (például a lélektan, a történelemfilozófia, a politikai filozófia vagy a szociológia) igyekszik több-kevesebb sikerrel szert tenni.

„Annak mikéntjével, ahogyan az egyes ember elhatározza magát a gonoszra avagy a jóra [...], úgy tűnik, egy külön vizsgálódásban kell foglalkoznunk” – vallja meg már fente is idézett munkájában, s ez a felismerése a szabadságtárgy minden feltáruló dimenzióját illetően helytálló. A Schelling vizsgálódásai óta eltelt jó kétszáz esztendő pedig egyértelműen igazolni látszik a filozófus ebből a felismerésből levont következtetését (ugyancsak az ő – első hallásra túlzónak hangzó – szavait idézve): valójában „minden filozófia alfája és ómegája a szabadság”.

De hányféle szabadságról van szó valójában, és hányféle megközelítésben kell felvetnünk ezeknek a szabadságoknak a kérdését? Erdemes-e egyáltalán belefognunk? Már ezek a naiv kezdőkérdések is érdemben megválaszolhatatlanok. Mi *itt* főbb vonalaiban kétféle szabadságnak a tárgyalásába bocsátkozunk: az egyik (amelyikben mintha valóban Schelling jutott volna legmesszebb) az újkori *nyugati* emberképpnek megfelelő nyugati gondolkodás célkitűzéseit felvállaló szabadság, a másik pedig a régi *keleti* szabadság, amelynek eszméjét (a ránk maradt írások ismeretében) legelőször a kínai bölcselek fogalmazták meg, és amely természetesen az általuk rajzolt ázsiai emberképpnek megfelelő egyéni és társadalmi célok megvalósulása érdekében munkálkodik.

Jobbára az imént említett, meglehetősen sok irányba kiterjedő különféle körülmények magyarázzák, hogy a szabadság kényes és kielégítően sohasem megválaszolható kérdéseiről szólva e rövid eszme-futtatás egyáltalán nem szándékozik áttekinteni a szabadság fogalmának minden történelmi változását, sem az ezekkel együttjáró, koronkénti társadalmi változásokat. Azokat a markáns jegyeket érintjük csupán, amelyek majd a nyugati és a keleti (régii ázsiai) szabadságfelfogás és a kétféle szemlélet összevetése szempontjából lényegesnek mutatkoznak számunkra.

Elöljáróban a nyugati szabadságot (jelentős leegyszerűsítéssel) nevezhetjük az *egyes ember* törekvéseit megvalósító szabadságnak, amellyel mindenekelőtt *külső*, társadalmi korlátait igyekszik lebontani; a régi ázsiaiakat pedig nevezhetjük az *együttélés* szelídebb formáit kereső törekvésnek, olyan *belső* szabadságnak, amely az emberi létmód egészét kozmikusá igyekszik szélesíteni.

Íme az egyes ember szabadsága Nyugaton

A filozófiai gondolkodás és politikai gyakorlat nyugati tradícióinak két teljesen nyilvánvaló, ám megkerülhetetlen csapdája létezik kezdettől fogva: az egyik az *igazság*, a másik a *szabadság* fogalma. Mindkettő varázsszó, sérthetlenség, az újkor szekularizált nyugati világának szentségei.

Az igazság kérdése természetesen sokkal régebbi, mint a szabadságé. Már az újkorig is hosszú századokon (máshol évezredek) át koptatták írótaikokat a bölcsek, hogy lejegyezzék róla szóló eszme-futtatásaikat. Az ember történelmében nem egyszer támadt szenvedélyes divatja az igazság szeretetének. Mivel azonban a fogalom viszonylag könnyen fölcserélhető az *igazságosság* fogalmával, ráadásul hétköznapi élethelyzetekben ez sokkal megragadhatóbb, a gyakorlati élet inkább az igazságossággal kezdett foglalkozni az igazság helyett.

Az újkori politikai gyakorlatban azután az igazságosság – még mindig elég ingatag – képzeténél és e képzet alkalmazásánál is sokkal vonzóbbnak és használhatóbbnak bizonyult az *igazságtalanság* nagy és súlyos, vádoló szava. Azokban a társadalmakban, amelyekben mindenki mindenkinek versenytársa, mindegyik vesztésre álló szereplő igazságtalannak érzi a helyzetét. De még a győztesek is, amikor a győzelemmel járó jutalom (haszon) nem boldogítja őket eléggé. Ebben a fogalomkörben ezért vált végül az „igazságtalanság” sokkal gyakoribb szereplővé, mint az igazság. Joggal állíthatjuk, hogy az igazságkérdés főszereplője végül is az igazságtalanság lett, s ez a pozíciója az utóbbi időben eléggé erősnek látszik.

Mindenkit megszámlálhatatlan igazságtalanság ér, és az embereket ért igazságtalanságokról mindjárt mindenkinek rengeteg mondanivalója is akad. Ennek köszönhetően szorult végképp háttérbe az igazság fogalma, ám ezzel a mai napig elkerülte végzetes élveboncolását. Pedig hányszor napirendre tűzte a filozófia! Legelszántabban akkor, amikor szerencsétlenségére az újkorban a szabadság kérdéssel kapcsolótták össze. Az igazságnak azonban óriási privilégiuma, hogy gond nélkül elvonatkozatható a mindenkori gyakorlattól, vagyis metafizikai térbe utalható. Itt azután csaknem teljes biztonságban érezheti magát, máig megőrizhette illúziószerűségét.

Sokkal előnytelenebb ennél a szabadság helyzete. Egyszerűen belátható, de hamarosan ki is fejtjük, hogy az egyéni és az egyetemes szabadság fogalma összeférhetetlen, mindkettő egyidejű gyakorlása pedig egyenesen lehetetlenség. Vagy én vagyok szabad, vagy mindenki. A kétféle szabadság egyesítése fájdalmas konfliktusokkal járt minden korban. Ezzel kínlódnak ma is, leginkább itt, a nyugati féltekén.

Semmiféle történelmi haladás nem alapozható az individuális szabadságra (a személyes autonómiára), és semmiféle politikai kormányzás nem alapozható mindenki szabadságára. „[H]ajlamaik teszik, hogy vad szabadságban nem sokáig tudnak egymás mellett meglenni” (Immanuel Kant). Nyugaton mégis évszázadok óta „[é]rtelem is, nyers ösztön is azt harsogja: szabadság!” (J. C. F. Schiller). Azt szoktuk mondani, hogy a szabadság eszméjének semmi máséhoz nem hasonlítható, máig növekvő kultusza a középkor végén Dante Alighierivel kezdődött: „Az emberi nem akkor él legjobban, amidőn leginkább szabad” – állította „a világirodalom legnagyobb költeményé”-ben, az *Isteni színjáték*ban a költő. Nyilván nem gondolta, hogy a költőileg elképzelt, majd megvalósított szabadság gólemmé hatalmasodhat.

•

Ha most a szabadság fogalmának jól ismert, máig leggyakrabban hangoztatott német idealista felfogását idézzük magunk elé, akkor valószínűleg tisztán halljuk, ahogy legjelesebb képviselőik (akiket máig az emberiség legtekintélyesebb elméi között tartunk számon) filozófiájuk sarkpontjait ismételtetik, közöttük is mindenekelőtt azt a meggyőződésüket, hogy az egész földgolyó nemsokára a boldogság földi Paradicsomává változik. Ez a történelmi haladás szükségszerű és kötelező iránya, a haladás záloga, egyenesen ide vezet az emberi ész töretlen és eredményes munkálkodása.

A kórus élén leglelkesebben és lehangosabban J. G. Herder és G. W. F. Hegel (Schelling tübingeni tanuló társa) mondják a magukét. Most azonban Hegel a haladás eszme fejtegetésébe azt a gondolatot is beleszővi (lehet, hogy Schelling munkáitól ihletve, bár a nevét nem említi), hogy a haladás folyamatának a mozgató ereje éppen a szabadság, és hogy az emberiség történelmi fejlődésének legmegbízhatóbb mércéje a szabadság fok folyamatos növekedése.

Csak hogy nem mindenütt. Éppen tőle tudjuk, hogy „ész és szabadság Indiában nem találhat helyet” (*Előadások a világtörténet filozófiájáról*), ennek a vidéknek a lakói tehát nem képesek a fejlődésre. Következésképpen India kimarad a világtörténelemből, nem üdvözl. Mi azonban, mindenütt máshol, különösen a világ nyugati tájain kiérdemeljük a haladást, utunk végén az üdvösség vár ránk. Az üdvösség elérésének az ész és a szabadság a garanciája, utazásunk örökös előremozdítója, embervoltunk két legjellemzőbb sajátja, nembeliségünk két legszilárdabb alapköve. Ha bármelyikről lemondanánk, embervoltunkat vonnánk kétségbe, hirdették a felvilágosultak. De korunkban is ez az elgondolás érvényesül az egyéni és a társadalmi élet gyakorlatában, legalábbis a földi világ nyugati tájain. Oktalanság lenne megválni bármelyik „alapkövünktől”, rájuk építettük önmagunkba vetett modern hitünk templomait.

A nyugati ember tehát – eltérően a létező világ többi ismert teremtményétől – eszes és szabad lény. A haladás előmozdítása érdekében ennek a hitüknek áldoztak ipari civilizációk vívmányaikkal és örökös politikai szabadságharcukkal már az eszme első európai képviselői. Eszes és szabad lényként ebben a világfolyamatban *kell* az emberiségnek üdvözülnie – valótták. Ez az ember történelmi hivatása. A kétség, hogy szükségszerűnek vélt előrehaladása ellenére is céljához ér-e a világfolyamat, nem abból a bizonytalanságból származik, hogy India (vagy mások) kimaradása esetleg fékezi vagy megállítja és veszteglésre kényszeríti a száguldó történelemvontatot, hanem abból, hogy az észvállás és a szabadságvállás eszméi *együtt* (közösen) mintha nemigen „találnának maguknak helyet” sehol a történelemben. Pedig első látásra nagyon is összeillenek. Mégsem férnek meg egymással. Az ész és a szabadság törekvései

kizárják egymást. „Az ember örök torzó, mert a cselekvés vagy szükségszerű, és akkor nem szabad, vagy szabad, akkor viszont nem szükségszerű” – fogalmazta meg a dilemmát már Schelling a szabadság felől tekintve az összeférhetetlenséget, valamint feltételezve, hogy a szükségszerűség fogalma az emberi világban észszerűséget jelent.

Az összeférhetlenségért a filozófiai és a politikai gondolkodás leggyakrabban és legrégebben a szabadságot tette felelőssé. A görög filozófusok kedvelték az *ad absurdum* vitt fokozást, így aztán – ma úgy mondanánk – szívesen gondolkodtak *szélsőségekben*. Vagyis az abszolút szabadság fogalmát úgy kezelték meghatározni, és ebből kiindulva vizsgálták a szabadság alkalmazási lehetőségeit, egyéni és társadalmi körülmények között.

Ennek következtében azután Platón például igen gyakran használta a „szertelenség”, sőt a „zabolátlanság” fogalmát – mint a szabadság nemcsak észszerűtlen, de az egész társadalomra veszélyes, eltúlzott mértékű változatát. Az *államban* úgy fogalmaz, hogy ez az oka a demokrácia „túlhajszolásának” is, mely egyenesen a türannisz alkotmányához, azaz társadalmi szervezethez vezet. „Hihetőleg a türannisz nem más alkotmányból, de épp a demokráciából születik, a szertelen szabadságból támad a legvégső, legbőszebb szolgaság.” Elsősorban ez a vélekedés magyarázza, hogy „Platón államelméletében az individuumnak eleve és principálisan nincsen politikai szabadsága” (Steiger Kornél).

Arisztotelész is a „túláságos” szabadságot okolja a demokrácia erkölcsi gyengeségeiért, politikai bizonytalanságaiért. „[A]zokban a demokráciákban pedig, amelyeket a legjellegzetesebbeknek tartunk, éppen az ellenkezője történik annak, ami célszerű volna, mert rosszul értelmezik a szabadságot. (Két dolog határozza meg a demokráciát: a többség uralma és a szabadság.) A jogot egyenlőségnek értelmezik, és egyenlőségnek azt, hogy amit a többség gondol, az érvényesüljön; a szabadság pedig az, amikor mindenki azt teheti, ami neki tetszik, úgyhogy az ilyen demokráciákban mindenki úgy él, ahogy akar.”

A szabadságnak ez a határtalan kiterjesztése, mely leginkább az athéni polisz lakóinak életét jellemezte (a nők, a betelepültek és a rabszolgák kivételével), rémülettel töltötte el a legtöbb gondolkodó görögöt. Nem is vált a demokrácia a legnépszerűbb „alkotmánnyá” a korabeli poliszok körében. „A legújabb számítások szerint – figyelembe véve a dél-itáliai, szicíliai, észak-afrikai, hispániai, dél-franciaországi és fekete-tengeri gyarmatvárosokat is – mintegy 700–750 poliszszal számolhatunk [...] A valószínűsíthető királyságok száma 63, az ismert türanniszoké 59, a demokráciáké pedig 13. Ha adatainkat 700 poliszhoz viszonyítjuk, a királyságok és türanniszok aránya 10% alatt marad, a demokrácia pedig kifejezetten ritkának tekinthető” (Németh György). Arisztotelész éppúgy menekült a korlátlantól, a mérték nélkülítől, bármi legyen is az („A végtelen a korlát hiánya, olyan, akár a gonosz meghatározása.”), mint például *Püthagorasz* („Minden dolog: szám.”). Ami Püthagorasz szerint a világban megszámlálhatatlan, az maga a mértéktelenség, és már a káosz birodalmába tartozik.

De sokkal később *Epiktétosz* is a legteljesebb szabadság leírásával kezdi a „Beszélgetések” sokat idézett fejezetét, mely *A szabadságról* címet viseli. „Szabad az, aki úgy él, ahogy akar, akit sem kényszeríteni, sem akadályozni, sem erőszakkal rávenni valamire nem lehet, akinek a készletét nem béklyózza semmi, törekvései célt érnek, ha valamit hárit, nem botlik mégis belé.” Ez már valóban a személyes autonómia, az abszolút szabadság definíciója, aminek semmi köze a politikai szabadsághoz. Sőt, amennyiben gyakorlati megvalósításának lehetőségeit vizsgáljuk, ki kell mondanunk, hogy az ilyen mértékű szabadság csakis metafizikai szabadságként képzelhető el.

(A valóságban, azaz a társadalmi gyakorlatban ugyanis – állítják kortárs szociológusok és pszichológusok – a szabadság mértékének ezen az „abszolút fokán”, de már ennek közelében is, az emberi közösségek viselkedésében megjelenik egy „minden viszonyt meghatározó nagy paradoxon”, mely a szabadságfokok növekedésével az egyéni elszigetelődés egyre gyakoribb előfordulását jelzi. Ahogy a szociológia első nagy nemzedékének jeles német képviselője, *Georg Simmel* fogalmaz, a külső világ szabadságával szemben kialakuló önvédelmi reakció eredményeképpen a társadalom tagjai „zárt entitásokká válnak”. Vagyis az emberi társadalmakban a szabadság mértéke nem növelhető határtalanul, nem terjeszthető ki az együttélés értelmes határain túlra.)

A platóni–arisztotelészi szabadságfelfogás szöges ellentétben áll a későbbi, már európainak nevezett felfogással és politikai gyakorlattal, állítják az utóbbi képviselői. Ez a – már modernnek is mondott – elgondolás a 4–5. századból származó ágostoni filozófia ún. antropológiai fordulatából következik, vagyis Ágoston új emberképéből, mely már valóban megelőlegezi máig érvényes újkori önképünket. „Az ember eszes lélek, amely halandó és földi testet használ” – írja *Hippói Szent Ágoston*, s azt is állítja (mégiscsak figyelembe véve Arisztotelészt), hogy az ilyen ember – hajlamaiból, illetve személyiségéből következően – társadalmi lény. Ebből már egyenesen következik, hogy igyekszik szerepet vállalni a közösségében, és igyekszik érvényesíteni a szándékait. Azaz akarata van. *Szabad* akarata. És a szabad akarat fogalmának megszületésével máris a szabadság kérdéséhez jutottunk, mégpedig a legmodernebb felvetésben találkozunk vele.

Az ágostoni gondolat kiindulópontjából („az ember eszes lélek”) – mind a személyiség, mind az akarat és még inkább a szabadság kérdése felől közelítve – jól látszik, hogy Hippó püspöke már a középkor hajnalán az újkori gondolkodókhoz igencsak hasonló felfogásban használja mindhárom fogalmat. Valamint – szokatlanul személyes és őszinte – mondataiból jól kivehető az a ritka gondolkodói érzékenység, mely azonnal a legégetőbb kérdéseket fogalmazza meg. Ez az operativitás különösen értékes számunkra itt, a szabad akarat kiterjedt és nem is egészen könnyedén megragadható kérdését vizsgálva. „Talán csupa kíméletből szabadságot kaptam a bűnre? Vagy nem kaptam?” – így teszi föl nekünk az emberi cselekvés és történelem

Szalkai Károly: Ritmus

Szalkai Károly

(1966, Győr)

1980–84:

Képző- és Iparművészeti Szakközépiskola Bp.

1985–89:

Magyar Képzőművészeti Egyetem Bp.

1989–91:

Mesterkurzus MKE Bp.

1996–99:

Paál László Kör művészeti vezetője

1996: A Győri Művészeti Iskola tanára

1989-től MAOE tag

2004-től a Magyar Festők Társaságának tagja, A Raab-Art és az Art Flexum alapító tagja

Művészeti díjai:

Székesfehérvár, Fiatal Képzőművészek Tárlata I. díj 1985

Szentendre, Alkotók Kiállítása II. díj 1985

MHB Művészeti Alapítvány díja 1991

Győri Művészeti Egyesület díja 1992

Megyei Őszi Tárlat, Győr város díja 1994

Megyei Őszi Tárlat, Pannon TIT Egyesület díja 1997

Megyei Őszi Tárlat, Győr város díja 2000

Mosonmagyaróvár, Art Flexum díj 2004

Megyei Őszi Tárlat Győr város díja 2004

Megyei Őszi Tárlat MAOE díj 2006

Megyei Őszi Tárlat, Győr város díja 2010

Művei

közgyűjteményekben:

Xantus János Múzeum, Győr

Városi Képtár, Győr

Europahaus Burgenland, Eisenstadt (Ausztria)

Hotel de ville, Colmar (Franciaország)

Hansági Múzeum, Mosonmagyaróvár

Pannonhalma, Kortárs gyűjtemény

Győr, Ítéltábla

egyik legrégebbi kérdését Ágoston, és az akarat szabadság létezésének ezzel a határozott elképzelésével a nyugati gondolkodás öt követő korszakait jó előre meghatározza.

A szabad akarat létezésének erre az ellentmondást nem tűrő, magabiztos állítására azért volt égető szüksége a teológiának, hogy mentesítse Istent a világban jelenlévő *rossz* felelőssége alól. Korábban ugyanis az isteni jószágot és mindenhatóságot vitató érveléssel nehéz volt bármit is szembeállítani, ami az ártatlanokat sújtó szenvedések okát és szükségességét megmagyarázta volna. Ha Isten valóban jó és mindenható lenne, akkor ezek a szenvedések nem léteznének – állították az Isten létezését is megkérdőjelező érvelések, sokak számára igen meggyőzően. Sőt, ha Isten képes lenne rá, minden bizonyosan *mindenfajta* szenvedést megszüntetne a világon, az összes többi létező rosszal egyetemben. Ha azonban az ember szabadsága a rossz cselekedetekre is kiterjed, akkor a rossz mindenütt a világon az ember műve, nem Istené. És ezzel együtt az emberé a rosszért viselt felelősség is. Az ember szabad akaratáról (azaz „szabadságáról a bűnre”) alkotott ágostoni elképzelésből nőtt ki évszázadok múltán a *teodicea* elvének gondolata, azaz az isteni jószág filozófiai igazolása. Az ember szabadsága a bűnre, mindjárt a bűnbeesés mindenki előtt teljesen világos példájával illusztrálva mindent megmagyaráz, és Istenről minden felelősséget átruház a szabadon cselekvő emberre.

„Amikor az ember elhagyta az ész által neme első lakhelyeként képzelte Paradicsomot, ez nem volt más, mint [...] a természet gyámkodása alól a szabadság állapotába tett lépés [...] Az emez állapotból kivezető első lépés tehát morális téren a *bukás* volt; fizikai téren pedig az élet sohasem ismert bajainak egész tömege, azaz a büntetés volt e bukás következménye. A *természet* története tehát a jóval kezdődik, mert *Isten műve*; a szabadság története a rosszal, mert *emberi mű*” – értékelni jóval később az emberi akarat és cselekvés szabadságának első „történelmi” megnyilvánulását Kant *Az emberi történelem feltehető kezdete* című írásában. A gondolat kifejtésében később összegzi a teodicea gondolatának megvalósult célját is: „Az egyénnek tehát [immár] jó oka van arra, hogy minden elviselt bajt s minden elkövetett rosszat önnön számlájára írjon.”

•

Nem csak Kanttól tudjuk, hogy a történelmi cselekvők szabadon döntenek és cselekednek. Annak ellenére, hogy a történelemcsinálás szabad emberi tevékenység (vagyis eredményei általában rácafolnak az észszerűségre), a történészek és a filozófusok többsége úgy véli, hogy

a történelem tudatosan és következetesen *irányítható* folyamat. Herder és a német historizmus széles körben meghirdetett és elfogadott elvei óta az irányított történelem eszméje igen határozottan van jelen az európai politikai gondolkodásban.

A nyugati szemlélet mindenáron együtt és egy időben kíván érvényt szerezni az ész és a szabadság követelményeinek, valójában teljhatalomra igyekszik juttatni (egymással összeférhetetlen) kettősüket. Ebből származik (már *Rousseau*-nál is jól láthatóan, de majd *Fichténé*l bontakozik ki teljességében) a *személyes autonómia* és a *politikai szabadság* nyomatékos megkülönböztetése. A személyes autonómia azonban sohasem válhatott és nem is válhat teljessé, hiszen a társadalmi és politikai körülmények minden korban és minden helyzetben önkorlátozásra kényszerítik az egyénileg cselekvő szereplőt. Aki ennek következtében nemigen tehet mást: kialakítja saját körülményeinek megfelelő szabadságelméletét, és létrehozza saját, immár korlátozott szabadsága konstrukcióját.

A nyugati társadalmakban az individuális szabadságok – bármennyire különbözőek legyenek is – egy bizonyos mértékig „közös” szabadságnak tekinthetők. Olyannyira, hogy közös voltak valamiféle közös nevezőként is felfogható. Erről a virtuális közös nevezőről jelentette ki Arisztotelész, hogy a demokrácia polgárai „azért mert valamennyien egyformán szabadok, azt hiszik, hogy minden másban is egyenlők”. A szabadság „közös nevezőjén” túl azután tovább növelte az egyenlőség illúzióját a gyorsan gyarapodó szellemi értékek „közös tulajdona”, a mindenki számára elérhető technikai tömegtermékek „kollektív alkalmazása”, és a tömegkultúra iránti általános érdeklődés. Ezek a jelenségek teremtik meg és alakítják magát a tömegtársadalmat. A tömegember mindezeknek az egyenlőségi hiedelmeknek a birtokában szívesen hiszi, hogy „minden másban is mindenkiel egyenlő”. Az ily módon létrejött „*mindent átfogó társadalmi konfiguráció*” tökéletesen elfedi „*a mélyben meghúzódó sokféleséget*” – állapította meg már 1949-ben (*Szervezet és funkció – Bevezetés az általános szociológiába*) az elismert amerikai szociológus szerzőpáros, *J. W. Bennett* és *M. M. Tumin*.

A tömegtársadalmaknak ezek a – döntően a közös szabadságélményből táplálkozó – illúziói meghatározóan jelen vannak a nyugati világ politikai életében is. A tömegeket leginkább jellemző hiedelmek egyike a társadalmi együttélés kérdéseinek kifinomult ismerete, „szakértelme”. Az ilyen közösségek csaknem minden egyes tagja meggyőződéssel hiszi és állítja, hogy ismeri a társadalmi együttélés minden lehetőségét és minden szabályát. A „békés egymás mellett éléshez” csak meg kellene valósítani az ő hibátlan szabályrendszerét, elvárásait. Ennek tudatában azután a nyugati demokráciákban nagy bizonyossággal (és a legőszintébb bizalommal) juttatnak hatalomra magukhoz hasonló vezetőket, akik teljes mértékben alkalmatlanok államelméleti és társadalomfilozófiai kérdések végiggondolására, és az elgondolások gyakorlati alkalmazására.

A nyugati történelemben legriasztóbban és leggyakrabban talán éppen az utóbbi évtizedek politikájában fedezhető fel ez a jelenség, de a nyugati társadalmakat már az újkor első évszázada óta komolyan fenyegetik a tömegek önérvényesítő társadalmi mozgalmai, megérleletlen, koncepciótlan forradalmi. A politikai életnek ezen a területén is a szociológusok első nemzedéke észlelte, és mindjárt jelezte is ezt a jelenséget. A német születésű olasz szociológus, *Robert Michels* már a múlt század elején leírta és részletesen elemezte a modern tömegtársadalmak politikai működésének legjellemzőbb jegyeit. Észrevételeire már munkája címe is utal: *Politikai pártok: A modern demokráciák oligarchikus tendenciái*.

(Ugyanerre a jelenségre még korábban – a 19. század első felében – a manapság roppant népszerű *Alexis de Tocqueville* is felfigyelt, erre utal *Az amerikai demokrácia* egyik fejezetének címe is: *Miféle önkényuralomtól féljenek a demokratikus nemzetek? A gondolat kifejtésének másutt is teret szentel.*)

•

„Az önkorlátozó szabadság az élet legbensőbb titka” – írja e legszemélyesebb és legérzékenyebb aktus észrevétlen megvalósulásáról nagyon találóan a magyar–angol–amerikai filozófus, *Kolnai Aurél*. A megvalósulás észrevétlenségének legfőbb oka valószínűleg az emberi világnak az a különös jelensége, amelyet Kant „társiatlan társiaságnak” (ungesellige Geselligkeit) nevez. Az ember meghatározó nembeli jellemzője – állítja a német filozófus –, hogy ugyanolyan mértékben társadalmi lény, azaz képtelen társak nélkül élni, mint amilyen mértékben képtelen e társakat elfogadni. Ahogy ő fogalmaz: „sem elviselni, sem elhagyni nem tudja” társait. Ugyanakkor éppen ez a kettőség a magyarázata annak is, hogy az ember *rákényszerül* az együttéléstől következő igazodásra, más szóval önkorlátozásra, annak érdekében, hogy szabadsága összeférjen mások szabadságával. Az együttműködés tehát önkorlátozás is egyben, amit az önérdék és közérdek egyeztetése is megkíván, sőt megkövetel.

Mindenféle együttműködés kizárólag „a köz jóváhagyásával történhet, és ettől függ az együttműködés hatékonysága és eredményessége is” – állapítja meg a kortárs amerikai politológus, *Richard Rose* (*A kormányzás átható problémái, 1979*). A kölcsönösségnek mint a társadalmiság egyik kulcsfogalmának ez az imént idézett felismerése és megfogalmazása igen jellemzően nyugati szemléletre vall, amennyiben az önkorlátozás és az együttműködés égető erkölcsi és lélektani kérdéseit is elsősorban a hozzá kapcsolódó tevékenység hatékonysága és eredményessége felől közelíti meg.

Mivel a politikai önkorlátozás elvét a nyugati világban a fentiek ellenére sem sikerült soha hatékony társadalmi gyakorlattá tenni, nem épülhetett rá és ezután sem épülhet társadalmi „alkotmány”. Valószínűleg az lenne a történelem legjelentősebb teljesítménye, ha egyszer a

nyugati világban is sikerülne bármilyen önkorlátozásra épülő társadalmi rendet megvalósítani. (Ezzel talán valóban véget is érne a történelem, hiszen erkölcsileg ennél nemigen képes többre az ember.) De hát jó ideje látjuk már, hogy az önérvényesítő nyugati életelvek ellenében ez egyre elképzelhetlenebb, és azt is tudjuk, hogy miért.

Egyfelől nem létezhet mindenkinek megfelelő politikai szabadságésszmény, másfelől pedig a sokféle személyes autonómia sohasem összegződhet semmiféle intézményesült „mindenki szabadságává”. Vagyis nemcsak az észszerűség és a szabadság elveinek együttes megvalósulása látszik kivitelezhetetlennek, hanem a szabadság különféle irányú törekvései is szükségszerűen ütköznek egymással, és erősen korlátozzák egymást. Az életvezetés gyakorlatában a szabadság nem lehet egyszerre egyéni és általánosán kiterjesztett. Az előbbi csaknem végtelen számú, az utóbbi pedig csakis konkrét társadalmi intézményekben ölthet testet.

Ehhez már csak félve fűzzük hozzá Goethe indulatos szavait e legmagasabb nyugati eszmény kilátásairól: „Aki egyszerre ígér szabadságot és egyenlőséget, az bolond vagy szélhámos.”

Íme az abszolutizált szabadság Keleten

Ha az írott források bőségére való tekintettel mindenekelőtt a kínaiakat vizsgáljuk – úgy is, mint a régi ázsiai szemlélet számunkra legfontosabb jellemzőinek reprezentánsait –, akkor a szabadságról alkotott elképzeléseikről legfőképpen a kínai *taoistákat* érdemes idéznünk. Köreikben már az i. e. 5–4. században olyan merész elgondolások születtek az emberi szabadság mértékéről és megvalósításának módozatairól, hogy a felvilágosult német idealisták, ha olvasták volna a műveiket, nem hisznek a szemüknek.

A kínaiaknak már az ókorban igen józan politikai filozófiai elgondolásaik voltak egyes társadalmi rétegek (kiváltképpen a hivatalnoki osztály) tagjainak kötöttségeiről és szabadságáról, de persze voltak költői szárnyaló elképzeléseik is az egyéni szabadságról. Láttuk, hogy éppen ez az utóbbi, vagyis az egyén szabadsága játssza a legfőbb és legtöbbet vitatott szerepet a nyugati gondolkodásban. Ha mondjuk az i. e. 5. században született *Jang-csu*, taoista filozófus (tanítását jangizmusként emlegetik, akik ismerik) valamelyik újkori követője feltűnt volna a 18. század végi, 19. század eleji Európában, egészen biztos, hogy a legszélsőségesebb, „legvadabb” felvilágosultak vagy liberálisok közé sorolják, ha nem mindjárt anarchistának bélyegzik. Pedig a filozófiai és a politikai gondolkodást sokkal inkább Európában jellemezte (ott is csak később) efféle elragadtatott (janguista) naivitás.

Ami a kínai eszmék legfontosabb jellemzője, az mindenekelőtt az a történelmi tény, hogy többségükből soha nem lett politikai ideológia, nem szerveződött körükük vagy mögéjük társadalmi mozgalom. Annyi biztos, hogy *Herbert Spencer* vagy *Stuart Mill*, ha ismerték volna a jangizmust, egy kicsit zavarba jöttek volna merészségétől, de minden bizonnyal elismerően bólogattak volna, mint szép költői elgondolásra. Természetesen nem az irányzat politikai vagy történelemfilozófiai mondanivalója lepte volna meg őket – hiszen az egyetemes szabadság kérdéseit nemigen fejtegették a kínaiak –, hanem az egyéni szabadság felfogásának sajátos módja és mértéke. Találkozásuk *Jang-csu*val talán saját, klasszikus liberalizmusuk határainak megrajzolását is befolyásolta volna.

A szabadság eszménye *Jang-csunál* így jelenik meg az *Örömök kertje* címet viselő munkájában: „»Kuan mester! Fedd fel nekem, tanításod szerint miként kell gondoskodnunk az életről?« »Annyi az egész, hogy szabadjára kell engedni az életet. Nem szabad gátolni, nem szabad akadályozni.« »Mit tudnál erről még elmondani? « »Az embernek engednie kell, hogy azt hallgassa, amire a füle vágyik, azt nézze, amire a szeme vágyik, ahhoz hajoljon közel, amire az orra vágyik, azt mondja, amire a szája vágyik, abban találjon nyugalmat, amire a teste vágyik, és azt tegye, amire az akarata vágyik. Füle arra vágyik, hogy szép hangokat halljon, és ha nem hallgathatja őket, akkor megakadályoztatd hallása élesedését. Szeme arra vágyik, hogy szép dolgokat lásson, és ha nem nézheti őket, akkor gátoltatd látása erősödését. Orra arra vágyik, hogy illatos dolgok fölé hajoljon, és ha nem érezheti illatukat, akkor meggátoltatd érzékelésükben. Szája arra vágyik, hogy megmondja, mi igaz és mi nem igaz, de ha nem beszélhet, akkor meggátoltatd a bölcsesség gyakorlásában. Teste arra vágyik, hogy élvezetekben találjon megelégedést, de ha nem töltheti be vágyát, akkor meggátoltatd élvezetében. Akarata arra vágyik, hogy teljesen szabadon cselekedjék, és ha ezt nem teheti, akkor megbénítotatd természetes hajlamait. Mindezek a meggátolások: kegyetlen zsarnokok. Aki e kegyetlen zsarnokokat eltávolítja magától, az derűsen várhatja a halált, akár egy nap, akár egy hónap, akár egy év vagy tíz év múlva következik is be. Ezt nevezem én az élettel való helyes bánásmódnak. Aki azonban megtartja a kegyetlen zsarnokokat, aki velük törődik, s nem űzi el őket magától, az csak nyomorultul élhet el százéves, ezeréves vagy akár tízezer éves koráig is. Ez nem az a bánásmód, amiről én beszélek.«”

Az ún. neotaoista többsége azt állítja, hogy az embernek önmaga szerint kell élnie, nem pedig *mások szerint*. Akkor boldog az ember, ha szabadon és teljességgel gyakorolhatja minden természetes képességét. Saját természetét kell tehát követnie, amit „egészen ki kell fejlesztenie”, leginkább az ösztöneire és az érzéseire támaszkodva. Mindeközben elméjének felül kell emelkednie azokon az érzelmeken, amelyek kibillentenek őt lelki és szellemi egyensúlyából. Ezt az állapotot leggyakrabban *harmóniának* nevezik, ezt a harmóniát teremti meg önmagával és a környező világgal a valóban szabadnak nevezhető ember. „Aki egyesíti a saját énjét azzal, ami énjével szembeszáll, az elnyeri a tökéletes ember boldogságát és szabadságát” (*Hsziang-Kuo*).

Számos tekintélyes kínai írástudó hangsúlyozza az értelemmel teremtett egyensúly sarkalatos szerepét az emberi és a nem emberi világgal való viszonyaink kialakításában. A nálunk is népszerű, (leginkább) taoista *Csuang-csou* (közismertebb, tiszteleti nevén *Csuang-ce*) például egyenesen úgy fogalmaz, hogy a valamirevaló bölcs ember kiegyensúlyozott viszonyai (állapota) érdekében „értelmével eloszlatja az érzelmeit.”

A híres-neves Csuang-ce a nevét viselő mű első fejezetében, melynek címe *Szabad kóborlás*, a „harmónia” mellett kitér egy másik kulcsfogalom értelmezésére, „a dolgok megkülönböztetésére”-re is. Ez azért nagyon fontos, mert a taoisták és követőik szerint csak az az ember érheti el az *abszolút szabadságot*, aki képes a dolgok megkülönböztetésén felülemelkedni. Aki idáig eljut, az már az emberi létezés legfelső fokát, az *abszolút boldogságot* is elérte. Az abszolút szabadság állapota ugyanis azonos az abszolút boldogságéval.

„A dolgok megkülönböztetésén való felülemelkedés” csuang-ce-i lényegét pedig az említett mű két kitűnő kommentátora, *Hsziang Hszü* (kb. 221–kb. 300) és *Kuo Hsziang* († kb. 312) foglalja össze igen pontosan a „kis madár” és a „nagy madár” boldogságának a *Szabad kóborlásból* vett példájával: „Ha természetük elégedettséggel tölti el őket, akkor a nagy madárnak nincs több büszkélkednivalója, mint a kis madárnak, s a kis madár sem vágyakozik az Egi Tó után, ahol a nagy madár lakozik. Ezért hát, noha a nagy és a kis madár különböznek egymástól, boldogságuk ugyanaz.”

Ez után a definitív értékű megfogalmazás után *Feng Ju-lan* (Fung Yu-lan), *A kínai filozófia rövid történetének* 20. századi szerzője, könyvében – a részletesebb kifejtés érdekében – tovább idézi a kitűnő kommentátor páros, Hsziang–Kuo értelmezését, amit némely helyen ő maga is kiegészít: „»Mindennek megvan a maga hozzáillő természete, s természetünknek megvannak a hozzáillő korlátai. A dolgok közötti különbségek olyanok, mint ahogy a kis és nagy bölcsesség, a rövid és hosszú élet eltérnek egymástól [...]. Bizodalmát minden dolog a saját világába helyezi, s eredendően egyik sem felsőbbrendű a másiknál.« Pédázatait Zhuangzi [Csuang-ce] műve a független emberrel zárja, akit semmi nem köt béklyóba, mivel feladta saját énjét és énjének ellentétét is, így elvetette a dolgok közötti különbségeket. »Minden dolog saját világában boldog, ám a szabadságot elnyert embernek nincsen neve, és tetteinek nincs eredménye. Ő az, akiben egyesül a kicsi és a nagy, ő az, aki elveti a kicsi és a nagy megkülönböztetését [...]. Aki egyenlőnek tekinti az életet és a halált, az felülkerekedik élet és halál szétválasztásán [...]. Ezért hát, aki szabadon kóborol ott, ahol nagy és kicsiny nem különböznek, az előtt kitarul a világ [...]. A valóságos világ utasa [...], a végtelenben jár-kelel» – így foglalják össze közösen a kínai szabadságfelfogás alapvető ismérveit Csuang-ce középkori és legújabb kori kommentátorai.

Ami a fentiekből első pillantásra a szemünkbe ötlük, az a szabadság fogalmának azonnali kínai abszolutizálása, kiterjesztése a világegyetem egészére („A valóságos világ utasa [...] a végtelenben jár-kelel”). A fent idézett szöveg másik lényeges szembevetendő sajátossága pedig, hogy e kiterjesztett szabadságfogalom és a legteljesebb boldogságról alkotott kínai elképzelés közé gond nélkül egyenlőségi jelet tesznek. Vagyis szabadnak vagy boldognak lenni a régi Kínában ugyanazt jelentette. Ahogy már megállapítottuk, ezt az állapotot az emberi létezés legfelső fokának tekinthetjük, másképpen fogalmazva: ez embervoltunk kiteljesedése, nembeliségünk megvalósult lényege. Az ázsiai elgondolás szerint így jön létre az *ember* mint tökéletes műalkotás, aki egy a mindenséggel, a végtelenséggel. A legtöbb, amivé válhat.

Csak hogy ez a szabadságélmény kizárólag az egyéni szabadság megvalósítását ígérheti. Megalkotóinak azonban ennél több nem is állt szándékában. Mi már gyaníthatjuk is, hogy miért. Láttuk, hogy az Európában egyetemesnek nevezett szabadság – mint a hegeli történelmi haladás motorja – bármennyire is a „legszentebb” társadalmi célkitűzések egyike, naiv ábrándnak bizonyult. Az egyetemes (politikai) szabadság és a személyes autonómia ugyanis kölcsönösen korlátozzák egymást, továbbá azt is tudjuk már, hogy az észszerűség és a szabadság elvének együttes megvalósítása is kivitelezhetetlen. Különös módon ezeknek az összeférhetlenségeknek mintha az ókori Kína politikai filozófusai tudatában lettek volna. Pedig hát teljesen nyilvánvaló, hogy sohasem voltak (nem lehettek) – az európaihoz hasonlítható – történelmi tapasztalataik. Ezek hiányában csakis *a priori* ítélethették az egyetemes szabadság elvét megvalósíthatatlannak, ráadásul olyan erős bizonyossággal, hogy föl sem tették maguknak mint kérdést. Az egyetemes szabadság gondolatát a kínaiak *ab ovo* elvetették.

Ami viszont az egyéni szabadság fentebb vázolt „kínai változatát” illeti, kénytelenek vagyunk megállapítani róla, hogy – az emberi élet elvonatkoztatott minőségeire (például a boldogságra) kiterjesztett abszolutizáltsága következtében – a legteljesebb mértékben *metafizikai szabadságnak* kell tekintenünk. A csuang-ce-i és a hozzá hasonló szabadságfelfogások a szabadságot elsősorban mint életérzést gondolták el. A konkrétan vagy valóságosnak nevezhető egyéni szabadságtartalom megvalósítása – kínai meglátás szerint – nem *tervezhető* végpontja valamilyen társadalmi folyamatnak, hanem a társadalmi és az egyéni élet megszámlálhatatlan körülménye által meghatározott tartalom csupán. Mint ilyen, valójában csak mellékterméke az optimálisan tervezett társadalmi folyamatoknak. Vagyis az egyéni szabadság az, ami a rendezett együttélés követelményeinek (az egymáshoz igazodás erkölcsi szabályainak, elvárásainak) teljesítése után az egyén számára „megmarad”.

A viszonyközpontú kínai gondolkodásban és életvezetési gyakorlatban teljesen nyilvánvaló, hogy a *kölcsönösség* vagy *viszonosság* elvei szabják meg (szabályozzák) az egyéni és társadalmi szabadság mértékének mindenkori arányát. Tudjuk már, hogy éppen ezek a tartós

kölcsönösségi viszonyok teremtették meg a régi Kínában az állam és a társadalom egységét is. Az államszervezet és a társadalmi közösség „egyneműsége”, azonossága pedig új dimenziókat nyitott az egyéni és a társadalmi szabadság gyakorlásának.

Tegyük gyorsan hozzá mindehhez, hogy az itt számba vehető mindenkori szabályozó effektusokat nevezi az európai gondolkodás „kauzalitás törvény”-nek. A kauzalitás törvénye természeti körülmények között azonban „fittyet hány minden szabálynak, melyet értelmünkkel elébe írunk” – figyelmezteti Schiller az európai társadalmak tervezőmérnökeit, a történelemcsinálókat *A fenségesről* írt tanulmányában. Távobbb tekintve pedig azt is hozzáteszi, hogy „világtörténelmünk [...] sohasem lehetne több töredékek aggregátumánál”, ha a filozófiai értelem kinkeserves munkával össze nem állítaná „*észszerű egészzé*”, mely *egész* azonban csakis a képzeletünkben létezik. Ugyanis a valóságos világ hatalma „féktelenül lerázza [...] a gyepőt, amellyel a spekulációs szellem őt foglyaként vezetni szeretné”, és szervezett világunk azonnal fölveszi a törvény nélküli káosz alakját. Ezt a körülményt – mint „természeti eshetőséget” – mindenféle társadalmi berendezkedés működtetése során tanácsos figyelembe venni. A szabadság konkrét, valóságos – nem metafizikai – jelenlétével számolva pedig fokozottan. Összefoglalva: ezzel a schilleri tézissel találjuk rokonnak az ókori kínai politikai filozófia – ki nem mondott, ám a gyakorlatban mindenkor és maximálisan figyelembe vett – következtetéseit.

Mivel a kínai államelméleti gondolkodás logikája szerint az egyéni és a társadalmi szabadság legkedvezőbb feltételeit (és körülményeit) az államszervezet és a társadalmi közösség azonossága teremti meg, a régi kínai politikai filozófia a szabadság kérdését nem tartotta társadalompolitikai kérdésnek. Egyfelől metafizikai fogalomként képzelte el, másfelől átutalta a morálfilozófia illetékességébe, ami egy morális alapú társadalom esetében teljességgel indokolt. A szabadságot mint konkrét politikai felvetést nyilvánvalóan ez ekből nem tárgyalta, sem államelméleti, sem „kalkulatív” társadalomtervezési szempontból.

Az államszervezet és a társadalmi közösség azonossága – de még az erre való törekvés is – minden körülmények között csakis az *államiságba és a kormányzásba vetett bizalomra épülhet*. Erre épült a mindenkori Kínában is. A bizalomnak ezt az egyszerre erkölcsinek és politikainak nevezhető kifejeződését a kínaiak már a legkorábbi, ókori államelméleti munkáikban is hangsúlyosan megfogalmazták, és szerepének igen nagy jelentőséget tulajdonítottak. Elég sok időnek kellett elteltie, mire a politikai bizalom kérdése az európai gondolkodásban megjelent. Erre akkor került sor, amikor a nyugati történelem 20. századában már végképp elválni látszottak egymástól az erkölcsi és a politikai cselekvés módzatai. Egyszerűbben szólva: a politikai bizalom fogalma akkor jelent meg a társadalmi gondolkodásban, amikor az erkölcsiség egyre kevésbé volt meghatározó a politikai cselekvés területén.

Ugyanebben az időben tűntek föl a történelemszemléletben a szociológiának – mint akkoriban még viszonylag új tudományágnak – a szempontjai is, vagyis a történészek a különféle társadalmi események, változások vizsgálata során egyre gyakrabban tettek fel például erkölcsi és pszichológiai kérdéseket. Erről megint csak azt kell mondanunk, hogy a viszonyközpon-tú kínai gondolkodás – természetéből következően – mindig is számolt társadalomlélektani megfontolásokkal, fontosságukat folyamatosan hangsúlyozta, legnyilvánvalóbban és előtűnk is jól ismertem például Konfuciusz filozófiája. Ennek tehát a Nyugat országaiban a 20. században érkezett el az ideje, akkor is inkább a társadalomtudományos gondolkodást foglalkoztatta, sokkal kevésbé a politikai gyakorlatot.

Igy történt, hogy egyértelműen fény derült e szempontok (társadalomismereti megfontolások és tapasztalatok) kulcsszerepére. „Az állam polgárai és vezetői közötti konszenzus hiánya kormányozhatatlanságot eredményezhet, amikor is az irányító szervezetek vezetői teljes mértékben cselekvőképtelenné válnak. A bizalom elvesztése következtében úgynevezett legitimizációs válság jöhet létre” – jelentette ki a múlt század hetvenes éveiben a német történész, *Theodor Schieder*. Az újkori politikai gondolkodásban korábban ennek a kérdésnek nemigen lelhető föl részletesen kifejtett és a gyakorlatban is alkalmazható irodalma. Mindez azért függ össze szorosan a szabadság kérdésével, mert a társadalmi bizalom megléte önmagában is garantálja a konszenzus mértékével arányos szabadságfokot, ilyenkor az egyéni szabadság szavatolása érdekében az államszervezet nem kényszerül a társadalom tagjai számára politikai garanciákkal előállni. Ily módon a szabadság minden kérdése egészen más módon és más súllyal kerül szóba a társadalmi konszenzussal bíró közösségekben, mint a „legitimizációs válsággal” (azaz bizalmi válsággal) küzdő társadalmakban.

Ugyancsak morális megfontolásból a régi kínai gondolkodás nem tartotta helyesnek az egyéni vágyakból és célokból történő következtetést a kívánt társadalmi formákra (társadalmi berendezkedésre). Azok a társadalmak ugyanis – legyenek bármilyen berendezkedésűek (Arisztotelész szavaival: monarchikusak, arisztokratikusak vagy demokratikusak) –, amelyek nem a jelen mértéktartó, azaz biztonságos fenntartására törekednek elsősorban, hanem az egyénileg vágyott jövőbeli célok elérésére, e távolabbi célok teljesülése érdekében arra kényszerülnek, hogy a közösség és az egyes ember számára is sokkal szigorúbb, kötelező érvényű életvezetési szabályokat írjanak elő. Ezek a szabályok minden tekintetben korlátozóak. A kitűzött távolabbi célok (mint például a „haladó” európai társadalmak némely megvalósíthatatlan ideája) a lehető legnagyobb szabadságot és jólétet ígérik ugyan a jövőben, ám társadalmuk tagjaitól jelentős mértékű szabadságról és jólétről való lemondást várnak el a jelenben. Efféle áldozatokra nem szabad rávenni, még kevésbé rákényszeríteni a társadalom szereplőit – vélték a politikaelmélet kínai konstruktőrei, ezért nem alkottak soha társadalmi utópiákat. Sem falanszter jellegű túlszabályozottakat, sem „vad, költői szabadságot” követelő forradalmiakat.

Történelmük változatlanóságának pedig – a fenntartáselv minden mást megelőző fontossága mellett – az a magyarázata, hogy a kínaiak felettébb kockázatosnak tartották sosem próbált társadalmi körülmények létrehozását, legfőképpen bizonytalanul megvalósítható jövőbeli célok érdekében. A kitűzött célok elérésére alkalmassá tett, mérnöki koncipiált sokaság létrehozása pedig szóba se jöhetett a régi kínai államelméletek tervezőasztalainál. A kínaiak józan, gyakorlatias gondolkodását messze meghaladták az olyanféle vállalkozások, amelyek bátran bevágnak egy mesterséges társadalom mesterséges szereplőinek (az ideális embertípusnak) az előállításába. Saját elhatározásból és saját erőből soha nem vállalkoztak efféle.

Ezért állíthatjuk joggal, hogy a kínai történelem a 20. század második évtizedében véget ért. Kína az utolsó császári dinasztia bukásáig, 1911-ig volt Kína. Az ezután következő történelmi események és társadalmi változások már nem a *kínai* történelem részét képezik, ezek mind a nyugati világ történelmi konstrukcióját követik. A társadalmi, politikai és kulturális minták egyike sem származik saját elképzelésből, természetesen a hozzájuk tartozó ideológiák sem. A köztársasági, majd a kommunista Kína is társadalmának ideológiáját a nyugati világtól kölcsönözte. A régi Kína egészére nézve talán a szovjet közvetítéssel érkezett – ugyancsak európai eredetű – marxizmus bizonyult a legártalmasabbnak, ám hosszabb távon mégis a nyugati ipari civilizáció térhódítása és ennek következményei szorítják ki a köznapi élet minden területéről a régi Kína szellemi értékeit.

Amikor Dante azt írja az *Isteni színjáték* egyik paradicsomi jelenetében, hogy a legteljesebb szabadság az, amely Isten akaratán belül marad, leginkább pedig, amelyik teljességgel egybeesik azzal (megkívánja a boldog lét, „hogy mindig a nagy Akaratba férjünk, / és minden vágyunk azzal essen össze”), akkor mintha egyszerűen vallaná a Csuang-ce-féle metafizikai szabadság elvét, a viszonyközpontú gondolkodás kölcsönösségélt és a nyugati hős önkorlátozásának feltétlen szükségességét. Azt állítja, hogy „csak arra vágyhatunk, amink van”, majd magyarázattal szolgál a különös korlátra: „De mondd: kiket itt üdvözölve látok, / nem vágytok innen magasabb csúcokra? [...] Ha felsőbb körbe volna jutni vágyunk, / ellenkeznek a Renddel, az örökkel, / mely e gyűrűbe keríté világunk”. Vagyis Dante szerint az isteni akarat mint világtörvény jelenik meg, és szab határt a boldogító szabadságnak. „Makrokörülmenyeként” korlátozza az ember szabadságát egyfelől, másfelől pedig a földi „mikrokörülmenyek” kényszerítik a féktelen emberi szabadságvágyat józan mértéken belül maradni. Egyszerűbben szólva: ez nem más, mint a középkori európai ember istenhitéből származó fegyelmesség és mértéktartás spontán megvalósulása.

Ekkor tapasztalhatjuk utoljára, hogy hasonlóan mondható a nyugati és a keleti ember önképe. Mindkettő szükségét érzi, hogy saját elhatározásából korlátozza szabadságát (amelynek megvalósulása „az élet legbensőbb titka”), és amelynek sikere érdekében makrokörülmenyek hatalmára hivatkozik, valamint tisztán látja a – Nyugaton később semmibe vett – földi mikrokörülmenyek (mint például a Schiller által említett „természeti törvények”) erejét is. Ekkoriban még a Nyugat is mindkettőt mint megkerülhetetlen szupremáciát tisztelte, azaz nem tévesztette össze e körülmények „hatókörét”.

Ha a dantei gondolatok kínai megfelelőjét keressük, akkor éppen Csuang-ce *Szabad kóborlásának* a soraiban vélhetjük megtalálni. Csuang-ce mintha pontosan az égi és a földi világ – az embert szigorúan meghatározó és cselekvését megkötő – körülményeire gondolt volna akkor, amikor „a dolgok megkülönböztetésén való felülemelkedés”-ről beszélt. Ugyanis éppen a dolgok szigorú (mérnöki szemléletű) megkülönböztetése köti a földi világ részleteihez az emberi szellemet legszorosabban, mely ennek következtében belevész ezekbe. Csuang-ce lehetségesnek, sőt üdvösnek véli a felülemelkedést a földi (mikro) állapotokon, és az így nyert abszolút szabadságot pedig már univerzális (makro) mértékűnek és értékűnek tekinti. Talán éppen a *taó*val mint világtörvénnyel egybeesőnek.

Ez lenne hát szerinte az emberi szellem tökéletes fölszabadulása, és – talán az érzékelhetőbb összevetés érdekében élhetünk európai fogalommal – ez lenne az emberi szellem üdvözülése is. A kínai gondolkodás szerint, mint láttuk, ez az üdvözülés a legmagasabb boldogságot, vagyis az abszolút boldogságot jelenti. Talán erről a kínai szabadságélményről is kijelenthető, hogy a középkori nyugati elképzelés szerinti „Rend és nagy Akarat gyűrűjén” belül van még, vagyis a metafizikai térben is mindkét szabadság-elgondolás igyekszik mértéket tartani.

A „mértékletesség” gondolatából pedig egyenesen következik egy másik ázsiai kulcsfogalom, az „elég” fogalma. A régi Kínában egészen a modern korig úgyszólván egymás megfelelőinek tekintették a mértékletesség és az elég fogalmát, a nyugati világ szótárából viszont – az „erényes középkort” követően – nyomtalanul eltűnt. Kínában a mértékletesség és az elég gondolata is a már jól ismert konfucianus *viszonosság*elvből származik. A mértékletesség vagy az elég eszménye ugyanis józan, kiegyensúlyozott viszonyt teremt az egyén szűkebb vagy szélesebb környezetében (akár a teljes univerzumban) feltűnő szereplők között. Az elég mértékének kijelölése már maga is önkorlátozás, szabadságunk korlátozása. Másképpen szólva: a *szükséges* felső határának felismerése, mely egyfelől erény, másfelől észszerűség. „A bölcs az oktallal és a sarlatánnal szemben tudja, hogy mennyi az elég” – fogalmazza meg ugyanezt a tételt a latin szentencia, természetesen az ókori rómaiak is felismerték az elég fogalmának fontosságát.

„Ha tehát abban találjuk meg a boldogságot, hogy minél nagyobb méretű dolgokat cselekedjünk és válasszunk, a kicsiny méretűektől pedig óvakodjunk, és ilyeneket ne is tegyünk, mi biztosítja számunkra az élet üdvösségét?” – teszi fel a kérdést Platon, de nemcsak kérdez, hanem mindjárt állít is

Szalkai Károly: Strukturált hangok

egyben: azt állítja, hogy a mértéktartásért cserébe „az élet üdvösségét” kapjuk. „Egyesek úgy vélik, hogy a boldogság erény, mások, hogy okosság, ismét mások azt tartják, hogy valamiféle bölcsesség, némelyek szerint pedig ezek közül valamelyik a gyönyörrel együtt, vagy legalábbis nem gyönyör nélkül alkotják a boldogságot; sőt vannak olyanok is, akik még a külső javak bőségét is belefoglalják meghatározásukba” – folytatja a gondolatot immár Arisztotelész, majd a *Nikomakhoszi etika* lapjain kijelenti, hogy „az emberi értelemben vett jó nem más, mint a léleknek [...] a legjobb és legtokéletesebb erény szerinti tevékenysége”, azaz „a boldogsághoz – mint mondtuk – hozzátartozik a tökéletes erény és a beteljesült élet is”. A fegyelmezettség, az okosság és a jellem mellett tehát Arisztotelész a tökéletes erényt alkotó tulajdonságok közé sorolja a mértékletességet is.

Mindezeknek az elgondolásoknak a mélyén többször is feltűnik a – Kolnai Aurél után általunk is az „élet legbensőbb titkaként” emlegetett – önkorlátozó szabadság, mely mintha ugyancsak az erény feltételeként jelenne meg a kínai és az antik európai gondolkodásban. A szabadság és a boldogság mibenléte azonban sokkal gyakorlatiasabban kerül szóba az antikvitásban, mint a régi kínaiaknál, ennek ellenére mindkét kultúra gondolkodói szorosan összetartozó fogalmaknak tekintik őket. Pontosan ennyire szorosan tartozik a szabadság és a boldogság fogalmához a mértékletesség szép és okos gondolata mindkettőjükénél. Nemcsak a legmagasabb emberi értékek megvalósításának nélkülözhetetlen feltételeként, hanem ezek megóvása érdekében is. Az antik nyugati világ és a régi Kína józan filozófusainak véleménye ebben a kérdésben tökéletesen megegyezik.

Ami pedig a – kínai szemléletben mindenütt következetesen megjelenő – viszonyközpontú gondolkodást illeti, kimondhatjuk róla, hogy a létező világ egészében való tájékozódásunk legfontosabb eszközének tekinthető. Ez a látásmód segít megalkotni felfogható világunk összképét, majd az ember számára ennek az összképnek a tanulmányozása tette lehetővé az eligazodást ebben a világban.

Míg az újkori európai gondolkodás feloldhatatlan ellentmondást lát az egyéni szabadság és a társadalmi szükségszerűség egyidejű érvényesítése között (ad absurdum: *mindenfajta szükségszerűség mindenfajta szabadságot kizár, és fordítva*), addig az általunk viszonyközpontúnak nevezett (főként konfucianus) filozófia – a fentebb vázolt elv és gyakorlat szerint – egyeztetni (összevonja, azaz minden élethelyzetben együtt érvényesíti) a szükségszerűség és a szabadság elvét. (Ebben a műveltségben is érvényre jut „a dolgok megkülönböztetésétől” óvó kínai szabály.) Az összevonást és az összeférhetőséget is kulcsfogalmunk, a *mértékletesség* teszi lehetővé. Ebből a szerepből is elég jól látható a legtöbb emberi cselekvésre kiterjedő, sarkalatos fontossága és hatályossága.

A szabadság és a szükségszerűség (egymáshoz finoman igazodó) együttes megvalósulásának lehetőségeit a gyakorlatban sajnálatos módon éppen az európai történelem eseményei igazolják

legkevésbé. A puha egymáshoz igazítás – az európainál szűkösebb – módozatait pedig legkézenfekvőbben a „mozdulatlan” vagy „észrevétlen” régi kínai történelem keretei kínálják a társadalmi élet szervezőinek. Az észszerűen felépített ókori kínai államszervezet a körültekintő (egyben persze viszonyközpontú) politikai gondolkodás eredménye, a hivatalnoki rendszer, amely képes volt inspirációt nyújtani az aktív társadalmi munkálkodáshoz – valamint lendületet adott az egyéni élet hétköznapi erőfeszítéseinek –, nem állította szembe egymással a szükségszerűség és a szabadság kérdését. Mert köztudottan kizárólag a társadalmi és az egyéni érdek okos (azaz a kölcsönösség és a mértékletesség elvét is józanul figyelembe vevő) egyeztetése vezet az ún. közjó megvalósulásához. (A mi *Arany Jánosunk* szavaival: ez az az elv, mely „biztosan lejt a közjó felé”.)

Az európai filozófiai gondolkodásnak nem sikerült ezt a (számos megfelelő körülményt igénylő) egyeztető műveletet elvégeznie. A társadalmi (még inkább a történelmi) gyakorlat tehát nem is volt igazán sikeres. Spinoza, Hegel és nyomukban Marx is csak az egykor sokat idézett közhelyig jutott, vagyis annak kijelentéséig, hogy „a szabadság a felismert szükségszerűség”. Am ez téves állítás, mert a szükségszerűség felismerése nem szabadsághoz vezet, hanem éppenséggel a szabadság korlátainak tudomásulvételéhez. A szabadság és a szükségszerűség egyidejű érvényesítése azonban valószínűleg nem is állt szándékukban. Sokkal nyilvánvalóbbnak látszik, hogy ezzel az axiómának szánt kijelentéssel akadálymentesíteni akarták az utat – akár a „túlságos szabadság” előtt is – forradalmi törekvések érdekében.

Mint már korábban is láttuk, Európában a szabadság és a szükségszerűség észszerű és létfontosságú, azaz a legapróbb mozzanatokig tökéletes „összjátékának” a felismeréséhez *F. W. Joseph Schelling* járt legközelebb („a szabadság szükségszerűség, a szükségszerűség pedig szabadság”), ám követőkre nem talált. Még a tőle egyébként bőséggel merítők (Hegel és Marx) köreiben sem. Eléggyé jól láthatóan: sem a mindenkor nyugati történelemcsinálást, sem az individualitást befolyásoló társadalmi folyamatokat sohasem jellemezte, és ma sem jellemzi önkorlátozás.

Az európai történelemben az ún. történelmi szükségszerűség követelményeinek sokkal gyakoribban láthatjuk és láthatjuk ma is keménykezdű érvényesítését, mintsem a társadalmi törekvések – akár kisebb mértékű – csillapítását. Az önkorlátozás hiányát nyilvánvaló okok magyarázzák minden területen: az újkori európai hősöknek és ideológusaiknak soha nem állt szándékában sem a nyugati világ történelmének szabadságát, sem az individuális autonómiát korlátozni, a legkisebb mértékben sem. Annál szívesebben korlátozták másokét, például a régi keleti világ lakóit.

Végül találkoznak a szabadságok

Ha most megpróbáljuk az eddigiekben emlegetett, és a régi Ázsiában több iskola által is képviselt szempontoknak és elveknek a *legfontosabbikát* megragadni, a hosszas keresgélés és fontolgatás után egyetlen – az eddigieket találóan összegző – fogalomhoz jutunk. Már a korábbiakban idézett elgondolások között és hátterében is rendszerint felbukkant, ám eddig még egyszer sem neveztük nevén. Pedig a régi kínai gondolkodás egyik kulcsfogalmáról van szó, mely megkerülhetetlenül következik például a józanság és a mértékletesség elvéből. A kínaiak is pontosan azt a szót használják rá, amit a görögök: *közép*.

„Mindig a közepet kell választanunk, nem pedig a túlzást, sem nem a hiányosságot, viszont a közép mindig megfelel annak, amit a helyes szabály megkíván” – jelenti ki róla *Arisztotelész*.

„A semerre sem hajlót nevezik középnak (csung), a sohasem változót nevezik mozdulatlanak (jung). A közép: Az égalatti helyes útja (cseng tao); a mozdulatlan: az égalatti meghatározó törvénye (ting-li)” – állapítja meg a közép fogalmát – mint mértékét – *Konfuciusz*.

A megfelelő mértékű szabadságot is biztosító kormányzás megvalósításához a kínaiaknak szükségük volt az észszerűség viszonylag pontos meghatározására: ennek lett ideális mértéke a *közép*. A mozdulatlan középhez való igazodás az egyén és a közösség életében is a morális stabilitás kifejeződése, mely a társakkal és a világ egészével kialakított viszonyaink erkölcsi szilárdságát, „kereteit” jelzi. Az erkölcsi alapú társadalom számára a mozdulatlan közép mutatózott a legbiztosabb igazodási pontnak. „A közép mozdulatlansága a legnagyobb tökéletesség. Nagyon kevés ember tudja sokáig megtartani” – állították a régi kínai konfucianusok, és azt is elárulták, hogy miért ilyen nehéz a közép mértékét megtartani. Mert az emberek „a helyes utat nem értik. A kiválóak (hien) túlmennek rajta, az értéktelenek pedig el sem érik” – magyarázza *A közép mozdulatlansága* című kínai erkölcsfilozófiai mű szerzője, mely „Konfuciusz iskolája által örökbe hagyott erkölcsi tanításokat tartalmaz” – ahogy az ókori szöveget közreadó és kommentáló 12. századi *Csu Hszi* írja róla.

„A nemes [gondolkodású ember] (k’ün-cí) a közép mozdulatlanságát (valósítja meg), a közönséges ember (sziao-zsen) pedig ellenkezésbe kerül a közép mozdulatlanságával. A nemes azért valósítja meg a közép mozdulatlanságát, mert nemes és mindig a középhez tartja magát; a közönséges ember pedig azért kerül ellenkezésbe a közép mozdulatlanságával, mert *közönséges és nem fél semmitől*” – foglalja össze a szabadság és a közép viszonyát *Csu Hszi*, s ahogy ez a morálfilozófushoz illik, az ember és az őt környező világ viszonyából mindig jellembeli következtetést fogalmaz meg.

A középből való kisebb kilengéseket is közönségesnek ítéli, de észszerűtlennek is: a józan mértékkel való merész szembefordulásnak, ellenkezésnek. Láttuk, hogy – antik öröksége ellenére – ennek éppen az ellenkezőjét véli később előremutatónak, haladóknak az európai ember. A nyugati hős mint eszes és szabad lény, minden eredményét kockázatos előretöréseinek tulajdonítja, s úgy látja, egész története azt bizonyítja, hogy ily módon mindig mindent el is ért, amit akart. Úgy tudja, életre hívta, megvalósította minden álmát. Akármi történt, haladtunk rendü-

letlenül. Ezután is ez lesz: haladás, fejlődés, teremtés – a világ végezetéig, vagyis az öröklétig. A teremtő ember a haladás utáni korban is halad és teremt. *Éz* nembeli lényege, s úgy tudja, a zsebében lapuló kitöltetlen ígérvényt maga a teremtő és gondviselő Mindenható állította ki, ő vállal kezességet mindenkori sikereiért.

És ez az út immár Kelet útja is. Nyugat és Kelet közös útja. Talán a közép gondolata volt a két világ utolsó egyetértése, ám ez is csak elméletben: a görög politikai gyakorlat már akkor is egészen mást mutatott, számos változatban és jócskán elkerülte az arisztotelészi eszményt. A szabadság fogalmának végletesen különböző értelmezése elszakította egymástól a nyugati és a keleti embert. A nyugati hős máig vallja és magabiztosan hirdeti, hogy sem Európáért, sem Ázsiáért nem kell aggódnia senkinek. Van önbizalma. A szerényebb keleti hős fölalta régi útját, ma már engedelmesen megy a nyugati után, nem tehet mást. A 19. század megtanította, milyen az, amikor Kelet összeütközésbe kerül egy technikailag „magasabb rendű”, úgymond fejlettebb civilizációval. Azóta együtt „halad” vele, hogy ne ütközzenek.

A legújabb történelmi és világpolitikai fejlemények azonban mégsem látszanak igazolni a régi ázsiai szabadság-törekvések feladásától remélt biztonságos és nyugalmas közös haladást. Az ún. belső („az emberi létmód egészét kozmikussá szélesítő”) szabadság halványan létező, máig megmaradt emlékei nem jelentenek kockázatot az együttműködésre, ám a „mindenki szabadságá”-ból Nyugat és Kelet társadalmi között korábban ismeretlen jellegű, új feszültségek, sőt konfliktusok támadtak. A legutóbbi évtizedekben jelentősen megromlottak a viszonyok.

Lám, egyáltalán nem teremt megértést, összhangot és békességet a két világ technikai és (virtuális) társadalmi haladásának pillanatnyilag azonos irányultsága. Hiába az egyetemesség, a csaknem teljes körűvé szélesedő társadalmi azonosság. Önvédelme érdekében Ázsia társadalmi hiába adták fel „belső” szabadságukat, hiába cserélték csaknem teljes mértékben „külső”, minden körülmények között önérvényesítő „nyugati típusú” szabadságra.

A nyugati és keleti szabadságtörekvések éppen azonosságuk következtében kerülnek manapság egyre gyakrabban összeütközésbe egymással. Konfliktusaik azonos természetükből származnak, amelynek fékezhetetlenségét mindenekelőtt a társadalmak korlátlan gazdasági gyarapodást célzó törekvései sarkallják. Ezek feltételeként pedig korunk ideológusai már mindkét féltekén az ugyancsak korlátlanul kiterjeszhetőnek vélt egyéni és társadalmi szabadságjogokat nevezik meg.

Az idézett sorokat fordították:

*Antóni Csaba, Babits Mihály, Balázs Zoltán, Boros Gábor, Endreffy Zoltán,
Gyenge Zoltán, Faragó László, Jánosy István, Mesterházi Miklós, Ortmayr Imre,
Sári László, Steiger Kornél, Szabó Miklós, Szemere Samu, Székely Andorné,
Szöllősy Klára, Tőkei Ferenc, Városi István, Vidrányi Katalin*

1 Itt közölt írásunk részben a szerző 2019-ben a Corvina Kiadónál megjelent *Dilettánsok történelme* című kötetének e tárgyat érintő fejezetein alapul.

Szabadság és alaptalanság

(A kultúra mint az esztétikai diskurzus tere)**Komálovics Zoltán**

(1964):

költő, kritikus, a Pannonhalmi Bencés Gimnázium tanára. A *Pannonhalmi Szemle* szerkesztője.

Legutóbbi kötete

A harmadik címmel 2015-ben jelent meg a Magyar Kultúra Kiadónál.

A 21. századi társadalom- és szellemtudományos diskurzusokban nagyon sok elvétel, elvétel, félreértés, beszédzavar fakad abból, hogy a társadalmi-kulturális valóság szinte követhetetlenül differenciáltta, multikulturálissá és globálissá vált feltételrendszerének diffúz hangzavarában az értekező nyelv gyakran még mindig azt a tagolatlan, önmaga jelentésterébe zárt szabadságfogalmat (szabadságmetaforát) használja, amely a 18. század második felében íródott be véglegesen a nyilvánosságról szóló beszéd fogalomrendjébe, s születése pillanatától feszültségben áll a politikai lexikon jó néhány (szintén tagolatlan, univerzalista) alapjelentésével. A belső szabadság minősített fogalma egy olyan feltételrendszerben értelmezhető, melyben az általános értelemben vett szabadság megvalósításának, megélésének alapfeltételei nem adóttak, ezért a szabadságérzet csak mentális-lelki konstrukcióként teremthető meg olyan szigetként, amely létrejöttének okán belső függetlenséget képes biztosítani az adott kor, helyzet, viszonylat valóságától. Ebben az értelemben a belső szabadság az egyén ellenállási formája. Ugyanakkor kérdéses, hogy beszélhetünk-e belső szabadságról a megvalósult szabadság feltételrendszerében? Létezik-e egy a szabadsággal szemben megvalósuló belső szabadság, mely ugyanúgy függetlenül attól a rendtől, amely létrehozta, ahogyan a szabadság hiányában megformálódó belső szabadság esetében ez nyilvánvaló? A szabadság egy adott egyén vagy közösség értékrendjének érvényesülési kerete, s mint ilyen, mélyen gyökerezik az egyén vagy a közösség tapasztalatrendjébe. Ilyen értelemben a szabadság lelki és mentális struktúrák-formák kibontakozása s megjelenése a társadalmi valóságot alkotó különböző diskurzusokban és praxisokban. Az általános értelemben vett szabadság-jelentéskör lehatárolhatatlan fogalmi horizontja, instabilitása már korán lehetővé tette egyrészt a radikális jelentéskisajátítás, másrészt a jelentésdekonstrukció gyakorlatát, magán a fogalmon belül jelezve azokat a problémákat, melyek a társadalmi valóság összetettségébe történő beágyazódása során újra és újra felmerülnek. Legkésebb a 19. század második felére nyilvánvalóvá váltak azok a belső feszültségek, törésvonalak, melyekkel a klasszikus szabadságértelmezésnek és a belőlük kiinduló diskurzusoknak és társadalmi mozgalmaknak szembe kell nézniük. A 19. század második felének és a 20. század első éveinek társadalomtudományi kritikai diskurzusai alapvetően abból az illúzióvesztésből nyeri szellemi energiáit, melyen keresztül az európai szabadságmozgalmakból fakadó új történelmi tapasztalat íródik be a modernitás ekkor születő szellemi horizontjába. Heller Ágnes szerint a korszak alapélménye az a szellemi-kulturális önreflexióban radikálisan megjelenő szabadságtudat, amelynek az alaptalanság érzete adja a felszabadító energiáit. „Hadd ismétljem meg azt, ami evidens: az alapélmény az alaptalanság. Az alaptalanság üres szabadság. Üres, amennyiben negatív – Isten meghalt, a metafizika meghalt, születésem többé nem határozza meg sorsomat. Ugyanakkor szabadság is, valóban, mert én vagyok az, aki esetlegességemet sorsommá tudom változtatni, én kereshetek új, megbízhatóbb alapokat.” (HELLER 2003: 429–438.) Heller *szabadság és alaptalanságérzet* felbonthatatlan kettősségében látja a születő modernitás legbelső, feszítő ellentmondását. A 19. század második felében megjelenő szabadságérzet az ő értelmezésében elsősorban a modern, individuális tudat „belső szabadsága”, ami az egyén szabad önteremtésében realizálódhat, miután függetlenedik attól a normarendszertől, amely a kollektív tapasztalat/tudat önteremtő folyamatai által hosszú évszázadokon keresztül jött létre.

A jelen dolgozat két olyan kísérletet követ nyomon, melyekben a gondolkodás, a valóságmegértés elsősorban a szabadságtudat és az alaptalanságérzet szembesítéséből fakadó mély feszültségekre keresi mind az individuum, mind a közösség egészére is kiterjedő megoldást. Mindkét mű centrális szerepet kap a szerző életművében abban az értelemben, hogy egyszerre összegzés és a későbbi gondolkodói pályamódosulás előrejelzője is. Az egyik szöveg Nietzschétől a második *Korszerűtlen elmélkedés: A történelem haszna és kára az élet számára*,¹ amely Philippe Lacoue-Labarthe szerint nemcsak a szerző történelemfilozófiájának tételes kifejtése, hanem választ ad arra az általánosabb jellegű kérdésre is, hogy a Kant utáni első nemzedéktől fogva miért van az, hogy a német filozófia alapjában véve történelemfilozófia. Nietzsche írása ily módon egy szélesebb kultúrtörténelmi folyamat nagyon fontos állomásaként válik értelmezhetővé. „Ő mondta ki legvilágosabban – és azokban a politikai terminusokban, amelyek jórészt megszabták századunk európai és világtörténelmét, vagyis a mi történelmünket – azt, ami a németek szemében a történelem problematikájában kockán forgott” (LACOUE-LABARTHE 1992: 242).

A másik vizsgálható mű a fiatal Lukács György *Esztétikai kultúra*² című írása, amely egyben második esszékötetének (1913) címadó szövege is. Az *Esztétikai kultúra* Márkus György szerint a fiatalkori írásokban úgy nyeri el rendszerbeli helyét, hogy ez az írás adja az egyik legismertebb esszéjében, *A tragédia metafizikájában* kidolgozott autentikus egzisztenciális létezés a szenvedélyes bírálatát (MÁRKUS 1997: 42). Márkus megjegyzése mellett azonban hangsúlyoznunk kell az *Esztétikai kultúra* viszonylagos különállását, hiszen ebben az írásban az individuum problematizálása a kultúra általános összefüggésrendszerével *direkt* vonatkozásba állítva történik meg. (Talán nem mellékes ebben az összefüggésben megjegyezni, hogy az *Esztétikai kultúra* majd egy évvel korábban jelenik meg első nyomtatásban: *Renaissance*, 1910. május. *A tragédia metafizikája: A Szellem*, 1911. március).

Célunk a két írás összeolvasásával kimutatni azt a szellemi közösséget, amelynek keretét nem is elsősorban a kultúrkritikai attitűd adja, hanem az a nézőpont (s számunkra ez jelenti majd az elsődleges azonosságot Nietzsche és Lukács között), amelyet Lacoue-Labarthe hangsúlyozott Nietzsche gondolkodását illetően: „A filozófia kritikai feladat, de ez a kritikai feladat az orvosi gyakorlat körébe tartozik. A második *Korszerűtlen elmélkedéssel* nagyjából egyidőben íródott jegyzeteiben Nietzsche a filozófust a »civilizáció orvosa«-ként határozta meg” (LACOUE-LABARTHE 1992: 244). Lacoue-Labarthe metaforikus megjegyzése pontosan határozza meg a korszak progresszív szellemiségének irányt adó célt: a szabadság és az alaptalanságérzet feszültségéből teremtődő „rossz közérzet”, „mentális rosszkedv” kezelése lényegében a kritikus/filozófus szabadságharca saját korával, kultúrájával szemben. Ebből a sajátos nézőpontból minden helyzetértelmezés és helyzetértékelés egy orvosolandó diagnózis felállítását is jelenti, s ez mindkét szerző esetében csak azzal a mélységes meggyőződéssel együtt történhetik, hogy a gyógyító eljárások kimunkálása is a diagnosztika-gondolkodó feladata, sőt kötelessége. A nézőpont-azonosság természetesen a kór/korképet illetően is hasonlóságokat eredményez. A korképzés a diagnózisban a *kultúra hiánya* terminusban ragadható meg. A hiány- vagy alaptalanságérzet abból fakad, hogy mind Nietzsche, mind a premarxista Lukács hisz egy egységes, organikus kulturális mező létében, még inkább szükségszerűségében. Az egzisztencia története mindkettőjük számára bizonyossággal példákat mutatott e hit jogosságához. Nietzsche számára a tragikus/klasszikus görögség kultúrateremtő formái adják azt a mintát, amely megmutathatja az igazodás (a gyógyulás) irányait. Lukács görögségképe alapvetően a klasszikus német filozófia egyenes ágú leszármazottja, csak fájdalmas nosztalgiát képes ébreszteni, a megoldás irányadó pontja már nem lehet. Számára a *műalkotásban megformált élet konstanciája* jelent elméleti kiutat abból az inkontingenciából, melyben „semmi sem teljesedik be egészen, és semmi sem fejeződik be, minden folyik, s minden egymásba folyik, gátak nélkül, tisztátalan keveredéssel” (LUKÁCS 1977: 493). Lukács problémája tehát abból a belátásból fakad, hogy az életben nincsenek kimetszhető, lezárt történetek, azaz az individuum felől lehetetlen az önépítő, sorskiteljesítő történet felépítése.

A kultúra hiányának és egy lehetséges kultúra reményének feszültségében való gondolkodás a probléma/a hiány elsődleges forrásoként és felelősként mindkét esetben az ember valóság-sajátító és valóságformáló képességének krónikus irányvesztését jelöli meg. Ez az irányvesztés eltorzította az ember megismerésformáit és értelmezési kereteit is. Ha pontosítani akarjuk a problémaforrást, azt mondhatjuk, hogy egy szemléletrendbeli hiba, torzulás sajnálatos dominanciájának értelemromboló, kultúrabontó működését izolálják kór/károkozóként. Ez pedig egy olyan egyirányú (rosszindulatú) „agysejtburjánzás”, amely lassan és észrevétlenül végső veszélybe dönti az agy egészséges részeit is. A javasolt beavatkozás így nem is lehet más, mint a káros daganat eltávolítása, de legalább a burjánzás minél kisebb területre kényszerítése.

Ez a szemléleti közösség sokkal fontosabb, mint a részletes diagnózisokban kimutatható felszíni különbségek, hiszen ebbe a képbe íródnak bele azok a strukturális azonosságok, átfedések, melyek az egymásra olvasás során egy konzisztens világkép határpontjaivá válhatnak. Először tekintsük át Nietzsche történelemtematizációját, nem hagyva figyelmen kívül, hogy számára a történelemfilozófia a német kultúra megteremtendő feltételrendszerét kell hogy felmutassa.

A könyv alcíme – *A történelem haszna és kára az élet számára* – jelzi a gondolkodás irányát és azt a feltételrendszert is, melyben ez a gondolkodási irányvonal elhelyezendő. „Számomra egyébként minden gyűlöletes, ami csupán oktat, anélkül, hogy cselekvőképességemet gyarapítaná, vagy közvetlenül élénkebbé tenné...” (NIETZSCHE 1989: 27).

Az intonációként szereplő Goethe-idézet valószínűleg legitimációs céllal került a tanulmány elé. A történelemnek egy olyan vizsgálatáról van szó, amely hangsúlyozottan kilép a neki rendelt tudományos diskurzus keretei közül, s helyette – a kor szerint inadekvát módon – a társadalmi praxis felől kérdez a történelem értelmére. (Nyilvánvaló, hogy Nietzsche akkori korszerűtlensége a történelem-élet kérdésfeltevés tekintetében mára „korszerűsödött”).³ A történelem megítélésében a viszonyítási pont az eleven *élet*. Nietzsche a történelem és az eleven élet közötti összekötő formulákat, az életnek „megfelelő” narratív alakzatokat keresi. Látens célja a teremtő képzet egy olyan szabadságának megteremtése, amely képes az élet történelembe írására, másrészt a történelem életbe írására, hiszen ezen folyamatokon keresztül teremthető meg egy olyan vágyott kultúra, mely „élet, gondolkodás, látszat és akarás együttmondása”, hiszen a nietzschei kultúra ideája (hasonlóan Lukácshoz) „a művészeti stílus egysége a nép valamennyi életmegnyilvánulásában”.

A nyitóidézettel felmutatott goethei világnézet a történelemmel szembeni ítékezés jogi fedezetét adja, s eszerint a történelem megítélése, minősítése az emberi cselekvőképességre gyakorolt hatásának függvénye. Fent említett tanulmányában Lacoue-Labarthe Nietzsche nézőpontjának összefüggésében hangsúlyozza, hogy a történelemre vonatkozó kérdés nála mindenekelőtt a *történelmi műveltségre* vonatkozó kérdés, s mint ilyet, alapvetően pedagógiai célzatosság jellemzi. „A második *Korszerűtlen elmélkedés* szorosan összefügg a *Baselben Művelődési intézményeink jövőjéről* címmel megtartott előadásokkal... sőt még szélesebb értelemben véve annak a »kulturális propagandának« az összefüggésében kell nézni, ami, Wagner neve alatt, Nietzsche legkorábbi filozófiai munkáinak horizontját alkotja a görögökről és a tragédiáról írottaktól kezdve” (LACOUE-LABARTHE 1992: 243).

A kulturális propagandaként értett történelemfilozófiai elmélkedés a történelmi tudást tehát a cselekvőképességre, életerőre vonatkoztatja, hiszen úgy véli, hogy ezek a vitális sajátosságok teremthetnek meg és alakíthatnak ki egy olyan kultúrát, amely egy nép számára az önmegvalósítás szabadságát, lehetőségfeltételét biztosítani tudja. Egyáltalán nem véletlen, hogy Nietzsche

az önteremtő, önfejlesztő kultúra felépítésének lehetőségeit vizsgálva középpontba helyezi egy társadalom saját történelméről való tudásának kérdését, hiszen bármely nép számára a magabiztosságot és erőt adó identitást elsősorban történelmével szemben kialakított viszonyban leli meg. Ilyen módon a történelemmel szemben kialakított viszony a történelmet vagy hasznossá, vagy károsná teszi a közösség számára: „Amennyiben az életnek szolgál a történelem, csak annyira akarunk neki szolgálni mi, ám a történelemmel való foglalkozásnak és értékelésnek van egy olyan foka, amelyen az élet elsatnyul és elcsökevényesedik: olyan jelenség ez, melynek korunk figyelemre méltó tüneteinek való megtapasztalása ma éppoly szükséges, mint amennyire fájdalmas lehet” (NIETZSCHE 1989: 27).

Az élet és a történelem összekapcsolása a szabadság–szolgaság fogalmi kettősében, egyáltalán a történelemmel való foglalkozás (legalábbis egy bizonyos ponton/fokon túl) veszélyes lehet, mondja Nietzsche, ám ugyanitt hangsúlyozza azt is, hogy a történelemre bizonyosan szükségünk van.

Ezen a ponton kapcsolódhatunk vissza az orvosmetaforáinkhoz. Történelemre minden kultúrának szüksége van, ám ha a történelmi tudás a kultúraalakítás nyomasztóan domináns tényezője lesz anélkül, hogy a benne felhalmozódott múlttapasztalat a jelent termékeny módon képes lenne az önkiteljesítés irányába bevezetni, akkor éppen önmaga értelmének ellentmondó hatásmechanizmust léptet életbe: a történelmi közösség cselekvésképességének elsatnyulását eredményezi. Nietzsche itt tulajdonképpen megelőlegezi a történelemelméletnek azt a posztmodern tapasztalattát, hogy a történetírásban megjelenített múlt mindig újraalakítható, sőt hangsúlyozza, hogy *újraalakítandó*. Az újhistorizmus tudományos ars poétikájával szemben ambivalensnek tekinthető Nietzsche állásfoglalása. Bizonyos értelemben az újhistorizmus is a történelem (és az interpretáció) túlbúrjánzásában érdekelt, hiszen az alternatív múltak koncepciója a történetírás végtelen erózióját szabadítja fel, s egyáltalán a történelem szövegeként történő felfogásából következő végtelenül nyitott tér szabad utat enged a Nietzsche által mélységesen elítélt „tudománygyár” minden produktumának. Nietzsche tehát éppen ezzel a szabad áradattal szemben dolgozza ki a zárthorizont-elméletét. Ugyanakkor a történelem „erősek” és „tapasztaltak” általi újrakonstruálásakor maga is az interpretáció szabadságának szakadékába lép. Nietzsche világosan látja, hogy a történelem interpretáció kérdése. A cselekményesítés, a narratívateremtés a történetírásban sohasem tét és sohasem pedagógia nélküli, hiszen a történeté tevő nézőpont mindig az elbeszélte események feletti uralom perspektívájában fejt ki működését, mégpedig azzal a céllal, hogy úgy láttasson, *mintha...* A láttatás természetesen eleven *formáló erő*, Nietzsche szavával plasztikus erő, egy nép önmegalkotásának, öntételezési szabadságának szellemi formája.

Nietzsche számára éppen a láttatás mikéntje válik hangsúlyossá. Mondhatjuk azt, hogy a történelem újraalkotására tett javaslatában ez a tét. Ezen tét elhelyezésével egy csapásra a történetész alakja kerül a középpontba, hiszen ő az, aki azáltal, hogy a múltat így vagy úgy láttathatja, felelőssé válik egy nép cselekvőképességének növelésében vagy csökkentésében. Nietzsche indulatai azonban épp ezen a ponton tetőznek, történész az a személy, aki nem tudja, hogy a történelemről mit kell kérdezni, hiszen pontosan ő az, aki, miután a történelmet tette vizsgálati tárgyává, nem áll vele kapcsolatban. Ha nézőpontja „szubjektív”, akkor azért nem, ha pedig „objektív”, azért nem képes az általa konstruált történelmi múltat a jelenbe generáló erőként elhelyezni. Nietzsche világosan kijelöli a számára releváns történelmi kérdést: a döntő az, hogy kinek van történelme?

Kérdésének előremutató erejét nem kell bizonygatnunk, de kétségtelen, hogy a kolonializáló történelmi beszéd horizontnyitása ebben a kérdésben paradigmatiszálható. (A kolonializáló történelmi beszéd alternatíváját mutatja meg P. Ricœur egy, a témánk szempontjából rendkívül releváns fejtegetésébe, ahol is hangsúlyozza, hagyni kell, hogy a *másik* hang is elmondja a *mi* történetünket. Ricœur történelem- és történetírászemlélete valószínűleg leírható úgy, mint a nietzschei történelmi preszuppozíciók elleni folyamatos küzdelem.) Kiss Gábor Zoltán a „kinek van történelme” kérdésre a következő választ adja a mai történetírás-elméletek fényében: „Annak van történelme, aki adott pillanatban és adott helyen, megfelelő preszuppozicionális háttérrel és érdekektől motiváltan történelemhez jut” (KISS 1999: 128). Valószínűleg ezt Nietzsche is így gondolta: annak van történelme, aki történelmet csinál magának, történelemhez juttatja magát. A történelem döntő szereplője tehát a történetíró: „a történetírásnak magának kell a történetírás problémáját feloldani, a tudásnak maga ellen kell a fullánkját fordítani” (KISS 1999: 130).

Mi az a pozíció, ahonnan a problémafeloldó történetírás munkába lendülhet? Válasza erősen retorizált. „Csak a jelen legmagasabb erőiből értelmezhetitek a múltat: csak a legnemesebb tulajdonságaitok leghatásosabb bevetésével fogjátok kitalálni, mi tudni való, megőrizni való és nagy mindabban, ami elmúlt... az igazi történésznek elég erősnek kell lennie ahhoz, hogy a közismertet sosem hallottá véssé át” (NIETZSCHE 1989: 66).

A pozíció tehát egy idő és egy hely keresztútja, különös helyszín, ahol a kitalálás, az elbeszélés láttató *olyan, mintha* formula szabadságmozzanata hitelesíteni tudja a történetét. Az ideális pozíció ideje egyértelmű: „csak a jelenből értelmezhetitek a múltat”, azaz a jelenbeli vonatkozások nélküli múlt, mivel „csupán oktat, anélkül, hogy cselekvőképességemet gyarapítaná”, a történelem felesleges terhe, s ilyenként csökkenti az életerőt. A metaforikus megfogalmazás lehetővé teszi azt az értelmezést is, hogy a történész igazi feladata, küldetése a teremtő képzelet szabadságának működtetése: a jelen számára *elfogadható, erőt adó* múlt kitalálása kell legyen. Jelen és múlt egészséges viszonya tehát Nietzsche szerint úgy írható le, hogy a jelent a múltat a jelen felől alapozza meg úgy, hogy a múlt állandóan aktíválja-reaktívalja a jelen szunnyadó, rejtett energiáit. S egyáltalán csak egy ilyen aktív, felszabadított energia, a tett irányába fordított gondolat (plasztikus erő) képes a múltat önnön képére formálni.

A Nietzschei ideális pozíció helymeghatározó mozzanata első olvasatra rendkívül talányosnak tűnik: csak a jelen *legmagasabb erőiből* értelmezhetitek a múltat. A legmagasabb erő fogalmának talányát Nietzsche nem sokkal lentebb maga oldja fel egy olyan utasítás formájában, ami szintén újabb kérdéseket vet fel: „Tehát: történelmet tapasztalt és fölényben lévő ember ír. Aki nem élt meg valamelyest nagyobb és magasabbot a többinél, az a múltból sem fog tudni semmi nagyot és magasrendűt kiértelmezni” (NIETZSCHE 1989: 66). A történetírói társadalmat itt Nietzsche egy arisztokratikus mozdulattal két csoportra osztja. Az egyik csoport egy szűk elit, amit az különböztet meg a másik csoporttól, a „többtől”, hogy tagjai tapasztaltak és fölényben levő emberek. A többiek alkotják a másik csoport népes táborát, ők a hétköznapi történetírók, akik sohasem lesznek képesek a múltból a nagyot és a magasabb rendűt kiértelmezni. A *Korszerűtlen elméletek* hatodik fejezetének ezen passzusa kapcsán joggal teszi fel Heinz-Dieter Kittsteiner azt a kérdést, hogy vajon mi különbözteti meg e két „történeírófajt” egymástól, hogyan jutott tapasztalathoz és fölényhez, aki tapasztalathoz és fölényhez jutott. A szerző *Emlékezés-felejtés-tájékozódás* című szép tanulmányában Nietzsche művét Kant és Hegel klaszszikus német történelemfilozófiájának kihívására adott válaszként értelmezi (KITTEINER 2000: 43–60). Ebben az értelemben Nietzsche egy olyan történelemfilozófiától határolódik el, amelynek meggyőződése, hogy a történelem filozófiai szemlélete, ha empirikusan jár el, képes bemutatni azt is, hogy a világ története *józanul* alakul. A történelemfilozófia ilyen átfogó igényét Nietzsche nem tudja vállalni, s végeredményben egy történelemfilozófiai keretben értelmessé tett múlt – *történetiség* – vállalhatatlansága kényszeríti arra, hogy egy illúzió összeomlásával a történelemnek mégis létértelmező szerepet adjon. Azonban vállalkozásának hangsúlyos pontja az, hogy ez az értelem immár ne metafizikai keretek közé ágyazódjon – hanem az élet szempontjából legyen hasznosítható értelmezési tartomány. A történetek sokaságát egyetlen történelemként tapasztalhatóvá tevő történetiségbe vetett hitből való kiábrándulás vezet a történelemmel való találkozásai lehetőségét jelentő új utak keresésé felé. Az új utat, egy új történelmi szenzibilitást oly módon lát kialakíthatónak, hogy az összegyűjtött, tudott múltak történelemrendező kontinuum, az emlékezésen alapuló történelmi érzék mellé felveszi a *történetietlenség* utáni érzéket, azaz a felejtést is történelemkonstituáló elemmé teszi. Emlékezés és felejtés viszonya a betegség és a gyógyszer viszonyát tükrözi. Az emlékezés végtelen burjánzása, a túlfellett történelmi érzék az embert boldogtalanná teszi, ráadásul megfékezi cselekvő aktivitását, ezzel szemben a felejtés felszabadító erő: „A legkisebb és a legnagyobb boldogság mindig egy és ugyanaz, ami a boldogságot boldogsággá teszi: a felejtési tudás, vagy műveltebb kifejezéssel az a képesség, hogy amíg tart, történetietlenül érezzünk. Aki nem képes minden múltat feledve a pillanat küszöbére telepedni, az sose fogja tudni, mi a boldogság, s ami még rosszabb, sosem fog olyasmit cselekedni, ami másokat tesz boldoggá” (NIETZSCHE 1989: 30).

Az életnek tehát szüksége van a feledésre önmaga egészségének megőrzése érdekében. Tatar György szerint az emlékezés és a feledés közös, egymást kompenzáló és egyensúlyban tartó munkája *A tragédia születése* apollói és dionüszoszi elvének történelembe zajló működése lenne: „Nietzsche az emlékező és a feledni tudó szövetségét keresi, az életet együttműködve alakító apollóit és dionüszoszit. E rejtélyes násztól várja a múltnak azt a képét, amely nem akadályozója, hanem segítője a jövő megalkotásának” (TATAR 1989: 15). Emlékezés és felejtés együttes alkotótevékenységében megvalósuló múltképzés alapvetően különbözik a történetírás ideájaként felfogott totális gyűjtés és rögzítés sohasem teljesíthető koncepciójától. Az elkülönböztetés a fikcionálódás mértékét érinti. Nietzsche lesújtó hangon beszél azokról a történelemszokról, akik a fikciót ki akarják irtani a történelmi narratívákból. Mind a „monumentális”, mind az „antikvárius” történetíró ötlettelenséggel és szellemtelenséggel vádolja. Az új elem az ő történelemírás-koncepciójában a szabadság esztétikai horizontjának látens kibontása, melynek eredményeképpen a történetírás az igazságérték tekintetében tulajdonképpen művészetté válik. „Elképzeltető lenne egy olyan történetírás, melyben nem lenne egy csepp közönséges tapasztalati igazság sem, és mégis a legmagasabb szinten igényt tarthatna a legmagasabb objektivitás rangjára” (NIETZSCHE 1989: 68).

Nietzsche itt a műalkotások igazságértékéről beszél. Tehát a történelem azáltal válhat a jelen alakító, formáló erejévé, hogy a történelemben keresztül műalkotásként beszél el önmagát: „Csak, ha a történelem elbíri azt, hogy műalkotássá formálódjék, tehát hogy tiszta műalkotássá váljon, csak akkor képes talán ösztönöket megtartani vagy akár ébreszteni” (NIETZSCHE 1989: 68).

A műalkotássá záruló történelem koncepciójának kifejtése után világossá válhat, hogy miért is a történelemben látja Nietzsche a kultúra elsődleges hordozófelületét. Elsősorban azért, mert az emlékezés–felejtés apollói-dionüszoszi fény–árnyék játékában formálódó történelemben egy nép önmaga tud a szabadság történetének művé válni. Egy ilyen történelem megteremtése egyszerre a kulturális közösség poétikai megalkotása is lenne, hiszen a poétikai megalkotottság, a létezés esztétikai szerkezetbe való rendezése biztosítja azt az *organikusságot, lezárt-ságot, egységet*, melynek nélkül Nietzschei értelemben nem létezhet kultúra. A történelem egy kulturális tér limeszvonulává válik, olyan elválasztó, lezáró keretté, mely az önmagát műként értelmezni tudó közösség számára a védelmet, a biztonságot jelenti. Nietzsche a történelem védő-oltalmazó funkciórendszerét *zárt horizontnak* nevezi. A zárt horizont tehát egyfajta „történelmi redukció” révén valósítható meg. A redukció technikai eszköze a felejtés azt tünteti el a múltból, amit egy közösség nem tud „sajátjává tenni, sajátjává kényszeríteni”. Valójában tehát a közösség önteremtése annak a zárt horizontnak a függvénye, amelynek létrehozatala saját, természetesen szabadságának a megformálásaként válik éltető, jövőteremtő erőforrássá. Amit egy nép természete nem igaz le (nem tud leigázni), „azt el tudja felejtetni, már nincs is, a horizont zárt és egész, és semmi sem emlékeztethet rá, hogy rajta túl is lehetnek még emberek, szene-

délyek, tanítások, célok. Ez általános törvény: minden élőlény csak egy bizonyos horizonton belül lehet egészséges, erős és termékeny, ha képtelen horizontot vonni maga köré... sorvad a korai pusztulás felé” (NIETZSCHE 1989: 32).

A zárt horizont tehát valójában egy műalkotás szabadságának zárt horizontja. Egy olyan műalkotás formamozzanata, melyben a tartalom egy a történelmét kultúrává emelt nép, közösség szabad öneszmélése. A műalkotás-műlt képes a jelen számára mindig új élményt, új értelmezést kínálni, és ezekben az értelmezésekben az értelmező az önmagára eszmélés során önmagát veheti ismét birtokába. Felszabadíthatja önmagát. „Kultúra egyedül az életből sarjadhatsz és virágozhat ki” (NIETZSCHE 1989: 92). A nem életből sarjadó (s nem az életet sarjasztó) kultúra, az „utánamondó, utánatanuló” történelem csak az élet dekorációja. A dekoratív kultúrát mint sejtburjánzást, mint az egész organizációra súlyos veszélyt jelentő kórt Nietzsche a műtőterembe tolja. A műtét célja a dekoráció, a díszek lefejtése a díszítettről, hogy feltárulhasson a lényeg: az erkölcsi természet magasabb ereje, ami a görögöket minden más kultúra felett győzelemre segítette. A műalkotás, ha pusztán díszítés, elleplezés és hazugság, lényege nélkülöző, csak a felszínen ható forma, ezzel szemben az igazi műalkotásban a szerző maga válik művé (melyben a némettség megkomponálja önmagát), az egészséges lét zárt horizontjává.

A „dekoratív kultúra” metafora átvezethet bennünket Lukács Györgyhez. Amíg Nietzsche számára a dekoratív kultúra egyértelműen a hazugság, az álcázás, a leplezés leleplezendő tere, addig Lukácsnál az *Esztétikai kultúra* esztéticizmusa ambivalens értékviszonyulásokat teremt. A kultúra a fiatal Lukács számára szintén jóval általánosabb viszonyrendszert jelent a „magaskultúra” által behatárolható érvényességi szféránál. A Simmelen iskolázott Lukács a kultúrát elsősorban szociológiai kategóriaként érti, s a fogalom jelentéshorizontja betagoódik a fiatalkori pályaszakasz élet-lélek tematizációjának világába. Azt mondhatjuk, hogy a kultúra kérdése az egyes meghatározó esszéknek hol távolabbi, hol közelebbi centruma, olyan rendezőelv, amely látens logikái vezérfonálként sajátos koherenciát biztosít gondolkodása különböző irányultságainak. „A kultúra volt Lukács életének egyetlen gondolata. Lehetséges – e kultúra ma – e kérdést megvalósítani s egyben tevékenységével e lehetőség megteremtéséhez vagy megvalósításához hozzájárulni: centrális célkitűzésként vonul végig egész életén” (MÁRKUS 1997: 40). (A problémával való szembenézés kényszere túllép az ún. premarxista Lukács gondolkodói világán, és szerves egységbe rendezi a történelmi-leíró szempontból mindenképpen két korszakra tagoló életpályát. Sőt talán nem nagy merészség felvetni, hogy éppen az individuum és a közösség kulturális megalapozásának kényszere az egyik legfőbb oka az 1918-as radikális szemléleti fordulatnak.)

Ha megvizsgáljuk, hogy az ember által értelmezett és értelmezendő valóság mely területeit öleli fel Lukács kultúrafogalma, akkor azt kell látnunk, hogy a kultúra egy nem – statikus, egyén és közösség által alkotott viszonylatrendszer, hanem olyan formáló, ható életaktivitás, mint Nietzsche munkájában a népben rejlő sorsalakító plasztikus erő. Am ha azt mondhatjuk, hogy Nietzsche a történelem felől látja felépíthetőnek a kultúra védőrendszerét, akkor Lukácsnál eldöntetlenebb történelem-kultúra viszonya. Ha Nietzsche elfogadhatatlannak tartja a történelem káoszát józan mederbe terelő, az abszolút szellem önbeteljesítő teleológiáját (és a némettség önbeteljesítésének feladatát önerőből képzelel el), akkor Lukács számára a nietzschei interpretatív történelemformálásra szóló felhívása követhetetlen. Lukácsnál a kultúrobjektívációk világa ugyanis jóval heterogénebb struktúráként jelenik meg. Első szinten a kultúra alapvetően civilizatorikus értelmet hordoz. A kultúra felszíne ez, az a tárgyi kollektív, ami egy társadalmi organizáció technikai feltételrendszerét reprezentálja, s kultúráját csillogó dekoratívitással látja el. A kultúra kapcsán „vannak, akik repülőgépekről beszélnek és vasutakról, a táviratok gyorsaságáról, az operációk biztonságáról, hogy hány ember olvashatna...” (LUKÁCS 1977: 422). A vonzó kellékezés azonban Lukács számára a kultúra még nem elégséges feltétele, hiszen a felsorolt technikai-kulturális vívmányok egy kultúrának csak lehetséges anyagai – utak egy kultúra felé, lehetőségek és könnyítések csak. Egy mélyebb struktúra felszíni kivetülései, dekoratívitása nem leplezhetik el magát a termő produktívitásba, az alakító erőbe történő irányvesztést. Hiszen éppen ez az irányvesztés, a kultúra dekoratívitásba hajszolása eredményezte, hogy a modernitás kultúrája a felszín, az „esztétikai” kultúrája lett. Mi az, ami a reprezentáció, a felszín mögött működő, ható erőként tételeződik? A kultúra mint végső forma, az elemibb formákat, rendszereket szintetizáló, harmonizáló erő: „Kultúra: az élet egysége, az egység életet fokozó, életet gazdagító ereje... ez bármiből formálhat valamit, ha igazán megvan benne a formálás belülről nőtt ereje” (LUKÁCS 1977: 422).

A közösségi kultúra alakító ereje koronként egy kulturális összefüggés-rendszert formál, s ez a rendszer egy-egy zárt társadalmi organizáció tipikusalakjaiban követhető nyomon a kultúrtörténet horizontján. Minden kultúra kitermel egy rá jellemző tipikus lélekformát, ami szimbólumként magába sűríti és szintetizálja a kulturális viszonylatrendszer egy centrum felé tartó irányzatait. A szimbolizáció értékmozzanatot is tartalmaz, mert az így létrejövő szimbólum az adott korszak legfontosabb önreprezentációja lesz, és adott kultúra általában vett gondolkodásának fókuszpontja is. A hangsúlyos itt az a kulturális centrifugális erő, ami csak befelé irányuló mozgásokat engedélyez, és mindent egy viszonyítási pontra vonatkoztat. Ez a „gyengéd erőszak” mégsem homogenizációt jelent a jelenségek és jelentések lehetséges világán belül, hanem olyan organizáltságot, ami nem ismeri a saját-idegen szembeállítás, mert önerejénél fogva mindent a maga arculatára formál. A kultúrában a gazdagság és az erő abban nyilvánul meg, hogy „mindent a maga középpontjára vonatkoztat, mert tudja, mert tudja, hogy oda mindent lehet vonatkoztatni” (LUKÁCS 1977: 423).

A szokratikus kor szimbolikus lélekformája a szofista, a hanyatló középkorban a pápa, a lovag, a trubadúr és a misztikus, a 18. században pedig a kis zsarnok és a harcos filozófus a vonat-

kozási rendszer középpontja. Lukács tipológiája a rendszert hanyatlási folyamatként ábrázolja, s a centrum fokozatos polarizációját regisztrálja. A folyamat lényege a *tisztán tipikusság* belső elszegényedése, s a legfontosabb változás az, hogy az élménylehetőségek centripetális terébe egyre kevesebb hatóelem kerülhet be. A kultúra szakosodása Lukács számára együtt jár a kultúra alakító erejének elgyengülésével. Ez a felfogása nyilvánvalóvá válik akkor, amikor korunk szimbolikus lélekformájaként az esztétát és a szakembert jelöli meg. „Bizonyos: két tiszta típust produkált csak a mai idő: a szakembert és az esztétát, két tiszta típust, amelyek mindegyike éles határozottsággal zárja ki a másikat – és mégis megköveteli a maga kiegészítését” (LUKÁCS 1977: 423).

A közös a két lélekformában az az *alaptalanság*, mely a dolgozatunk elején a századelő alapérzésekként vettünk számításba. Az alaptalanság eredete külsőség és bensőség teljes elkülöníthetősége, és különállásukban való teljes magabazárulásuk. A szakember számára az élet külsőségei (a részletek, az eszközök) a legbensőbb élettartalomná válnak, az esztéta számára pedig a belső élet kizárólagossága marad. A közös a két típusban az, hogy céljaik öncélok maradnak, s ezt életük egyoldalúsága és lelküknek csak egyfajta élménylehetőségre való reagálása okozza. Emiatt nem lehetnek egy zárt egész szintetizálói, szimbólumai. „Önkítelésük” csak önmagukra vonatkozatható, l'art pour l'art lélekforma, s mint ilyenek nietzschei értelemben díszé – dekorációvá váltak, egy organikus kultúra hiányait elrejtő, elfedő esztétikai kelléke. Ez lenne Lukács diagnózisa. Hasonlóan Nietzsche kritikájához tehát Lukácsnál is egyfajta rátelepedettségéről van szó, a látszat olyan elburjánzásáról, mely önmagát annyira valóságként hangsúlyozza, hogy már nem is látszik alatta a lényeg. A probléma forrása (a kór okozója) az életfolyamatokba és a valóságképező formákban történő végzetes nivelláció, mely paradox módon éppen egy általános kultúrakomplexum megteremtése jegyében indult. „A Művészet számára meg akarták hódítani az életet”, hiszen „minden művészi és egyformán művészi: a jól festett főzelék és a jól festett Madonna között nincsen semmi értékkülönbség” (LUKÁCS 1977: 423.).

Ez a szándék azonban „csak” művészetet teremtett, kultúrát nem. Lukács analízise alapvetően állapot szerű. Ám annak ellenére, hogy nyilvánvaló, Lukács történeti értelemben az impresszionizmus uralomra jutásában látja azt a mozzanatot, ami által a végső romlás megindult,⁴ érezhető az is, hogy itt valójában egy régóta zajló látens folyamat került felszínre. A folyamat történeti kibontakozását Lukács nem követi figyelemmel, s ez egy az egész korai pályaszakaszt meghatározó gondolkodói dilemmával magyarázható (a dilemma a módszertan szempontjából sem nyer megoldást). Márkus György hívja fel a figyelmet arra, hogy a fiatal Lukácsnál mindvégig eldöntetlen: „vajon a korállapot a kultúra egzisztenciál-ontológiai tragédiájának vagy történeti és meghaladható válságának a kifejezése” (MÁRKUS 1997: 42).⁵ A történetiségnek ez a szemlélete annyiban rokonítható Nietzsche felfogásával, hogy ki nem mondott formában mindketten egy alapvetően háromszatú történelmi paradigmában gondolkodnak. A görög világ teljessége, a középkori kultúra alkonya után a modern kor a kultúra és az élet látszata csupán.

Mennyiben felelős az impresszionizmus az esztétikai kultúra kialakulásában? Lukács a legfőbb problémát abban látja, hogy az impresszionizmus a „hangulat” fogalmára építette fel esztétikáját. A hangulat „véletlen, nem elemzett, sőt az elemzettségtől legtöbbször tudatosan távol tartott körülmények okozta pillanatnyi kapcsolat a szemlélő és a szemlélet tárgya között” (LUKÁCS 1977: 424). Lukács meghatározásában jól érződik a vád hangja. Szerinte két veszélyes újítást hozott a modern esztétika, egyrészt a véletlenszerűség szabadságát, másrészt a pillanatnyi szabadságát. A véletlenszerűség a művészetben azt a tradíciót rombolja, hogy a műalkotás a létezés totalitásában reprezentálja (a későbbiekben: a műalkotás mikrokozmosz), a pillanatnyság pedig a műalkotásnak azt az atemporális lehetőségét szünteti meg, azt, „hogy a nagy forma kiválik minden közösségből, téren kívüli és időn kívüli, ahistorikus és aszociális lesz”. A pillanat esztétikája azzal, hogy alkotásai nem tagolódnak be az időbeliség rendjébe, alkalmatlan lesz az élményvalóságából kivetető *ugrás* megtételére. A műalkotás így maga is az élményvalóság pillanatnyságának része, mintegy foglya marad. Az alapvető probléma Lukács számára az, hogy ebben a véletlenszerű pillanatnyságban a forma (a formák) létrendező szerepe eltűnik, s a valóság, az élet a folyton változó hangulatok szünetlen egymásutánjává alakul. Az ebben rejlő veszélyt Lukács egzisztenciál-ontológiai aspektusból látja. A hangulat felszámolja a kapcsolatok szükségességét, az értékek stabilitását, inflálja az összes létező értékrendet, passzivitásba kényeszeríti az egyént, hiszen a totális *szabad akarat* lehetőségét teremti meg. Mindennek együttes következménye az az általános elidegenedettség, ami Lukácsnál a modern egzisztencia alapélménye. Ebben a kultúrában csak egymástól elszigetelt, különálló *egyénségek* léphetnek színre, egyéni kultúrák szülehetnek, de az olyan kultúra lehetősége, amely az élet meghódítása lenne, végképp elveszett. A felszíni formák diadala a kultúra szimbolizációs mechanizmusait végképp lemeztelenítette: „Az igazi kultúrában minden szimbolikusá válik, hiszen a kultúra az élet minden megnyilatkozásának oly erővel való egységesítése – ami persze sohasem fogalmi egység –, hogy bármelyik részt nézzük az élet egészéből, a legmélyén ugyanazt kell látnunk mindenütt” (LUKÁCS 1977: 424).

A felszíni és mélystruktúrák nivellálódásával kialakuló aluldetermináltság, az énkifejezés korlátlanága által teremtődött szabadság azonban csak látszat, s éppen ezáltal jelent veszélyt: „A teljes szabadság a legirtózatossabb megkötöttség. Minden hangulat, semmi sem lehet több a hangulattal: a legkeményebben kötő rabszolgaság, a legkegyetlenebb öncsonkítása a léleknek” (LUKÁCS 1977: 425). Lukács kultúrkritikai szándékát és szenvedélyét leginkább ez a félelem fűti: a hangulatkultúra teljes szabadsága alatti *alaptalanság* félelmetes moraja. Lukács tehát (ekkor legalábbis) tisztában van azzal, hogy a modern egzisztencia egy alapértékeiben megrendült

kultúra foglya, „rabszolgája” és ezen létfeltételein változtatni már képtelen. „A helyzet adva van. Nincs az a zseni, aki ennek a vaskényszerűségét megingathatná, nincs az az egyéni kultúra, amely szociálisat, az a belső, amely külsőt teremthetne” (LUKÁCS 1977: 433).

Lukács körül- és visszapillantása után tehát majdnem ugyanazt a képet látja, mint Nietzsche: egy önmaga pusztulását elleplező dekorativitásba fordult kultúra agóniáját. Kilátásai azonban Nietzschéhez képest sokkal kétségbeesettebbek.⁶ Lukács (ekkor még) képtelen a történelem átírására céljai megvalósításához, s az „individuumra zúduló szabadságot” amiatt is álságosnak és kiaknázhatatlannak látja, mert „ami van, nálunknál hatalmasabb szükségyszerűségek teremtették meg ilyenek, és a mi erőinket leigázó erejük viszik belső kényszerűségeiktől megszabott céljaik felé” (LUKÁCS 1977: 431). Az embert legyűrő determinizmus beemelése a diagnózisba mindenesetre heroizálja az egzisztencia bukását, de éppen ez lesz az a pont, ahol Lukács megveti a lábát, és megtalálja a fennállóval való ellenszegülés egyetlen lehetséges formáját. Ha a fennálló a fatalizmus, nihilizmus teljes szabadsága, a kultúrától való teljes megfosztottság, akkor ennek a helyzetnek a szükségyszerű belátása semmiképpen nem viheti a gondolkodót a nihilizmus és a fatalizmus felé. A fertőző kórallapotban az egészség úgy őrizhető meg, ha a teljesen eluralkodó individualizmust a lélek legmélyéig individuálissá tesszük. Az abszolút individuális ugyanis már általános, hiszen a lélek végső megformáltsága jelenti. „Ami igazán mélyen, a lélek legmélyéig individuális, az már messze túlmege a pusztán individuálison” (LUKÁCS 1977: 435.). A lélek legmélyéig megformált individuum lehet korunk új, kultúrát feltételező szimbóluma. Ez a forma az esztétának egy új típusa, aki létrehozza önnön (szub)kultúráját. „Az esztétikai kultúra a lélek megformálása. Nem felékesítése, hanem megformálása, nem szép helyzetekbe való megmérévítése, hanem legigazibb lényegének... mindig tisztább és tisztább kimunkálása, nem eredmény, hanem út, melynek megformált életdarabok jelzik a továbbhaladást” (LUKÁCS 1977: 435). Nietzschével szembeállítva a fentieket: a közösséget lehetetlen művé tenni, az egyén azonban képes lélekformát teremteni, s kiemelkedni. A kultúra megalapozása és megteremtése így ugyan csak az individuum számára lehetséges, de az így létrehozott példaadó, szimbolikus élet, azt az összefüggést is magában hordja, hogy minden szimbólum rokona a másoknak. Ebben az értelemben úgy tűnhet, hogy Lukács számára ez a kényszermegoldás reményt jelenthetett, de mint Vajda Mihály hangsúlyozza, az itt felbukkanó lukácsi reménység is tartalmaz egy elleplezést: „(Lukács) hangsúlyozta az önmegvalósítás értékét és lehetőségét, abban a reményben, hogy azok, aki önmagukat megvalósítva önmaguk egyéni kultúráját megteremtik, példává lesznek majd mások számára is. Ezt azonban nélkül tette, hogy fontolgatta volna, vajon a tökéletes bűnösség korszaka meghaladható-e egyáltalán” (VAJDA 1993: 361). Hogy Vajda utóbbi megállapítása mennyire megalapozott, nem igazán ellenőrizhető, a 20. század történelme mindenesetre azt bizonyította, hogy az egyéni kultúrák egymást teremtő hatásmechanizmusai tehetetlenek a „nálunknál nagyobb szükségyszerűségekkel” szemben, és „erőinket valóban leigázó erejük”.

Visszatérve Heller Agnes a dolgozat kiindulópontjaként felvetett gondolatára, bizonyosnak látszik, hogy az ezredforduló gondolkodó egzisztenciái valóban újra azokkal a kérdésekkel kerültek szembe, melyek a századforduló gondolkodó egzisztenciáit is kísértették. A fiatal Lukács feloldhatatlannak tűnő egzisztenciál-ontológiai dilemmái felől jogosnak tűnik R. Rorty ezredforduló-diagnózisának elkeseredett hangja. „Ha a posztmodern filozófiai gondolkodást egy esztelen és buta kulturális relativizmussal azonosítjuk – eszerint bármilyen örültség, ami magát kultúrájának nevezi, tiszteletet érdemel – akkor nem sok értelmét látom az ilyen gondolkodásnak” (RORTY 2003: 29–37). A relativizmus teljes szabadságának (a szabadság teljes relativizmusának) veszélyére Lukács már közel száz éve megtette az első figyelmeztető reflexióit.

Összegezve Nietzsche és Lukács kultúrájait illető alaptalansági diagnózisát, azt mondhatjuk, hogy mindkettőjük rendkívüli szenvedélyességgel ismerte föl a szellem egyfajta gátszakadását. Ezt a gátszakadást nevezte Nietzsche végtelen „burjánzásnak.” A burjánzásban mindketten azt a veszélyt ismerték fel, hogy az „külsínként” telepedett rá az egzisztencia mentális struktúráira, és úgy tüntette fel magát, mintha maga lenne a fontos. Mind Nietzsche mind Lukács egy zárt horizont kialakításában látta a megoldás, a gyógyítás lehetőségét. A történelem illetve az individuum zárt horizontjának megteremtése csak radikális episztemológiai redukcióval (amputációval) lenne megteremthető. A kísérlethez mindkét esetben a művészet, a műalkotás volt a modell, a kultúra ideális tárgya, melyben a külső–belső, a rész–egész, a szubjektum–objektum egysége megragadható. Az út, amely egy dekoratív kultúrából egy igazi esztétikai kultúrába vezet, mindkettőjük számára járhatatlannak bizonyult. Az amputált részek ugyanis új életre keltek, a megmentettek pedig életképtelenné váltak.

Úgy tűnik, a 21. század is benne áll az esztétikai kultúra korában. „Az esztétikai kultúra kiviszi a művészet hatáslehetőségeit. Elavultnak érez minden monumentálist, időszerrütlenné, modern emberhez nem méltónak mondja a tragédiát, mert ma megértünk mindent, beleéljük magunkat mindenbe, nincsenek már egymást kizáró ellentétek, felesleges teher minden gondolat, mert a jól írás az egyedül fontos dolog, mert a gondolatoknak úgyszólván jelentőségük, mert úgyszólván hazugság és egyformán hazugság valamennyi, hazugságnak nevez minden rendszert, mert minden pillanatban úgyszólván más gondolat mindenki, oly kevésbé érdemes elmélyíteni valamit, és gyökereket és összefüggéseket keresni...” (LUKÁCS 1977: 427).

- HELLER Ágnes 2003. Alaptalanul. Hévízi Ottó esszékötete. In: *Filozófiai labdajátékok*. HELLER Ágnes. Gond – Cura Alapítvány – Palatinus Kiadó. Budapest. 429–438.
- KISS Gábor Zoltán 1999. Kinek van történelme? Az irodalomtörténet elméletében újabban meghonosodott kolonialista hangnembről. In: *Literatura*, 2., 128.
- KITTSTEINER, Hans-Dieter 2000. Emlékezés-felejtés-tájékozódás. Az elrejtő örület nietzschei fogalma mint történelemfilozófiai kategória. In: *Pannonhalmi Szemle*, 2., 43–60.
- LACÔUE-LABARTHE, Philippe 1992. Történelem és mimézis. In: *Atheneum*. Főszerk. BACSÓ Béla. Ford. BETEGH Gábor. T-Twins Kiadó, Budapest.
- LUKÁCS György 1977. Esztétikai kultúra. In: Lukács György: *Ifjúkori művek*. Szerk. TÍMÁR Árpád. Magvető Kiadó, Budapest.
- LUKÁCS György 1997. *A Budapesti Iskola. Tanulmányok Lukács Györgyről* 1997. Szerk. MÁRKUS György–VAJDA Mihály. Argumentum Kiadó, Budapest.
- MÁRKUS György 1997. A lélek és az élet: a fiatal Lukács és a kultúra problémája. In: *A Budapesti Iskola. Tanulmányok Lukács Györgyről*. Szerk. MÁRKUS György–VAJDA Mihály. Argumentum Kiadó, Budapest.
- NIETZSCHE 1989. *A történelem hasznáról és káráról*. Ford. TATÁR György. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- RORTY, Richard 2003. Pragmatizmus, pluralizmus és posztmodernizmus. In: 2000, október., 29–37.
- TATÁR György 1977. Történetírás és történetiség. In: *A történelem hasznáról és káráról*. Ford. TATÁR György. Előszó. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- THOMKA Beáta 2002. Elbeszélés, poétika, historiográfia. In: *Irodalomelmélet az ezredvégen*. Szerk. FRIED István–ODORICS Ferenc. Gondolat Kiadó, Szeged.
- VAJDA Mihály 1993. A tökéletes bűnösség korszaka? In: *Világosság*, 8–9., 151–162.

- 1 Az idézetekhez felhasznált kiadás: NIETZSCHE 1989. *A történelem hasznáról és káráról*. Ford. TATÁR György. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- 2 Az idézetekhez felhasznált kiadás: LUKÁCS György 1977. Esztétikai kultúra. In: Lukács György: *Ifjúkori művek*. Szerk. TÍMÁR Árpád. Magvető Kiadó, Budapest.
- 3 Thomka Beáta jegyzi meg, hogy a történettudományok a poétikai fogalomrendszeréből négy kategóriát felhasználva újították meg saját kérdezőhorizontjukat: „A poétika határait négy kategória nyitotta meg a különböző szakterületek számára, ezek az interpretáció, az elbeszélés, a metafora és a fikció. Más szóval a narrativizálás, az elbeszélésként való megformálás mint értelmezés, az elbeszélés mint fikcionálás, s ebből következően a fikcionálás mint interpretáció, a múlt s a múlt nyomai helyére kerülő szövegalakzatok vagy a múltbeli eseményt helyettesítő nyelvi alakzatok, valamint a történész szövegének virtualitása, szándékoltága.”
THOMKA Beáta 2002. Elbeszélés, poétika, historiográfia. In: *Irodalomelmélet az ezredvégen*. Szerk. FRIED István–ODORICS Ferenc. Gondolat Kiadó, Szeged. 134.
Amennyiben Thomka Beáta helyesen látja a történelmi paradigmaváltás kategoriális összetevőit, azt mondhatjuk, hogy a nietzschei kérdezőhorizont mind a négy említett ponton elvégezte az első áttöréseket.
- 4 Az *Esztétikai kultúrában* az impresszionizmus irányában ki nem mondott vád egyértelműen felhangzik a nem sokkal korábban keletkezett *Az utak elváltak* című rövid értekezésben, mely hozzászólás volt a Nyugatban Kernstók Károly első kiállítása (1910) körül kialakult vitához. „Az impresszionizmus dekoratív felületé tett mindent, még az architektúrát is, színeinek, vonalainak, szavainak csak kellemességük és szenzációkat kiváltó hatásuk adott értéket, mert nem hordanak semmit, és nem fejeznek ki semmi konkrétumot” (LUKÁCS 1977: 284).
- 5 Érdemes megjegyeznünk, hogy Vajda Mihály szerint ez az eleinte valóban létező kettősség legkésőbb 1916-ben megszűnik. „1916-tól tehát Lukács számára a létezés kontingenciája, a világ kultúrájától való megfosztottsága egyértelműen egy történelmi válság kifejeződése.” A kérdést illetően Vajda döntő mozzanatnak látja, hogy Dosztojevskijen keresztül Lukács gondolkodása egyre inkább Oroszország felé orientálódik (LUKÁCS 1997: 352).
- 6 A tényállással való ószinte szembenézés az esetlegesen felmerülő megoldásokat mind elveti. Többek között azt is, amelyet 1918-ban már vállalható megoldásként egy életre szólóan maga elé tűz: „Mi jöhet most? Minek kell jönnie? Egy bizonyos: nem a jámbor álmodozók utópista világot-megváltása!” LUKÁCS 1977: 431.

Ajándék bölcsesség¹

Hannes Böhringer

(1947):

a kortárs német filozófiai gondolkodás jelentékeny alakja. A düsseldorfi, a kasseli és a braunschweigi művészeti főiskolákon tanított. Vendégprofesszor volt Párizs, Budapest (Képzőművészeti Főiskola) és Madison/Wisconsin egyetemén. Berlinben él. Több könyve és számos írása magyarul is olvasható.

„Róma városát kezdetben királyok kormányozták. A szabadságot és a consulságot Lucius Brutus intézményesítette. A diktátori tisztet időhöz kötve viselték”, írja Tacitus a híres *Évkönyvek elején*,² amikor Rómában már a cézároknak parancsolnak, bár a látszat szerint a köztársaság minden intézménye megmaradt.

Ötszáz évig állt fenn a köztársaság. Előtte etruszk királyok uralkodtak Rómában. A rómaiak még nem voltak érettek a szabadságra, írja Livius.³ Am abban a pillanatban, ahogy méltóvá válnak szabadságra, egy király uralmát megerőszként érzékelik. Az utolsó király, Tarquinius Superbus még uralkodik önmagán, a fia már nem; vétkezik a szép és erényes Lucretiával. Lucretia a ráháramlott szégyentől nem tud tovább élni, és kést szúr szívébe. Lucius Junius Brutus kihúzza a véres tört Róma meggyalázott testéből, magasra emeli, és felesküszik arra, hogy elűzi a Tarquiniusok elvetemült nemzetségét, és nem fogja engedni, hogy azok vagy mások valaha is királyként uralkodhassanak Róma fölött. Mindenki meglepődött, mert Lucius Junius nehézkés és bamba, azaz *brutus* hírében állt. Ezért kapta ezt a melléknévét. Am valójában csak tette magát, írja Livius, és a megfelelő időre várt.⁴

Róma utolsó királyának Superbus melléknévét a római erény akasztotta nyakába, mely a *superbiát* (fensőbbesség, gőgösség, büszkélkedés) minden király, türannosz és cézár vétkének tartja. Tacitus is ezért lát *superbiát* Tiberiusnál, az első császárnál, amikor kormányzása éveiről ír. A kereszténységben a *superbia* válik a vétkek legnagyobbikává, elfordulás Istentől, királyi uralmának tagadása, ön-túlértékelés.

Tarquinius Superbushoz egyszer egy idős asszony jött, írja Aulus Gellius, kései római szerző (GELLIUS 2013: 19). Senki sem ismerte. Kilenc könyvet cipelt magával, isteni jóslatokkal teli könyveket, mint mondja, és el akarja őket adni. Tarquinius az árat kérdezi. Az öregasszony csillagászati árat mond. A király mosolyog. Nyilván már nincs teljesen eszénél. Ekkor az asszony kis tűzhelyt állít föl előtte, tüzet gyújt, és belevet három könyvet. Megkérdi a királyt, hogy akarja-e a maradék hat könyvet, ugyanazon csillagászati ártért. Tarquinius nevet. A vénasszony bolond. További három könyvet vet a tűzre, és megkérdi a királyt, akarja-e a maradék három könyvet ugyanazon áron. Tarquinius elkomorul. Az öregasszony öntudata meghökkenti, és az utolsó három könyvért kifizeteti mind a kilenc árat. Az asszony nyomtalanul eltűnik. A három szibülla-könyvet azonban a Tarquinius által építtetett Jupiter-templom szentélyében helyezik el, ahol a közjó érdekében felmerülő kérdéseknél a papok tanácsokat meríthetnek belőlük.

Nem kétséges, hogy az öregasszony egy szibülla volt, egyike az ősi, szűz látnoknőknek, akik isteni tébolyban jövendöltek.⁵ Ismertek Erythreia és a campaniai Cumae szibüllái. Az ottani szibülla vezet Aeneast, a trójai menekültet, Róma majdani alapítóját az alvilágba, és megjövendöl még némely megpróbáltatásokat, amelyeket ki kell állnia *obscuris vera involvens*, „igazat homályba rejtve”, írja Vergilius.⁶ Am a szibüllák vándoroltak is, mániákus nyugtalanságtól űzve. „A szibülla őrgöngő szájjal, nevetetlent és tompítatlant és áldatlant kikiáltva hatol hangjával évezredekben keresztül, az istentől hajtva”, írja Héракleitosz (DIELS-KRANZ 1952: B 92). Tarquinius királynak szédületben és lihegésben nem jelent ki semmit. Az örület a felkínált könyvek tébolyultan magas árban nyilvánul meg. Tarquinius rögtön fölismeri az öregasszony örületét, de csak a harmadik alkalomnál jön rá tébolyának különös voltára. Az, hogy végül mégiscsak képes felismerni megszállottsága fölényét, *superbus*ként új nézetből mutatkozik meg. A *superbus* ugyanis nemcsak büszkét és fensőbbséget jelent, hanem kiválót és fölényben lévő is.

A névtelen szibülla hangja áthatja az évezredek és a cselekvésmódokat is. Gellius egy mágiikus, példázatos pillanatot ragad meg. Ugyanis alig hihető, hogy egy uralkodó tétlen szemléli, amint egy öregasszony nyugodtan felépít előtte egy tűzhelyt, tüzet gyújt, és a könyveket ebbe a tűzbe veti.

A szibülla nem azért égeti el a könyveket, hogy csökkentse a javakat, és így növelje az árat, vagy azt a magas vételárat vigye keresztül, amit kér. Nem kereskedik, és nem hagyja, hogy vele üzletljenek. Lelki nyugalommal elégette volna az ámulat tűzhelyén az utolsó három könyvet is, és szó nélkül ment volna el. Nem akar semmit keresni az ügyleten. Nem üzlet ez, hanem ajándék. A mérhetetlenül magas árat azért követeli, hogy rámutasson, mennyire értékes. A polgári kereskedelem, a pénzgazdaság elhomályosuló nyelvében kell nyilvánvalóvá tennie, hogy az ajándék áll minden üzlet előtt. Így mindenekelőtt, ahogy mondják, az élet ajándékában részesültünk. Mindennek adott a kezdete – vagy adva van, és vele a belátása, a tudás adomány. A szibülla drága ajándéka a jóslat, a bölcsesség, a tudás, a homály borította igaz. Egy isteni szó átható hangja hangzik a szájából.

Az utolsó király még ismeri az adomány elsőbbségét és fensőbbségét az üzlettel szemben, és elfogadja a drága ajándékot. Még Brutus, az első republikánus is sejt róla valamit. Egy baljós előjel arra készíti Tarquiniust, hogy két fiát a leghíresebb jóshelyre küldje, Püthiához Delphibe. Magukkal viszik Brutust, a bolondost, aki a nagybátyjuk. Ha már a látnoknőnél vannak, megkérdezik azt is, hogy közülük legközelebb kinek a kezébe kerül a Róma feletti uralom. Aki elsőként illeti csókkal anyját, feleli a Püthia. Brutus, az esetlen leborul, és megcsókolja a Földet, minden halandó anyját.⁷

A szibülla nem csinál nagy felhajtást, de megköveteli az adomány elismerését. Az ajándékozott bölcsesség hatalmas: felmérhetetlen. Kilenc könyvben nem több, mint háromban. Éppoly sok vagy éppoly kevés, mint három könyvben, vagy egyben sem. Jósmondás lett volna az is, ha elégeti összes könyvét, és továbbáll. A jóslat ugyanis ingyenes. Anélkül segít, hogy segíteni nem tud, ha Brutusnak nincs érzéke a *superbia* iránt.

Száz évvel később Athénban – ahol szintén, Rómával csaknem egy időben üzték el a türannoszokat, és hoztak létre demokráciát – Szókratész, „Görögország bölcs bolondja” (HAMANN 2003: 176) ajándékozta el tudását. Ingyen kapható, és mégis ára van. Az ő bölcsessége nincs már isteni tébolyba borítva – az emberek közben felvilágosultnak érzik magukat –, hanem csak bolondságba: ironikus arcátlánságba, amellyel a delphi jóslatot akarja megcáfolni, mely egy barátjával azt tudatta, hogy senki sem bölcsőbb Szókratésznál (PLATÓN 2005a: 68). A kudarcba fulladó cáfolatkísérletek csak igazolják az isteni mondást. Minden más tudás – kivéve az isteni – beképzelésnek és állítólagosnak bizonyul.

A szókratészi bőkezűség éles kontrasztban áll a szofisták üzleti ügyességével. Ők eladják azt, amit tudásnak, a tudás taníthatóságának neveznek, és az arról való rendelkezés illúzióját. Számukra a tudás egy technika, nem adomány, jóllehet adottság kell hozzá (DIELS–KRANZ 1952: B 3.). Ők már nem vándorolnak az istenektől üzött szibüllákhoz hasonlóan összevissza, ők piactól piaciig utaznak. Szókratész szemükre veti, hogy csalásuk következményeit akarják elkerülni. A szofista tudás kitér önmön konzekvenciái elől, amelyeken szétfoszlana. Szókratész Athénban marad, és a filozófiáért az életével fizet. Filozófiának a bölcsesség neki adott és a felvilágosult kornak megfelelő formáját nevezte; fáradhatatlan keresésében lenni; állandó mozgásban tartva ironikus fajejűséggel. De a többiektől, akik vele együtt keresik, óriási erőfeszítést kíván: azt, hogy saját belátásaik szintjén éljenek. Alkibiadésznek azt mondja: „megfontoljuk, és ebben is, meg más dologban is azt fogjuk tenni, amit a legjobbknak találunk” (PLATÓN, 2005b: 19).

Szókratész nem írt – beszélgetett. Semmi sem tartóztathatta és hátráltathatta keresését. Xenophón és Platón feljegyezték beszélgetéseit. Mindketten beszámolnak egy szimpóziumról. Platónnál az olvasható, hogy a fiatal Alkibiadész részegen beront a józan lakomára, és Szókratészt magasztaló beszédbe kezd. Azt mondja, el akarta csábítani Szókratészt, miután észrevette, hogy ez a szatír minden ifjúba szerelmes. Mindhiába. Ő „kinevette szépségemet, s kigúnyolt engem, pedig azt hittem, hogy ebben a tekintetben érek valamit, bíró uraim – mert most bírái vagytok Szókratész kevélységének” (PLATÓN 2005b: 19). Ujra itt van a *superbia* (*hyperephania*), a bölcsesség fölénye, amely ajándékba adja magát, de nem alkuszik, és nem enged, hogy rendelkezzenek fölötte, s amelynek fölénye érinthetetlen.

Előtte Szókratész elmondta, hogy Diotima miként vezette be őt a filozófiába, a szépség szerelmébe, ami nem egyéb, mint a jó és az igaz. A szerelem tehát vágyakozás arra, ami valakinek hiányzik. Ezért nem lehet isteni, mondja Szókratész. Ami ugyanis isteni, annak mindene megvan, tökéletes és szükség nélküli. Egy másik beszélgetésben azonban a szerelmet egészen isteninek tartja, és a jövőmondáshoz hasonlóan az isteni megszállottsághoz számítja (PLATÓN 2005c: 37; 48). Az önellentmondás nem kisebbíti bölcsességét. Ez nem állításokban rejlik, hanem a beszélgetésben. Am ebben az esetben az ellentmondásos állítások is találók.

Miért ajándékozta el magát a szerelem, ha legmagasabb formájában vágy nélküli? Miért lesz a bölcsességből (*Weisheit*) jóslat (*Weissagung*), miért lesz közlés, ha önmagával megelégedett, miért keres követeket, látnoknöket, szatír lényeket közvetítőnek? Mi készíti Szókratészt és a szibüllát tudásuk elajándékozására? Filantrópia, feleli a bölcs idióta. „Rólam viszont, attól tartok, az a hír járja, hogy emberszeretetből nemcsak, hogy kész vagyok fizetség nélkül bárkivel bőkezűen megosztani a mondandómat, hanem akár még örömet is fizetnék is érte, csak hogy valaki meghallgasson” (PLATÓN 2005d: 18). Az ajándékozás bőkezűségében az önmagával való megelégedettség és a közlésvágy egybeesik. Szókratész gúnyos ironiája és a szibülla lakonikus eltűnése egyszerre rejti és leplezi el azt, hogy az ajándékozás pillanatában a fölényesség összeomlik. A szerelem, a barátság, de a tudás is participálódni akar, részesülést és közlést, részvételt kíván, mondja Platón. Ha a fölényben lévőnek nem sikerül önmagát a közlésben még egyszer felülmúlnia, akkor a fölény fensőbbiségnek mutatkozik.

A fenső hajlik a *brutum*, a butaság felé, és szívesen adja a bolondot. A nemességnek előjoga van a rossz ízlésre, mondja Baudelaire. Az emberbaráti közlésvágy, felvilágosítás: *obscuris vera evolvens*, az olvasás- és írástanulás profanizálja a szentet. A könyvek a templomból a könyvtárba kerülnek. A téka azt jelenti, láda, szekrény, tartó, koporsó. A bibliotéka egy könyvláda, konténer a könyvek halmazának, túlon túl sok ahhoz, semhogy mind el lehessen olvasni. A könyvek nagyság, beszerzési dátum vagy tárgyterület szerint vannak rendezve és elhelyezve, nem a jelentőségük szerint. Brutus idején nehéz a *superb* felismerése. Hiányzik a biztos érzék, a felmérhetetlen mértéke. Ezért diktálják csak alkalmilag azt, ami első osztályú. Ami a legmagasabb adózási osztályba tartozik, írta Gellius. A klasszikust ő hozta szóba (GELLIUS 2013 XIX. 8. és CURTIUS 1984: 253). Ez egy kánon, egy zsinórmérték diktátumát feltételezi, hogy mi első és mi másodosztályú. A diktátum hatására az ember szabadulást keres a kánon önkényességétől; a megszabadulás után visszavágyik a mértékre, hogy megtalálja az orákulumot a könyvek halmazában.

A bölcsesség, a tudás, ami érvényben marad, rejtett ama tudás számára, amely elavul, joggal vagy jogtalanul feledésbe merül, és talán egyszer, előre nem látható körülmények között újrafelfedezésre kerül. A tudás, ami megmarad, szibüllaként vándorol a könyvek halmazán át vagy akár mellettük el. Minden nemzedék, minden egyes ember a bölcsesség nyomára vél lelni itt vagy ott. A képzésben, az irodalomban vagy a tudományban rejlik. De nincs rájuk utalva. Szigorúan véve mindenütt előfordul. A könyvtár csak menedékeinek egyike.

Tillmann József A.
filozófus, egyetemi tanár. 1991–2009 között a Pécsi Egyetemen, 1994–2020 között a Magyar Képzőművészeti Egyetemen tanított. 2000 óta a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem tanára; 2014–2020 között a MOME Doktori Iskoláját vezette. A Pannonhalmi Szemle szerkesztőségének tagja. Könyvei, írásai a honlapján elérhetőek: <http://www.c3.hu/~tillmann/>

„Költészet az emberi nem anyanyelve – írja Hamann –; miként régibb a kertművelés, mint a szántás-vetés, régibb a festészet, mint az írás; régibb az ének, mint a beszéd; régebbiek a példázatok, mint a következtetések; régibb a csere, mint a kereskedelem. Mély alvás volt őseink pihenése; és mozgásuk mámoros tánc. Hét napon át ültek a gondolkodás vagy csodálkozás csendjében; – majd felnyitották szájukat – szárnyaló mondásokra. Az érzések és szenvedélyek nem értenek mást, mint képeket. Képekben rejlik az emberi megismerés és boldogság egész kincse” (Hamann 2003: 176).

Tarquinius találkozása a szibüllával hasonlat – egy kép mint szárnyas szó: költészet, könnyűség. A nehéz, durva, nyers, nehézkes könnyűvé, elegánssá, szellemessé, szívet vidítóvá, sugárzóvá, érzésében és ízében zamatossá válik. A súlyos könyvek lángra lobbannak a lelkes olvasás során, és hamu száll föl.

A *sapientia*, vagyis a bölcsesség a *sapio* igéből ered, amiből a *savoir* vagy *saber* (tudás) alakult ki, ami azonban eredetileg azt jelenti, mint a *gusto* – szagolni, ízlelni: a finom iránti érzék, nem a stílus és comment, hanem a szokásos *superben* inneni és túli, ami a művészetben és tudományban, de a hétköznapokban is, mindenütt rejtetten megvan: a bölcsesség, ami – nem tudni, miért, de szeretnénk megtudni – a nehezettől könnyűvé teszi. A bölcsek lakomáján veszünk részt (PLUTARKHOSZ 1911: 113). Az asztaluknál ülünk, és mégsem tudjuk csámcsogásukat és ízlelésüket, hallgatásukat és beszédüket követni. Lévén, hogy könyvek fölött gubbasztunk, a kibetűzéssel és megfejtéssel, az olvasással vagyunk elfoglalva.

Olvasni (*lesen*) összeszedést (*zusammenlesen*) és kiszedegetést (*auslesen*), gyűjtést és kiválasztást jelent. Ez a kettő képezi egy jó könyvtár alapját. Nem mindent lehet gyűjteni, de korlátok között mindennek jelen kell lennie. A könyvtár az érdeklődés gyűjtőpontjai, égő helyei köré gyűlik. Kezdetben a tűzhelyek még szándékosan lesznek kialakítva, ám az olvasmányok növekedésével elkezdnek vándorolni. Újra és újra megpróbálnak eggyé válni. Csak pillanatokra sikerül mindent együvé fókuszálni. Utána a gyűjtőpont megint meghasad, és a sokféleségben válik élessé és összeszedetté. Az összeszedettség nem egy állapot, hanem a restséggel, zavartsággal és szétszórtsággal szembeni fáradhatatlan erőfeszítés. Pillanatokra sikerül elérni, és aztán megint széthullik. A könyvszekerény rendszerezve is összevisszaság. Rendet, csendet, összeszedettséget csak az olvasás teremt, ami messze túlmegy a könyvolvasáson és kibetűzésen – mint a figyelem tevékenysége, ami a mozgatható tűzhelyek körül egy szerteágazó emlékananyagot halmoz fel, és a tűzhelyen mindegyre elégeti.

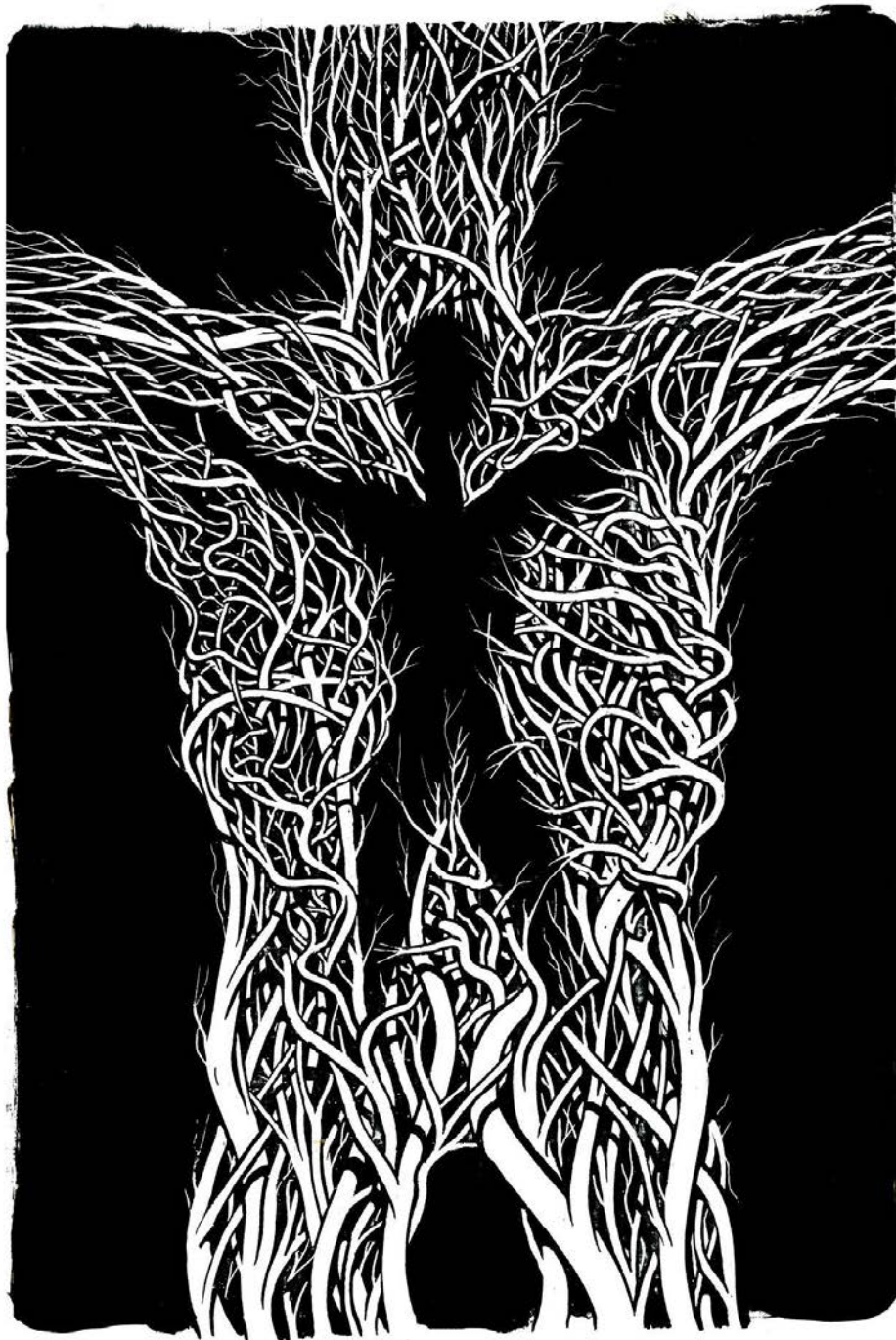
Az összeszedéssel (*zusammenlesen*) válogatás (*auslesen*) jár, az ízlés képzése, a megítélőképesség élesebbé válása. Hogyan sikerülhetne ez, ha a *superb* legbensőbb körében nem lenne már meg a hiány tudata, a nehézkesség vágya a megszüntetésre és könnyűségre? Régi történetek a vágyakozás célját a megismételhetetlen múltba helyezik. Brutus elúzi a *superb* Tarquiniust. Ám Tarquinius korábban még bölcsességekönnyeket tudott elhelyezni a templomban. A bölcsesség fölénye megmarad, a vele szembeni fensőbbességét eloszlatja annak felismerése, hogy finomsága csak a nyers módusában áll. Olvasni (*lesen*) azt jelenti, mindkettőt összeszedni (*zusammenzulesen*), az egyiket a másiktól kiválogatni (*herauszulesen*). A megmaradó tudás mindig csak közvetett: régi és nyers formájában marad meg. Am tartósan elegendő a hiányzó finomság mellékíze a magának átengedett közönségesség kérdésével szemben.

Elmúlt az a korszak, amelyben a világ egy könyvnek tűnt, elmúlt a könyv önhittsége. Más médiumokkal küzdve megkísérli pozícióit újra megtalálni és megtartani, amelyekben valamennyihez képest fölényben van ez a régi, sok oldalnyi papírból álló, szinte emberi képződmény, amely egyenes gerinccel, egyenes tartással tud állni. A világ már nem egy nyitott könyv, inkább nyílt tenger, amelyen vitorlázunk (BLUMENBERG 1986: 2006). A roppant naggyal, hatalmassal, a fehér bálnával történő találkozás során a hajó kudarcba fullad. Süllyedése örvényéből egy koporsó sodródik elő, amelyet a nemes törzsfőnök-utód, Queequeg, a bálnavadász hajó szigonyvetője a maga számára ácsolt. A koporsó menti meg az egyetlen túlélőt, a történet elbeszélőjének életét. A könyvtár, egy holt betűkből álló konténer életmentő: még egyszer ajándékba kapott élet. „A koporsóba kapaszkodva – írja Melville az *Epilógusban* – csaknem egy egész napon és éjszakán át úsztam a [...] csendes tengeren tova. Anélkül, hogy háborgattak volna, cápák siklottak el mellett, mintha szájuk bereteszelt lett volna” (MELVILLE 1966: 583).

Fordította Tillmann J. A.

IRODALOM

- BLUMENBERG, Hans 1986. *Die Lesbarkeit der Welt*, Frankfurt.
BLUMENBERG, Hans 2006. *Hajótörés nézővel*. Ford. Király Edit. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
CURTIUS, Ernst Robert 1984. *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*. Bern, München.
DIELS–KRANZ 1952. *Fragmente der Vorsokratiker*. Weidmann, Berlin.
GELLIUS, Aulus 2013. *Attikai éjszakák. Latimul és magyarul*. Ford. Barcza József és Soós József. I–II. kötet, 1905. REPRINT. Históriaantik Könyvesház Kiadó, Budapest.
HAMANN, Georg 2003. *Aestetica in nuce*. In: *Válogatott filozófiai írásai*. Ford. Rathmann János. Jelenkor, Pécs.

Orosz István: Belső szabadság 2 d

- MELVILLE, Hermann (1966): *Moby Dick or The Whal*. Oxford University Press, London.
 PLATÓN 2005a. *Szókratész védőbeszéde*. Ford. Mogyoródi Emese. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
 PLATÓN 2005b. *A lakoma*. Ford. Horváth Judit. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
 PLATÓN 2005c. *Phaidrosz*. Ford. Simon Attila. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
 PLATÓN 2005d. *Euthüphrón*. Ford. Mogyoródi Emese. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
 PLUTARKHOSZ 1911. *Das Gastmahl der sieben Weisen*. In: *Vermischte Schriften*, 2. kötet. München, Leipzig.
 TACITUS 1980. *Összes művei*. Ford. Borzsák István. Európa Kiadó, Budapest.

- 1 Fordítás kéziratból.
- 2 Tacitus összes művei, II. kötet I. 1. 1980. Ford. BORZSÁK István. Európa Kiadó, Budapest, 9.
- 3 Titus Livius: *A római nép története a város alapításától*, II. 1. Uo. I. 57–60. Machiavelli, *Discorsi*, III. 2. u. 3.
- 5 *Sibyllische Weissagungen*. Jörg-Dieter Gauger, Düsseldorf, Zürich, 2002.
- 6 Publius Vergilius Maro: *Aeneis* (több magyar kiadás) VI. 100.
- 7 Livius i. m. I. 56, 4.

Szavakba tört folytonosság¹

(Merleau-Ponty Bergson-értelmezéséről)

Dergez-Rippl Dóra PhD

(1977, Pécs):

filozófus. A PTE–KPVK

Kultúraelméleti és

Alkalmazott Kultúratu-

dományi Tanszékének

adjunktusa és a Filozófia

Doktori Iskola okta-

tója. Kutatási területe

a magyar filozófia és

művészetelmélet, ezen

belül a szökratészi és

posztmodern irónia

poétikai lehetőségei

Babits Mihály irodalom-

elméletében. Emellett

filozófia és irodalom

határterületének, a kreatív

alkotófolyamatban

megjelenő intuíciónak

és az önismereti

lehetőségeknek kortárs

művészetfilozófiai,

művészetpszichológiai

kérdéseit kutatja.

„Mire törekszik a művészet, ha nem arra, hogy olyan dolgokat mutasson a természetben és a szellemben, rajtunk kívül és bennünk, melyek nem ötlenek szembe világosan érzéinknek és tudatunknak?”

(BERGSON 2012: 110)

„Én magam vagyok az idő.”
(MERLEAU-PONTY 2012: 451)

Bergson intuíciófilozófiájában egy olyan kettős művészetértelmezés is helyet kapott, amely egyrészt módszertani segítséget nyújtott a racionalitáson túli szellemi tevékenységek magyarázatához, másrészt azonban jóval túlmutatott ezen az eszköz-jellegén, és lényegi szerepet játszott Bergson lélektan-megújító törekvéseiben. A Bergson-kutatás evidenciaként kezeli filozófia és lélektan szerves összefonódását az életműben. Bergson intuíciófilozófiája mindenekelőtt olyan pszichológia-kritikát nyújt, amely nemcsak korának materialista-evolucionista pszichológiáját bírálja, de minden olyan filozófiai kutatást is, amely a természettudományos módszert veszi alapul. Bergson ezzel a tudományos módszertannal szemben pozicionálta magát. Filozófiájának kidolgozását lélektanújító tevékenység motiválta, és ez a késztetés egész életművén végigvonult.

Teremtő fejlődés, tartam, intuíció, vitalitás, szabadság, folytonosság, oszthatatlan idő: mind az evolúciós pszichológiával szemben meghatározott fogalmak, amelyekkel Bergson a filozófia új útját is kijelölte a materializmussal szemben. Ehhez művészi szempontokat is segítségül hívott, jelesen a festészet mellett az irodalom alkotótevékenységének jellegét vizsgálta (BERGSON 1930). Mindebben azonban a fogalmiságot az ember emlékezőképességéhez és a filozófiai intuíció lehetőségéhez képest másodlagosnak tekintette, és a személyes emlékek létét, valamint ezeknek az én számára való közvetlen hozzáférhetőségét hangsúlyozta. A verbális artikuláció ugyanis megtöri ezt a közvetlen viszonyt, éppúgy, ahogy az emlékek áradásának folytonosságát is. Az irodalmi alkotás folyamatáról is világosan nyilatkozott, amikor ösztönös tevékenységként határozza meg az írást (BERGSON 2012). Az ennek eredményeképp születő alkotás a későbbiekben társadalmi szerepeket is betölthet, amennyiben hatást gyakorol az olvasóra, vagy értékelésre készíti a kritikusokat. Az írás alkotófolymata azonban épp az ösztönösség miatt elsősorban személyes jellegű.

„Bárki, aki sikeresen gyakorolta magát az irodalmi fogalmazásban, tudja, hogy amikor sokáig tanulmányozta a témát, az összes dokumentumot összegyűjtötte, az összes jegyzetet elkészítette, akkor, hogy hozzáfoghasson magához az íráshoz, kell valami többlet, egy gyakran nehéz erőki-fejtés ahhoz, hogy hirtelen a téma kellős közepébe helyezkedjünk, és hogy a lehető legmélyebben keressünk egy ösztönzést, amelyre azután már csak rá kell hagyatkoznunk. Ez az ösztönzés, miután megkaptuk, olyan úton indítja el a szellemet, ahol újra megtalálja a felvilágosításokat is, melyeket összegyűjtött és még egyéb részleteteket is; az ösztönzés kifejlődik, olyan terminusokban elemzi magát, melyek felsorolása vég nélkül folytatódna; minél tovább megyünk, annál többet fedezünk fel; soha nem fogunk oda jutni, hogy mindent elmondjunk. És mégis, ha hirtelen visszafordulunk az ösztönzés felé, melyet magunk mögött érzünk, hogy megragadjuk, eltűnik; mert nem dolog volt, hanem mozgásra történő ösztökélés, és (jóllehet végtelenül nyújtható) maga az egyszerűség” (BERGSON 2012: 161–162).

A filozófiai intuíció meghatározásában Bergson a természettudományos módszer elégtelenségét hangsúlyozta, és a történetiség filozófiai hibáit is ebből eredeztette. Az *Idő és szabadságban* (BERGSON 1923) a két címfogalmat egy determinizmuskritika keretein belül magyarázta. Ehhez kapcsolódnak lélektani megállapításai, amelyek alapja a lelkiállapotok minőségi variabilitása (BERGSON 1923: 60), és az emelkedett eszméket eredményező érzelmi gazdagság hangsúlyozása (BERGSON 1923: 65). Innen eredezteti azt a szabadságfogalmat is, amelyet a művészet sajátosságának tekintett, és amely elvezette a kérdéshez: Honnan a költészet varázsa (BERGSON 1923: 63)? Bergson kérdése művészetfilozófiai kérdés, és bár az explicit művészetpszichológiai vizsgálódás ikonikus műve minden kétséget kizáróan *A nevetés* (BERGSON 1913), az alábbiakban Merleau-Ponty Bergson-értelmezésének segítségével arra szeretnék rámutatni, hogy Bergson legtöbb munkája (BERGSON 1913; 1923; 1928; 1930; 2011; 2012) eredményesen olvasható művészetelméleti pozícióból. A téma a primér szövegek gazdagságát tekintve is és Merleau-Ponty értelmezését illetően is bőven meghaladja egy tanulmány kereteit. Éppen ezért nem térek ki Bergson kortársai által megfogalmazott lélektani bírálatokra (ezek sorába illeszkednek Merleau-Ponty szövegei). Nem áll módomban részletezni Bergson erkölcsfilozófiai elmékedéseiből kirajzolódó, de egész életművéből eredeztethető, és ezért az alábbiakban is implicite jelen lévő Isten-fogalmát sem. Ugyanakkor szeretném hangsúlyozni, hogy ez a fogalom nemcsak a materializmussal szembehelyezkedő intellektuális pozícióból, hanem Bergson filozófiájának lélektani jellegéből is rekonstruálható. Az alábbiakban ezt csak annyiban érintem, amennyiben az Merleau-Ponty tartamfogalmának meghatározásához szükséges. Bergson művészetpszichológiai programjának rövid bemutatása után a Merleau-Ponty

által javasolt értelmezői helyzetből kiindulva szubjektivitás és művészet viszonyát vizsgálom, majd röviden bemutatom azt, ahogyan Merleau-Ponty Bergson tartamfogalmának ontológiai jelentőségét a stílusalkalmazás kérdéséhez kapcsolja. Ez különösen fontos, hiszen innen eredezteti a szabadság életcélként való meghatározását. Úgy tűnik, mindehhez csupán módszertani segítséget nyújt a költői metaforahasználat, valójában azonban Merleau-Ponty Bergson egész intuíción filozófiáját ebből a metaforahasználatból magyarázza. A tudat cselekvésre irányulásának bergsoni gondolatát Merleau-Ponty pszichológiai evidenciának, az észlelés élményét pedig misztikus jellegűnek tekinti. Emellett az intuíción stíluslehetőségének filozófiai relevanciáját az idő énen belülségében látja. Az alábbiakban ezt a Bergson-értelmezést vázoló, Merleau-Ponty megjegyzéseit Bergson primér szövegeivel támasztom alá, amelyek reményeim szerint megmutatják az olvasónak Bergson életművének művészetfilozófiai jelentőségét.

Bergson művészetértelmezése közvetlenül kapcsolódik nyelvkritikájához. A nyelv társadalmi szükséglet, funkciója a kommunikáció, illetve a világ szavakkal történő, mechanikus leírása. Ugyanakkor a költészet is szavakkal dolgozik, és ebben a minőségében túlmutat a haszonelvűségen. Itt a nyelvről már nem állítható, hogy funkciója van abban az értelemben, ahogy tudományos vagy társadalmi érdekeket szolgálva a meghatározza a közösségi kommunikációt. Bergson a művészet területére is szeretné kiterjeszteni intuíción filozófiáját, de nem szaktudományos értelmezői szándékkal, hiszen egész filozófiáját az intellektus értelmezői feladatával szemben határozta meg. Ehelyett a szellem teremtő tevékenységének szeretett volna érvényt szerezni a költészet területén. „Azt is szeretném, ha ez az oly szerény intuíción rész kibővülne, ha életet adna a költészetnek majd a prózának...” (BERGSON 2012: 66) A „szüntelenül újjászülető újdonság”, „a dolgok mozgó eredetisége” (BERGSON 2012: 86) mutatkozik meg a művészetben.

„A költő és a regényíró, aki egy lelkiállapotot fejez ki, természetesen nem ő teremti azt meg teljesen; nem is értenék őket, ha nem figyeltük volna meg magunkban egy bizonyos pontig azt, amitők egy másíkról mondanak nekünk. Abban a mértékben, amelyben szólnak hozzánk, érzelmi és gondolati árnyalatok tűnnek elő bennünk, melyek régóta ott lehetek ugyan, de amelyek láthatatlanok maradtak: mint a fénykép, melyet még nem merítettek bele a folyadékba, mely előhívja. A költő ez az előhívó” (BERGSON 2012: 110).

A költészet varázsával kapcsolatos kérdésre költői képekkel és plasztikus hasonlatokkal tarkított utalásokat találunk a szövegekben, de ezen túl komoly művészetelméleti megjegyzéseket is. Bergson a művészi alkotótevékenység legfőbb értékét abban látja, hogy átsegítenek saját mindennapi, haszonelvűség diktálta életünkön, és ezt a túllépést életminőségi fejlődésnek tekinti. Nem érti ugyanakkor, hogyan segíthet a valóság jobb megismerésében egy olyan tevékenység (t. i. a művészi tevékenység), amely annyira távol áll a valóságtól és a mindennapoktól. „Miért sikerül több dolgot látnia a valóságban, jobban elszakadva attól?” (BERGSON 2012: 111) A választ az előző kérdéshez hasonlóan Bergson egész filozófiájában megtaláljuk, hiszen filozófia és művészet az észszerűségen túllépve egyrészt elfogadják és alkalmazzák az intuíción teremtő attitűdjét, másrészt az én önmegismerési folyamatát szolgálják. „... a művészet jelképes metafizika, a metafizika pedig művészetről való reflexió, s [...] ugyanaz a különbözőképpen alkalmazott intuíción teszi a mély filozófust és a nagy művészt” (BERGSON 2012: 186). A fenti kérdésre a válasz abban a gondolatban keresendő, hogy a művészet „idealizmusa” nem más, mint emelkedettség, amellyel kiszabadulunk a mechanikus és haszonelvű valóság kereteiből. Kiszabadulunk, de hová érkezünk? Bergson szerint saját magunkhoz. A filozófia célja nem más, mint elvezetni az ént saját magához. Ez egy pszichológiai program, és Bergson fő célja ennek kidolgozása. A filozófia szabadító erejét nem valamiféle társadalmi szabadság szerint kell értelmezni. A szabadság problémája Bergson szerint fogalmi tévedésből eredő álprobléma (BERGSON 2012: 22), nincs alávetve a szükségyszerűség kényszerének (BERGSON 2012: 41), és sokkal inkább a művészet és vitalitás fogalmához kapcsolható (BERGSON 2012: 48), mint a különböző lehetőségek közti választáshoz (BERGSON 2012: 85).

Merleau-Ponty² ezt a pszichológiai programot vizsgálta, és mindenekelőtt egy szaktudományos alapú elvi különbséget tett: a fenomenológiai pszichológiát megkülönböztette az introspekciós pszichológiától. Ez utóbbihoz tartozik Bergson elmélete (MERLEAU-PONTY 2012: 18). Ez az elmélet a tudat működésének elemzésekor a fizikai fogalmakat nem tekinti érvényesnek, és nemcsak arról ismerszik meg, hogy a tudatot pszichikai tényként kezeli,³ de arról is, hogy a lét két fajtája következik belőle. Merleau-Ponty ezeket az „egymásmellettség sokféleségének”, illetve az „összeolvadás sokféleségének” nevezi. Ez utóbbihoz sorolja Bergson filozófiáját, amelyben a mechanikus energia helyét a szellemi energia foglalja el (MERLEAU-PONTY 2012: 81). Merleau-Ponty olyan pozícióból építi fel Bergson-értelmezését, amely nem az ellenfelei által képviselt állásponttal rivalizáló elméletként határozza meg Bergson filozófiáját. Ennek mottójaként azt javasolja: „[...] kövessük azt a belső mozgást, amely átjelkesíti intuíciónit” (MERLEAU-PONTY 2003: 8).

Az alábbiakban Merleau-Ponty Bergson-értelmezésének segítségével azt vizsgálom, hogy az intuíción filozófia által javasolt szubjektív életpozícióból milyen művészetelméleti gondolatok következnek. Bergson számára a szubjektivitás egyszerre szemléleti pozíció és elméleti evidencia, amelynek alapja, hogy nem az objektivitással való viszonyában kerül meghatározásra.

„[...] bizonyos szellemi szokások alakultak ki a filozófusoknál, amelyek alapján nagyjából ugyanúgy döntött mindenki „az objektív” és „a szubjektív” között, bármilyen viszonyt állított fel a két terminus között és bármilyen filozófiai iskolához kapcsolódott is. Rendkívül nehéz volt e szokásokról lemondani [...]” (BERGSON 2012: 64)

Merleau-Ponty egész filozófiája a testiség fogalma köré épül, fő kérdése a tapasztalás testiségének mibenlétére irányult. Két fő elméleti műve A viselkedés kultúrája, 1942 és az Az észlelés fenomenológiája, 1945. Elméleti munkáiban a test és elme közti kapcsolat tisztázására vállalkozott, és fenomenológiájának központi tézise az a gondolat, hogy az észlelés alapvető, nem tudatos fenomén, amely minden predikciót megelőz, ezért eredeti kapcsolatban van a valósággal. A test filozófiailag kitüntetett helyzete mellett érvel, mely szerint az nemcsak a tapasztalás közege, hanem belőle ered az értelemképződés is. A test mellett a létezés alapidimenziójának tételezi az időiséget, amelynek tudományos diskurzusát igyekszik mentesíteni a túlintellektualizálástól.

Merleau-Ponty az én és világ kettősségének lehetetlenségéből eredeztette az evidenciát, amely szerint a bergsoni filozófia alapján bármilyen kérdést is tegyünk fel, a választ saját magunkban kell keresnünk. „*A kérdés természetéből valami átkerül a válaszbá*” (MERLEAU-PONTY 2003: 9). Kint és bent kettősségének kizárásával Bergson nemcsak a természettudományos módszert eliminálta a filozófiai vizsgálódásból, hanem az ismeretelméleti vizsgálódást lélektani keretek közé szorította, és eszerint határozta meg az én és az idő fogalmát, mert így tartamfogalma is jobban érthető. Merleau-Ponty ez utóbbi ontológiai jelentőségét hangsúlyozta, és elismerte annak sajátos természetét. A bergsoni értelemben használt tartamfogalom nemcsak folyamatosság, hanem az én létmódja, ugyanakkor „egy másik lény megragadásának” feltétele is egyben. Bergson e gondolat kidolgozásával a léthez való „áttétes és rejtett” viszonyt mutatta meg (MERLEAU-PONTY 2003: 9). A léthez való különleges viszonyunk szubjektivitásán nem – vagy nem kizárólag – a kanti „Ding an sich” elérhetetlenségének elfogadását kell értenünk. Nem arról az ismeretelméleti problémáról van szó, hogy az önmagában való világhoz nincs hozzáférésünk, hanem arról, hogy a filozófia az önmagunkra való reagálás lehetőségeként és az önmagunkkal való összhangban konstituálódik. A felmerülő – filozófiai – problémák és megoldásuk közti mozgás egy olyan dinamizmus, amelyben a részleges megoldások átfomálják magát a problémát. Ez a bergsoni értelemben vett filozófiai intuíció, amely Merleau-Ponty szerint sokkal inkább tekinthető egyfajta stílusalkalmazásnak, mint értelmi tevékenységnek (MERLEAU-PONTY 2003: 11-12). A stílus kérdése nem csupán formális szempontként jelentkezik, hanem szerves részét képezi az intuitív megismerésnek. Bergson írásainak metaforákban gazdag költői nyelve módszertani megfontolásból fakad: az elsődleges, közvetlen tapasztalat fogalmi kifejezhetetlensége miatt a filozófia metaforákban tudja legkönnyebben kifejezni magát. Bergson számára a filozófia az ösztönös megérzés lehetőségével biztosítja az utat az alapvető tapasztalathoz, annak ellenére, hogy mindennapi életünkben egy radikális törés figyelhető meg, amelyben az észlelés a térhez, a cselekvés pedig az időhöz tartozik. Ez azonban már egy „megtört”, az ember személyiségétől idegen, haszonelvű, közvetett észlelés. Az ember életcélja az, hogy kiszabaduljon ebből a közvetettségéből és visszataláljon a közvetlen észleléshez. Ez a bergsoni filozófia etikai konklúziója: akkor vagyunk szabadok, ha cselekedeteink egész személyiségünkől fakadnak, éppúgy, ahogy a művészből felszínre tör a műalkotás. A filozófia feladata, hogy megtanítsa újra jól látni, észlelni azt, hogy „létezésem stílusa nyitott számomra” (SCHARFSTEIN 1955: 384). A léthez való rejtett viszony mutatkozik meg a költészetben, más szóval, amikor Bergson elismerte a művészet által nyújtott élmény titokzatosságát, intuíciós filozófiájának racionalitáson túli voltát hangsúlyozta, és a művészi szabadságnak ontológiai státust tulajdonított. A költészet varázsával kapcsolatos bergsoni kérdést Merleau-Ponty Bergson filozófiájára vonatkoztatva, mintegy metakérdésként újra feltette: mi az, ami intuitív az intuícióban? (MERLEAU-PONTY 2003: 11) Arra a következtetésre jutott, hogy az intuíció az én számára az önmagává válás lehetősége, egy stíluslehetőség, amelyet Bergson attitűdnek nevezett.

„[...] fokozatosan egy teljesen sajátos és meghatározott beállítottsághoz fogjuk hozzászoktatni a tudatot, pontosan ahhoz, amelyet, hogy leplezetlenül jelenjen meg önmaga előtt, el kell majd fogadnia. De még az is kell, hogy beleegyezzen ebbe az erőfeszítésbe. Mert semmit nem mutattunk neki. Egyszerűen behelyeztük egy attitűdbe, amelyet fel kell vennie, hogy az akart erőfeszítést megtegye, és magától eljusson az intuícióhoz” (BERGSON 2012: 135).

Fenti szöveghelynél Bergson lábjegyzetben kifejtette, hogy ez a szellemi tevékenység a filozófus másnak szóló magyarázó tevékenységével azonos. Ha nem így lenne, az intuíció saját magunk intuíciója lenne, amelynek lehetőségét Bergson egyértelműen elutasította (BERGSON 2012: 27). E distinkció lélektani jelentőségét Merleau-Ponty is felismerte, amikor a tartamot az énnel azonosította azért, hogy megmagyarázza az idő térietlenítésének bergsoni gondolatából következő pszichológiai konklúziót. Eszerint a tér, amely az én testem és a többiek teste közti felosztást biztosítja, nem érvényes a tudat esetében. A tudatom és mások tudata közti határ nem olyan éles, mint a testek esetében, mert a tartam, az én létmódjaként oszthatatlan. Ezért Merleau-Ponty arra következtetett, hogy egy másik lényt csak egy másik tartam formájában tudom megragadni (MERLEAU-PONTY 2003: 9). A tér-idő fogalmának eliminálásával és a szubjektív idő fogalmának bevezetésével Bergson nem zárta ki azt, hogy az idő végtelen számú lehetséges tartamok közt zajlik. Másszóval: a tartamban állandó lehetőségteremtés van (BERGSON 2012: 17). Ennek megértéséhez nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy itt a lehetőség nem a valósággá válás feltétele. Bergson elutasította az ismeretelméleti spiritualizmust, amely szerint az anyagi létezést szellemi létezés előzi meg. Különösen problematikusnak tekintette ezt a művészet esetében, hiszen egy műalkotás abban a pillanatban valószínűleg létezik, mihelyt a művész eszébe ötlött.

„Abszurd felfogás ez egy műalkotás esetében, mert mihelyt a muzsikusként pontos és teljes fogalma van a szimfóniáról, amelyet szerezni fog, már kész is van a szimfóniája. Sem a művész gondolatában, sem, még kevésbé, semmilyen más, a miénkkel összevethető gondolkodásban, legyen az személynél, sőt legyen az egyszerűen virtuális, nem lakozott a szimfónia a lehetőség minőségében, mielőtt valóságos lett volna” (BERGSON 2012: 17).

Az ezzel kapcsolatos félreértéseket Bergson azzal magyarázta, hogy sokan nem tudnak megszabadulni a visszatekintő logika hatásától, amely egy dolog lehetőségét annak valóságához képest csakis a múltban tudja elképzelni. Ezt a logikát nem mellőzni kell, hanem épp ellenkezőleg, ki kell szélesíteni és rugalmassá kell tenni a teremtő fejlődés tartama számára (BERGSON 2012: 21). Merleau-Ponty ezt a problémát magyarázva a tartamot második valóságnak nevezte, ahol a pillanat megmarad, azaz a múlt-jelen-jövő linearitása nem érvényes (MERLEAU-PONTY 2003: 6). Az én

számára e linearitásnak nincs is jelentősége, mert a tartam folytonossága kizárja az előtt-után viszonyt az időfogalomból. „A dolgokban saját életünket olvassuk” (MERLEAU-PONTY 2003: 10). A látszat ellenére ez nem idealizmus, hanem inkább spiritualista realizmus, amely egy önmagára figyelő ént feltételez.

„[...] én soha nem vagyok tudatában annak, hogy [...] én alkotom meg a mozgást, amelyet megélek. Nekem úgy tűnik, hogy maga a mozgó valami az, ami elmozdul és végrehajtja az átmenetet az egyik pillanattól vagy az egyik helyzetből a másikba” (MERLEAU-PONTY 2012: 303).

Bergson nem ismerte el az idealizmus filozófiai hatékonyságát, mert az nem a valóság vizsgálatára törekszik, hanem megelégszik annak szemlélésével. Az intuíció ezzel szemben olyan megismerési lehetőséget nyújt, amely „azt mondja, hogy a valósággal együtt kell alkotva nőni ahelyett, hogy pusztán reája néznénk” (BERGSON 1930: XI). Mindezt a kettős szelekció lélektani érvével támasztotta alá. Eszerint a test szelekciós tevékenysége, amellyel kijelöli az anyagi határokat, az észlelést a ránk ható tárgyakra korlátozza. Az emlékezet képességével azonban az ember egy második szelekcióra is képes, amely nem igazodik a fizikai világhoz, hanem a fantázia segítségével „kiengedi” a szellemet a mindennapi élet mechanizmusából. A folyamatban Bergson lélektani evidenciának tekinti lelki működésünk alapelvét: a tudat a cselekvésre irányul (BERGSON 2011: 208). A filozófia célja, hogy visszahelyezzük magunkat oda, ahol a cselekvés benső természetéről elmélkedünk: a szabadság elméletébe (BERGSON 2011: 213). „Ha van szabad vagy legalább részben többé-kevésbé meghatározatlan cselekvés, akkor az azok számára adott, akik saját fejlődésük ívét is képesek rögzíteni [...]” (BERGSON 2011: 230) A szabadság az ember életintenzitásának és a cselekvés önállóságának mértéke. A mechanizmus és automatizmus merevségével szemben Bergson meghatározta az ismétелhetetlenség eszméjét: a teremtő fejlődés során minden pillanatban újat hozhatunk létre.

„Mikor lényünket akarásunkba s akarásunkat abba a belső lökésbe helyezzük vissza, melynek folytatása, megértjük, érezzük, hogy a valóság örökös növés, vég nélkül folyó teremtés. Akaratunk már megvalósítja ezt a csodát. Minden emberi mű, mely feltalálást foglal magában, minden szándékos tett, mely szabadságot tartalmaz, minden szervezeti mozgás, mely önkényességet nyilvánít, valami újat hoz a világba [...], ismeretes görbéknek miféle összerakása válna valaha is egyenértékűvé egy nagy művész ceruzavonásával?” (BERGSON 1930: 219)

A művész alkotótevékenységéhez hasonlóan élünk, amennyiben minden pillanatban spontán módon valami újat élünk meg, amely azután módosítja személyiségünket. Így „folytonosan teremtjük magunkat” (BERGSON 1930: 12). Merleau-Ponty a bergsoni filozófia legértékesebb részének tekintette az olyan, egymással könnyen szembeállítható fogalmak közti „csereviszonyt”, mint múlt és jelen, anyag és szellem, csend és beszéd, világ és én. Ugyanakkor nem tudta elfogadni azt a pozíciót, amely úgy zárja ki az ellentéteket, hogy egyrészt csak a fogalom pozitív bemutatását nyújtja, másrészt figyelmen kívül hagyja a dolgok közti hasonlóság (univerzálé-probléma) és az Istenhez való hasonlóság (teológia) közti különbséget.

Ismeretelméleti szempontból tekintve Bergson álláspontja óvatos, hiszen életfilozófiájának kifejtése során kerüli a reláció univerzálé-problémával kapcsolatos fogalmát, viszont nem alkalmazza az azonosság fogalmát sem. Ha fejlődésünk minden egyes pillanatában valami újat alkotunk, ismeretelméleti szempontból feleslegessé válik a hasonlóság relációja. Merleau-Ponty azonban pszichológiai szempontból kérte számon Bergsonon a *Teremtő fejlődés* lélektani üzenetét. Eszerint az élet magához a tudathoz hasonló, ám Merleau-Ponty úgy érvelt, hogy ha a tudat kozmológiai faktor, akkor félreismerhető, ha pedig a tudat azonos Istennel, milyen szerep jut az ének? A kritika elsősorban a kései Bergson misztikus élményhez kapcsolódó Istenfogalmán alapul, és maga Merleau-Ponty is bevallotta, hogy „csak e második Bergson” ismerte, aki visszavonult, erkölcsi műveket írt, és akit a katolikus egyház elfogadott. E kései filozófiában az Istenben koncentráldik minden, ami teremtő, és az ember a misztikus tapasztalatban közvetlen viszonyban áll ezzel az Istennel (MERLEAU-PONTY 2003: 145). Jelen tanulmányban nem részletezem az erkölcs és vallás misztikus megismerési lehetőségeit, de minden Bergson-elemzésnek figyelembe kell vennie Bergson teremtésfogalmának erkölcsi karakterét. A teremtés elsősorban önmagunk teremtése, és Bergson egész fogalomrendszeréből következik, hogy a teremtés folyamatának való ellenállás életellenes. A valóság fogalmának meghatározása során Bergson pszichológiai nézőpontból — James pragmatizmusának magyarázata során — megállapítja, hogy az emberi szellem mindig a dolgok anyagi és erkölcsi felosztásából indul ki.

„Beszélünk a „világról” vagy a „kozmoszról”; s ezek a szavak, eredetük szerint, valami egyszerűt, de legalábbis jól összetett jelölnek. „Univerzum”-ot mondunk, és a szó a dolgok egy lehetséges egyesítésének gondolatát idézi fel. Lehetünk spiritualisták, materialisták, panteisták, mint ahogyan lehetünk közömbösek a filozófia iránt, és elégedettek a józan ésszel: mindig egy vagy több egyszerű alapelvet képzelünk, amelyek magyaráznák az anyagi és erkölcsi dolgok összességét. Ez azért van így, mert értelmünk szenvedélyesen szereti az egyszerűséget” (BERGSON 2012: 169).

Merleau-Ponty ezt az álláspontot misztikusnak tekintette és úgy látta, hogy „Bergson filozófiája az univerzálélist az észlelés rejtélyére alapozza” (MERLEAU-PONTY 2003: 142). Mindemellert saját maga korrigálta az ént hiányoló kritikai megjegyzéseit, amikor elismerte, hogy a bergsoni ér-

telemben vett genezis saját magunk története, egy olyan történet, amelyet mi mondunk el saját magunknak, és amelyet ő természetes mítosznak nevezett. Sőt, továbbment és egyenesen azt állította, hogy a bergsoni terminológia szerint a dolgokban saját életünket olvassuk (MERLEAU-PONTY 2003: 10), és az intuíció valójában nem más, mint „olvasás”: az értelemnek a fogalomalkotás előtti, stíluson keresztül való megragadása (MERLEAU-PONTY 2003: 12). Hasonlóság és azonosság problémája helyett az egybeesés fogalmát hangsúlyozta, és Bergson filozófiáját is ezzel magyarázta: a filozófia az önlét elvével biztosítja az énen túli tapasztalat lehetőségét, hogy az elmélet ne oldódjon fel egy szélsőséges szubjektívizmusban, ezzel ugyanakkor nem oldja meg a saját magam teremtésének gondolatából adódó abszolútum problémáját.

„Az idő tehát én vagyok: én vagyok az a tartam, melyet megragadok, a bennem levő tartam az, mely megragadja önmagát. Ezzel rögtön az abszolútumnál vagyunk. Különös abszolút tudás ez, hiszen nem ismerjük minden emlékünket, még csak jelenünk teljes kiterjedését sem, önmagammal való kontaktusom pedig „részleges egybeesés”; ezt a kifejezést Bergson gyakran használta, és tulajdonképpen ez alkotja a problémát. Az én azért abszolút, mert a kontaktus részleges; azért ismerem úgy az ént, mint senki más, mert benne vagyok saját tartamomban; azért rendelkezem tapasztalattal, melyet sem pontosabban, sem közelebből nem lehet felfogni, mert a saját tartamom túllép rajtam. Az abszolút tudás nem felülről való letekintés, hanem inherencia” (MERLEAU-PONTY 2003: 140).

Merleau-Ponty látta annak lélektani jelentőségét, hogy az intuíciós filozófia megértéséhez mindenekelőtt idő és tartam azonosságát kell megérteni.

„Az intuíció, amelyről beszélünk, mindenekelőtt tehát a belső tartamra irányul. Egymásra következők ragad meg, ami nem egymás mellé helyezés, belülről való növekedést, a múlt megszakítatlan meghosszabbítását egy jelenbe, mely hatalmába keríti a jövőt [...] Az intuíció tehát azt jelenti először, hogy tudat, de közvetlen tudat, látás, mely alig különbözik a látott tárgytól, ismeret, mely érintkezés, sőt egybeesés” (BERGSON 2012: 26).

Ha én vagyok az idő, nincs, ami pillanatokká szakaszolja a tapasztalást, amely így a maga közvetlenségében jelenhet meg számomra a művészetben és az életben egyaránt. Ha én vagyok az idő, a bergsoni filozófiát nem értelmezem, hanem művelem.

IRODALOM:

- BERGSON, Henri 2012. *A gondolkodás és a mozgó*. L'Harmattan Kiadó–Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszék, Budapest
- BERGSON, Henri 1913. *A nevetés, Tanulmány a komikum jelentéséről és négy lélektani értekezés*. Révai Kiadás, Budapest
- BERGSON, Henri 2011. *Anyag és emlékezet* 4. fejezet. Ford. MARSÓ Paula. In: *Spatium 12., Tér, fenomén, mű*. Szerk. BACSO Béla. Kijárat Kiadó, Budapest
- BERGSON, Henri 1923. *Idő és szabadság – Tanulmány eszméletünk közvetlen adatairól*. Franklin-Társulat, Budapest
- BERGSON, Henri 1928. *Matière et memoire. Essai sur la relation du corps à l'esprit*. Alcan, Paris, http://www.ac-grenoble.fr/PhiloSophie/old2/file/bergson_matiere_et_memoire.pdf
- BERGSON, Henri 1930. *Teremtő fejlődés*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest
- MERLEAU-PONTY, Maurice 2012. *Az észlelés fenomenológiája*, L'Harmattan Kiadó, Budapest
- MERLEAU-PONTY, Maurice 1976. *Phenomenologie de la perception*. Gallimard, Paris
- MERLEAU-PONTY, Maurice 2003. *A filozófia dicsérete és más esszék*. Európa Kiadó, Budapest
- PLÉH Csaba 2010. *A lélektan története*. Osiris Kiadó, Budapest
- SCHARFSTEIN, Ben-Ami 1955. Bergson and Merleau-Ponty: A Preliminary Comparison. In: *The Journal of Philosophy*, Vol. 52, No. 14. 380–386.

- 1 A címmel a következő gondolatra utalok (saját fordítás): „Am valójában hol van a választóvonal a tömegesen észlelt hangok zűrzavara és a tisztaság között, amelyet a hallott emlékképek ehhez hozzászoknak; ezen emlékképek szétszakitottsága és az eredeti gondolat folytonossága között, amelyet szétválasztanak és különálló szavakba tömnek?” Eredeti: „Et, de fait, où est la ligne de démarcation entre la confusion des sons perçus en masse et la clarté que les images auditives remémorées y ajoutent, entre la discontinuité de ces images remémorées elles-mêmes et la continuité de l'idée originelle qu'elles dissocient et réfractent en mots distincts?” (BERGSON 1928: 148)
- 2 Nem ismertetem Merleau-Ponty fenomenológiai munkásságát, sem azt a test-fogalmat, amelynek segítségével a tudat és világ viszonyát vizsgálta, és amely erős Bergson-hatást mutat. A következőkben Merleau-Ponty azon kritikai megjegyzéseit és észrevételeit használom, amelyek Bergson test-lélek dualizmussal szembeni kritikájához és az intuíciós filozófiájából következő énfogalomhoz, valamint ennek művészetelméleti konklúzióihoz kapcsolódnak.
- 3 A tudat tényként kezelése a természettudományoktól és szellemtudományoktól különböző valóságfogalmat feltételez. Ilyen valóságfogalommal dolgozik Bergson is, és ez az alapja a természettudományos módszert illető kritikájának, valamint a tér-idő fizikai fogalmának a filozófiából való eliminálására tett kísérletének is.

Cinizmus és humanizmus: Diogenész máig tartó relevanciája

„Amikor valaki megkérdezte tőle, nem szégyelli-e száműzetését, azt felelte neki,
„Dehogy, te szerencsétlen, hiszen éppen ezen keresztül válhattam filozófussá.”
S egy másik alkalommal, amikor valaki arra emlékeztette, hogy Szinópé polgárai száműzetésre
ítélték, azt mondta, „En pedig otthonmaradásra őket.””
Diogenész Laertiosz, „Diogenész”¹

Amióta csak az eszemet tudom, érdekelt az „univerzalizmus” témája. Ír-amerikai családban nőtem fel Buffalo nyugati felén, New York államban. Kissé kilógtunk a sorból, mivel a közvetlen környékünkön élő családok többsége lengyel vagy olasz háttérrel bírt. Előfordultak ugyan határozott kulturális összejövetelek, de közel sem olyan durvák, mint amik a szüleim fiatalkorában történtek – akkor még lényegében tilos volt a különböző etnikai csoportok egymással való érintkezése.

Ezeket a bevándorlókat és bevándorlók leszármazottjait egyedül az egyesítette, hogy mindannyian a Római Katolikus Egyházhöz tartoztak. Jól emlékszem arra a mély közösségiség-érzésre, amit minden vasárnap megtapasztalhattam a misén, miközben azon merengtem, hogy a hívek, nemcsak Buffalóban, de szó szerint az egész világon *ugyanazt* a misét ünneplik. Etnikumunkra, nyelvünkre vagy egyéb sajátos tulajdonságainkra tekintet nélkül mindannyian egy közös hit által egyesített család tagjai voltunk. Ez az érzés az ír író, Brendan Behan *Borstal Boy* (1959) című könyvének olvasása közben tudatosult bennem. A könyvben saját tapasztalatait írja le Behan, akit tizenhat évesen, az Ír Köztársasági Hadsereg (IRA) tagjaként, terrorista cselekményekért zártak egy angol börtönbe. Magányos volt és rémült, de vigaszt nyújtott számára a Római Katolikus hitben való osztozás:

„Nem akartam semmilyen imakönyvet a szentmiséhez. Hiszen az az egész világon ugyanúgy zajlott, az egyik végétől a másikig . . . Soha nem adtam fel a hitemet (miért is adtam volna?) és most boldog voltam, hogy még a régi viktoriánus kegyetlenség ezen jól felmosott, ámde mégis büzőlő angol lepratelepén is volt hitem, amire támaszkodhattam. Minden vasár- és ünnepnapon együtt lehettem katolikusok százmillióival a szentáldozáson, hogy imádjam őseink Istenét és imádkozzak Miasszonyunkhoz, aki a gaelek boldogsága, az emberiség vígasztalója, Istennek és embernek anyja, költők és művészek, Dante, Villon és Eoghan Ruadh O’Sullivan büszkesége, a világnak egy olyan részén, ami melegebb és vidámabb ennél a tizenkilencedik századi angol vécénél, Firenzében, Franciaországban, Kerry-ben, ahol számóca nő és fukszia izzik a poros sövényeken a nyári este lágy fényében” (BEHAN 1959: 53–54).

Mint Behan, én is tisztában voltam azzal, hogy a „katolikus” „univerzális”-t jelent, és boldoggá tett egy oly sok embert egyesítő szervezethez való tartozás. Azonban továbbra is gyötört, hogy nem ugyanúgy imádkozik *minden* keresztény, mint én, és reménykedtem Jézus követőinek kiegyezésében. Kedvenc himnuszom a „*They’ll Know We Are Christians By Our Love*” volt, különösen az a versszak, mely így szól: „Egyek vagyunk a Lélekben / Egyek vagyunk az Úrban / S mind azért könyörgünk / Hogy egyek legyünk újra.”² Csak mikor főiskolára mentem, ébredtem tudatára igazán annak, hogy mennyi *más* vallási hagyomány létezik a kereszténységen kívül. Ekkor kezdtem úgy érezni, hogy legyenek is bármilyen színezetűek is a szervezett vallások, túlságosan is megosztók, túl megszállottan védelmezik olyan dogmákat, amik végső soron pusztá spekulációkon vagy önkényes kinyilatkoztatásokon alapulnak. Még mindig hajtva a gondolattól, hogy mi az, ami egyesíthetné az embereket, ahelyett, hogy szétválasztaná őket, egyszer csak azon kaptam magam, hogy erősen foglalkoztatni kezdett az ókori sztoikusok jelmondata, amit egy bevezető filozófiakurzuson hallottam: „a hit megoszt, az ész egyesít”. Ez a racionális életmód iránti érdeklődés vezetett el a humanista mozgalomhoz. Itt tényleg rátaláltam egy olyan csoportra, akik a *valódi* univerzalizmus ügyét támogatták, törődtek az emberi lények alapvető szükségleteivel, és egy jobb élet iránti vággyal itt a földön.

Bár még most is „humanistának” tartom magam, nem tartott sokáig meglátnom e nézőpont paradoxitását. Univerzálisnak tűnik ugyan, amennyiben felülemelkedik az emberek közötti dogmatikus különbségeken, a humanizmus maga mégis kissebségi álláspont, lévén különleges érdeklődésűek egy kis csoportja számára vonzó csupán. Nagyon is egyedi közelítés ez az élethez. 1988-ban világosan be is bizonyosodott ez, amikor segítettem megszervezni a Világ Humanistáinak Kongresszusát a New York állambeli Buffalóban. Az összejövetel majdnem 800, magát humanistának tartó résztvevőt vonzott a világ minden tájáról, amit én jelentős mennyiségnek gondoltam mindaddig, amíg meg nem tudtam, hogy az ugyanekkor a városban tartózkodó evangélista, Billy Graham, átlagosan 100.000-nél is több résztvevőt csábít minden este az evangelizációs kampányára („Crusade”). És Graham kampányától eltérően a Humanista Kongresszus egy homogén összejövetel volt, túlnyomórészt jómódú, fehér férfiak összejövele. Nem igazán tűnt olyannak, mint ami a valóságos világot jeleníti meg.

Valószínűtlen, hogy az emberi faj valaha is egyesülni fog egyetlen zászló alatt. Az emberi együttműködés álma azonban nem újkeletű álom, és nem is halt még ki teljesen. A filozófus, Martha Nussbaum

Timothy J. Madigan

professzor, a St. John Fisher College (Rochester, New York) Filozófia tanszékének vezetője, a főiskola UNESCO Filozófia napi ünnepségének egyik szervezője az elmúlt tizenhét évben.

kutatta az egyesülésnek eme vágyát és azt, ahogyan a sztoikusok kikiáltották az észet együttműködés kulcsának. A *The Therapy of Desire* (1994) című könyvében hosszasan tárgyalja a sztoikusok, epikureusok és szkeptikusok jelentőségét. Minthogy az én kedvenc ókori filozófusaim a cinikusok, sajnálatos konstatáltam, hogy őket szinte meg sem említi. A bevezetésben mindössze ennyit ír róluk:

„Egy másik kihagyás problémásabb, ti. a cinikusoké, akik egy olyan kvázi-filozofikus életforma gyakorlói voltak, amely egyaránt kétségbe vonta a tulajdon nyilvános konvencióit és a megfelelő érvek intellektuális konvencióit is. A cinikusok minden bizonnyal fontos szerepet játszanak valamilyen módon a filozófiai terápia eszmetörténetében és aki elolvassa Diogenész Laertiosznak a cinikus Diogenész életéről írt munkáját elbűvölő figuráknak fogja találni őket. Másrészt azonban, úgy vélem, túl keveset tudunk róluk és a hatásukról, vagy akár arról, hogy voltak-e egyáltalán érveik, hogyesem rájuk fókuszálva bármi mást is elérhetnénk egy ilyen könyvben, mint a tudományos ingoványba való belevezést. Némiképp sajnálva tehát, de a periférián hagytam őket” (NUSSBAUM 1994b: 8).

Örömmel jelenthetem, hogy Nussbaum azóta teljes figyelmét e mozgalom és a mai kérdéseket illető relevanciája felé fordította. Például ezt a fülszöveget írta az 1996-os *The Cynics: The Cynic Movement in Antiquity and Its Legacy* című könyvhöz: „A szégyentelenség és tisztesség, a botrányos viselkedés és kozmopolita humanizmus e cinikusokban meglévő furcsa kombinációja örökösén rabul ejti a nyugati tradíció filozófusait és politikusait” (BRANHAM and GOULET-CAZE 1996).

Nussbaum maga is a cinikusok kozmopolitanizmusának hatása alá került. 1994 végén írt egy cikket a *The Boston Review*-ba „Patriotism and Cosmopolitanism” [*Hazafiság és kozmopolitanizmus*] címmel, amely széles körű vitát indított el az oktatási reform szükségességéről. Harmincnál is több vezető értelmiségi (többek között Hilary Putnam, Benjamin R. Barber, Amy Guttmann, Arthur Schlesinger, Jr. Charles Taylor és Michael Walzer) válaszolt indítványára, mely jelentősebb szerepet követelt a kortárs oktatási rendszerekben a nemzetköziségnek.

Nussbaum egy Diogenész Lartiosztól, „A színopéi Diogenész életé”-ből vett idézettel indítja tanulmányát: „Amikor valaki azt kérdezte tőle, honnan származik, azt mondta „A kozmosz polgára vagyok.”” Egy ilyen mottó, mondja Nussbaum, manapság még helyénvalóbb, és bárki tanulhatna ezeknek az ókori csavargóknak a cselekedeteiből, akik állandóan tudatában voltak az emberiség közös kínlódásainak. Mindezt a cinikus Diogenész hatására vezeti vissza, akinek világpolgárságról szóló kijelentései annak tipikus visszautasításai, hogy pusztán a származása alapján határozza meg magát. Azt írja Nussbaum: „[...] ragaszkodott hozzá, hogy univerzálisabb célkitűzések és megfontolások alapján határozza meg magát. A sztoikusok az ő nyomdokait követve dolgozták ki egy teljesebb képét a *kosmou polites*nek vagy világpolgárnak, amellel érvelve, hogy lényegében mindannyian két közösségben élünk benne – a születésünk lokális közösségében, illetve az emberi értelem és emberi célok közösségében [...] legalapvetőbben pedig ez a közösség morális kötelezettségeink forrása” (NUSSBAUM 1994a: 4).

A sztoikusok eme nézetüket fejezték ki azzal, hogy az embereket koncentrikus körök sorozatából állóknak tekintették: én, közvetlen család, kiterjedt család, szomszédok és helyi csoportok, városiak, honfitársak, az emberiség egésze. Identitásunkat úgy kell kiterjesztenünk, hogy felöllelje az egészet. Ez az egyetemesség. A feladat az, hogy „a kört közelebb húzzuk a középponthoz”, úgy véve minden emberi lényt, mint a városunk lakóit. Így folytatja Nussbaum:

„Nem kell lemondanunk sajátos érzéseinkről és identitásunkról, legyen az akár etnikai, akár nemi vagy vallási. Nem kell felszínesnek vennünk őket, és gondolhatjuk úgy, hogy identitásunkat részben ezek alkotják. Különleges figyelmet fordíthatunk, és kell is fordítanunk rájuk az oktatásban. Azon kell dolgoznunk, hogy minden emberi lényt a párbeszéd- és érdekközösségünk részévé tegyünk, hogy politikai megfontolásainkat erre az összefonódó közösségre alapozzuk, és hogy különös figyelmet és gondoskodást szenteljünk annak a körnek, ami meghatározza emberségünket” (NUSSBAUM 1994a: 4).

A sztoikusok három érvet hoztak fel a kozmopolitizmus védelmére. Az első egy egoista érv: az emberiség tanulmányozása az önismeret szempontjából értékes. Jobban megérthetjük saját magunkat mások vizsgálatán keresztül. Saját magunk ismerete annak ismerete, miben hasonlítunk másokhoz és miben különbözünk tőlük. A második érv gyakorlati: hatékonyabban tudjuk megoldani a problémáinkat, ha túl tudunk lépni a klikkek és helyi kötöttségek rendszerein. A harmadik pedig egy intrinzikus érv: a kozmopolitanizmus önmagában és önmagaért értékes. Elismeri minden emberi lény közös célkitűzéseit és alapvető függőségi viszonyait.

Egy ilyen egyetemes álláspont megkísérli felülírni a helyi irányelvek és gyakorlatok iránti szennvedélyes elköteleződésüket. Nussbaum elfogadja, hogy sok ember számára ez a kozmopolita nézet kevésbé gazdag és lelkesítő, mint a helyi identifikációhoz való ragaszkodás. Nehezebb feloldódunk a tömegben vagy egy tömegmozgalomban.

„Világpolgárrá válni gyakran magányos vállalkozás. Ahogy Diogenész is mondta, lényegében egyfajta száműzetés – a helyi igazságok kényelméből, a hazafiság fészekmeleg érzéséből, a saját magunk és a magunk büszkeségének magával ragadó drámájából. Ha olyan gyerekként indulunk az életnek, aki szereti és bízik a szüleiében, akkor csábító hasonlóképpen elképzelni az állampolgárságot is, és a nemzet egy idealizált képében meglelni azokat a helyettes szülőket, akik gondolkodni fognak helyettünk. A kozmopolitanizmus nem nyújt ilyesfajta menedéket; csak az ész és az

emberiség szeretetét, mely időnként kevésbé tűnik olyan színpompásnak, mint a hovatarozás más fajtái” (NUSSBAUM 1994a: 6).

De a kozmopolitanizmusnak is megvannak a maga ideáljai: egy olyan emberiség képe, ami együtt küzd, félretéve a metafizikai nézetkülönbségeket, az észet használva fel a problémák megoldásához, hogy elérkezzen egy közös viselkedési kódexhez. Ez azonban mégiscsak egy nagyon partikularista nézet. Ráadásul nem olyan, ami tömegeket motiválna.

A nézetben rejlő legfőbb probléma – és e problémára Nussbaum legfőbb kritikusa is rámutatott –, hogy elég súlytalan és demotiváló tud lenni. De akkor mégis ki számára vonzó egy ilyen vízió? 1991-es *Strangers to Ourselves* című könyvében Julia Kristeva ezt írja:

„[...] egy ilyen kozmopolita univerzalizmus továbbra is utópia marad, még akkor is, amikor a sztoicizmussal párhuzamosan, a korábbi városállamok helyét nagy hellenista monarchiák veszik át. Az egyik ok, amiért lehetetlennek bizonyult a sztoikus tanok gyakorlatba való átültetése, az volt, hogy az egalitárius álca mögül folyton előtűremkedett a gondolkodó bölcs elitizmusa; hogy a bölcs elkülönült az emberiség többi részétől, amely minden didaktikus erőfeszítés ellenére képtelen volt az erényhez férni. A bölcs sztoikus büszkesége a mindenki által látszólag elismert ész álcája alatt valójában az idegenek egy új osztályát teremtette meg: azokat, akik nem érik el az erényt, nem élnek a törvények szerint, vagy képtelenségeket beszélnek” (KRISTEVA 1991:58).

Az univerzalizmust nemcsak azért kritizálták, mert túl homályos, túl megalapozatlan és a legkevésbé sem lelkesítő, de az elitizmusáért és a célkitűzéseiért is: azokat, akiket nem az ész vezérel, másodosztályú állampolgárokká süllyeszti.

Valóban ennyire nem lelkesítő a kozmopolita vágy? Annyi minden esetre bizonyos, hogy tehetséges művészek (mint például Rabindranath Tagore, a Nobel-díjas, akit cikkében Nussbaum folyton emleget) kezei között az emberiség e közösségiségének kiemelése igencsak motiváló tud lenni. A „koncentrikus körök” sztoikus elgondolása eszembe juttat egy passzust abból a könyvből, amely minden másnál jobban űzött a katolicizmustól egy emberközpontúbb életfelfogás felé: James Joyce életrajzi könyvéről van szó, az *Ifjúkori önarkképről*. Az ifjú Stephen Dedalus, Joyce alteregója a következőt írja a földrajzkönyvének első oldalára:

*Stephen Dedalus
Alapismereti osztály
Clongowes Wood Kollégium
Sallins
Kildare-megye
Írország
Európa
A világ
A mindenség*

E passzus előrevetíti Stephen későbbi szakítását a saját családjával, az országgal, a katolikus egyházzal, és azon döntését is, hogy művész lesz, életét a művészetnek szenteli, nem pedig a vallásos áhítatnak. Stephen a következő híres szavakkal írja e döntését a könyv vége felé:

„–Idefigyelj, Cranly – mondta. – Azt kérdezted tőlem, mit lennék hajlandó megtenni és mit nem. Most megmondom neked, hogy mit vagyok hajlandó megtenni és mit nem. Nem vagyok hajlandó tovább szolgálni azt, amiben már nem hiszek, nevezik azt akár az otthonomnak, a hazámnak vagy az egyházamnak, de hajlandó vagyok megkísérelni, hogyan tudnám az életnek vagy a művészetnek valamely útján-módján a lehető leghatározottabban és a legteljesebben kifejezni magamat, a védelmemre pedig nem használnék más fegyvert, mint az egyedülieket, amelyeknek használatát önmagamnak engedélyezem: a csendet, a száműzetés magányát és az agyafűrt értelmet.”³

Stephen Dedalus történetében a tántoríthatatlan önművelést láthatjuk, amely tovább fokozódik Joyce következő könyvében az *Ulysses*-ben, Stephennek a zsidó Leopold Bloomhoz, egy olyan közösség tagjához fűződő kapcsolatában, amely közösséggel Stephen családjá és barátai mindenféle kapcsolatot elutasítanak.

A címikus mozgalom döntő fontosságú összetevője a folytonos tanulás, amely magában foglalja a számunkra idegen hagyományok és emberek felé való nyitottságot. A színopéi Diogenész két másik mondása ékesszólóan illusztrálja ezt: „Szerinte a műveltség az ifjaknak fegyvelmező erő, az öregeknek vigasz, a szegényeknek gazdagság, a gazdagoknak ékesség [...]. Amikor megkérdezték tőle, mi a leggyönyörűbb dolog a világon, ő azt felelte, 'a szólásszabadság'” (DIOGENES LAERTIUS 1970: 71).

Fontos rámutatnunk, hogy Nussbaum egy ma is folyó vita kiindulópontjának szánta cikkét. Kritikusainak adott válaszában azt írja: „Mikor világpolgárként, de egyben egy nemzet polgárként is gondolkodunk, akkor vajon hogyan fogunk dönteni a kötelességeinkről? [...] Egy olyan polgár kialakulását állítottam munkám középpontjába, aki értelmes résztvevője tud lenni az ezen kérdésekről folytatott vitáknak; nem akartam előre eldönteni a vita kimenetelét, még ha vannak is ezt illető elképzeléseim. Kezdjük hát a vitát!” (NUSSBAUM 1994c: 34)

Kristeva pesszimista az univerzalizmus politikai mozgósítóerőként való hatékonyságát illetően. Ahogy írja:

„A mai körülmények között, mikor az idegenek soha nem látott keveredése zajlik a földön, csak két szélsőséges megoldás körvonalazódik. Vagy az összes korábbi nemzetállamból létrejövő

Pete Krisztián

(1975, Siófok):

 filozófus, a PTE oktatója.
Kutatási területei: analitikus filozófia (nyelv- és elmefilozófia), brit empirizmus (Berkeley).

globális egyesült államok felé tartunk: hosszú távon mindenképp számításba vehető folyamat, és a gazdasági, tudományos és média-alapú fejlődés feljogosít minket erre a feltevésre. Vagy pedig a humanista kozmopolitizmus utópiának bizonyul, és a partikularista célkitűzések rákényszerítenek minket, hogy azt higgyük, a kis politikai játszmák jelentik az optimális struktúrákat az emberiség túlélésének biztosításához” (KRISTEVA 1991: 98).

De miért kell ennek vagy-vagy választásnak lennie? Azok számára, akiket lelkesít a kölcsönös segítséggel és tisztelettel együttműködő emberi lények víziója, teljesen észszerű választás az univerzalizmus partikularizmusának bátorítása – felismerve annak valószínűtlenségét, hogy végigsöpörve a világon mindenkit meggyőz, mégis annak látva, ami: egy erős és régi pozíciónak, amely újra és újra túllép azokon az etnikai, vallási és egyéb különbségek jelentette határokon, amik megakadályozzák az emberek együttműködését.

De ennél is fontosabb, hogy a cinizmus büszkén hirdette magáról: nemcsak tudományos vállalkozás, hanem életforma is (sőt a cinikus mozgalom kifejezetten Platón Akadémiájának, egy olyan elitista szervezetnek az ellenpontjaként jött létre, mely kimondottan a mások feletti uralkodásra képezte „a legjobbakat és legokosabbakat”). A cinikusok alapvető üzenete az volt, hogy a természetnek megfelelően kell élni. A civilizáció mesterséges, és minél inkább a karmai közé kerít minket, annál kevésbé leszünk hűek saját magunkhoz. Úgy tartották, az állatok példáját kell követnünk, amelyek esznek, ha éhesek, alszanak, ha fáradtak, nem pedig menetredek és illemszabályok szerint élik az életüket. Ellenfeleik épp emiatt kezdték „kutyáknak” (künikosz) hívni őket, innen származik a „cinikus” kifejezés is. E „kutyafilozófusok” szándékosan provokatív és földhözragadt életmódot folytattak. A legenda szerint Diogenészt egyszer azon kapták, hogy maszturbált a piacon. Amikor valaki tiltakozott emiatt, ő jókedvűen válaszolt: „Nem lenne nagyszerű dolog, ha az éhséget is csillapíthatnánk a hasunk dörzsölésével?”

A cinikusok úgy érezték, a boldogság még az ember életében elérhető. Az olyan idealisták, mint Platón, lenézték ezt az elképzelést, és az igaz boldogságot a következő világban keresték. A cinikusok meg voltak győződve arról is, hogy az embereknek kényelemben kellene érezniük magukat a saját testükben, és nem szabadna szégyenkezniük állati természetük miatt. Friedrich Nietzsche szavaival: „Mert az állat, mint a tökéletes cinikus, boldog; ez az eleven bizonyossága a cinizmus igazságának” (NIETZSCHE 1989: 30). A testi működések természeteseek, ezért nem szabadna tabunak lenniük. A kortárs filozófus Peter Sloterdijk egészen odáig megy *The Critique of Cynical Reason* című könyvében, hogy a cinikusokat a modern ökológiai mozgalom előfutárainak nevezi. Természetközeli életükkel, a fogyasztói társadalom kelepccéinek megvető elutasításával a cinikusok minden tőlük telhetőt megtettek az ökológiai egyensúly fenntartásáért. „A cinikus filozófusok – mondja Sloterdijk – nem undorodnak semmitől” (SLOTERDIJK 1987: 151).

A kortárs humanizmus jól tenné, ha megismerkedne a cinikusokkal. A mai világot még mindig a platóni idealizmus tartja a markában. Egy egészséges adag régimódi cinizmus biztosan nem ártana. Akik pedig érdekesnek találják ezt az életet, és leginkább addig halogatnának minden lehetséges látogatást a túlvilágra, ameddig csak megtehetik, azok emlékezzenek rá, hogy Diogenész, minden pimaszsága ellenére, a beszámolóik szerint egészen magas kort, kilencven évet élt meg. Úgy tűnik, a cinizmus jót tesz az egészségnek.

Fordította Pete Krisztián

IRODALOM

- BEHAN, Brendan 1959. *Borstal Boy*. Alfred A. Knopf, New York
- BRANHAM, R. Bracht and GOULET-CAZE, Marie-Odile (ed) 1996. *The Cynics: The Cynic Movement in Antiquity and Its Legacy*. University of California Press, Berkeley
- KRISTEVA, Julia 1991. *Strangers to Ourselves*, translated by ROUDIEZ, Leon S. Columbia University Press, New York
- DIOGENES LAERTIUS 1970. *Lives of Eminent Philosophers, Vol. II*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts
- NIETZSCHE, Friedrich 1989. *A történelem hasznáról és káráról*, fordította TATÁR György. Akadémiai Kiadó, Budapest
- NUSSBAUM, Martha C. 1994a. „Patriotism and Cosmopolitanism” In: *The Boston Review*, Volume XIX, Number 5, October/November 1994
- NUSSBAUM, Martha C. 1994b. *The Therapy of Desire: Theory and Practice in Hellenistic Ethics*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey
- NUSSBAUM, Martha C. 1994c. „Asking the Right Questions: Martha Nussbaum Responds” In: *The Boston Review*, Volume XIX, Number 5, October/November 1994
- SLOTERDIJK, Peter 1987. *The Critique of Cynical Reason*, translated by ELDRED, Michael E. University of Minnesota Press, Minneapolis

- 1 DIOGENES LAERTIUS, *Lives of Eminent Philosophers, Vol. II*, 1970. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 51.
- 2 Az eredeti szöveg így szól: „We are one in the spirit/We are one in the Lord/And we pray that our unity/May one day be restored.” – A ford.
- 3 JOYCE, James 1975. *A Portrait of the Artist as a Young Man, in The Portable James Joyce*. The Viking Press, New York, 519. – A fordítás Szobotka Tibor munkája és a következő kiadásból származik: JOYCE, James 1982. *Ifjúkori önarckép*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 321.

A belső szabadság ereje: kitenni a pontot.

Andrej Bitov egy Puskin-esszéje elé

Az alábbiakban az olvasó Andrej Bitov: *A szándék: élni. 1836 (Emlékezés Puskinra)* című, 1980 és 1984 között írt, hét fejezetből álló művének *Az élet mint szöveg (pont)* zárófejezetét ismerheti meg.

A 2018-ban elhunyt, kortárs orosz író, Andrej Bitovot évtizedeken át foglalkoztatta a puskin-i életmű utolsó éve és annak számtalan, máig megoldatlan kérdése. A Puskin-filológia és -textológia természetesen gazdagon kínál tudományos magyarázatokat a „kései” szövegtörzshöz, illetve a korábbiól eltérő – poétikájának értelmezéséhez, ugyanakkor fontos támpontokkal is szolgál az 1836-os év biográfiai eseményeinek értékeléséhez. A rendelkezésünkre álló kéziratok, visszaemlékezések, levelek alapján azonban – ebben a szakma egyetért – nem lehet bizonyosat állítani sem az utolsó, 1836 nyarán írott, lírai ciklus korpuszáról, sem általában véve az utolsó év kéziratának sorrendjéről – a költő ekkor már egy ideje nem publikál –, ahogy arról sem, mi volt az a szépirodalmi mű, amelyen Puskin utójára dolgozott. Nem lehet tudni, a költő miért írt 1837 januárjában – hetekkel a számára végzetes párbaja előtt – a folyóiratába egy látszólag ártalmatlan cikket Voltaire és egy angol újságíró pengeváltásáról, amely tudósításról az utókor később kiderítette, hogy az teljes egészében misztifikáció, fikció, nem lehet tudni azt sem, hogy *A kapitány lánya* című regényén még vajon mennyit dolgozott 1836. október 19-én, a Puskin számára a líceumi évfordulók okán szimbolikus jelentőséggel bíró napon. Számos elképzelés létezik továbbá az *Emlékművem* című versnek – az utolsó, befejezett, lírai szövegnek – az életműben betöltött szerepéről, esztétikai és poétikai különállásáról, ha tetszik, magányosságáról, és hasonlóan kitüntetett helye van a szakirodalomban a híres, Pjotr Csaadajevhez intézett – szintén 1836. október 19-én – írt polemikus levélnek is, amely a költő történelemszemléletének egyfajta összegzése. Jól és kevésbé alaposan argumentált tudományos hipotézisek között válogathatunk tehát.

A fentiekhez társul Puskin egzisztenciális drámája, amely az utókort, nem annyira a textológusokat és a filológusokat, mint talán inkább a kultúrakutatókat, az irodalomszociológusokat és a szélesebb közönséget foglalkoztatja. Az utolsó puskin-i évet beárnyékoló, a halálos párbajhoz elvezető, szövevényes és drámai történet számtalan nyitott kérdést hagyott hátra. A költő ekkor már évek óta a hitelezőivel bajlódik, a frissen alapított folyóiratához és az egyre népesebb családjához kapcsolódó ügyeket intézi, pengeváltásokat folytat az őt sokszorosan megalázó cenzúrával, és gúzsba kötik a cári udvar előírásai, a társasági élet szabályai. Miért és hogyan jutott el mindezek után az utolsó év – a kortársak szemében már leírt – Puskinja („hisz kiírta magát”, állítják róla) az első, majd a második párbajkihíváshoz?

Bitov meggyőződése, hogy az utolsó év Puskinja számára – aki lényegében nem rendelkezett már semmilyen mozgástérrel, azaz a külső szabadságától teljesen meg volt fosztva – az írás, az alkotás jelenthette volna, miként korábban is, az egyetlen, valódi cselekvési, védekezési lehetőséget. (Ötletekben az utolsó három évben sem volt hiány, sőt, műtöredékeinek, terveinek, vázlatainak fennmaradt sokasága mutatja lázas alkotói működését.¹) Írni és így a belső szabadságot megélni viszont nem hagyták. Puskin a körülmények újra meg újra megakadályozták, hogy eljusson valamelyik vidéki birtokára, ahol háborítatlanul tudna dolgozni. 1836-ban a költő ugyan mindent úgy rendez, hogy a nyár végén, koraósszel végre megszabaduljon a fővárostól, és elutazhasson, a reménye azonban ismét szertefoszlik.

1836 második felétől Georges d’Anthès francia gárdatiszt Natalja Nyikolajevna Puskinának, a költő feleségének udvarol. Társasági körökben – értsd: a cári család, illetve az udvarba bejárással rendelkező, magas arisztokrata származású családok körében – számos pletyka kering a kapcsolatukról. 1836. november 4-én Puskin névtelen levelet kap, amelyben a *Felszarvazottak Diplomája* nevű iratban úgy köszöntik őt, mint a társaság új tagját. Puskin Heeckeren bárót, a holland követet és fogadott fiát, d’Anthést gyanúsítja a rágalmozó szöveg kiállításával. Párbajra hívja Heeckerent 1836. november 5-én. („D’Anthès Heeckeren árnyéka – írja Bitov –, Puskin [...] nem az árnyékot akarja legyőzni, hanem az árnyékoló testet [lévén Heeckeren a fő sértegető, ő a szerzője az anonim leveleknek, erről Puskin meg van győződve]”).² A báró két hét haladékat kér. November 17. és 21. között Puskin dühében, elkeseredésében egy súlyos vádakkal teli levelet ír neki, amelyet végül nem küld el. A levél piszkozata fennmaradt. Vaszilij Zsukovszkij, az udvari körökbe bejáratos, Puskin pártfogoló, idősebb költő közbenjárására, illetve azért, mert Heeckerenék azt állítják, hogy d’Anthès csupán Jekatyerinának, Natalja Puskina nővérének udvarol – és ezért jár Puskinék házába (november 17-én d’Anthès meg is kéri Jekatyerina Goncsarova kezét) –, Puskin a párbajról letesz. November 23-án I. Miklós fogadja Puskin, aki beszámol neki az anonim levélről, a rágalmozásról és a gyanújáról, hogy kik állhatnak ezek mögött. A cár megígéri, hogy kivizsgálja az ügyet, és Puskin szavát veszi, hogy nem fog párbajozni. D’Anthès december közepétől január elejéig nem mutatkozik a nyilvánosság előtt. 1836. január 10-én sor kerül d’Anthès

Kalavszky Zsófia
(1977):
irodalomtörténész,
ruszista, Budapesten él.

Horváth Ákos
(1959, Esztergom):
grafikus
Mesterei: Cziráky
Lajos festőművész,
Hefter László Ferency
Noémi-díjas iparművész
és Farsang Sándor
festőművész

Horváth Ákos: Zuhanás

és Jekatyerina Goncsarova esküvőjére, de a pletykák arról, hogy a francia eközben továbbra is Nataljának udvarol, nem szűnnek meg, sőt, kimondatlanul ugyan, de társasági körökben köztudottként kezelik, hogy d'Anthès házassága éppen hogy bizonyíték kettejük kapcsolatára. Ma talán azt mondanánk, hogy a magas körök bullyingja, amelynek célpontjában Puskin áll, folytatódik. 1837. január 26-án mindezek hatására Puskin sértő levelet ír Heeckeren bárónak, amelyre csak párbajkihívás lehet a válasz. A betegeskedő, ám a mai fogalmaink szerint nem idős diplomata helyett a fogadott fia áll ki. A párbajra, amelynek feltételei lényegében úgy köttetnek meg, hogy az egyik fél mindenképpen és súlyosan megsebesüljön, január 27-én Péterváron, a Csornaja recska nevű területen kerül sor. A francia ló először, Puskit megsebesíti, a költő, aki haslövést kap, a földre esik, majd az egyik karjára támaszkodva céloz. Ő is eltalálja ellenfelét, aki könnyebben, a karján sérül meg. A visszaemlékezések szerint Puskin golyója d'Anthès zubbonyának egyik gombját találta el, amelyről az lepattant, és úgy sértette meg könnyebben a francia karját. Számos összeesküvés-elmélet létezik, amely nem d'Anthès különleges anyagból készült gombját feltételezi a mögött, hogy a francia életben maradt, hanem azt, hogy a férfi – a párbajszabályok ellenére – páncélinget viselt a mellénye alatt. Nem a gomb volt tehát különleges, hanem a páncélingen pattant meg a golyó.

Az orosz társadalomban e történet – amely az irodalomban, a filmkészítésben és a képzőművészetben természetesen számtalanszor feldolgozásra került – egyszerre egy mindenki által ismert, elcsépelet sztori (operalibrettó, Bitov kifejezésével) és egy újra meg újra találgatásokra

Horváth Ákos munkái
illusztrálták a Műhely
2020/3-as számát.

okot adó, hol tudományos, hol kevésbé tudományos, ezoterikus, misztikus, összeesküvés-elméleteket mozgósító eseménysor, amely „magyarázatok” százait szülte és szüli meg: fegyverszakértők foglalkoznak a Puskin súlyosan megsebesítő golyó röppályájának kiszámításával, Oroszország külpolitikáját elemző történészek veszik számba a lehetséges holland–francia indítékokat, mások a cárt sejtik a háttérben, ismét mások a párbaj – elfeledett – eredeti helyszínét kísérlik meg azonosítani, így nyitva meg a puskin párbaj tájmetafizikai perspektíváit.

Bitov – miközben folyamatosan reflektál a maga Puskinhoz fűződő kultikus viszonyára – nem csupán arra vállalkozik, hogy a saját, koherensen felépített elképzelésének, markáns víziójának hangot adjon, hanem arra is, hogy reagáljon az orosz társadalmi tudatban kavargó Puskin-képre, a költőhöz kapcsolódó mítoszokra és kultusza.

Bitovnak magának ugyan van egy erős elképzelése, de ezt a hétrészes esszesorozatában – egymás variánsaként létező – kérdések, lehetőségek formájában vezeti le; azért is oly vonzó és erős a szövege, mert a „vele” vitatkozó, fiktív beszélgetőtársak szövegeit, hagymázait, vad ötleteit, rögeszméit is beépíti a gondolatmenetébe. Az esszéiben – szokatlanul, de igen hatásos módon – alteregókat léptet föl, rájuk ruházva a saját, hol áltudományos, hol csupán mélyen emocionális érveit. Az egyik, Mütyisben élő, Boberov nevű „levelezőpartnere” matematikai törvényszerűségeket tár fel Puskin életrajzában és a költő különböző szövegeiben. Bitov ebben a Puskin-kutató alteregójában parodisztikusan tulajdonképpen Puskin saját maga által felépített numerikus mátrixát hevíti szinte örületté.³ Egy másik levelezőtársa, aki D’Ash néven szerepel – és meglehet, hogy Boberovnak, vagyis az alteregónak az alteregója –, másfajta titkos tudással rendelkezik Puskinról: „tudja”, mi volt a költő utolsó műve. Mindez persze egyszerre a szovjet, orosz, össznemzeti „Puskin-tudás” paródiája is, sőt, már-már bitovi önparódia, a Puskinhoz fűződő kultikus viszony (ön)karikírozása. Ugyanakkor pedig egy mélyen mitikus irodalom- és kultúraszemléletről is tanúskodik: Bitov hisz a szövegek és a nézőpontok szimulán együttlétezésében.

A kortárs orosz író szerint, amikor Puskin a párbajban eltalálja a golyó, tulajdonképpen meghal. Nem az a fontos – véli Bitov –, hogy a költő még néhány napig fizikailag, biológiai szempontból él (haldoklik), hanem az, hogy a költőnek, a számára oly fontos párbajban kapott golyóval sikerült kitennie a pontot, sikerült úgy irányítania az eseményeket, a Sorsot (?), hogy amit el akart érni, elérte. A rá mért legnagyobb feladatot elvégezte, „megtett mindent, amit megtehetett”, kerek egészé formálta az életét és az életművét (!) – Bitov szerint Puskin utolsó évében az utóbbiak már nem szétválaszthatóak –, így a néhány napig tartó haldoklására a költő már csupán kívülről tekintett. A nagy feladaton, azon, hogy beteljesítse a küldetését, ekkorra már túl van, kitette a pontot.

Bitov költő és író, nem irodalomtörténész. Esszesorozatot írt, amelyben a szaggatott ritmikájú, nominális stílusú, verssorokra jellemző jelentéssűrítéssel élő és egyedi interpunkciójú mondataiban a logikai következtetéseket felváltják az asszociációs ugrások. Prózaversszerű szövegében rendre felfüggeszti a linearitást, az ok-okozatiságot. Előfordul, hogy a szövege már-már montázs a Puskin-életműből származó és a költőről a kortársak vagy a szakirodalom által megfogalmazott idézeteknek. A bitovi szövegpoétika titka ezeknek az idézeteknek a sajátos összekapcsolásában, egymásra rímeltetésében és szembesítésében, vagy éppen szimbólummá emelésében rejlik. Eppen az úgynevezett (összekötő) kapcsok kiválasztása, összeolvasása és együttlétezése egyéníti a szövegfüzését. Így és ezért olvassa, olvashatja össze az orosz író Nagy Péter haldoklását Puskin haldoklásával és Alekszandr Blok *Tizenkettenjével*. Az orosz kultúra és irodalom súlypontjai ki lettek téve.

Az esszesorozat egy másik fejezetének korábban szintén a *Műhely* folyóirat adott helyet: Bitov, Andrej 2017. Az utolsó szöveg. Ford. Kalavszky Zsófia. In: *Műhely: kulturális folyóirat*, 4., 12–17.

- 1 Igaz, és ezt Jurij Lotman emeli ki, hogy Puskin sok esetben azért sem dolgozta ki egyes különösen ihletett időszakokban szinte folyamatosan ömlő műveit, mert szinte azonnal továbblépett egy következőhöz, azaz a kidolgozással már nem törődött, hiszen a gondolatai előrébb jártak. Vö. LOTMAN, Jurij 1987. *Puskin*. Ford. GEREBEN Ágnes. Európa Könyvkiadó, Budapest, 335–340.
- 2 BITOV, Andrej 2018. Az érzékeny udvaronc tőre. In: *A szándék: élni. 1836 (Emlékezés Puskinra) (1980–84)*. Ford. KALAVSZKY Zsófia, kézirat, Budapest
- 3 Puskin fiatal kora óta szimbolikus jelentőséget tulajdonított bizonyos évszámoknak, dátumoknak. A szövegeiben (és az életében is) számos alkalommal plusz jelentéssel töltődnek meg a számok, dátumok, kártyalapok. Legelső líceumi verseit például számkombinációkból kirakott álneveken jelentette meg. Erről bővebben lásd: KALAVSZKY Zsófia 2019. Az új orosz akadémiai, kritikai Puskin-kiadás Líceumi versek, 1813–1817 című kötetéről: A. C. Пушкин, Лицейские стихотворения, 1813–1817, Том 1. Санкт-Петербург, «Наука», 1999. (A. C. Пушкин, Полное собрание сочинений в 20-ти томах, Санкт-Петербург, «Наука», 1999). In: *Reciti.hu*, 2019, <http://reciti.hu/2019/5238> (a letöltés ideje: 2020. 09. 04).

Az élet mint szöveg (pont)

Puskin,
az utolsó levél
utolsó mondatának
utolsó pontja.

1

„Megfogant bennem az eszme: megírom a történelemnek és Shakespeare költeményének a paródiáját, s nem tudtam a kettős kísértésnek ellenállni, s két délelőtt alatt megírtam ezt az elbeszélő költeményt.¹

Szokásom, hogy az írásaim végén kiírom az évszámot és a napot. A *Nulin gróf* december 13-án és 14-én íródott. – Lehetőségek fura egybeesések.”²

„Szokásom”, írja Puskin, de éppen ezt a feljegyzését nem datálja. Körülbelül az első, elhíresült bolgyinói ősz alkalmával írhatta.³ Puskin jól emlékszik a *Nulin gróf* születésének a körülményeire, amelyekről a megírásakor nem adott hírt. És mintegy öt év múlva másodszor is – ezt ki is hangsúlyozza – datálja a poemáját.

Az életrajzi, történelmi körülmények és a költő alkotásai nem csupán tükrözik egymást, de egymás felé is tartanak – néha helyet is cserélnek, mivel éppen ők válnak az életrajz tényeivé. Kölcsönösen hatnak egymásra, egyenrangúként fonódnak bele a sorsba. Puskinnak mindig akkora győzelmet jelent befejezni egy művet, hogy a győzelem alkalmat kínál neki rá: bírja a sors megpróbáltatásait, és úgy pillantson a sorsra, hogy azt ne megszépítve lássa. A *Borisz Godunov* ellensúlyként szolgál arra, hogy nem volt jelen a Szenátus téren, a *Rézlovas* pedig megengedi neki, hogy az apródegyenruhát könnyedén levethesse.⁴ Számunkra a történelmi esemény már inkább a *Rézlovas*, nem az árvíz...⁵

Ahogy múlik az idő, a dátum úgy telítődik meg egyfajta többletjelentéssel, mint tölcsér a vízzel.

Minden egyes szerzőt, aki befejezett épp egy jelentős (egyelőre csupán neki jelentős) művet, megkísérti, hogy elcsábuljon, és a szöveget – mondjuk – a saját születésnapjára (vagy a szerelméére, vagy az örökösére...) datálja; vagy: azért változtat a időpontra, mert ez vagy az a dátum nem tetszik neki, így eltolja azt egy nappal előre vagy hátra... Ez nem pusztán hiúság vagy bocsánatos bűn, ez egyike a szerzők kevésszámú jogainak. Nem csupán gyengeség... meg kell próbálnunk fűelni, hogy meghalljuk a közelgő idők hangját. Puskitól ez nyilván nem állt távol. Bizonyítani ezt ugyan nehéz, de kutatni, azt lehet.

Az időt nekünk általában a születésnapok és az új évek tagolják, Puskin számára azonban ezek nem voltak fontosak. A leveleiben és a naplóiban is ritkán említi meg őket, ha mégis megteszi, akkor meglehetősen közönnel beszél róluk. „A nénikém [...] egy kosár dinnyét, epret és szamócát küldött nekem, így hát félek, hogy hasmenéssel fogom kezdeni életem viharos 36. évét”;⁶ „Kezdjük az új évet pletykáldással, egészségünkre!”...⁷ Úgy tűnik, csupán a „Meddő, véletlen ajándék...”⁸ datálódik a születésnapjára, itt viszont a vers egésze határozottan a születésnap témája körül forog.

Puskin számára (saját bevallása szerint) a Mennybemenetel napja, az október 19. és a december 14. a fontos dátumok.⁹ És az élete része lesz – különös módon – az ekkor még semmiféle jelentéssel nem bíró január 27.¹⁰

Néhány szöveget azok közül, amelyeket az „október 19.” vagy a „december 14.” dátummal látott el, talán nem is épp ezen a naptári napon fejezett be vagy kezdett el. A későbbiekben túlon túl gyakran fogunk összefutni ezzel a „fura egybeeséssel”. Puskin a fenti dátumokkal jegyzett szövegeinek valószínűleg különös jelentőséget tulajdonított. Ezek a Sors hangsúlyai. (Vagy a történelem paródiája: „Megfogant bennem az eszme: megírom a történelemnek a paródiáját...”)

1826. december 14-én Puskin feljegyzi, hogy – a cárnak a múról megfogalmazott véleménye miatt – eláll a *Borisz Godunov* közlésétől. A cári vélemény példátlan.¹¹

A második szöveg a *Visszaemlékezések Carszkoje Szelóban*, amelyet 1829. december 14-re datál – összekapcsolja magával az 1814-es (liceumi) évet, az első *Visszaemlékezések* megírását, továbbá 1817. október 19-ét és 1825. december 14-ét – mindkét időpont Puskin és Küchelbäcker által vált rimmé (liceumi társak és dekabristák): „Zavaros emlékekkel, / édes vágyakozással telve...”¹²

Az 1830-as év október 19-éje (erre az őszre vonatkozik a „fura egybeesésekről” alkotott elképzelés...). Puskin elégeti a *Jevgenyij Anyegin* Tizedik fejezetét, amelyet a december 14-i eseményeknek szentelt. Ez már egy rituális cselekedet...

Éppen hét évvel a *Godunov* után megint csak december 14-én, de már az 1833-as évben, a naplóban találunk egy feljegyzést a „nagyméltóságú” cenzúrával való kapcsolat újabb fejezetéről, ismét a nyomtatásban való megjelenés elutasítása, ezúttal a *Rézlovasé*, a miklósi bejegyzésekkel összefüggésben, amelyek Puskin előtt nem 14-én, hanem még 11-én váltak ismertté. De pont december 14-én írja le büszkén, sőt, öntudatosan: ez „sok mindent megváltoztat a számomra”.¹³

1836 januárjában, 1835 decemberében Puskin I. I. Golikov *Nagy Péter tettei* című művét jegyezte-li.¹⁴ Annak ellenére, hogy egy jegyzet bizonyos mértékig már magán viseli a jegyzetelője írói stílusát, sőt, néhány oldala már-már puskininak tekinthető – amelyekből a *Feljegyzések Nagy Péter történetéhez* című mű stílusáról is képet alkothatunk –, Puskin maga még nem tudott ehhez a szöveghez szerzői szöveggént viszonyulni, még nem tulajdonított neki olyan rangot, mint amelyet egy befejezett művének tulajdonított volna – ez még csak munkaanyag, amelyet nem szükséges úgy datálni, mint egy szerzői művet.¹⁵ Puskin följegyzi a munka kezdetét, datálja az első füzetet, majd a harmadikat, aztán viszont elfelejti a dátumokat kirakni – csupán az utolsónál teszi ki újra, és ez megint december 14. Ezen a napon épp a Péter életéről szóló utolsó oldalt jegyzeteli, Péter utolsó évét, annak is az utolsó januárját... Am ez

nem más, mint az utolsó puskin évi kezdete is egyben. „(Január) 27-én – írja Alekszandr Szergejevics 1835. december 14–15-én – Péter papírt és tollat kért, felírt néhány olvashatatlan szót, csak annyi kivehető belőle, hogy »adatok át mindent«... s kihullott kezéből a toll.”¹⁶ „Péter már nem nyögött, nem is lélegzett többé, január 28-án reggel hat órakor Katalin cárné karjában halt meg.”¹⁷

2

Puskin kapcsolata Péterrel hatalmas téma, amely folyamatosan izgatja a kutatókat, de amely a maga teljességében még mindig föltáratlan. Puskin (személyes) viszonya Péterrel még kevésbé ismert. Miközben ez a kapcsolat nemcsak hogy létezett, de kétségtelenül hatott is Puskin fejlődésére, különösen 1825 után. Puskinnak voltak elődei és idősebb író társai is, de nem volt egyetlen olyan személy sem, aki akkor Oroszországban magára tudta volna venni a tutor, a tanító, a bálvány tényleges szerepét. Puskin mint viszonyítási pont, mint nagyság, mint zseni az első pillanattól fogva egyedül találja magát. Byron... A *Cigányok*¹⁸ után Puskin képtelen palástolni az ingerültségét, amikor a kortársak kitarotán igyekeznek őt a „byroni” hagyományon belül értelmezni. Két másik alkotó köti le a figyelmét: Shakespeare és Goethe (az utóbbi jóval kisebb mértékben). Alapvetően nekik szenteli az 1825-ös év munkáit. „Bravó, Puskin, bravó, te bitang!”¹⁹ – ebben az elragadtatásban, amelyet a *Borisz Godunov* befejezése után érzett, benne van az is, hogy shakespeare-i magasságokba lépett. A *Jelenet a Faustból* könnyed repülés – nem annyira Goethén át, nem annyira Goethe felett, mint inkább Goethe mellett. És végül a *Nulin gróf*, nem egészen egy hónappal a *Borisz Godunov* után, már Shakespeare-paródia – egy tiszta, megkönnyebbült sóhaj, megszabadulás a bálványtól. Puskin az orosz irodalomban immár a világirodalom útjára lépett. Ekkor Puskin nemcsak már Puskin, hanem már csak Puskin. Irodalmi szerepe történelmi szereppé női ki magát. És jobban foglalkoztatni kezdi őt Péter, mint Byron és Shakespeare.²⁰

Nem állíthatjuk, hogy valóban így is gondolta: Péter és én, én és Péter... Már jóval Puskin előtt fölvetették ezt, méghozzá sokan. Ez a gondolat benne volt a levegőben és gyökeret vert. Sokakat foglalkoztatott. *Közös* gondolat volt. A korszak gondolata.

Baratinszkij²¹ ez idő tájt írta Puskinnak, a száműzetésbe:

„Emeld fel az orosz költészetet a többi nép költészetéhez képest arra a szintre, amelyre Nagy Péter emelte Oroszországot a többi államhoz képest. Amit ő egymaga tett meg, tedd meg te is, egymagad.”²²

És Besztuzsev is a száműzetésbe írt neki:

„Bizonyítékként erre egy példát hozok: mi lehet költőibb Péternél? És ki írt hozzá hasonlóan?”²³

Zsukovszkij egyre-másra bökdösi:

„Te arra lettél teremtve, hogy istenséggé váljál – csak előre.”²⁴

„Minderre, ami veled történt, és amit te saját magadnak okoztál, egy válaszom van: a KÖLTÉSZET. Te nem tehetséges vagy, hanem zseni.”²⁵

És így tovább, sokszor. És bár Zsukovszkij Puskinnak Péterről nem ír (az állandó „pedagógiai” megfontolásai miatt), Vjazemszkijnek²⁶ ezt írja Puskin jövőjéről ábrándozva (1826. december 26-án):

„Nincs annál szentebb hivatás, mint írónak lenni a mai értelemben. Kivált Oroszország számára. Nálunk a zseni író többet tudna tenni, mint Nagy Péter.”

Puskinnak: „Írd a *Godunov*odat és még sok hasonlót: ezek megnyitják neked a szabadság kapuit.”²⁷

1825-ben Puskin először olvas bele I. I. Golikov *Péter tettei* című művébe.

Az elkövetkező tíz évet szó szerint Péternek szenteli, megalkotva így az életműve jelentős részét: az első hosszabb prózai műve, bár befejezetlen marad, a *Nagy Péter szerecsene* (a puskin próza Péterrel kezdődik...), a *Poltava*, a *Stanzák*, a *Rézlovas*, a *Nagy Péter lakomája*...²⁸ És végül a szüntelen munka a jövőbeni *Nagy Péter történetén*, amelyet csak a halál szakít meg.

Puskin büszkélkedett a dédapjával, a „szerecsennel”, aki Nagy Péter keresztfia volt – a költő pedig így módon rokonította magát Péterrel. A sétapálcája fejébe bepíttette Péter zubbonyának egy gombját...²⁹

1835. november 14-én, mikor megnyitja utolsó jegyzetfüzetét, Puskin feljegyzi:

„1724. Péter az ünnepek alatt foglalkozni kezdett Feofánnal és az egyházi intézményekkel...”³⁰

Péter ukázt adott ki, hogy a férfi kolostorokból katonai ispotályok legyenek, a szerzetesekből kórházi felügyelők, a szerzetesnők közül pedig...

Ukáz a házasság szabadságáról. A szülőknek esküt kellett tenniük, hogy a gyerekeiket nem kényszerítik [...]

A házasságon kívül születetteket művészeknek kell taníttatni [...]

A beosztottnak a szolgálati felettesére való panaszairól.

A szidásért, kiabálásért stb. büntetés (az adott helyen) [...]

Péter a Tudományos Akadémia tervével kezdett foglalkozni – és erről levelezett Leibnizzel, Voltaire-rel, Fontenelle-lel [...]

A Kunstkamera látogatóinak a megvendéglésére 400 rubelt különített el Schumacher, a könyvtáros számára. [...]

Péter, miután számtalan további ukázt kiadott, februárban elindult az Olonyeci vizekhez gyógyíttatni magát...³¹

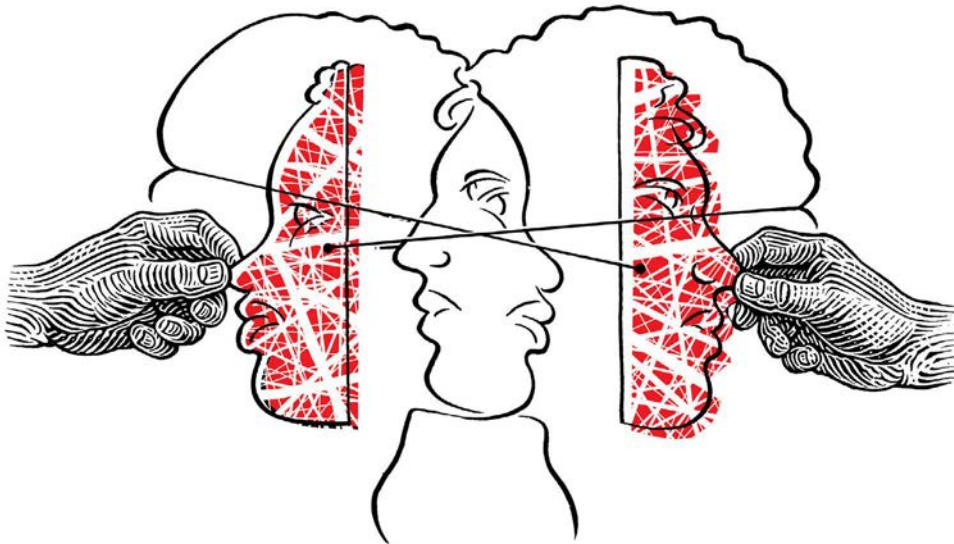
Puskin maga is fölsejlik a jegyzetek lapjai mögött – az érdeklődése és az elégedettsége révén. Az állami gondoskodás konkrétsága és elevensége lenyűgözi Puskit a maga Péterében. Hirtelen felvillanó, asszociációs szikra annak az embernek minden sora mögött, aki 110 évvel később él – az embernek, aki siet gyűjteni, hogy megírhasa mindezt később. Ennek ellenére a kortárs asszociációja néha betör a szövegbe:

„Avramov a sahnál volt Ardevilben. A tömeg meg akarta lincselni, de szerencsésebb volt Gribojedovnál. Lövöldözni kezdett, és egy üveg borral elfojtotta az egész ügyet [...].

Péter november 5. [...]”³²

Puskin 1836. november 5-én kihívja párbajra d'Anthèst ama névtelen levél miatt, amely őt a *Felszarvazottak Rendjének* történetírójává avatta – november 5-én már várja a választ és a sorsának a megoldását. Ekkor lép be Zsukovszkij a maga – mint mindig – őszinte és hálátlan szerepével, hogy Puskin sorsa körül mindent elrendezzen. E pillanattól a tragikus végig Zsukovszkij a levelezésében akaratlanul is Puskin párbajának fő „történetírójává” válik – a történet csaknem három hónapra nyúlt. Olvassuk tovább Puskin 1835. december 14-től írt jegyzetét Péter utolsó napjairól – de most úgy, hogy párhuzamosan hozzáolvassuk Zsukovszkij „jegyzetét” is Puskin utolsó napjairól...

Zsukovszkij szövege (1836. november 4–5. – 1837. január 29.)	Puskin szövege 1835. január 14–15. (1724. november 5. – 1725. január 28.)
<p>(A párbajkihívással kapcsolatban november 5-én): „Még nem adtam választ az idős Heeckerennek, azt mondtam [...], hogy nem találtak téged otthon [...]. Azaz van még lehetőség mindent leállítani. Döntsd el [...]. De az Isten szerelmére, gondold meg magad. Add meg nekem azt a boldogságot, hogy megszabadítsalak egy esztelen gonoszattól, a feleségedet pedig a teljes besározástól. Te tegnap, úgy emlékszem, említetted a titkosrendőrséget, mintha félnél, hogy bele akarják az ügyedbe keverni az államot [...]. Ő [Heeckeren – A. B.] kétségbe van esve... azt mondta: »Guillotine-ra ítélték, megbocsátásért folyamodom, ha ezt nem kapom meg, vérpadra kell lépnem...« Ime, körülbelül ezt mondtad három napja, mikor már a kezeden volt a levél: »[...] egy hét múlva majd értesül róla, hogy fognak beszélni egy, a maga nemében egyedülálló bosszúról; teljes, tökéletes bosszú lesz...« (Január 27-ről) »a kiválasztott helyen kis tisztást kellett taposni a hóban.«³³ [...] Puskin egy hóbuckára ült, s mély közönnyel szemlélte a baljós előkészületeket.³⁴ [...] Puskin a bal kezére támaszkodva fekvé célzott, és lőtt, és Heeckeren elesett [...]. Puskin, látván, hogy összeesett, levegőbe hajtotta a pisztolyát, s elkiáltotta magát: »Bravó!«³⁵ „Mit csinál a feleségem? – kérdezte ő egyszer csak Szpasszkijtől – Szegényke, ártatlanul szenved. A társaság darabokra fogja szagatni!”³⁶ „... egy szóval sem említette a párbajt. Csupán egyszer, amikor Danzasz szöbba hozta Heeckerent, akkor mondta: »Ne álljatok bosszút értem! Mindent megbocsátottam.«³⁷ „28-án reggel, amikor a városban elterjedt a hír, hogy Puskin haldoklik, az előszoba tele lett vendégekkel... különböző rendű és rangú ismerősök és ismeretlenek... A közös, nemzeti gyász megindító érzése fejeződött ki ebben a spontán, senki által nem szervezett vonulásban. A látogatók száma végül akkorára nőtt...³⁸ „Szegény felesége fogadta őt az előszobában, s eszméletét veszítve esett össze.”³⁹ „Ne ébresszenek túlzott reményt benne [...], ne leplezzék előtte, miről van szó; a feleségem nem képmutató.” „A hercegnő⁴⁰ Puskin feleségével volt, akinek állapotát nem lehet leírni: mint egy kísértet, néha be-belopakodott a szalonba, ahol férje haldoklott.⁴¹ [...] Teljesen kimerülve fektült a szalonban, fejével az ajtó felé, csak ez választotta el férje ágyától.”⁴² „Amikor reggel felé kegyetlen szenvedései véget értek [...]: »A feleséget! Hívjátok ide a feleséget!« A búcsúnak ezt a percét nem tudom leírni.”⁴³ „Majd magához kéréte a gyerekeit; a gyerekek aludtak, félálomban voltak, amikor behozták és eléje vezették őket. Némán végigpillantott mindegyikén, megsimogatta a fejük, keresztet vetett rájuk, majd egy kézmozdulattal elküldte őket.”⁴⁴ „»Mindent a feleségre és a gyerekeimre!«... (I. T. Szpasszkij)⁴⁵ „Megkérdezték tőle, akar-e győzni és áldozni. Szívesen beleegyezett, s megparancsolta, hogy reggelre hívjanak papot.”⁴⁶ „Kézét nyújtotta Dalnak, megszorította, s így szólt: »No, emelj fél, menjünk, feljebb, egyre feljebb... no, menjünk!« Aztán magához térve ezt mondta: »Azt álmodtam, hogy ezeken a könyveken és polcokon felrepülök veled, fel a magasba... s beleszédült a fejem.« Nem sokkal később ismét, anélkül hogy szemét felnyitotta volna, Dal kezét kereste, magához húzta, s így szólt: »No, menjünk, kérem, igen, együtt.« [...], az arca felderült, s így szólt: »Az élet véget ért!« [...]. »Véget ért az élet!« ismételte meg tagoltan s határozottan.”⁴⁷ „Figyelmesen néztem, vártam az utolsó sóhajt, de nem vettem észre.”⁴⁸ „Nem mondom el, mi történt bánatos feleségével.”⁴⁹</p>	<p>November 5. (A hajó megmentésének a története...): Péter a saját jachtján érkezett P. B.-be. [...] Péter a segítségükre egy vitorlást küldött. [...] Péter bosszankodott, türelmetlen volt – és maga utazott oda... Péter kiugrott, derekáig a vízbe merült, és a saját kezével segített húzni a hajót. [...] Egész éjszaka nem aludt – és visszafordult P. B.-be. [...] Ezzel egy időben Mons de la Croix kamarást és a Balk nevű nővérét kivégeztette. Monst lefejeztette, a nővérét megkorbácsoltatta. [...] A császárné, aki korábban titkos kapcsolatban volt Monsszal, nem mert érte közbenjárni, a nővéréért esdedezett. Péter engszelhetetlen volt. [...] Igazolta-e magát Katalin a felbőszült házastársa előtt? Leginkább a féltékenység és a gyanú gyötörte Pétert.⁵⁰ Elkocsikázott a feleségével a vérpad előtt, amelyen a szerencsétlen feje látszódott. Nem beszélt vele, nem léphetett a színe elé. Egyetlen alkalommal, csak a kedvenc lányának, Jelizavétának a kérésére egyezett bele, hogy együtt ebédeljen azzal, aki húsz éven keresztül elválaszthatatlan barátja volt. 26-án reggel a cár megparancsolta, hogy a kényszermunkára ítélteteket bocsássák szabadon [...].⁵¹ 27-én bocsánatot nyertek az udvartól távol maradó nemesek, kegyelmet kaptak a halálra ítélt bűnösök [...], hogy imádkozzanak.⁵² 25-én [...] a templomok nyitva álltak: a haldokló felgyógyulásáért imádkoztak bennük, a nép a palota előtt tolongott.⁵³ Katalin hol zokogott, hol sóhajtozott, hol meg elájult; nem mozdult el Péter betegágyától, aludni sem ment, csak Péter parancsára. [...] A jelenlévők búcsúzni kezdtek tőle. Néma tekintettel üdvözölte őket, aztán erejét megfeszítve ennyit mondott: „majd utána”. Valamennyien elhagyták a szobát, utójára engedelmesskedvén a cár akaratának.⁵⁴ A cárkisasszonyokat Péter nem bocsátotta maga elé. Úgy látszik, halálában megbékélt bűnös asszonyával.⁵⁵ Ekkor Péter papírt és tollat kért, felírt néhány olvashatatlan szót, csak annyi kivehető belőle, hogy „adja-tok át mindent”... s kihullott kezéből a toll. Magához hívatta Annát, hogy diktáljon neki... A cárkisasszony bement hozzá, de ő már nem tudott beszélni.⁵⁶ „Ez az egy ad nyihülést, ez az egy ad vigaszt.” [...] Péter néhányszor elismételte: „Hiszem és bízom benne”. [...] „Hiszem, uram, és vallom, hiszem, uram, győzd le hitetlenségemet”. „Ennyit mondott (így mondja egy szemtanú feljegyzése), s orcáján békés derű áradt el, majd elhallgatott...”⁵⁷ Péter már nem nyögött, nem is lélegzett többé, január 28-án reggel hat órakor Katalin cárné karjában halt meg.⁵⁸</p>

Nehéz bármi biztosat mondani ezekről a párhuzamokról – azon kívül, hogy „egyes gondolatokat előhívnak”. Az egyedüli tény, amely érvényt szerez ennek az összevetésnek, nem más, mint a szövegek – amelyeket különböző emberek írtak különböző emberekről – bizonyítást nem igénylő, abszolút függetlensége. Amennyiben ezek a szövegek nem tudtak egymásról, akkor egymásról csak a haldoklók tudhattak, vagyis az egyik a másiktól, sokat és pontosan. Bármekkorák voltak is Puskin fájdalmai, a tudata tiszta maradt, a szó legnemesebb értelemben. Nem beszélt többet ilyen-olyan irodalmi feladatairól, ugyanakkor gondolt arra, amire nem maradt ideje („Azt írtam volna...”). Legfőbb befejezetlen munkája a *Péter története*. Még január 27-ének reggelén is azon dolgozott. Január 28-án meghalt Péter, január 28-án haldoklik Puskin... Ez a párhuzam nem jelent túl sokat, és kötve hiszem, hogy Puskin jelentéssel tudta volna megtölteni. Am az 1835. december 14-i jegyzet megvolt.

Puskin több szempontból ki- és feljavította. Ez világosan látszik.

4

„...Őn lenézéssel kezeli, és végletes cinizmussal mutatja be őt. Senki sem merészelt fellépni saját hazájának becsületéért, a jölelkű és becsületes Diuly's párbajkihívása pedig, ha akkor híret vették volna, nemcsak hogy nem szűnő kacagást gerjesztett volna a báró filozófiai szalonjaiban... és M-mel..., de az utódok ódon termeiben is... Szánalmas század! Szánalmas nép!”⁵⁹

A heeckereni történetet Puskinnak nem sikerült parodizálnia. Ahogy nem sikerült neki az sem, hogy leiratkozzon a Sors listájáról.

Maradt továbbra is a párbaj.

És az – megtörtént.

A párbajt úgy ismerjük mi, mindannyian, mint a kedvenc operánk librettóját. Minden eszerint történt – különben nem stimmelne a dallam. Ha Puskin nem sebesül meg... megöli d'Anthès-t? Ezt paródiával nem lehetett megoldani. A párbaj feltételei nem engedték meg, hogy a lövést mindkét elvétsék. A későbbiekben Puskin a havon fekvé eltalálta ellenfelét, „brávo!”... ki intézte úgy, hogy a golyójának pont útját állja d'Anthès gombja?⁶⁰ Férfi és harcos, ez maga Puskin, aki maradéktalanul testet öltött: hiányzott belőle mindenféle ernyedtség, a támadással sem késlekedett. Amde ő nem gyilkos. A fejlemény, amelyet se előre látni, se megjátszani nem lehet. A „Puskin” név megőrződik, az élő Puskin áldozattá válik. A jól járt örökösök szolgálatkészsége felől kérdezzük: milyen Puskinunk maradt volna fenn, ha a sors ugyanazzal válaszolt volna d'Anthèsnek, mint Puskinnak?

Puskin a hóban fekvé *ugyanazzal* válaszolt.

A sors – az élet és a szöveg egysége –, amellyel annyit foglalkozott Puskin, amely egész életében annyira lefoglalta őt, bevégeztetett. Az erőfeszítésére korona került. Sikerült. És íme, itt van nekünk az a Puskin, akit az életrajzával együtt már nem csupán üres kíváncsiságból vizsgálunk: a Liceummal, Natalja Nyikolajevnával, Benkendorffal... ő az EGYETLEN Puskin.

Ennek a párbajnak nincsenek változatai. Íme, megpillantották őt Danzasszal a rakparton... megriadtak... utána eredtek a Csomaja recskához, megragadták... botrány, és még nagyobb farce...⁶¹

Ha d'Anthès elvétí, mit tegyen Puskin?

Vagy d'Anthès nem megsebzí, hanem ott helyben megöli... Szegény Natalja Nyikolajevna! Hogyan bannánk mi most vele!... Nem kételkednék az ártatlanságában. Kötve hiszem, hogy Puskin hálás lenne nekünk ezért. Am ő már minket se tudna párbajra hívni...

Változatok nincsenek. Minden hamissá válik, tekergőzik, a perspektíva torzul – görbe tükör, lerövidített lábcskák, a korai filmkészítéssel felgyorsított, ügyetlen mozdulatok, papírbabák, rajzfilm... Ez nehéz, zihálással teli és komolytalan – mint a mai nap. Ez nem Puskin.

Íme, minden ugyanaz, csak nincs a d'Anthès megmentő gomb... Ugyanaz a Puskin – és mégsem az. Ez a Puskin nem a miénk. A teljes életének és elvégzett munkájának az erőfeszítése, amelynek páratlansága az összes sorában és gesztusában megjelenik, egyre kevésbé lesz különleges a számunkra, amennyire egyedül nekünk a MI Puskinunk, mivel ő EGÉSZ, mivel ő TELJES.

Az élet és a szöveg egysége bármely pontjában felfedezhető, és bármikor Sorssá válhat: nyúl, egyenruha, d'Anthès... De ezt a sort úgy, hogy már ne lehessen helyreállítani, csak a végén lehetett megzavarni. Ha a szöveg lezárt, akkor lezárt. Nem tudsz hozzáírni. Csak a pont nem torzíja el. Azt kiteszik. Golyó. Gomb. Ez a Sors.

Ennek a párbajnak nincsenek változatai – nem csupán azért, mert annak, ami VAN, soha nincsenek. Még a hős sorsával együttérző Mindenható sem választhat a költő és az ember között. Az ember nem számít.

Csupán egyetlen változat van, egyetlen lehetőség, hogy ez a párbaj szerencsés véget érjen: ha Puskin nem kap halálos sebet.

Fizikailag Puskin nem egyszerűen ugyanolyan, mint bárki más – bár még az is lehet, hogy ő éppen hogy több mint bármelyik ember: neki ugyanannyira fáj, ő ugyanannyira nem akar meghalni... de az orvosok nem szünő faggatása közben őt csak ez nyugtalanítja: halálos-e a sebt?

Őt nem csupán ez nyugtalanítja, lehet, hogy már a kezdetektől, éppen, hogy nem ez. Hiszen a választás még mindig nincs lezárva! Továbbra is ugyanaz a feladata, hogy a költészetet és az életet összekapcsolja – még meg tudja csinálni, vagy már nem? Ezért hálás (nem túl látványosan...) az orvosoknak az őszinte válaszáért, a profi hálája a profinak, férfias válasz az orvosok férfias gesztusára.

Végül, e pillanattól fogva minden végletesen tiszta lett. Ha nem lettek volna a szörnyű, fizikai fájdalmai, akkor már-már megkönnyebbülést érzett volna, amelyet a párbaj reggelén is érzett: eldöntetett – vidám!

A szöveg és az élet egybefolyt. Keresztelkedtek. Pont.

Maga az élete vált szöveggé.

Igen, hihetünk a megrendült A. I. Turgenyev és Zsukovszkij⁶² abszolút hallásának és a híresen „jól fülelő” Dalének – ő pontosabb a sztenográfnál vagy a magnónál: a haldokló Puskin szavai – az ő szavai.⁶³

Puskin már nem ír meg semmit. A szavait csak kiejteni lehet. Senkit nem tudsz kimódolt viselkedésen rajtakapni a halála előtt, nem csupán Puskin nem. Puskin biztos, hogy nem.

„Úgy viselte a fájdalmait, hogy – szemtől szembe látva a halálát – életem során először láttam azt, a szenvedést hétköznapibbnak, és egyáltalán nem találtam szörnyűnek” (Pletnyov).⁶⁴

Zsukovszkij Arendt doktor szavait idézi, aki mindenki közül a legpontosabban tudta felmérni, Puskin micsoda fájdalmakat él át.⁶⁵ „Harminc ütközetben vettem részt, sok haldoklót láttam, de kevés volt hozzá hasonló.”⁶⁶

Barante: „Mint az oroszok '12-ben...” („aki mellettünk ment el meghalni”)⁶⁷

Dal azt tanácsolja: „Ne szégyelld a fájdalmat, nyögi, neked lesz könnyebb.” – „Nem – felelte akadozva – nem... nem szabad... nyögni... feleségem... meghallja... Nevetséges lenne... ha ez... a csekélység... legyűr... nem akarom.”⁶⁸

Nevetséges... csekélység... engem... legyűr...

Arendt, akit lenyűgözött Puskin férfias viselkedése, hiszen volt mivel összehasonlítani azt, nem tudta elképzelni, hogy a költő hogyan tudott ilyen kiegyensúlyozott maradni. A legnagyobb ballaszt már ki lett dobva. Az emelkedésnek vége, a keresztet behozták. Az élet és a szöveg kettős súlya nem volt többé. Puskin haldokolva már nem pusztán az élethez tartozott. Először az életben.

A hőstettnek vége. Az élet utolsó cselekedete maradt hátra – méltósággal meghalni. Ez összevethetetlen a korábbi súllyal. Nevetséges... csekélység...

ENGEM... Puskin.

Ha AZ nem győzte le őt, akkor ez... „Nevetséges...”

„Nem annyira a fájdalom kínozza – írja Zsukovszkij –, mint inkább a végtelen bánat. »Ó, minő bánat... kiáltott fel időnként fejéhez kapva. – Belesajdul a szív!«⁶⁹

Mi volt ez a bánat? Miről való emlékezés? És minek az előérzete? Titok.

De minden kimondott szava – a végső *pontosággal*:

„Közeleg a halál”.⁷⁰

„Nem maradhatok életben, meghalok. Úgy látszik, így kell lennie.”⁷¹

„Sokáig kell még így kínlódnom?... Kérem, gyorsabban!”⁷²

„...mondd meg a feleségemnek, hogy hála istennek, minden jól megy...”⁷³

„Azt gondolom, hogy tényleg vágyom (meghalni).”

„Semmi, hála istennek, minden rendben”.

És a szavak, a legfőbb pontoságúak:

„Vége az életnek! Az életnek vége”.

Erről nem lehet írni. Itt nem lehet mellébeszélni, és nem tudsz semmit pontosítani. Ki tudta kitenni ezt az ennyire pontos pontot MINDENNEK a végén? Kevés azt mondani, hogy zseni, azt kell mondani: Puskin.

Nem kisebb Péternél... Ilyen kapcsolata egy költőnek a nagy círral a későbbi világirodalom-ban csak Oroszországban lehetséges. Mire nem cserélte le Puskin a lehetőségeit csak azért, hogy a Sorsot előnyben részesítse, miközben az életét száműzetésekkel, cárokkal, adósságokkal, Harmadik ügyosztállyal, cenzúrával, a külföldre utazás tiltásával, apródságával, a barátai halálával és a publikum értetlenségével élte végig?... A lehetséges világhírre nem cserélte le a maga világirodalmi jelentőségét (pedig elviékben mintha Európában lett volna...), amelyet Oroszországban, Oroszország útján ért el – ezt a (bizonyos értelemben) *trónt*. A „világhír” őt nem tévesztette

meg... Erről tanúskodik befejezetlen cikke, a *Milton Elveszett paradicsomáról Chateaubriand fordításában*, amely a *Jeanne D'Arc* egyik utolsó előzménye. „Minden nagy, külföldi író közül Milton volt a legszerencsétlenebb Franciaországban” – írja Puskin, majd rátámad V. Hugóra és A. Vigny-re, amiért Miltont *bohócnak* állították be. (A bohóc a kései Puskin egyik kulcsszava.)

„Persze nagyot is tévedhetünk, de ha ez nem így lett volna, [mármint, hogy Milton szerencsétlenül érezte magát Franciaországban – K. Zs.] akkor Milton, miközben Párizson keresztül utazott, nem kezdte volna kényeskedően előadva magát, *hol becsukva, hol a plafonra szegezve a szemét*, mint egy harmadrendű firkász⁷⁴ egy utcanő házában a társaságot versolvasással szórakoztatni, olyan versekkel, amelyek nyelvén senki a jelenlévők közül nem értett. Beszélgetései De Thouval, Corneille-jel, Descartes-tal nem lettek volna ócska és kimódolt fecsegések; a társaságban pedig megadott volna neki az őt megillető, szerény szerep, amely a nemes és jól nevelt, fiatal férfi szerepe.”

Majd egy figyelemreméltó bekezdés a fordítás lehetőségeiről:

„Amennyiben az orosz nyelv – amely a szófordulataiban és eszközeiben annyira hajlékony és erős, annyira változatosan és könnyedén alkalmazkodik más nyelvekhez – nem alkalmas a szó szerinti fordításra, és nem alkalmas rá, hogy a jelentést szóról szóra adjja vissza, akkor a francia nyelv – amely annyira óvatos a szokásaiban, annyira elfogult a saját hagyományaival és annyira ellenséges más nyelvekkel szemben, még a vele egy nyelvcsaládban lévőekkel is – miként jut ugyanerre az eredményre, különösen Milton nyelvével való harcában, annak a költőnek a nyelvével, akinek a nyelve egyszerre választékos és köznyelvi, sötét, homályos, kifejező, öntörvényű és az érthetlenségig bátor?”

Sok minden, amit Puskin Miltonról mond, önjellemzés (még ha távoli is), amelyet a cikkében úgy ír tovább, hogy Hugót Chateaubriand-nal állítja szembe:

„... öregségére Chateaubriand azért fordította le Miltont, hogy meglegyen a *betevő falatja* [...]. Ha egy kicsit is illegette volna magát, részesülhetett volna az új kormányzat bőkezű kegyéből, hatalomhoz, címekhez, gazdagsághoz juthatott volna. Chateaubriand ezekkel szemben a tisztas szegénységet választotta [...]. Chateaubriand belép a könyvesboltba az eladó kéziratral, de a becsülete nem eladó [...], a kritika szigorú lehet [...] a hiányosságokkal – annyira, amennyire neki tetszik [...]: de a kétségtelenül gyönyörű megoldásai, oldalai, amelyek méltóak egy nagy író legjobb időszakához, megmentik a könyvét az olvasók előítéletével szemben [...]. Sok őszinteség, sok szívből jövő ékesszólás, sok naivitás (néha gyerekes, néha izgalmas) rejlik ezekben a részletekben [...], ezek jelentik a *Tanulmány*⁷⁵ legőszintébb erényeit.”⁷⁶

A tapasztalat valódi méltóságát őrzik Puskin utolsó (*Az emlékmű* utáni) szövegei. A *személyes* tapasztalat korábban nem mutatkozott meg a műveiben ilyen őszintén. Ezek az ő *vallomásai*. Mindezeket kimondja majd szinte végakaratként, *utolsó* szóként is.

Hogy valóban „Péter halálának” fényében haldoklott-e, az nem igazán számít. Egyedül az számít, hogy Puskin emberként úgy halt meg, mint egy cár.

Uralkodása alatt, ha nem is a *Rézlovas*, de a Sándor-oszlop fölé emelkedett.

5

Nem sokkal a végzetes esemény előtt Puskin azt mesélte valakinek: az élete minden fontosabb eseménye a Mennybemenetel napjához kötődik. Volt még egy olyan terve is, hogy e napnak a tiszteletére Mihajlovszkójában templomot fog emeltetni. Úgy vélte, ezek az egybeesések nem történhettek meg véletlenül.

Puskin a Mennybemenetel napján született, a Mennybemenetel templomában házasodott, az eljegyzése és az elsőszülött Mása lányának a születése is erre a napra esett, az utolsó, Natalja születése egy picivel ugyan korábbra, ám Puskin a Mennybemenetel napján látta őt meg először, miután visszatért Pszkóvból... a száműzetés helyére való megérkezése 1820-ban és 1826-ban, a kéréme a száműzetés megszüntetéséről (amely végre meghallgattatott)... a *Cigányok* megjelenése... Erzerumba való szökése... De láthatólag ezekre a napokra olyan mély, belső események is estek, amelyeknek Puskin nagy jelentőséget tulajdonított, ám amelyeket nem tudunk pontosan föltámi.

A halála a tavaszi napoknál jóval korábban következett be.

Ám háromnegyed órával a halála előtt valamiféle emelkedőt lát, egy meredélyt, a szentek életéből ismerős „létrát”...

Dalt hívja:

„No, emelj fel, menjünk, feljebb, egyre feljebb... no, menjünk!”

„Azt álmodtam, hogy ezeken a könyveken és polcokon felrepülök veled, fel a magasba... s beleszédült a fejem.”⁷⁷

„Ki vagy?”

„Valahogy nem ismertelek fel.”

„No, menjünk, kérem, igen, együtt.”⁷⁸

„Az élet véget ért!”

„Véget ért az élet.”

De ez még nem a vég volt...

„Figyelmesen néztem, vártam az utolsó sóhajt, de nem vettem észre. [...] Ily csöndben, ily titokban távozott a lelke.”⁷⁹

A továbbiakban következik egy megdöbbentő oldal a költő arcának a leírásáról.⁸⁰

Zsukovszkij egyedül marad vele.

„a kezeit [...], amelyeket mintha leengedve pihentetett volna a nehéz munka után”⁸¹

„Az arcát vizsgálva egyre csak szerettem volna megkérdezni tőle: »Mit látsz barátom?«”⁸²
 „Soha nem láttam arcán ily mélységes, nagyszerű, fenséges gondolatot. Ez a gondolat persze korábban is felszínre tört. De ily nyíltan csupán akkor mutatkozott meg, amikor a halál érintése minden földit leválasztott róla. Ilyen volt a mi Puskinunk halála.”⁸³
 Zsukovszkij levelének – melyet a barát a költő apjának írt – ez a részlete, amely pontos, prózai formába öntött mása Zsukovszkij Puskin halálára írt, ismert versének – a leggyengédebb költői válasz Puskin halálára:

Mozdulatlanul feküdt, mint a kemény munka után,
 Karjait leengedte...

Puskin halála után e pillanat, amelyet Zsukovszkij ilyen pontosan „lerajzol”, nyomban a Halhatatlanságba kerül át.

Rejtélyes okokból a holttestet áthelyezik, amit nem igazán indokoltak a Harmadik Ügyosztály félelmei, és megkezdődik a muzealizáció...

A. I. Turgenyev, aki elkíséri Puskin holttestét, ezt írja a naplójába:

„Február 6. Egy marék földet hajítottam a sírba; néhány könnycseppet ejtettem [...], és visszatermetm Trigorcszkójéba. Itt felajánlották, hogy utazzam Mihajlovszkójéba [...]. Az úton a kedves Marija Ivanovna mesélt nekem Puskin falusi életéről...”⁸⁴

Épphogy csak elsimították Puskin sírján a földet – és megtörtént az első kirándulás az „emlékhelyeken” –, a sír máris a megnyíló Puskin-emlékház és -birtok esszenciája lett.

Puskin nem hagyott hátra búcsúverset. Ezt Lermontov pótolta, és e versével elindította a maga költői Sorsát. Ő nem tudhatott a puskini *Emlékműről*, ezért emelt Puskinnak egy sajátot... Lermontov számára lezárult az a korszak, amelyben a művei – bármennyire ihletetlen íródtak is – a mester műveinek iskolás átíratái voltak (1837-ig a legtöbb poémája ilyen). A lermontovi *A költő halálára* az elsíratott költő reminiscenciáiból épül fel (a *Jevgenyij Anyegin* Hatodik fejezetéből, az *André Chénier*-ből...) – hogy erről meggyőződünk, elegendő csupán hevenyészve átolvasnunk a Hatodik fejezetet és *A költő halálát*. „Hidegvérrel – egyenlően”, „Meghalt!”, „elhervadt” – Lermontov maga irányít minket Lenszkijhez, akit ő „oly csodálatos erővel énekel meg”, de épp az ilyen egyenes átvételek miatt telítődik meg Lermontov verse váratlanul önálló költői erővel. Puskin *Emlékműje* – amelyet az utókor (nem lévén ilyen szövege) fokról fokra „végrendelkező” versként kezdett értelmezni – és Lermontov verse, *A költő halálára* hasonlóan épülnek fel. Mindkettő Alekszandr Szergejevics korábbi verseiből és motívumaiból építkezik, ám amíg a puskini vers lévén „önmagáról” szól, ekképp is áll össze – megmarad így, „blokkokból” összevarrva, addig a lermontovit kisimítja a nagyság érzete, az újonnan született zseni energiája. A verset az az érzés lobbantja lángra, amelyet csak egy másik emberrel kapcsolatban lehet kifejezni, magaddal kapcsolatban nem.

A társadalom atmoszférájában megszületik Lermontov, hogy meteoriként hamvadjon el annak sűrűbb rétegeiben. Gogol már nem tud kinek írni: „Engem ért a legnagyobb veszteség. [...] Mire fel az én munkám? Mit ér most már az én életem?”⁸⁵

A puskini kor már a költő halála előtt lezárult. Puskin olyan sokáig testesítette meg a maga tiszta erejéből, amennyire csak tudta. A halálával ez a korszak úgy fejeződött be, mintha abban csupán egyetlen ember élt volna. Ez nagyrészt így is volt.

Puskinnak köszönhetően a puskini korszak számunkra okosabb és átgondoltabb önmagánál. A korszak rácsúszott a zsenire. E kor történései hozzánk már Puskin értékelésén keresztül és prizmáján át jutnak el, bár ez az értékelés a maga idejében unikálisnak számított: vagy azért, mert megelőzte a korát, vagy azért, mert nem volt jellemző a korára, vagyis csupán a pontosságában és minőségében tartozott a korához, nem pedig azért, mert hogy hozzá tartozott volna a kortársakhoz vagy magához a korhoz.

Puskin vonzásköre nem csupán Jazikovra, Vjazemszkijre és Baratinszkijra terjedt ki (ők azok, akik a lírájukban így vagy úgy valami közöset „birtokoltak” Puskinnal), de szinte a dekabristákra is, Csaadajevvel együtt (akik mindig idegenkedtek Puskinról, és tartózkodtak tőle). Csak Lermontov vált le róla – és ő is csak Puskin *után*... Szmirgin és Pletnyov, Bulgarin és Grecs, Benkendorf és Dubelt, és hát, maguk a cárok, Sándor és Miklós – mind-mind csupán kísérik Puskin köreinek. Meg hát, ez a sok nővér, kuzin, hercegnő... Puskin nélkül honnan tudnánk bármiféle jószágos Inzov tábornokról, van-e még korszak az övén kívül, amelyből tábornokokat ismerhetünk meg, mondjuk, olyanokat, akikkel Lev Tolsztojn dolga akadt?⁸⁶ Van bárki, aki azt hiszi, hogy mindezekkel együtt Puskin közelebb kerül hozzánk és érthetőbbé válik?

Mennyiben lett a tiéd, és mennyiben hívtad életre? A levelezését olvasva a legmeglepőbb a levelekben megjelenő alázatosság. Mivel ő maga kisfiú, a felnőttekkel úgy beszélget, mint a gyerekekkel. Nem sértődik meg az értelmetlen ítéleteiken, igyekszik, hogy ne bosszantsa fel őket ellentmondásokkal (erre jó példa az irodalmár barátaival való levelezése). A barátság ideáljait mindig a munkában találja meg, összegyűjti, összeköti ezt a kört, mintha ez a társaság a maga idejében nem közöcsítette volna őt ki... Ez a magány; a csalódás a barátokban, ahogy a Múzsák is mondják stb., megingathatatlan szenvedély fűzi a nem író társakhoz – Puscsinhoz és Nascokinhoz.⁸⁷

Ja, és még valami: ő a nagyvonalúbb. Amíg a kortársai kicentizték és mérlegelték a maguk dicséretét, és féltek azt kimondani (különösen az utolsó években), addig Puskin volt az, aki írt Baratinszkijről, míg Baratinszkij órola nem, Puskin adott Gogolnak szüzséket, ő publikálta Tyutsevet (bár az utóbbit talán nem értékelte kellőképp)... A halálával átadta a helyét Lermontovnak, megadta neki, hogy egy időre a helyére lépjen, biztosította számára, hogy kis ideig Lermontov komor gyertyája világíthasson (két Nap egyszerre nem tud ragyogni...).

Ki tudta volna rajta kívül kiállni a szünet nélküli vizsgálgatást, amelyet a nemzete folytatott a hazai történelem oly zivataros és változékony másfél évszázadán keresztül?

A költőnek természetvédelmi feladata volna? Hogy pusztán a neve erejével kúriák és természeti látképek őrződjenek meg vagy éledjenek újjá? Megállította maga körül az időt – az idő megmerevedett, és ő az egyedüli, aki lakja. A neve erejével bekötötte, Vörös Könyvvé formálta az időt és annak egyik legtisztábban fennmaradt korszakát, a puskin kort.

Hogy mennyiben követte Puskin Pétert? Nehéz „áttérni a konkrét személyekre”, könnyű belesni a... Amikor azt mondjuk: puskin korszak, azt ugyanannyira tartjuk megalapozottnak, mint amikor azt mondjuk: péteri korszak.

Puskin máig nem avult el, olvassák őt, meglehet, új, de semmiképp sem kevesebb lelkesedéssel: ő – élő. De az igazán érdekes az, hogy mindeközben a hatása magára az orosz életre még jelentősebb, mint az őt követő orosz költészetre.

Két paraszt véleménye, az egyik az ő korából, a másik a miénkből, a paraszti észjárás pontosságával:

„Alekszandr Szergejevics Puskin megholt. Nincs többé már ő nekünk...” (Kolcov, 1837)⁸⁸

„Puskin egyáltalán nem is hatott az orosz költészetre. Lermontovon kívül nem lehet felmutatni egyetlen költőt sem, akit Puskin fertőzött volna meg. Elérni Puskit – ehhez tehetség is kell.” (Jesznyin, 1924)⁸⁹

Rövid és pontos.

Fentebb a puskin kort keresztül-kasul fűrtük a járatainkkal. Puskin halálakor még senki nem tudta, hogy amiben él: egy korszak. A lermontovi vers, a *Szovremennyik* posztumusz számának sokkja után („ki volt, és kit vesztettünk el!...”) a kor hosszú időre a nemléte és a feledésbe hullott. Elfelelték még azt is, hogy Puskin milyen magas volt (155–167 cm-ig), szép volt-e, vagy egy majomra hasonlított, dohányzott-e vagy sem, MINDENT megírt vagy nem MINDENT, rossz természete volt-e vagy könnyű, a mai napig nem tudnak Natalja Nyikolajevnával mit kezdeni... törődött, és mindenki meghalt. Nincs kit megkérdezni. Megmaradtak (a visszaemlékezések ez ügyben megegyeznek): a vakító mosolya és a „gyomrát mutató” nevetése. Megmaradtak a versek. Még azt a helyet is, ahol a Csornaja recskánál a vére folyt, húsz évvel később Danasz, a párbaj résztvevője is csak kemény erőfeszítések után találja meg („azt a bozotos részt nem találtuk meg, ki lett vágva, és a föld el lett egyengetve”⁹⁰). A tanúvallomások ellentmondóak: az úttól balra vagy jobbra? És a párbaj helyszínén az obeliszk, amely mellett oly szomorúan időzünk, talán nem is ott áll, és mi nem is lépünk a véreben...

De milyen pirosbetűsek ezek a fehér, januári napjai a halálának!

Emlékezett-e vajon Puskin arra, hogy Péterrel együtt haldoklik... Dosztojevszkij, aki a halála előtt fél évvel elmondta a saját „trónszéki” Puskin-beszédét, aki Puskin halála kapcsán készült a saját fellépésére, és aki Puskinnal egy napon halt meg – ő bizonyosan tudott erről!⁹¹

És íme Blok, a Jegyzetfüzet, 1918...⁹²

Január 27. „Tizenketten”

Január 28. „TIZENKETTEN”

Január 29. „Én ma – zseni vagyok.”

„Lehetségesek fura egybeesések.” (Puskin)

„A *Szkiták* megfelel Az *Oroszország rágalmazóihoz* című versnek. Ismétlődik a történelem.” (Blok, Napló, 1918. február 8.)

„Majdnem összeveszttem az udvarral – de minden rendbe jött. Ezt azonban nem úszom meg szárazon.”⁹³

„...túl óvatlanul nyúlsz más hangokhoz. Emlékezz – ezt nem fogják neked »megbocsájtani« »soha«.” (Belij Bloknak 1918. március 17.)

„Amíg e föld határán / Akár csak egy költő dalol.”⁹⁴ Blok 37 éves. *A Tizenketten* az ő párbaja, amelyben meghal.

Vörös és fehér. Vér a havon.

1980–1984

Fordította Kalavszky Zsófia

- 1 Az itt közölt szöveg Andrej Bitov: *A szándék: élni. 1836 (Emlékezés Puskinra)* című esszéjének záródarabja. A fordítás az alábbi kiadás alapján készült: БИТОВ, Андрей 2007. „Предположение жить. 1836 (Воспоминание о Пушкине)”. In: Битов, Андрей *Моление о чае. Последний Пушкин*. Изд-во Фортуна ЭЛ, Москва, 9–117. Az esszé sorozat második darabja magyarul korábban megjelent itt: BITOV, Andrej 2017. Az utolsó szöveg. Ford. KALAVSZKY Zsófia. In: *Műhely: kulturális folyóirat*, 4., 12–17. A fordításban igyekeztem meghagyni Bitov sajátos központosási stílusát. Külön jelzem, amennyiben egy szövegrészlet nem az én fordításom. A fordító a Bölészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetének tudományos munkatársa. A fordítás az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (2015–2018) támogatásával készült.
 - 2 Szőke Katalin fordítása. *A Nulin gróf* Puskin elbeszélő költeménye, amelyet 1825-ben írt Mihajlovszkojében. Magyarul: PUSKIN, A. Sz. 1977. Nulin gróf. In: PUSKIN, A. Sz., *Elbeszélő költemények. Mesék*. Ford. HEGEDŰS Géza, Alekszandr Puskin Művei. Európa Könyvkiadó, Budapest, 213–229.
 - 3 Bolgyino a Puskin-család egyik birtoka volt. A költő 1830, 1833 és 1834 őszén itt dolgozott. Az ún. első bolgyinói ősz az 1830-as kolerajárvány következtében hosszabbra nyúlt, mert Puskin körbezárta a járvány. Ez a karantén a költő életének egyik leggazdagabb alkotókorszakát eredményezte.
 - 4 A pétervári Szenátus tér az 1825. december 14-i dekabrista felkelés helyszíne volt, ahová Puskin Mihajlovszkojéből elindult ugyan, de végül nem jutott el. Lásd erről Bitov egy másik esszéjét: BITOV, Andrej 2015. *A Nyúl és a világirodalom útja*. Tudós változat. Ford. KALAVSZKY Zsófia. In: *2000 Irodalmi és társadalmi havi lap*, 5., 62–67. *A Rézlovas* Puskin 1833-ban írt elbeszélő költeménye. I. Miklós cár Puskin 1833 decemberének végén apródjává nevezte ki. A 34 éves költő e tisztséget megaláználak érezte.
 - 5 Az 1824-es pétervári árvíz különösen pusztító erejű volt. Puskin *Rézlovasának* egyik főhőse maga az ár.
 - 6 Natalja Puskinának 1834. május 29-e körül.
 - 7 PUSKIN, A. Sz. 1981. Napló-részletek. 1833–1835. In: PUSKIN, A. Sz. *Cikkek. Történelmi tanulmányok. Napló*. Ford. WESSELY László, Alekszandr Puskin Művei, Európa Könyvkiadó, Budapest, 300–332, 329.
 - 8 A vers magyar címe Franyó Zoltán fordításában *1828. május 26.*
 - 9 Az október 19-e a liceumi társaival ünnepelt évforduló, a december 14-e a dekabrista felkelés napja. Bitov esszé-sorozatának negyedik fejezetében így ír e két dátumról:
„Október 19-e [...] [Puskin – K. Zs.] utolsó évének talán legihletettebb napja. Ezzel a dátummal látja el *A kapitány lánya* befejezését, a Csaadajevnek írt levelét, melyet inkább több, mint kevesebb műgonddal ír meg – akár egy művet, piszkozatokkal, hogy később a barátainak (A. I. Turgenyevnek) fel is olvassa. E nap hallatlanul gazdag termésére talán van magyarázat: ez a bolgyinói teremterő kivételése.
Október 19-e a sajátosan puskin Újév Napja (legalábbis sokkal inkább az, mint a naptári Újév első napja). Ez a mindenkori őszének zenitje, amely ősz talán mindig alkotói tűzijátékkal köszöntött. 1826 óta Puskin tudatában ez a dátum összekapcsolódott december 14-ével, a liceumi társakkal, az »idegenben« megült ünneppel (így jellemzi Bolgyinóban 1830. október 19-ét, miközben a december 14-ről írt *Tizedik fejezetet* égeti el). Október 19-e az emlékezés örök, éves parádéja: az elmúlt év, az elmúlt évek... – a nap, ahonnan az élet ideje számíthatik. A versek, amelyeket az élete során e napnak szentel, akaratlanul is egy életrajzi ciklust alkotnak; de ezt a napot más mérföldkövekkel is megjelöli. *A Jevgenyij Anyegin*, a *Cigányok*, a *Borisz Godunov*, a *Poltava*, az első bolgyinói ősz intenzitása, a *Rézlovas* – hát, így ünnepelte ő az október 19-ét. Nem sikerült túl sokszor eljutnia a közös ünneplésre, de amikor igen, akkor mindig elsőnek érezte magát – elsőnek az egyenlők között (ami oly fontos mindig minden kortársnak!...).

1836. október 19-e viszont másképpen alakult a számára, sőt – ami még fontosabb – az alkotói bőség szempontjából is: az ősze elúszott. Készült rá [...] , úgy kellett neki, mint a levegő, mint az életerő, mint a jövő. Hogy ez az ősze füstbe ment, ez volt (a jól ismert okok közül) a halála legfőbb oka.” L. BITOV, Andrej 2018. ’36 Bolgyinója. In: *A szándék: élni. (Emlékezés Puskinra), 1980–84*. Ford. KALAVSZKY Zsófia, kézirat, Budapest.

Hogy a Puskin-életrajzban mi minden kötődik a Mennybemenetel napjához, lásd jelen írás 5. fejezetét.
 - 10 Íme, például, a dátumok paradox együttállása: „Tanúvallomás az *André Chénier* című elégia ügyében. 1827. január 27. Moszkva: Ezt a verset valóban én írtam [...]. Ezt a verset csak a nyilvánvaló ostobaság hozhatja összefüggésbe a decemberi 14-i eseményekkel”.
- A harmadik fejezetben azt ígértük, hogy visszatérünk a műtyisi A. Boberov amatőr irodalomtörténész leveléhez. [Bitov e lábjegyzetéhez lásd a fordításhoz írt előszót – K. Zs.] A főszövegéhez írt utóiratában egy sor fontos, érdekes megfigyelését közöl, amelyeket Alekszandr Szergejevics életének dátumai kapcsán tett. Részben egy ma divatosnak számító bioritmust épített fel Puskin adataiból, amelyeknek eredményeként a diagramban épp az 1837. január 27-e kapott kétnullás értéket, ami igen ritkán fordul elő, továbbá rendkívüli veszélyekkel is járhat (épp az ilyen napokon zárják le az autópályákat a versenyzők és a sofőrök előtt...). Boberov kiemeli továbbá, hogy a január 27. lényegi része Puskin gyilkosa életének is, úgy a végzetes dátum előtt, mint után: 1834. január 27-én vették fel a gárdába, 1836. január 27-én nevezték ki tiszthelyettesnek – ezek a kiemelkedően sikeres karrierjének a legfőbb állomásai voltak. Így hát különösen érdekes az is, hogy a *Mozart és Salieri* című tragédia kétszer került színpadra 1832-ben (január 27-én és február 1-én), és egyszer sem volt sikere, öt évvel később pedig ugyanezek a napokon – új „rendezésben” – zajlott le a párbaj és a halott búcsúztatása.
1841. január 27-én Franciaországban d’Anthèst egy vadászaton egy vadász által leadott, véletlen lövéssel majdnem megölték – megsérült csupán, ámde ugyanazon a karján... A levelezőtársunk eme érdekfeszítő észrevételei után egy sor olyan képletet ajánl, amelyek a 27, a 37 és a 99 mágikus tulajdonságaival függnek össze... Kiderül, hogy ezek a számok – valamely matematikai interpretációban – nem mások, mint az ász, a hármas és a hetes (az ászt egyesként képzelet el, azaz 1, 3, 7...). A 27-i dátumra úgy tekint, mint a születésnap és a halál napjára, a 37-re

- úgy, mint a halál évére és mint a betöltött éveinek a számára, a 99-re pedig úgy, mint a születés évére. Matematikus Puskin-kutatónk pedig nekiáll e számokat osztani és szorozni, hogy – de ehhez a mi matematikai tudásunk már kevés – megkapja, mint egy körben, amely magába zárul, ugyanazokat a számokat: vagy a 137-et, vagy a 27-et, vagy a 37-et, vagy a 999-et... Összeszámolta Puskin életének a napjait (nem tudni, miért, de százasaival), így jött ki a 137, pontosabban $(137 \times 99) + 137 + 27 + 37$. Boberov további paradoxonjai (mint „Puskin sorsának alkotórészei”) – amelyek ahhoz vezetnek, hogy a végén a pikk dáma jöjjön ki, 27.1.37. [Puskin halála napjának dátuma oroszos formában – K. Zs.] – már több mint lenyűgözőek... – Bitov jegyzete.
- 11 I. Miklós cár azt javasolta a költőnek egy, a dráma kéziratán fennmaradt jegyzetében, hogy Puskin a *Borisz Godunov*-ot írja át Walter Scott elbeszéléseinek vagy regényeinek modorában. A *Borisz Godunov* előszavának és kiadásának történetéről magyarul ld. KALAVSZKY Zsófia 2019. A cár, a cenzor és a megíratlan előszó (Alekszandr Puskin három levele és a *Borisz Godunov*-hoz írt előszótöredékei). In: *Műhely: kulturális folyóirat*, 5–6., 35.
 - 12 Nyersfordítás tölem – K. Zs.
 - 13 „Visszakaptam a *Rézlovast* az uralkodó megjegyzéseivel. A *bálvány* szót nem engedélyezte a legfelsőbb cenzúra; az alábbi sorokat: [...] kitörölték. Számos helyen »?« jelet tettek – mindez sok mindent megváltoztat a számomra.” PUSKIN, Naplórészletek. 1833–1835, 304.
 - 14 Ivan Ivanovics Golikov (1735–1801) történész. Fő műve a *Nagy Péter; Oroszország bölcs átalakítójának cselekedetei* («Деяния Петра Великого, мудрого преобразователя России») című munkája, tulajdonképpen egy részletes kronológia, amely sokáig az egyetlen ilyen jellegű történeti munka volt Nagy Péter koráról. Puskin a *Poltava* megírásához is felhasználta.
 - 15 A *Feljegyzések Nagy Péter történetéhez* összefoglaló címe Puskin 1835 folyamán írt jegyzeteinek, vázlatainak leendő történeti munkájához.
 - 16 PUSKIN, A. Sz. 1981. *Feljegyzések Nagy Péter történetéhez* (Részletek). In: PUSKIN, A. Sz., *Cikkek. Történelmi tanulmányok. Napló*. Ford. BALASSA Anna, Alekszandr Puskin Művei, Európa Könyvkiadó, Budapest, 248–289, 284. 17 Uo., 285.
 - 18 Puskin 1824-es déli poémája.
 - 19 PUSKIN, A. Sz. 1980. P. A. Vjazemskijnek Mihajlovskojéból Moszkvába, 1825. november 7-e körül. In: PUSKIN, A. Sz. *Levelek*. Ford. SOPRONI András, Alekszandr Puskin Művei, Európa Könyvkiadó, Budapest, 121–123, 121.
 - 20 Erről bővebben lásd itt: BITOV, A Nyúl és a világirodalom útja.
 - 21 Jevgenyij Baratinszkij (1800–1844) orosz költő, fordító.
 - 22 Baratinszkij 1825. decemberi, Puskinhoz szóló levele. Szöke Katalin fordítása.
 - 23 Alekszandr Besztuzsev (1797–1837) orosz író, kritikus. A *Poljarnaja zvezda* című almanach egyik szerkesztője, Marlinszkij álnéven publikált. E levélrészlet egy Puskinnak 1825. március 9-i írt levélből származik.
 - 24 Vaszilij Zsukovszkij (1783–1852) orosz költő, Puskin atyai támogatója. Levelének dátuma: 1824. június 1.
 - 25 Zsukovszkij levele 1824. november 12 (?).
 - 26 Pjotr Vjazemskij herceg (1792–1878) költő, kritikus, Puskin barátja.
 - 27 Zsukovszkij levele 1826. április 12.
 - 28 A *Nagy Péter szerecsene* (1827–) befejezetlenül maradt regény, a *Poltava* (1828) elbeszélő költemény. A *Stanzák* (1826) és a *Nagy Péter lakomája* (1835) versek.
 - 29 Puskin etióp származású anyai dédapjának Nagy Péter cár lett a keresztapja, így Abram Hannibal (1696–1781) a pravoszláv hagyományok szerint a Petrovics apai nevet kapta. Puskin e dédapjától örökölt egy Nagy Péter monogramjával ellátott gombot. A cár e zubbonygombját a költő beépíttette az egyik sétapálcája fejébe.
 - 30 Feofán Prokopovics (1681–1736) orosz teológus, tudós, Nagy Péter támogatója.
 - 31 Részletek Puskin a *Feljegyzések Nagy Péter történetéhez* című munkájából. Olonyec városa Karélia területén található. 1719-ben Nagy Péter kezdeményezésére ez lett Oroszország első ásványi forrásokra épülő gyógyvizes helye.
 - 32 Részlet Puskin a *Feljegyzések Nagy Péter történetéhez* című munkájából. Szemjon Avramov (1696–1735) Nagy Péter diplomatája. Ardevil (Ardabil) – település Észak-Perzsiában. Alekszandr Gribojedov (1795–1825) orosz drámaíró, diplomata, akit 1829 januárjában Teheránban vallási fanatikusok az orosz nagykövetség több tagjával együtt meglineceltek. Puskin az *Utazás Erzerumban* című művében állít emléket költőtársának: egy jelenetben leírja, ahogy egy kaukázusi hágón 1829-ben összetalálkozott a Gribojedov testét szállító teherhordókkal. Hogy ez valóban megtörtént-e, kérdéses.
 - 33 ZSUKOVSKIJ, V. A. 1978. Levél Sz. L. Puskinhoz (1837. február 15.). In: *Kortársak Puskinról*. Szerk. BAKCSI György, ford. FÖLDEÁK Iván, Gondolat, Budapest, 394–411, 397.
 - 34 Uo.
 - 35 Uo.
 - 36 Uo., 400.
 - 37 Uo.
 - 38 Uo., 405.
 - 39 Uo., 398.
 - 40 Vera Vjazemzkaja – Bitov megjegyzése. Pjotr Vjazemskij herceg felesége.
 - 41 ZSUKOVSKIJ, Levél Sz. L. Puskinhoz (1837. február 15.), 399–400.
 - 42 Uo., 402.
 - 43 Uo.
 - 44 Uo.
 - 45 Ivan Szpasszkij (1795–1861) a Puskin-család háziiorvosa.
 - 46 ZSUKOVSKIJ, Levél Sz. L. Puskinhoz (1837. február 15.), 400.
 - 47 Uo., 407–408.
 - 48 Uo., 408.
 - 49 Uo., 409.
 - 50 Puskin már korábban is megörökített egy ilyen drámát: „Családi életében Hannibál dédapám éppolyan szerencsétlen volt, akár Puskin dédapám.” (1830) PUSKIN, A. Sz. 1981. Az önéletrajz eleje. In: PUSKIN, A. Sz. *Cikkek. Tanulmányok. Napló*. Ford. WESSELY László, Alekszandr Puskin Művei, Európa Könyvkiadó, Budapest 341–347, 344. „Elég fiatalon halt meg, elmezavaros rohamában megölte gyermekágyas feleségét.” (1830) Uo., 342. – Bitov megjegyzése.

- 51 PUSKIN, Feljegyzések, 284.
 52 Uo.
 53 Uo., 283.
 54 Uo., 283–284.
 55 Uo., 284.
 56 Uo.
 57 Uo.
 58 Uo., 285.
 59 Részlet Puskin *Jeanne D'Arc egyik utolsó rokona* című fiktív cikkéből. ПУШКИН, А. С. 1949. Последний из свойственников Иоанны д'Арк. In: ПУШКИН, А. С. *Критика. Автобиография*, Полное собрание сочинений в 16 т. (1937–1959) 12, Ленинград: Изд-во АН СССР, Москва, 510–514.
 60 A megpattanó golyó legendájáról lásd e fordításhoz fűzött előszót.
 61 Konsztantyin Danzasz (1801–1870) Puskin párbajsegédje, liceumi társa. Pétervár Csornaja recska nevű területén zajlott le a párbaj.
 62 Zsukovszkij, ahogy ez ismeretes, a Puskin-család érdekei és a költő halála utáni reputációja szerint szerkesztette meg Puskin halálát, de csak is a „legnemesebb rendű” aspektusból. – Bitov megjegyzése.
 63 A becsületes orvosok ezt megerősítik, csupán a szavak sorrendjét keverik össze, amely szavak számukra nem annyira fontosak. – Bitov megjegyzése.
 64 Pjotr Pletnyov (1791–1865) költő, kritikus, Puskin műveinek kiadója.
 65 Nyikolaj Arendt (1786–1859), nagynevű pétervári sebész. I. Miklós cár orvosa.
 66 ZSUKOVSZKIJ, Levél Sz. L. Puskinhoz (1837. február 15.), 400.
 67 Ernest de Barante (1818–1859) a pétervári francia konzulátus attaséja adta kölcsön D'Archiac vicomte-nak, d'Anthès párbajsegédjének a pisztolyokat a párbajhoz. Barante jelen volt Puskin haldoklásánál.
 68 ZSUKOVSZKIJ, Levél Sz. L. Puskinhoz (1837. február 15.), 407.
 69 Uo., 405.
 70 Uo., 403.
 71 Uo., 404.
 72 Uo., 407.
 73 Uo., 405.
 74 Lásd a firkász figuráját (zaejzssjy figljar) Puskin az *Egyiptomi éjszakák*, a *Családfám*, a *Bulgarin*-epigramma és a *Mozart és Salieri* című műveiben.
 75 Puskin itt Chateaubriand *Essai sur la littérature anglaise* (1836) című művére utal. Fennmaradt Puskin egy valószínűsíthetően 1836-os kézírata, amely az *Essai* néhány bekezdésének fordítását tartalmazza.
 76 Az eredeti cikk forrása: ПУШКИН, А. С. 1949. О Мильтоне и Шатобриановом переводе «Потерянного рая». In: *Критика. Автобиография*, Пушкин А. С. Полное собрание сочинений: В 16 т. 1937–1959, 12, Л.: Изд-во АН СССР, М., 137–146.
 77 ZSUKOVSZKIJ, Levél Sz. L. Puskinhoz (1837. február 15.), 407.
 78 Ezen a „létrán” Puskin a könyvek és az irodalom fölé emelkedett, a szorgalmas és becsületes Dal pedig – szóról szóra megfogadva Puskin hívását – még sokáig mászott a polcokon, egyre feljebb, mígnem létrehozta az orosz nyelv piramisát. – Bitov megjegyzése.
 Bitov itt a több mint kétszáz ezer szócikket tartalmazó Dal-szótárra gondol, amelyen az összeállítója 53 évig dolgozott. Az értelmező szótár első, négykötetes kiadása 1863 és 1866 között jelent meg.
 79 ZSUKOVSZKIJ, Levél Sz. L. Puskinhoz (1837. február 15.), 408.
 80 Uo.
 81 Uo.
 82 Uo.
 83 Uo., 409.
 84 TURGENYEV, A. I. 1978. Naplójából. In: *Kortársak Puskinról*. Szerk. BAKCSI György, ford. FÖLDEÁK Iván. Gondolat, Budapest, 307–314, 313.
 85 Gogol Mihail Pogogyinnak 1837. március 30-án Rómából.
 86 Ivan Inzov (1768–1845) orosz tábormegvezető, Puskin felettese a költő déli száműzetésének az idején (1820–24).
 87 Ivan Puscsin (1798–1859) Puskin barátja, liceumi évfolyamtársa, dekabrista, életfogytiglani száműzetésre ítélték, végül 1856-ban visszatérhetett a fővárosba. Pavel Nascsokin (1801–1854) Puskin közeli barátja, műgyűjtő.
 88 Alekszej Kolcov (1809–1842) paraszt származású orosz költő, Puskin a folyóiratában publikálta az egyik versét. Az idézet Andrej Krajevcszkijnek 1837. március 13-án írt leveléből származik.
 89 A szövegrészlet forrása: ЕСЕНИН, Сергей 2002. Ответы на анкету о Пушкине (1924). In: Сергей ЕСЕНИН. *Полное собрание сочинений*. Szerk. КОЗЛОВСКИЙ, А. Олма-Пресс, Москва, 369.
 90 Részlet Danzasz 1858-as visszaemlékezéséből, amely 1880-ban jelentetett meg a *Golosz* folyóirat hasábjain. Az eredeti szöveget lásd itt: ВЕРЕСАЕВ, В. В. 1970. *Спутники Пушкина*, Reprint, Slavistic printings and reprintings 220. Mouton, Hague [etc.]
 91 Utalás Fjodor Dosztojevszkij 1880-ban Moszkvában a Puskin-szobor avatásán elhangzott beszédére. Magyarul itt: DOSZTOJEVSZKIJ, F. M. 1998. Puskin (vázlat) Elhangzott az Orosz Irodalom Kedvelőinek Társasága június 8-i ülésén. In: DOSZTOJEVSZKIJ, F. M. *A történelem utópikus értelmezése*. Szerk. & ford. SISÁK Gábor, Horror metaphysicae. Osiris Kiadó, Budapest, 122–143.
 92 Alekszandr Blok (1880–1921) orosz költő.
 93 PUSKIN, Naplórészletek. 1833–1835, 323.
 94 Galgóczy Árpád fordítása.

A repülés géniusza

Kondor Béla irodalmi „alvilágáról”

Angelus Hermeticus

„Életében legalább egyszer az angyallal minden ember találkozik.” Hamvas Béla *Karneváljának* ingathatatlannak tetsző, ugyanakkor pillanatok alatt eliminálható, látszólag mondatszerű, ám mindenféle modalitást nélkülöző, végső soron nyelven kívüli szentenciája (vélekedése? alaptétele? kinyilatkoztatása?) legalább annyira terel be a *szépség labirintusába*, mint vezet ki a *szépségre fordított* valóságselemek jelenségvilágából. Kondor Béla kép(zet)jeinek különös angeológija hasonlóképpen elhelyezhetetlen (legalábbis teológiai-ikonográfiai már-már körvonalazhatatlan) lényekkel feszegeti saját kereteit, akik ugyancsak fellebbezhetetlen érvényességgel népesítik be a festmények, grafikák, pannók, szárnyasoltárok, illusztrációk és rézmetszetek – a korabeli, ideológiailag leföldelt kritika ítéletével szemben – korántsem „auravesztett” tereit. Az *Órangyal*, *A forradalom angyala*, a *Késes angyal* vagy a *Harcos angyal* azonban nem azonos a Biblia különböző rendű-rangú hírhozóival, kerubjaival, arkangyalaival, s a mennybéli kórus bukott tagjának luciferi alakjával sincs átfedésben; egy-két ismertetőjegyet leszámítva nem rendelkezik más kultúrkörből való, konkrét kontúrokkal ellátott mitológiai attribútumokkal sem – leginkább Rilke *Duinói elégiáinak* „iszonyú angyalaihoz” hasonlatos, akik szenttelenül járnak-kelnek az emberek között, észre sem véve, ha valakit vé(t)lenül összetipornak, esetleg felemelnek...

Furcsa módon Kondor kevésbé számontartott (kánoból kihullott, méltatlanul mellőzött stb.) költészte ugyanilyen autonómiát követel magának, mégis (olykor reprezentatíván könnyelmű, amolyan elkönnyelő gesztusoktól kísérve) mindmáig – Pilinszky János szavaival élve – *irodalmon kívüli jelenség* maradt. „Rettentő sokat vitatkoztam, hogy fogadják be. Nagy Laci volt az, aki végül is teljesen elfogadta mint költőt, ő járta ki, hogy a versek megjelenjenek. Bár az igaz, hogy az első Kondor-vers a Vigiliában jelent meg; nagy-nagy hűhó volt, ivászat és a többi. Ezt Pilinszky intézte el, de enyhe gúnyos mosollyal.” (ERDÉLY 1981) – emlékszik vissza a közös baráti társaságban eltöltött évekre Erdély Miklós, megerősítve azt a „legitimizációs” szándékot, ami a már befutott, korábban képzőművészettel is foglalkozó Nagy Lászlót az általa nagyra tartott festő lírai tevékenységét illetően hajtotta. (Egyébként az *Élet és Irodalom* képszerkesztőjeként ő csempészte be a lapba Kondor grafikáit is.) A „lőrinci szárnyasfiúval” való kapcsolatában a szellemtestvéri szeretettel körülvelt kortársért való konok küzdelem érhető tetten, ami – bármiféle öncélúság nélkül – saját hitelességéért, művészi identitásáért folyó harcát is elősegíthette. A másik fél felől tanúsított (kissé távolságtartó) baráti viszonyulás az őt segítő megerősítés érzékelésében jut el ahhoz a kötelékhez, amelyből kettejük – személyes történeteken és halálon túli – legendáriuma szálazódik. „Társalkodva az emlék-emberrel, aki hol angyal-, hol démonarcot ölt, itt sétálok a zöldben. Miért látogat meg ennyiszor?” (NAGY 2004) „Nehezen telt az éj. Nyakamat többször föltettem az ágy támlalécére, úgy sikerült elszenvednem olykor. Álmodtam sokat, de alig emlékszem valamire. Csupán Kondor alakja tiszta, a feje kerek, arca mosolyog s mond[ja], hogy legyek már, ha kicsit is, transzcendentális, mert nagyon kínlódva festem a képecskéket...” (NAGY 1975).

Mind a kevésbé konformista kortársak helyenként progresszív kísérleteitől, mind pedig a '60-as évek jellemző posztimpreszionista, (ál)realista irányzatosságától merőben elkülönülő módon a Kondor-féle vizualitás – áttranszformált tradícióból kölcsönzött – jelképivel „transzcendens tényeket” tár fel kezdetben szűksztámú, ám avatott ismerői előtt. Ezek a revelatív konstrukciók kikezdehetetlen és megközelíthetetlen esszenciális-enigmatikus „felépítmény” részeként tűnhetnek fel a művészettörténeteszek és egyéb interpretátorok számára, mint a végül több (főként posztumusz) kötetben napvilágot látott, sötét tónusú versek, kisprózák és naplótöredékek. A burokszerűen sugárzó szóképek „alapja”, fogalmi fundamentuma pedig ugyanannyira meghatározhatatlanná, képlékennyé válhat egy-egy elemzés során, mint a már említett festői víziók állandó metamorfózisának „első mozgatója”. „– Aki megtiltja magának a befejezést és helytállásra kötelezi magát a befejezhetetlenségben, bízhat abban, hogy megnyílnak az ég költői csatornái és csoda útján, ingyen és leleplező erőltettség nélkül majd mégis vége szakad a folyamatnak egy olyan ponton, amilyenre senki, de főleg a költő számít legkevésbé: az a pont egyenértékű lesz mindazzal, ami megelőzi.” (ERÉLY é. n.) – írja *Metán* című anti-ars poétikájában a fentebb már idézett Erdély Miklós (aki a neoavantgárd emblematisz képviseelőjeként láthatólag legalább annyira nem került be később az irodalmi kánonba – képzőművészeti akceptálásával ellentétben –, mint Kondor, írásos hagyatékával). „...türelmesen ki kell várni, amíg alakap a felhajtóerő, mikor a lelki iram odáig gyorsul, és magasba emeli a gondolatot, ha már eleve nincs ott. // – Eleve: felbecsülhetetlen értékű szó. Idő- és térkezdteken túlmutató.” (ERDÉLY é. n.) – szól Erdély a bevett, klasszikus és (poszt)modern poétikákkal polemizáló verselméletének másik részlete, mellyel akár Kondor szövegszervezői technikája is párhuzamba állítható. (Bár tudvalevő, hogy ő maga ódzkodott mindenféle avantgárd gesztustól irodalomban, képzőművészetben egyaránt.)

Ahogy a *Kondor Béla, a korszak és az avantgárd* (ERDÉLY 1981) című visszaemlékezésében Erdély is kiemeli, a kondori íráskészség jellemző fordulata éppen a hirtelen irány- vagy

Papp Máté
(1987): kritikus, esszéíró.
Az *Új Forrás* folyóirat
Vers és Zene rovatának
szerkesztője.

nézőpontváltásban érhető tetten, olyan (érzékeltető kisülés nélküli, egyre kitolódó, késlekedő) holtpontra irányítva a figyelmet, amely leginkább a nekilendülés, a visszagördülés, az újbóli nekirugaszkodás, az ikaroszi elemelkedés és alábukás képzeteiben plaszticizálódik. „Minden végleges és kiszámíthatatlan. Végleges, mint az álom anyaga, melyben a valóság mintegy summázva jelenik meg, s kiszámíthatatlan, mint ugyanennek a valóságnak az imaginárius felé elszabadult variánsai.” (PILINSZKY 1999) – írja minderről, érzékeny távlatból-közelségből szemlélve, találó pontossággal egyik Kondorról szóló kiállításmegnyitó szövegében Pilinszky. S ahogy a festmények (tőlünk való hermetikus zártságukban) elszabadult iszonyú anyagai, e versek is felhajtóerőt kapnak – feltéve, ha képesek vagyunk eléggé elrugaszkodni hozzájuk.

A fal összeomlik

Borbély Szilárd – Kondor Béla 2012-es, MODEM-beli gyűjteményes kiállításának megnyitóján (BORBÉLY 2012) – talán nem véletlenül emelte ki a „véletlenül zárt és megfejt-hetetlen” *Angyal, ördög, költő* című (*Kezdetleges, de összefüggő tanulmány egy halott költő emlékezetére* alcímű) poémát, melyben olyan, a Hamvaséhoz („Az angyal minden ember életében legalább egyszer megjelenik.” [HAMVAS 2018: 21]) hasonló, végérvényes felhangú – de talán észlelhető visszhangot sem keltő – kitételek szerepelnek, mint amilyen a következő: „AZ ÖRDÖG ÁTLÁT A FALON, AZ ANGYAL NEM.” Mintha erre az ismét átvilá-gíthatatlan, kontextusból kiszakadó, egyszerre fajsúlyos és szubsztilis szövegbetétre rimelne a következő (a *Törekvéseim margójára* (KONDOR 2001: 92) elnevezésű jegyzetek közül való) szembeűnően transzparens reflexió: „Annyira bizonytalan az elmondott szó. A leírt áttekinthetőbb, javítható, időbeliből síkbelivé válik, egyúttal megmutatkoznak az elképzelés hibái is. A javítások a leírt képszerűség és a gondolat összehangolását szolgálják; hogy maradó szerkezeté álljon össze. Amelyik igaz is meg nem is, de egyfajta önálló valóság, többféle, de nem változtatható kapcsolatok tömbjévé válik. Írás a falon. Élettartama a fal élettartama. Aztán a fal összeomlik.” (KONDOR 2001: 92). Hogy ki állhat (mi zárul el/táru fel) a fal innenső és túlsó oldalán, törvényszerűen rejtély marad. Az is kérdéses, hogy e költemények „maradó szerkezetei” miféle élettarta(lo)mmal rendelkeznek. Mert mindinkább egyfajta halálugrásként tekinthetünk rájuk. „Botorkáló társam, aki verődsz napjaid órai és óráid percei közt öntudatlan, majd időnként örömtől élsz: legalább a halál közelében ne vesd meg, amit meg nem értesz!” (KONDOR 1987: 98)

Kondor folyamatos – és az utólagos orvosi visszajelzések alapján: tudatos – szeszés önége-tése (született szívrendellenességével együtt) egy idő után megszokható közelségbe hozhatta a halál eshetőségét, melyet a – virrasztásokkal meghosszabbított – ráfordított időhöz képest mon-umentális méretű életmű létrehozásának felemésztett energiái is sürgettek. Persze művészként (és természetesen magánemberként is) rendíthetetlen kulturális közegellenállással találta magát szemben már főiskolai éve alatt, többek között eltanácsolása alkalmával; nemkülönben később, a mindent átható ideológiai idiotizmus, a szokásos karrierista önérdék-érvényesítés, valamint az összes rést kitöltő, az autonóm alkotók árnyékába is beférkőző dilettantizmus kortárs közegében. (Erről a *Küszködni lettél* [KONDOR 2016] című kötet levelei, interjúi, naplóbejegyzései adhatnak szemelvényszerűen illusztratív, ám árulkodóan tanulságos összké-pek.) „Kivételes kor az, amelyben a történelem (a folyó idő) elválaszthatatlan külső és belső kényszerei feloldódnak, egyszerűbben szólva, amikor megnyílik a szabadság. A különös az, hogy az ilyen kivételes korszakokban, bármilyen ritkák legyenek is azok, egyedül ezt a szabad állapotot érezzük természetesnek, és el sem tudjuk képzelni, hogy gúzsba kötő hatalom végét vetheti. Nem, mert a szabadság is paradox természetű: egyrészt a megújulás csíráját ébreszti, de a megújulás a kezdetire, az eredetire vágyik, az egyedüli hitelesre. Így van az, hogy megújulás és hagyománykeresés elválaszthatatlan.” (HAMVAS–KEMÉNY 1988: 119) Kondor pá-lyájának magányosan kiharcolt, megszenvedett belső szabadságát nem is lehetne pontosabban körülírni. A nagyszabású festői oeuvre, illetve a szinte teljesen ismeretlen orgonaművek mellett öntörvényű (poétikai paradoxonoktól sem mentes) lírai aktivitása lesz az, amely folyamatos kísérleti jellegénél fogva ezt a szabadságfokot talán még tovább hajtja – az írástól roskadozó falak valóban leomlani látszanak szövegei olvasásakor...

„Nem szolgál a vers / a mondat cifra ellenség. / Oszlopos, fényes tárnák / mélyében hangzik el a szó. / A közönség elsötétül / eloszlik a meleg fény / és a csillogó szén hamuvá / hullva hangosan elégett. / Megsápad és üres / a teremtő ezután.” (KONDOR 1987: 260) (*Nem szolgál a vers...*) Az Ady-parafrazisként hangzó vers sorközeiben rénsnyire ki is nyílhat a teremtés Kondor-féle műhelye; szigorúan kis kezdőbetűvel róva a teremtő szót, kohóbéli anyagformá-ló izzással világítva be a nyelv öntőformáit, a szemantikai lefedettség feloldásával igézve az immáron sötétségbe vont hallgatóságot, kiüresedve, elszenesülve végül. „...rajzok ledobva és elázva jól / szökepek keserű gépbe táplálva...” (KONDOR 1987: 191) – így egy másik versrészlet (*De vihogtunk*), puritánul, nemkülönben kellő hányavetiséggel dobálva egymásra a szavakat, valamifajta intuitív intenció mentén működtetve őket, felvállalt koncepciótlansá-gában is következetes asszociációs ugrásokkal lehetetlenítve el az értelmezés potenciális esz-közeit. A triviális, nagyzó, esetleg belemagyarázó gesztusoknak pedig szemmel láthatóan nincs helyük.

Ennek ellenére bátorodom egy korábban papírra vetett (és tanulságosan kudarcba fulladt), nagyobb lélegzetvételi gondolatfutamomat megosztani az *Értekezés a színekről* (KONDOR 1987: 11) című, a szerző talán legismertebb szövegéről; egyben a vizuális-verbális összevetés

alapjául szolgáló, szintén igen közismert *Bukás* (vagy alternatív címén: *Szt. Antal megkísértése*) című festményről – *hogyan ne közelítsünk egy Kondor Béla-vershez* alcímű esettanulmányként:

A színek kibányászása

(„A fehér gyász-szín, / könnyekkel sós vízben mosdatott / feketeség.”) Az életmű képei- nek látomásos, mítoszteremtő világának mennyei és pokoli lényei az imént idézett *fehér gyász* viselői, akik könnyekkel mossák önnön sötétségüket. „Feketék vagyunk. Rajtunk a fény pecsétje.” – mondja Antonin Artaud, s ez a sor akár a Kondor-féle angyali kar jelszava is lehetne. Ez a fény-pecsét világlik ugyanis a festő jelenéseibe „bevonuló szentek” mindegyikén: az izzó vastrónon eléggő Dózsa Györgyön, az alvilág tornácán megálló Dantén és Vergiliuson, a profétákkal vacsorázó Blake-en, a megkísértett Szent Antal on, „a nők bálványán”, Savonarolán, vagy magán a keresztre feszített Jézuson. („Karak, combok, a kényes nyak / és holdvilággépű hús hasak / színe, ahová fejet hajthatsz / szomorúságodban fülelni.”) A *Bukás* angyala is ezt a megpecsételtséget hordozza: letörölhetetlen jelet visel magán, melynek titkát minden erőfeszítése ellenére sem tudja feltörni. Elítéltetésének okai s indítékai rejtve maradnak előtte. („A vörös vércsomók, erek / és kiáltozások szép színe.”) Vörösen izzó tollait mintha a tenger fölött lángoló Nap hevítené, verdesése megalázkodó leborulásba hajlik. Az őt ellenpontoszó alak, a levegőbeli szárnyas lény az égető égítest szélét súrolja; testtartása olyan érzetet kelt, mintha ő maga görgetné társára a sebző sugarú, tüzes gömböt. („A vörös csavaros út / a kékbefulladó kék hegyre fel; / és nincsen alatta semmi hegy. / „A szürke, mint haldokló / motorok gőze; / lármás és rossz szagú.”) A kéklő magasságból már csak egy sávnyi látszik. (Érzékletes festői megoldás a két, egymással szembenálló figura metamorf ábrázolása: míg a szárnyaló alak az éteri mezsgye fakó kopárságában lebegve hajtja végre a száműzetés (?) ítéletét, addig szárnyaszegett társa ezzel kontrasztot képezve erősebb, markánsabb kontúrok közül bomlik ki. Salak nélküli, égi teste porba hullik, hogy az anyag kezdje formálni földre dobott tagjait; mintha emberi vér kezdené átjárni áttetsző testrészeinek vonalait, vízen járó léptei azonban még korábbi lény(eg)jét, a földöntúli, boldog emlékezetű röpködés emlékét őriznék. Úgy fest inkább már, mint ha nem eleven tollazat, hanem egy szárnyas tákolmány lenne vállaira erősítve, amely ki is billenti egyensúlyából. („A lila szín titkos ösvény / és menetelnek rajt / sárga öltözékben sokan. / „Lábuk helyett csizma / s a fejük helyett narancs, / rémülten lángoló narancs.”) A kompozicionálisan ellenpontosított angyalok mellett más antropomorf alakzatokra is figyelmesek lehetünk, akik meghatározhatatlanságukban sokféle azonosító gesztus kiindulópontjai lehetnek. A legkézenfekvőbb értelmezés az lehet, hogy ezek a háttérben húzódó, stilizált, barlangrajz-szerű figurák nem mások, mint a porból vétegett és porrá oszló humán szféra szárny nélküli egyedei. Ők képviselhetik a Baudelaire-féle albatrosz-mítosz gúnyolódó tengerészeit (egyébként mellettük megjelenik a hajó-motívum is), akik rabul ejtik, a fedélzet padlatára vetik, körbeállják, majd sorsára hagyják a saját szárnyában fölbukó madarat. Örjögő, fegyveres hordájuk szemlátomást egy fekete lyukat táncol körül; haláltáncuk pedig nem lehet más, mint a bukott angyal vesztének ünnepe, az áldozat bemutatásának, falra festésének és elejtésének szeánsza. („A barna pedig gömbalakú / és ráncos, mint a Föld nyaka.”) A rimbaut-i „tengerrel egybegyúrt Nap” még nem gyüri maga alá az egyensúlyvesztett angyalt, aki lábát az agyagból gyúrt szárazföldre sem vetheti meg. – Kondor Béla saját sorsa, önnön tragédiája sejlik fel e kép mögött: a padlásszobába zárt, röpködni vágyó ember száműzetését, elkerülhetetlen ikaroszi alászállását követhetjük nyomon a szóban forgó, *Bukás* című festményen, aki megannyi szenvedésen, kísértésen átvergődve ért el a párává foszlott, kékes hegyek csúcsára, a mérgezett, szennyes vizek fölé, ahol már csak egyetlen ugrásnyira van az a keskeny, radaroktól mentes sáv, a

„zöld meg vékony abroncs; / a tenger ki ne loccsanjon / – az a mérges tenger – / füst kén és lehellet / ne törjön elő, / Amikor az Úristen vigyázni restell.”

Az ilyesféle nekilódult „impresszionista” értekezések minden bizonnyal maguk is bukársra ítélték, legalábbis vajmi kevés szint és árnyalatot képesek kibányászni a Kondor-képek rétegei alól, valamint a versek derengő fényforrásokkal bevilágított (William Blake-tól, Dürertől, Bosch-tól látogatott) alvilágából. Megkockáztatom azt is, hogy az akár elmélyült művészettörténészi, illetve irodalomértelmezési munka különböző fázisait is ellehetetlenítetik a művek kizökkentő effektjei. Hiszen a látszat ellenére elsősorban nem a szemlélet tárgyival állunk szemben, melyeket kedvünkre analizálhatunk és bonthatunk szét: kétségkívül és kikerülhetetlenül szembesülésről van szó. „Rendkívüli szempár fürkészi itt önmagát, és bennünket. Egyszerre könyörtelen a tekintet és gyengéd, személytelen és személyes, tartózkodó és szégyentelen, mint a segítség. A felebarát pillantása ez, és az angyal – ahogy angyal volt, aki hátunk mögött valamikor a kaput bezárta.” – írja Pilinszky *Egyetlen pillanat kegyelme* (PILISZKY 1999) című cikkében. Vajon honnan vétetett, miképpen született meg ez az angyali tekintet? „Így szólott az angyal: / – Amikor az öröm és a küldetés egy lassan égő keverékével bensőmben leszálltam a Földre, hamarosan szürke paránynak éreztem magam nagyságomban. / – Szemem megtelt nyomorú, egyhangú mozdulatokkal, fülemben hangoztak a tétovaság hangos panasza, valamint ama különös zaj rövid kiáltásai, amit örömlükben Életnek neveznek idelent. Bizonyos idő után az én szám is öblösödött és alkalmas lett a szavak, majd zajok keltésére. Sokszor énekelgettem kicsiny szobámban ezután, mert eltöltött a csodálat e hang iránt, aki keblemben él. Reggelenként orrfacsaró büzt hozott a napsugár hajnalra tárt ablakomon keresztül. A közeli vásárcsarnokból jött a dolog. / – Megértettem akkor, hogy ez a város gyomra. Ettől fogva megértettem a panaszolkodókat és a szögletes zajongókat is, de lelkem forró hamuja immár hiába, csupán hús-vér szívemet égeti sokadíziglen. / – Megértettem akkor, hogy ezentúl nekem is lelkem van.” (KONDOR 1987: 92).

A Dávid Katalin által, Kondor Béla temetésén felolvasott másik (ugyanazon forrásból származó) versrészlet megejtően foglalja az elmúlás keretébe a fentebbi szavak keletkezésének pillanatát, avagy a keletkezés keresetlen szavainak újbóli megtalálását: „Csodálkoznom kell, mert a halál nem valami különös földi formában jelenik meg, mint például a születés, hanem egy nagyszerű lakoma előtti pillanatnyi egyszerű éhség, biztos és jóleső, hiszen terített asztalt ígér. Én tudom, miféle étkek várnak rám» – szól az angyal és elvesztette testét és elvesztette lelkét is hálaadással. Visszatért a semmiségbe, ahol minden megvan.” (KONDOR 1987: 106). Talán Rilket is azért hagyták időről időre magára angyali jelenései – magukkal ragadva az iszonytató látványra táruoló költői szemlélet szem elől tévesztett tárgyát (az embert) –, hogy ismét kénytelen legyen belemerni abba a szótlan csendbe, melyet a műben rejtekező boldogság felfoghatatlan jelenléte hagyott rá. „Nem bámulhatsz vissza bámulón / mintha a szemednek kiterjedése lenne.” – szól egy szöveghelyen Kondor. Valahol itt fordul át a művek holtpontja is abba az előkészíthetetlen, váratlan, eltéríthetetlen és végzeteszerű állapotba, ahol minden képzelt és valós fal összeomlik, minden képeret szétfeszítettik, minden szárny áttetszővé foszlik... A géniuszt pedig pont ekkor kezdi el firkálni az újabb *ellenrajzolatot* (a színek még összezavarva, kikeveretlenül): teremtő, ördög, szerelem születik, a sík áttekinthetetlené, lepergő idővé válik, kifut a talaj a föld alól – innen már csak elemelkedni lehet. Vakító fény.

„Ez az angyal. Keresd meg.” (HAMVAS 2018: 22)

IRODALOM

- BORBÉLY Szilárd 2012. *Kondor Béláról*. vagy.hu https://www.youtube.com/watch?v=cPrOw5tVX4M&ab_channel=ujvagy (a letöltés ideje: 2020. 10. 05.)
- ERDÉLY Miklós 1981. *Kondor Béla, a korszak és az avantgárd* (hangfelvétel az Artpool archívumából), <http://www.artpool.hu/Erdely/Kondor.html> (a letöltés ideje: 2020. 10. 04.)
- ERDÉLY Miklós é. n. *Metán*. http://hunlit.lett.ubbcluj.ro/hu/5502df00ce0f1824130911?fbclid=IwAR067IyBTCIIgqihb2D7RQXpk2faJDu3Mwa2Lw3AL61BBM-oBs2_fjGUZI4 (a letöltés ideje: 2020. 10. 05.)
- HAMVAS Béla 2018. *Karnevál*. Medio Kiadó, Budapest
- HAMVAS és KEMÉNY Katalin 1988. *Forradalom a művészetben*. Pannónia Könyvek, Pécs
- KONDOR Béla 1987. *Angyal a város felett*. Szerk. GYŐRI János. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest
- KONDOR Béla 2016. *Küszködni lettél*. Szerk. GYŐRI János. Kortárs Kiadó, Budapest
- KONDOR Béla. é. n. *Maradék*. https://www.babelmatrix.org/works/hu/Kondor_B%C3%A9la-1931/Marad%C3%A9k (a letöltés ideje: 2020. 10. 05.)
- KONDOR Béla 2001. *Másutt a Béke*. Szerk. GYŐRI János. Kijárat Kiadó, Budapest
- NAGY László 2004. A mindenség mutogatója. In: NAGY László. *Versék és versfordítások I*. Holnap Kiadó, Budapest

Szolláth Katalin festménye

NAGY László 1975. *Krónika-töredék* / 1975. november 8. https://konyvtar.dia.hu/xhtml/nagy_laszlo/Nagy_Laszlo-Kronika-toredek.xhtml (a letöltés ideje: 2020. 10. 05.)

PILINSZKY János 1999. Egyetlen pillanat kegyelme In: PILINSZKY János. *Publicisztikai írások*, https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/PILINSZKY/pilinszky00373_kv.html (a letöltés ideje: 2020. 10. 05.)

PILINSZKY János 1999. Kondor Béla kiállítása. In: PILINSZKY János. *Publicisztikai írások*, https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/PILINSZKY/pilinszky00373_kv.html (a letöltés ideje: 2020. 10. 05.)

A telep foglyai

Gáll István novelláinak Tatabánya-képéről¹

Reichert Gábor

(1987, Tatabánya):
irodalomtörténész, az
ELTE Modern Magyar
Irodalomtörténeti
Tanszékének oktatója, az
Új Forrás főszerkesztő-
helyettese, az *Irodalomtörténet* folyóirat
szerkesztője. Jelenleg is
Tatabányán él.

Gáll István (1931–1982) írói életműve két fő téma köré szerveződik. Legismertebb regényei és novellái (például *A ménesgazda* vagy a *Vaskor* című elbeszéléskötet szövegei) az ötvenes évek eleji magyar határvidék paranoid légkörét idézik fel a határország kötelékében szolgáló szereplők történeteinek keretében. A Gáll-œuvre másik – az elsovel bizonyos pontokon összekapcsolódó – jelentős vonulatát a múlt század első kétharmadán átívelő „Magos-ciklus” darabjai képezik, amelyek jellemzően az író gyerek- és ifjúkorának fontos helyszínein, a tatabányai bányatelepeken játszódnak. Ebbe a műcsoportba tartozik az író első novellagyűjteménye, az 1962-ben megjelent *Kétpárevzés szerelem* is. A kötet lazán szerkesztett elbeszélésciklusként is olvasható, amelynek szereplői javarészt a Magos család Tatabányán élő vagy onnan elszármazott tagjai, valamint a család ismerősei és hozzátartozói közül kerülnek ki.² Az alábbiakban e ciklus néhány szövegét vizsgálom jelen lapszám hívszava, a „belső szabadság” összefüggésében.

Magosék a század eleje óta a Magyar Általános Kőszénbánya (MÁK) Rt. helyi telepein élnek, és egyszerű bányászokként a vállalat végtelen hierarchikus társadalmi szerkezetének legalján helyezkednek el.³ A kötet legkorábban játszódó, *Lizi* című szövege a – részben ma is létező – Hatostelep leírásával kezdődik, amely a kötet egészére érvényes „helymeghatározásnak” tekinthető. Erdemes hosszabban idézni a novella felütését:

Lizi a kétórai dudálás után, amikor a férfiak jöttek haza a bányából, odaállt az ajtóhoz; az asszonyok mind így tettek a telepen, az urukat várták – de Lizi még lány volt. És szégyenlősen nevetett volna, ha valaki azt mondja neki, hogy még abban a harmincnégyes esztendőben férjet talál magának.

A Százszorszép utca százszor csúnyább volt a világ legrondább utcájánál is. Az úttest pora fekete a szénportól, ami odafentről, a drótkötélpályák lustán lengő csilléiből állandóan szitált lefelé. A nyitott kanálisok vize bűzös és zöld habos a belezúdítt szennylétől, legyek után kapdosó sovány kacsák totyogtak a partján, a tolluk felborzolódott, és koszos csomókba ragadt össze. Még a nyomókutak vize is rozsdásbarna volt. A házak pedig olyan gyötőren egyformák, akár az egymást követő fogfájások: hat ajtó a szürkére vakolt falon, a szomszéd szürke házon is hat ajtó, és szemben is, hátul is, oldalvást is, mindenfelé ezek a hatajtós szürke házak sorakoznak.

Az épületek mögött, a hat darabba hasított keskeny kertekben korcs fák kínlódtak. Levézzetük az üzemek gázos levegőjétől már a nyár elejére megsárgult, és lepergett a csenevész vetemények közé. Hat lakáshoz hat disznóólat építettek, de csak egy közös rötyit, és a bűz olyan vastagon állt a kertekben, hogy a kutyák is visszatántorodtak tőle.

Igy volt ez a szomszédos Jácint, Nefelejcs, Rozmaring utcában is, ahol a virágot csupán ezekből az utcanevekből ismerik a gyerekek. Mert minden tenyérnyi földbe krumplit és babot ültettek az asszonyok. Egy virágágásért megszólnák az embert, főlöseges flanc, nem való ide. Ha pedig egyik-másik új lakó vadszőlőt futtatott az ajtaja köré, jött a termester és leszedte: tilos a MÁK Rt. házait rongálni. Aki nem hiszi, kérdezze meg a csendőrtől.

Egyforma utak, házak, ajtók. Egyforma szürke falak, levegőtlen kertek. Szennylé, szénpor, dróthálós kerítések. És felnézni se érdemes. A felhők hasa füstös, a napkorongon fekete csillék kúsznak át. A drótkötélpályák gúzsba kötötték a telepet, az égboltot is lekötözve hozzá.

Lizi egy színes himzűszállal beszegett firhangot akasztott a konyhaajtajuk üvegére. Kétóra-tájt kicsit félrehúzta a szélét, és kilesett az utcára. Mintha az apját várná (GÁLL 1982: 299–300).

Az idézett szövegrész első és utolsó bekezdése arra enged következtetni, hogy az olvasó a címszereplő tekintetén keresztül követheti a bányatelep leírását („Lizi a kétórai dudálás után [...] odaállt az ajtóhoz”, illetve „kilesett az utcára”), ekképp a látott és látatott tárgyakhoz, helyekhez fűzött reflexiók is az ő megnyilvánulásaiént értelmezhetők. A nyitómondat második fele (és még inkább a következő mondat) azonban máris egyértelművé teszi, hogy a szövegrészben kettős fokalizáció érvényesül,⁴ hiszen az egyes szám harmadik személyű elbeszélő kijelentése („És szégyenlősen nevetett volna, ha valaki azt mondja neki, hogy még abban a harmincnégyes esztendőben férjet talál magának.”) egyrészt az elbeszélés utóidejűségéről, másrészt a narrátor tudástöbbletéről tanúskodik, hiszen tisztában van szereplője későbbi sorsával. A kettős fokalizáció bizonytalanná teszi a köztes bekezdések nézőpontját is. Egyes esetekben mintha Lizi gondolkodása érvényesülne (vö. „A Százszorszép utca százszor csúnyább volt a világ legrondább utcájánál is” mondat meglehetősen egyszerű szójátékával), a képalkotás helyenként megmutatózó artistikussága („A felhők hasa füstös, a napkorongon fekete csillék kúsznak át. A drótkötélpályák gúzsba kötötték a telepet, az égboltot is lekötözve hozzá.”) és az olvasó elé táruló látkép „kimerevitettsége” (a kétórai dudaszó utáni pillanatokba sűrűsödnek a telep minden szegletét uraló nyomor képzetei) azonban valamiféle általános, közös állapot megjelenítése felé tolják el az idézett szakasz értelmezhetőségét. A nézőpont tehát egyszerre

2020-ban Tatabánya
Megyei Jogú Város
Krajcsirovits Henrik
Művészeti Ösztöndíjában
részvett, amelynek
keretében kisonográfíát
ír Gáll István tatabányai
vonatkozású műveiről.

külső és belső: Lizi benyomásai az elbeszélői tudaton átszűrve a telep közösségének általános tapasztalataiként jelennek meg.

Milyen attribútumok, képzettársítások mentén történik a telep leírása? Első és legszembe-tűnőbb jellemzőként a minden érzékszervre kiható csúfságot kell említenünk, amely egyrészt az épített környezet egyhangúságából, másrészt annak szennyezettségéből következik. Az ábrázolt hely a fizikai tapasztalás több szintjére is hatással van: a (külön nem minősített) dudaszó a hallás, az utcák látványának egyhangúsága („mindenfelé ezek a hatajtós szürke házak sora-koznak”, „Egyforma utcák, házak ajtók. Egyforma szürke falak, levegőtlen kertek.”) a látás, a nyitott kanálisok és a közös kertek bűzének leírása a szaglás érzékszervi benyomásait közvetíti – egyaránt az elbeszélés terének embertelenségét, csúfságát érzékeltetve.

A külsőségek, a pusztá érzéki tapasztalás mellett a telep mélyebb fizikai nyomokat is hagy a benne élőkben, sőt az emberek mellett az állat- és növényvilágra is hatással van. A fertőzőtség képzetkőre a második bekezdés második mondatától jelen van a szövegben: a levegő és a víz egyaránt szennyezett („Az úttest pora fekete a szénportól, ami odafentről, a drótkötélpályák lustán lengő csilléiből állandóan szitált lefelé. A nyitott kanálisok vize bűzös és zöld habos a belezúdírt szennylétől”), a telep életkörülményei kétségbeesítőek. Az ivóvíz ihatatlan („Még a nyomókutak vize is rozsdásbarna volt.”), a kertekben „korcs fák kínlódtak”, amelyek az „üzemek gázos levegőjétől” sárgultak meg, az alattuk lévő vetemény is „csenevész”, egészségtelen. A betegség, a fizikai fájdalom képzetkőre az elbeszélői képalkotást is áthatja: „A házak pedig olyan gyötrően egyformák, akár az egymást követő fogfájások” – ebben a hasonlatban érnek össze a gyötrő egyformaság és a fertőzőtség (vö. romlott fog) egyaránt jelen lévő képzetei, amelyek a teljes szövegrész térleírását meghatározzák.

Gáll „tatabányai” novelláiban lényeges szereppel bír a – tulajdonképpen a létezés minden szintjét jellemző – szabadsághiány állapotának érzékeltetése. Ez a *Liziben* egyrészt a telep lakóinak korlátozott cselekvési lehetőségeiben nyilvánul meg: esélyük sincs lakókörülményeik javítására, hiszen kertjeikbe nem ültethetnek virágot („fölsleges flanc, nem való ide”), helyette „minden tenyérnyi földbe krumplit és babot ültettek az asszonyok”. A kényszerhelyzetből adódó önkorlátozást azonban külső hatalom is súlyosbítja: „Ha pedig egyik-másik új lakó vadszőlőt futtatott az ajtaja köré, jött a termester és leszedette: tilos a MAK Rt. házait rongálni. Aki nem hiszi, kérdezze meg a csendőrtől.” Mivel a bányatelepek lakói nem saját lakásaikban, hanem a MAK Rt. által birtokolt ingatlanokban éltek (MACHER 2019: 54), az otthon biztonságának megélésére valójában egyiküknek sem volt lehetősége. A távoli hatalom helyi képviselőjét a termester látta el, akinek révén a vállalat folyamatos megfigyelés alatt tarthatta telepei lakosságát. Jól érzékeltetik ezt a novellát bevezető városleírás utolsó mondatai, amelyek egyrészt az állapot tartósságára, az ellenállás hiábavalóságára mutatnak rá („És felnézni se érdemes.”), másrészt a felügyelet teljességét és mindenek felettségét érzékeltetik, amennyiben az épített környezet a telep lakói mellett a természet erőit is uralma alá hajtja („A felhők hasa füstös, a napkorongon fekete csillék kúsznak át. A drótkötélpályák gúzsba kötötték a telepet, az égboltot is lekötözve hozzá.”).

A telep–börtön analógia néhány oldallal később is megjelenik a novellában:

A Hatos Telep domboldalon épült, tizenöt utca és minden utcában tizenöt ház, egymás mögött, szabályosan, mintha egy kockás irkalapra pötytyözték volna oda a hatlakásos téglabarakkokat. Az egészet könnyen át lehetett tekinteni, akár az egyenes utcákba nézett be az ember, akár a házsorokat vette szemügyre. A házak mögötti kerteket a szomszéd utca kertjeitől és házaitól betonoszlopokra erősített drótháló kerítés választotta el, ezt a bánya karbantartói különös gondnal ellenőrizték, javígtatták, ha valahol megrogyott, vagy a gyerekek lyukat ástak alatta, jelenteni kellett a termesternek, aki azonnal intézkedett. A bányászok azt gondolták, hogy így van ez rendjén, mert a telepre mindenfelől érkeznek emberek, s ki lát a veséjükbe? De a bánya megvédi őket. És észre se vették, hogy dróthálók között élnek. A telep szélén húzódott a széles Fő utca, a bányászházak mellett egy sor gangos altiszti házzal, az utca túloldalán boltokkal és kocsmákkal; itt mindig cirkáltak a csendőrök, kakastolluk és feltűzött szuronyuk messziről kivillogott a járkelők közül (GÁLL 1982: 306).

Szembe-tűnő, hogy az elbeszélő értelmezésében a tér rideg szabályossága, végletes kiszámíthatósága („mintha egy kockás irkalapra pötytyözték volna oda a hatlakásos téglabarakkokat”) a mindenre kiterjedő felügyelet, az állandó ellenőrzöttség szolgálatában áll – megjegyzem, a telepek kialakításakor feltehetőleg valóban efféle szándék hajthatta a MAK Rt. vezetőségét. Az önmaguk életterében fogollyá vált emberek pedig összetévesztik a gondoskodást az elnyomással („De a bánya megvédi őket. És észre se vették, hogy dróthálók között élnek.”), ekképp önálló akaratauk megszűnése, „fogolylétük” elfogadása szinte tudomásukon kívül, a legnagyobb természetességgel történik.

A börtön történetéről írt könyvében Michel Foucault a felügyelet és büntetés intézményesült formáit a „normalizáló hatalom gyakorlásának” és a „fegyelmezett egyén gyártásának” eszközeiként értelmezi (FOUCAULT 1990: 424.). Interpretációjában a modern kori büntetőintézmények nem kizárólag a hatalom által kodifikált bűnök megtorlását, sokkal inkább az egyén hatalomnak való alárendelését, ezáltal pedig az egyén által elsajátítható viselkedésformák előírását és ellenőrizhetővé tételét szolgálják. Foucault szerint a felügyelet és büntetés – legláthatóbb módon a börtön által megjelenített – formái nemcsak a szó szoros értelmében vett büntető intézmények, hanem a társadalom teljes szerkezetét áthatják. Könyvében utal a Gáll műveiben ábrázoltakhoz hasonló helyekre is, „amelyek nem veszik át a »sűrített« börtönt, hanem felhasználják néhány

bezárási mechanizmust; patronáló társaságok, erkölcsnemesítő akciók, irodák, amelyek segítséget adnak, s ugyanakkor felügyeletet is biztosítanak, munkástelepek és munkáslakások, amelyek kezdetleges és nyers formájukban világosan magukon viselik a büntetőrendszer jegyeit. S végül a nagy javító célzatú bezárás szövedéke bekebelez minden fegyelmező, a társadalomban elszótan működő mechanizmust” (FOUCAULT 1990: 411–412). Simonik Péter helytörténeti kutatásai éppen a MÁK Rt. Tatabányai Bányavezetés azon népjóléti intézkedéseinek lehetséges indítékait tárják fel, amelyeket Foucault egyszerre tart a „segítségadás” és a „bekebelezés” törekvéseivel leírhatóknak. Különösen árulkodó például a MÁK Rt. által működtetett bányatelepi iskolarendszer kiépítése, amelynek voltaképpeni célja Simonik szerint a társadalmi hierarchia konzerválása, a mobilitás korlátozása, és ezeken keresztül a vállalat bányászutánpótlásának folyamatos biztosítása volt: „A vállalat vezetése és a tisztviselői kar kínosan vigyázott arra, hogy a rájuk jellemző tudáskészlet egy részét ne szerezhessék meg a munkavállalói hierarchia alacsonyabb szintjein lévők. A tatabányai bányamunkások többsége (95,3%) hat elemivel vagy annál alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezett, és csak 1,5%-uk szerezte meg a szellemi munkakörök betöltéséhez (és egyúttal a mobilitáshoz) szükséges polgári iskolai végzettséget. Miután az alapfokú oktatási intézményekben a gyermekek mindazon ismereteket elsajátíthatták, amelyekre egy leendő bányamunkásnak szüksége lehetett, a vállalat nem támogatta a diákok továbbtanulását. [...] A MÁK Rt. a helyi oktatási rendszer intézményeinek kiépítésével nemcsak a jogszabályokban előírt kötelezettségeinek tett eleget, hanem felismerte azt is, hogy ezen intézmények jelentős szerepet tölthetnek be a bányatársaság munkaerő-utánpótlásában, másrészt a vállalat érdekeinek is megfelelő magatartásminták elterjesztésében” (SIMONIK 2013: 154). A harmincas–negyvenes évek bányatelepi életét ábrázoló Gáll-novellák a „gondoskodó” hatalom által – félig-meddig öntudatlan – fogságban tartott emberek reflektálatlan létezését, az 1945 utáni „felszabadulást” követően pedig ennek a hosszabb távú és szélesebb körű társadalmi hatásait vizsgálják. A bányatelep a szabadság hiányának, a hatalomnak való teljes kiszolgáltatottságnak a szimbolikus helye Gáll prózájában. 1970-ben megjelent regénye, *A napimádó* egyik álomleírásában a bányatelep a „hagyományos” börtön után egy másik modernkori büntetőformával, az internálótáborral is párhuzamba kerül:

Észre se vette, hogy elaludt közben: és mezítláb rohant a porban, abban a kőbányáról szitáló fehér porban, ami csak náluk, a telepen található, sehol máshol a világon. A lábujjai között felcsap a por, térdig fehér a lábszára. A klottgatya belecsp a derekába, az izzadság végigfolyik a mellén, mert egy árva fa sincs a telepen, és a házak, az egyforma, meszes fehér téglából épített hatajtós bányászházak mértani rendben sorakoznak egymás mögött, mint ültetvényen a palánták, vagy mint egy internálótáborban a barakkok. – Amikor katonakorában oda is elkerült, csodálkozva ismert rá az otthoni rendre, és sajnálta magát a gyerekkoráért; ahogy leadták a foglyot, menekült ki onnan, vissza se mert nézni a dzsiptól, amíg ki nem értek az országútra... Sorban álltak a telepi házak, és nem volt szabad fát ültetni a kertbe, azt nem tűrte a bányatröszt, hogy a csendőr vagy a termester akár a harmadik utcában is észrevegye, akit figyelnie kell (GÁLL 1985: 55–56).

Az internálótábor-párhuzam egy későbbi interjúban is felbukkan: „Milyen volt a háború előtti Tatabánya? Leginkább egy piszkos-kormos, örökké büzt okádó internálótáborhoz hasonlíthatnám, ahol az ország minden tájáról érkezett, mindig részeg emberek ordítottak, verekedtek, ahol állandóan munkában volt a csendőrrjárőr [...]” (HAVAS 1978: 13)⁵ Valóban feltűnő a hasonlóság a munkás- és büntetőtelepek kialakítása, a „barakkok” elrendezésének mindkét térformában megfigyelhető abszolút funkcionális közönséges Foucault szerint a modern börtönök tervezőit a mindent átlátó, bárhova behatoló tekintet eszménye vezette: „A fogolynak állandó megfigyelés alatt kellett állnia; nyilván kell tartani és összesíteni minden róla feljegyzett információt. A panoptikum témája – amely egyszerre felügyelet és megfigyelés, biztonság és ismeret, individualizáció és totalizáció, elszigeteltség és átlátszóság – a börtönben valósul meg a legtokéletesebben. [...] Ez volt a legközvetlenebb módja annak, hogy lefordítsák »a kő nyelvére a fegyelem intelligenciáját«: hogy áttetszővé tegyék az épületeket a hatalom gyakorlása számára; hogy az erőszakot vagy a kényszereket felváltsák egy hibátlan felügyelet szelíd hatékonyságával [...]” (FOUCAULT 1990: 337–338).

A harmincas–negyvenes évekbeli bányatelepek leírása Gáll István műveiben tehát a bezárt-ság, a folyamatos ellenőrzöttség és a status quo végletes rögzítettségének problémáiból indul ki, amelyek a szövegek sugalmazása szerint a város társadalmi folyamatai fölött gyakorolt teljes hatalmi kontrollban gyökereznek. „Ebben a széttagolt és ellenőrzött világban, ha valaki nem a neki kijelölt helyre tette be a lábát, azonnal kirítt onnan” – írja *Abécé* című önéletrajzi esszéjében Gáll (GÁLL 1982: 492), utalva egyrészt a csoportképződés meggátolására irányuló hatalmi törekvésekre, másrészt a város tereiben is leképeződő hierarchikus társadalmi szerkezetre, amelyre az itt vizsgált művek is gyakran reflektálnak.

A Gáll-novellák főszereplőinek legtöbbször a Hatostelep tekintetét otthonának, és jellemzően a szövegek elbeszélője is innen néz rá a város többi részére: minden utca, minden ház a telephez képest kap bármiféle jellemzést, ez jelenti az egyetlen és kizárólagos viszonyítási pontot. A *Lizi* című novella például „távoli világokként” láttatja a címszereplő közvetlen életterén kívül eső városrészeket:

A Hatos Telepen túl, egy márgabánya partján fekszik a Hetes Telep, dróthálós kerítések között hatajtós házak, egymás mellett és egymás mögött, katonás sorban. [...] Volt Kilen-

ces Telep is. Meg Öreg Telep. És Mésztelep, Huszonhatház, Erdősor, Csikágó, Slemmung Telep. Távoli világok. Ha más telepről való tévedt oda, megkérdezték, kit keres. És ha akadva motyogott valamit, biztos lehetett benne, hogy valaki már fut a térmesterhez. [...]

Lizi egyszer-kétszer járt a Tisztviselő Telepen is. Ó, istenem! Azt a szépséget!... Árnys, parknak is beillő kertekben csodás villák állnak, mesterséges földhányáson sziklakertek apró várakkal, és ahogy belesett a kerítésen, még az indiánokat és az ólomkatonákat is látta a csipkézett, kanyargó várfalakon, a kertben pedig üvegházak, a kertész feléje bámult, már mozdult, hogy kapával a kezében odajöjjön a kerítéshez, erre ő eliszkolt, mert nem tudott volna mit mondani, hogy miért leselkedik (GÁLL 1982: 305).

Az egyének egymástól való elszeparálása, ebből következően pedig a társadalmi szolidaritás felszámolása – Foucault megfogalmazásában: „a kikényszerített individualizáció minden olyan kapcsolat megszüntetése által, amelyet nem ellenőriz a hatalom vagy nem szabályoz a hierarchia” (FOUCAULT 1990: 326) – az állandó és teljes felügyelet elérésének legfontosabb hatalmi technikái közé tartozik. A második világháború előtt és alatt játszó Gáll-novellák éppen az ennek való fokozatos ellenszegülés stációit mutatják be. A *Békák esztendeje* cselekménye az 1940-es – valóban megtörtént (ZSOLDOS 2006: 91), és más Gáll-művekben is gyakran említett – tatabányai bányászsztrájk kitörése körül bonyolódik: az eredetileg a nyilasok által kezdeményezett munkabeszüntetés megosztja a bányatelep baloldali munkásait azt illetően, hogy szabad-e csatlakozni a szélsőjobb által indított, de valóban szükséges kezdeményezéshez. Az idősebbek elvi okokból elzárkóznának a szervezkedéstől, a fiatalabbak viszont a közös célra hivatkozva hajlandók mutatkoznak az együttműködésre. Végül a fiatalok kerekednek felül (megjegyzem, a régi-új, idős–fiatal, múlt–jelen/jövő szembeállítás az 1945 utáni magyar irodalmi nyilvánosság leggyakrabban alkalmazott gondolati paneljei közé tartozik), és – egy későbbi novella egyik szereplőjének utólagos értékelése szerint – „a sztrájkot sikerült kézbe venni, megfordítani, és baloldali tüntetéssé változtatni” (GÁLL 1982: 435). Vagyis már a háború kezdeti időszakában megmutatkoznak az első törekvések a sokáig érinthetetlennek hitt hatalmi szerkezet megbontására: „Öreg Magos ezt [ti. a csendőr »dohogását«] meg se hallotta. Egy hétig is eltarthat még a mi sztrájkunk, ez járt az eszében. Az emberek nem fognak könnyen engedni” (GÁLL 1982: 351). A novella zárata a ciklusban utána következő szöveg, a *Törvény* gondolati kezdőpontjának is tekinthető, amennyiben az addig monolitnak tűnő hatalom – amely egyidejűleg jelenti a fennálló politikai rend és a vele együttműködő MÁK Rt. képviselőit – az „alulról” szerveződő csoportok („az emberek”) tevékenysége révén válik kikezdehetővé. Ez persze nem számít különösebben nagy felfedezésnek Gáll részéről (sőt, akár közhelynek is tarthatjuk), jelen vizsgálat szempontjából viszont mindenek a térpoétikai vetülete bír jelentőséggel: a szolidaritás fokozatos kivívása ugyanis a tér „kitágulásával”, a telepen kívüli helyszínek láthatóvá és bejárhatóvá válásával is együtt jár a Gáll-novellákban. Az 1945-ben, a háború végnapjaiban játszó *Törvény* az első olyan novella a ciklusból, amely a Hatostelepen kívül játszódik, a korábbi történetekből megismert figurák pedig nem leplezik (nem is tudnák leplezni) a számukra hirtelen megnyílt „távoli világban” való idegenségüket:

A szovjet parancsnokság az úri kaszinóban székelt. Ez a tornyocskákkal és magyaros fafaragásokkal díszes emeletes székház a tisztviselőtelepen állt. [...]

[Magosék a] legtágasabb helyiség, az aranycirádákkal teleszórt falú bálterem műmárvány oszlopai között, az üveg rózsaszirmokba rejtett villanykörték színes fényében álldögáltak. Átázott ruhájuk savanykás szagot árasztott, a bakancsokról hólé olvadt a parketre. Talán a megilletődéstől – hiszen eddig a lábukat se teheték be ide –, talán az egész napi gyászos munkától szótlank voltak (GÁLL 1982: 379–380).

Az (ugyancsak ma is létező, nemrégiben felújított) bányászti kaszinó épülete mellett a tisztviselőtelepen található Turul utcai villasor egyik házába is betekintést nyújt a szöveg elbeszélője: a háború nagy részét fogságban töltő Magos László felesége és fia (Lizi és Dzsudi) az egyik tisztviselői villa házmasterlakásában talál menedéket a háború végén, „ahonnan a lakók Németországba menekültek” (GÁLL 1982: 385). A telep lakóitól – Nadas Péter ugyancsak 1962-ben keletkezett elbeszélésének találó megfogalmazását kölcsönvéve – „idegen életformára méretezett” (NADAS 1988: 7) terek azonban csak fizikailag válnak megközelíthetővé, az ismerőség érzetét nem képesek belőlük kiváltani: „Amióta ideért a front, és feltörték a zárat, Dzsudi többször fellopózott a mérnökék üres lakásába, és báméskodott. A sarokba tolt bútorok, a sértődött csend, a hófoltos parkett, a leszakadt redőnyű üres ablakok: mindez olyan érdekes és titokzatos” (GÁLL 1982: 386). Az addig megközelíthetetlen terekbe való bejutás után tehát szinte azonnal megjelenik az általuk reprezentált világ idegensége, vagyis az otthontalanság egy másfajta, eladdig ismeretlen tapasztalata: hogyan tegyünk az otthonunkká egy helyet, amely sohasem volt a miénk? Az elbeszélő Magos László gondolatainak keresztül érzékelteti legjobban ezt a problémát: „Csak Magos ödöngött a kiürült épület hideg folyosóján. Huszonöt évig várta a napot – és máris vége mindennek? Bezárták ebbe a francos épületbe. És bezárták valami új fegyelembe” (GÁLL 1982: 381). A kör tehát bezárul: a bányatelepek fogságából való „felszabadulás” után másfajta fogság, a régi világ átférfálásának eleve kudarcra ítélt kötelezettsége sejlik fel Gáll novelláiban.

A második világháborút követő évek Tatabányáján játszó történetek az „új kezdet” gondolatának problematikusságára mutatnak rá, ami Gáll vonatkozó szövegeinek térábrázolásai-ban is megfigyelhető. (Ezt az érzetet persze annak ismerete is felkeltheti az olvasóban, hogy

maga a város is ebben az időszakban, 1947-ben jött létre Bánhida, Alsó- és Felsőgalla, valamint Tatabánya nagyközség egyesülésével.) A háború előtti időszakról szóló művekhez képest ezekben a szövegekben felerősödnek a megírás jelenkorával, vagyis az ötvenes-hatvanas évekkel vont párhuzamok, az új társadalmi rendben a helyüket elfoglaló, de otthonukat továbbra sem leelő szereplők öntelmeztetési kísérletei pedig – véleményem szerint – több esetben olvashatók elkeseredett írói öntelmeztetéseként. Akárcsak az eddig tárgyalt novellákban, az alább bemutatandó szövegekben is az egyén hatalomnak való kiszolgáltatottsága, az utóbbi által „objektívnek” kinevezett szükségszerűségek és az előbbi „szubjektív” vágyainak összeegyeztethetlensége jelenti a történetek fő feszültségforrását. Meglepő közös vonásuk ezeknek a szövegeknek, hogy nem törekszenek a főszereplők (továbbra is a Magos család tagjai) iránti empátia felkeltésére. Persze „Öreg Magost” – aki a *Törvény* tanúsága szerint 1919 után 1945-ben is visszaélt pillanatnyi hatalmával, és míg korábban egy a tanácskormány ellen uszító papot, később egy nyilasszimpatizáns bányatisztviselőt végzett ki – a korábbi novellák sem tüntették fel eszményi figuraként, ezúttal azonban az őt követő generációk férfitagjai (László és később Dzsudi) is elindulnak a kikerülhetetlennek tűnő – a ciklus 1965-ben játszódó utolsó, *Mellékutca* című darabjában taglalt (GÁLL 1982: 470–488.) – „kikopás” felé.

A *Révben* című novella cselekménye bő egy évvel a *Törvény* után játszódik. Magos Lászlóról a történet kezdetekor kiderül, hogy időközben kinevezték a megyei rendőrség vezetőjévé – ami nem meglepő, tekintve, hogy az 1945-ös választás utáni koalíciós időszakban a belügyi tárca a Magyar Kommunista Párt felügyelete alá került –, szakmai pályafutása kedvezően alakul, és látszólag a magánélete is kifogástalan, hiszen társai azt hiszik, hogy várandós feleségét megy meglátogatni a bányakórházba. Hamar kiderül azonban, hogy ez nem igaz, Lizi súlyos betegségben – mint utóbb megtudjuk, rákban – szenved. Fiuk, Dzsudi minden idejét a kórházban tölti, valójában azonban nem érti, mi zajlik körülötte, a felnőttek pedig nem avatják be sem a kórházban belül, sem az azon kívül zajló történésekbe. Akárcsak a szenvedő Lizit, akinek egyetlen vágya, hogy a közügyekkel elfoglalt férje több figyelmet fordítson rá és egyre romló állapotára – Laci és apja, Öreg Magos azonban ehelyett a történet teljes ideje alatt pártügyekről diskurál az asszony betegségével. A novella zárása kiszámítható, mégis hatásos, mivel a kihagyásos szerkezet révén az utolsó mondatok nem várt hirtelenséggel és szenttelenséggel követik az addig leginkább párbeszédkekből építkező elbeszélést: „Amikor néhány nap múlva Magos László visszakeveredett a kórházhoz, már nagyon várták. Mert sietni kell nyáron a temetéssel. A meleg miatt” (GÁLL 1982: 413).

A közügyekre irányuló túlzott figyelem hasonlóképpen torzítja a főszereplők értékrendjét és személyes érzelmeit az *Ablak a múltba* című elbeszélésben, amely ugyancsak a koalíciós időkben játszódik a felsőgallai Lieber vendéglő – amely a *Békák esztendeje* és Gáll visszaemlékezéseinek tanúsága szerint a háború alatt a nyilasok gyülekezőhelye volt, 1945 után viszont ideiglenesen a kommunisták pártházaként funkcionált –, valamint a Tatabánya-felsői vasútállomás környékén. A szöveg felvezetése kizárólag a tárgyalt korszak közéleti pezsgéséről tesz említést, s úgy tűnik, az elbeszélő ezzel hozza kapcsolatba magánéletének legfontosabb történéseit is:

Mint angyalkák az Úristen körül – úgy buzgólkodtunk mi, kamaszok, az új világ születésénél.

Ez a második teremtés a háború utáni időre esik, s ahogy visszagondolok rá, gyűlést és gyűlést látok; gyárkerítés tövében, iskolák gyepes udvarán, a piactér szeméttel feltöltött térségein gyűlésezett Tatabánya. [...] Ifjúság édes emléke! Képzetelem paripáján kantártalanul száguldó kölyök voltam, kiben a könyvek világa és a valóság úgy összeolvadt, mint a tavaszi ár borította mező és a víz (GÁLL 1989: 200).

Éppen az „összeolvadás”, vagyis a köz- és magánügyek között húzódó határ bizonytalanná válása jelenti a fő problémát a novella kamasz szereplői számára: Gyusza, Dzsudi barátja beleszeret a férjes Frank Erikába, aki a vasútállomás mögötti réten többször is randevút ad a nála jóval fiatalabb fiúnak. Az asszonyról azonban mindenki tudja, hogy a kisgazdaszínekben politizáló sváb hentes, a „gazdag Frank” lánya, így Gyusztát a barátait, valamint Dzsudi apja lényegében eltiltják a viszony folytatásától. A novella erőssége, hogy az elbeszélő nem foglal állást a vitában, sem Frank Erika személyét és feltételezhető motivációit, sem Gyusza végső döntését nem véleményezi, így a történet az ideológiai üzenet súlykolása helyett a személyes érzelmek kényszerű elnyomásának következményeiről tudósít: „És a szél felszárította [Gyusza] arcáról az első szerelem könnyeit” – szól a szöveg zárlata (GÁLL 1989: 210).

Az új korszak elhossa ugyan a mobilitás, a feljebb jutás lehetőségét a bányatelepek addig elnyomott népe számára (így Magosék számára is), a Gáll-novellákban azonban ennek inkább csak az árnyoldalai látszanak: a történetek hősei – összhangban az író korábban idézett vallomásával – bármennyire is szeretnének, nem tudnak túllépni bányatelepi múltjukon. Magos Lászlót legközelebb a *Vadászat* című novellában látjuk viszont az ötvenes évek elején. A szövegben elsőt utalásokból kiderül, hogy a férfi és fia elhagyták a Hatostelepét, és feltehetőleg a közelmúltban felépített Újvárosba költöztek, azonban a megváltozott életkörülmények sem képesek megadni számukra az otthonlét boldogságát, a belső szabadság tapasztalatát: „Elpultam a telepről, de ahhoz már nincs erőm, hogy mindenestől felrúgjam a múltat” – mondja Magos a felettesének (GÁLL 1982: 417).

Gáll István fiatalon, az ötvenes évek elején elkerült Tatabányáról, életművének helyi vonatkozású darabjaiban azonban mindvégig érzékelhető az itt szerzett élmények feldolgozására

tett erőfeszítés. Az író irodalmi karrierje Pécssett indult (itt adták ki első kötetét, a verseket és meséket tartalmazó *Garabonciás diákok*, 1954-ben), majd a hatvanas években Budapesten vált ismert íróvá – részben a tatabányai gyerek- és ifjúkorra visszatekintő műveinek köszönhetően.

IRODALOM

- BAL, Mieke 2011. *Fokalizáció*. Ford. FERENCZ Anna. In: *Verbális és vizuális narráció*. Szerk. FÜZI Izabella. Pompeji Alapítvány, Szeged. 129–148.
- BÁNYAI Gábor 1974. Műhelybeszélgetés Gáll Istvánnal. In: *Népszabadság*, 1974. február 3., Vasárnapi melléklet, 8.
- FOUCAULT, Michel 1990. *Felügyelet és büntetés: A börtön története*. Ford. FÁZSY Anikó–CSÚRÓS Klára. Gondolat, Budapest. 424.
- GÁLL István 1966. *Csapda*. Szépirodalmi, Budapest.
- GÁLL István 1982. Lizi. In: GÁLL István. *Kalendárium*. Szépirodalmi, Budapest.
- GÁLL István 1984. Életem, műveim. In: *Éjszakai csöngetés*. Vál., szerk. CSÖNTÖS Sándor – MÓDOS Péter. Szépirodalmi, Budapest, 391–392.
- GÁLL István 1985. A napimádó. In: GÁLL István. *A napimádó: Április bolondja: Két regény*. Szépirodalmi, Budapest. 55–56.
- GÁLL István 1989. Ablak a múltba. In: *Mementó: Válogatott elbeszélések I*. Vál. MÓDOS Péter. Szépirodalmi, Budapest.
- HAVAS Ervin 1978. Az író politikus is: Beszélgetés Gáll Istvánnal. *Népszabadság*, 1978. január 8., 13.
- MACHER Péter 2019. Tatabánya bányászársadalma a két világháború között a szépirodalom tükrében. In: *Új Forrás*, 3., 53–61.
- NÁDAS Péter 1988. A Biblia. In: *A Biblia és más régi történetek*. Szépirodalmi, Budapest.
- SIMONIK Péter 2013. *A Népháztól a Gőzfürdőig: Munkásjóléti intézmények a Magyar Általános Köszénbánya Rt. tatabányai bányatelepén (1896–1945)*. Micropont Nyomdaipari Kft., Tatabánya.
- ZSOLDOS Ferenc 2006. A bányatárspengztári tisztviselő emlékei a vészorszokról. In: *Tatabánya a II. világháborúban: Dokumentumok és tanulmányok*. Szerk. RAVASZ Éva. Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára, Tatabánya. 91.

- 1 Részlet a szerző „nem szabadulhatok” című, *Gáll István Tatabányája* alcímű, 2021-ben megjelenő kötetéből.
- 2 A PIM munkatársának, Pacsek Józsefnének adott életútinterjúban Gáll Gottfried Keller *Seldwylai emberek*, valamint Ivan Szergejevics Turgenyev *Egy vadász feljegyzései* című elbeszélésciklusát említi mint egész életében a szeme előtt lebegő példaképeket, amelyek szerkezeti felépítését saját életművének darabjaiban is követni igyekezett. (GÁLL 1984: 391–392) Egy 1974-es interjúban pedig „elvetélt nyolcszáz oldalas családregény”-ként beszél a Magos-ciklusról: „A Magos családról is először elbeszéléseket írtam: ezek nagy része olyan, mint egy-egy regényfejezet, bár a jobbak ellenálltak ennek a tendenciának. Most még egy kisregényt is írtam ehhez a ciklushoz [ti. *Az öreget* – R. G.], így meglehetősen hibriddé vált: elvetélt nyolcszáz oldalas családregénynek nevezném.” (BÁNYAI 1974: 8)
- 3 Erről bővebben lásd: MACHER 2019: 53–61.
- 4 A kettős fokalizáció fogalmát Mieke Bal narratológiája alapján használom: BAL 2011: 129–148.
- 5 Érdekes rá felhívni a figyelmet, hogy Gáll meglehetősen lesújtó felismerése a jelek szerint nemcsak a háború előtti időszakra vonatkozik. Legalábbis erről tanúskodik a hatvanas évek elején játszó *Csapda* című regény elbeszélőjének megállapítása, amelyet az egyre rosszabb állapotban lévő telepről tesz: „A fekete házak, a poros utak, az üres udvarok és a drótkerítések kopár látványa büntető táborra emlékeztet; sehol semmi fölösleges dísz, célszerű és áttekinthető az egész terep. Ez a fák és bokrok takarása nélküli meztelenség megalázó: aki az utcán megy, úgy érzi, hogy messziről is látják, megfigyelik” (GÁLL 1966: 107)

Schäffer Anett

(1992, Miskolc): irodalomtörténész, kritikus. A Miskolci Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájának doktorvárományosa. A Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának tanársegédje. Fő kutatási területei a kortárs magyar és angol próza, az identitás és a tér az irodalomban.

SCHÄFFER ANETT

A globalizált világ emigráns regénye:

Tér, test és identitás Chimamanda Ngozi Adichie Americanah című regényében

Chimamanda Ngozi Adichie, nigériai író nő eddig három regényt, egy novelláskötetet és két esszékötetet publikált, két regénye, az *Aranyló fél napkorong* és az *Americanah* – melyről később részletesebben írni fogok – magyarul is olvasható. Adichie regényei ismertek és elismertek a kortárs angol irodalomban, az író nő művei több díjat is elnyertek, emellett főként pozitív kritikákat olvashatunk róluk. A szerző regényei igen gyakran a nigériai életet, az emigráció és a hazatérés, illetve az etnikum kérdéseit járják körül, olyan módon, amely ezeket a témákat az európai olvasók számára is közel hozza. Adichie azonban emellett feminista aktivistaként is tevékenykedik, két esszékötetében a feminizmus témáit tárgyalja, emellett hozzá kötődik a híressé vált *[w]e should all be feminists* ([m]indannyiunknak feministának kellene lennie) jelmondat, amely azon TED-beszédének is a címe, mely egyik esszékötetének alapját adja. Feminista elgondolásai a popkultúrába is átkerültek, Beyoncé *Flawless* című dalában is feltűnnek a már említett beszéd bizonyos részei. Ettől függetlenül regényei és novellái azonban nem tekinthetők tézisműveknek, a feminista elgondolások nem játszanak bennük jelentős szerepet, sokkal inkább a korábban elhallgattatott vagy kevés figyelmet kapó afrikai, színesbőrű, gyakran női szereplők ábrázolása kerül a fókuszba, jellegzetes írói jelmondata, amely egy másik TED-beszédének címe is a *[t]he Danger of a Single Story* ([a]z egyetlen történet veszélye), mely arra hívja fel a figyelmet, hogy milyen veszélyeket rejt magában, ha egy témáról csak egy szempontból olvashatunk, ő pedig pont ezt szeretné kiküszöbölni a jellegzetesen afrikai történetek afrikai szempontú bemutatásával.

Adichie harmadik regénye, az *Americanah* 2013-ban jelent meg, magyar fordítását 2016-ban adták ki.¹ A regény középpontjában két nigériai fiatal, Ifemelu és Obinze emigrációja és hazatérése áll. Ifemelu egy ösztöndíjjal érkezik Amerikába, egyetemi tanulmányai jó részét már itt folytatja, és tanulmányai befejezése után is több mint egy évtizedig az országban marad. Obinze, aki már tinédzserként is Amerika iránti rajongásáról híres a kortársai között, nem kap vízumot, majd bizonyos ügyeskedések árán Angliába emigrál, és pár évig illegális emigránsként él az Egyesült Királyságban. A legtöbb emigrációs regény az emigrációt magát ábrázolja, ám az *Americanah* az emigránsok hazatérését is bemutatja, és azt, hogy az emigráció, majd a hazatérés során miként változik meg a szereplők identitása, illetve az otthon fogalma. Jelen tanulmányban elemzem az emigráns típusokat, amelyeket a két főszereplő megtestesít, és bemutatom, hogy miként van hatással a térbeli mozgás az identitásukra, és erre miként reflektálnak a térleírások a regényben. Emellett arra is kitérek, hogy miként jelenik meg az amerikanizáció a regényben, illetve mennyiben kapcsolódik a testhez, és a narráció hogyan kapcsolja össze a testet és a szöveget.

Emigráció

A regény a 9/11 után megváltozó emigrációhoz való hozzáállást, illetve a bevándorlókra vonatkozó, szigorított szabályokra és törvényekre reflektál Obinze történetében, aki jó jegyei és Amerika iránti elkötelezettsége ellenére sem kap vízumot fiatal, színesbőrű férfiként. Végül egyetemi oktató anyja kutatási munkatársaként emigrál Angliába, azonban csak fél évig van érvényes vízuma. Mikor illegális bevándorlóként letartóztatják és deportálják, Obinze az identitásvesztést tapasztalja meg, emberi személyből pusztá tárggyá válik: „Az ügyvéd meglepettnek tűnt. [...] Be fogja ikszelni egy nyomtatványon, hogy az ügyfele hozzájárul az eltávolításához. Eltávolítás. Obinze a kifejezéstől élettelennek érezte magát. Egy tárgy, amit eltávolítanak. Egy tárgy lélegzet és lélek nélkül. Egy tárgy.” (Adichie 2017: 279, 2016: 327).² Obinze identitása az egész emigrációs folyamat során válságban van, elveszíti nevét és társadalmi státusát, illetve jövőképét, majd ez a válság identitásvesztéssé csúcsosodik ki a deportálás közben. A regényben Obinze emigrációja egy alapvetően tárgyiasító folyamat, a férfi bőrszínével és nemével kapcsolatos sztereotípiák határozzák meg, hogy miként kezelik, saját identitásának megélésére egyre kevesebb lehetősége van, míg végképp tárggyá nem változik.

Kalvero Oberg a kulturális sokk négy fázisát különíti el. Az első, nászutasfázisban minden, a célországban tapasztalt dolog izgalmasnak tűnik, a második fázisban, mely egyfajta krízisként értelmezhető, megjelenik a helyzetből fakadó frusztráció és ellenségesség a célországgal szemben, a harmadik fázisban az egyén már jobban ismeri az új országot és kultúrát, elboldogul benne, úton van a krízisből való kilábalás felé, a negyedik szakaszban pedig teljesen ismerőssé válik számára az új környezet és szokásrendszer. (OBERG 2006: 142–146, 142–143). A regény egyáltalán nem ábrázolja Obinze emigrációjának *nászutasfázisát*, és később is végig

a második fázisban ragad, a „sikertelen”, beilleszkedni kevésbé képes emigráns figurája úgy tűnik, nem képes elmozdulni ebből a fázisból.

Ifemelu emigrációja teljesen másképp jelenik meg a regényben. Mikor a lány egyetemi ösztöndíjjal Amerikába érkezik, először a kulturális sokk *nászutafázisát* éli át. A kulturális sokk második szakasza akkor érkezik el, mikor nagynénjétől Philadelphiába, az egyetem közelébe költözik. Pénzügyi problémái vannak, és mivel a tanulói vízuma nem engedélyezi a munkavállalást, Obinzéhez hasonlóan neki is egy másik emigráns nevét és igazolványát kell használnia. Emellett a borszínével és származásával kapcsolatos előítéletekkel is szembe kell néznie. Nem képes integrálódni, és teljesen elszigetelődik, mivel családjának és Obinzének csupán az emigráció pozitív oldaláról számol be. A harmadik szakasz, a krízisből való kilábalás a bébiszitteri munkája során jön el, mikor integrálódik az amerikai társadalomba, majd mikor elfogadja saját emigráns helyzetét, összeegyezteti kötődését Amerikához és Nigériához, belép a negyedik szakaszba.

Amerikanizáció

Az amerikanizáció, amelyet a cím is jelez – hiszen *Americanah*-nak a Nigériába visszaköltöző elamerikaiasodott emigránsokat nevezik –, több szinten megjelenik a regényben. Az amerikanizáció fogalmának két jelentése van, egyrészt azt jelenti, amikor egy emigráns amerikai szokásokat vesz fel, asszimilálódik az amerikai kultúrába, másrészt azonban a kifejezés az amerikai kultúra más országokra gyakorolt hatására is vonatkozik. Az amerikanizáció már a regény Nigériában játszódó részeiben is megjelenik, hiszen a populáris kultúra globalizálódása, az amerikai filmek, sorozatok népszerűsége nagy hatást gyakorol a nigériai kultúrára, elsősorban a fiatalabb generációra. Ezért történhet meg az, hogy az Amerikáért rajongó Obinze amerikai kifejezéseket kezd el használni, illetve kortársaival együtt amerikai filmeket és sorozatokat néz, az egyetlen különbség, hogy ő az amerikai kultúra kevésbé globalizált, nem populáris részeit is ismerni véli, például az amerikai történelmet és szépirodalmat: „Mindannyian amerikai filmeket néztek és megfakult amerikai magazinokat cserélgettek, de ő száz évvel ezelőtti amerikai elnökökről tudott részleteket. Mindenki nézte az amerikai sorozatokat, de ő tudta, hogy Lisa Bonet az *Angyalszívért* hagyta ott a *Cosby Show*-t, és, hogy Will Smith-nek hatalmas adósságai voltak mielőtt aláírta a szerződését a *Kaliforniába jöttemre*. Az »úgy nézel ki, mint egy amerikai fekete« volt tőle a legnagyobb dicséret, amit akkor mondott neki [Ifemelunak], mikor csinos ruhát viselt, vagy nagy fonatokban hordta a haját. Manhattan volt neki a csúcs. Gyakran mondogatta, hogy »hát ez nem éppen Manhattan« vagy »menj el Manhattanbe, majd meglátod, hogy mennek a dolgok«. Odaadta neki [Ifemelunak] a *Huckleberry Finnt*, az oldalak gyűröttek voltak a gyakori lapozgatástól” (ADICHIE 2017: 67, 2016: 80). Ez az idézet is jól megvilágítja, hogy az amerikanizáció folyamata egyáltalán nem az emigrációval kezdődik a regényben, a kulturális sokkot sem a kultúra tradicionális értelemben vett különbsége váltja ki, hanem azon kevésbé látható kultúrába kódolt norma- és szokásrendszer, amelyek a populáris kultúrával együtt nem lépik át az országhatárokat.

Bár Ifemelu tökéletesen beszél angolul (hiszen az az anyanyelve), és érti az amerikai kifejezéseket, mégis úgy kezeli az egyetemi ügyintéző, mintha nem beszélne a nyelvet, mert a nigériai angolt beszéli, és nigériai akcentusa van. Ifemelu ahhoz, hogy minél sikeresebb legyen az integrációja, tudatosan amerikai akcentust kezd használni. Később azonban, mikor rádöbben tettett amerikai akcentusának hitelességére, visszatér a nigériai kiejtéshez. Egy fiatal amerikai telemarketinges hívja fel, aki megdöbbenéssel konstatálja, hogy Ifemelu nigériai, majd azt mondja neki, „[t]isztára amerikainak hangzik” (ADICHIE 2017: 175, 2016: 205), Ifemelu ugyan megköszöni ezt, de miután leteszi a telefont, elszégyelli magát, és rádöbben, hogy „túl sokáig használt egy olyan hangszínt és létmódot, amely nem volt az övé.” (ADICHIE 2017: 175, 2016: 206). Tulajdonképpen ez az a pont, amikor tudatosodik benne, hogy mennyire megváltoztatta az emigráció, és mivel nem szeretne végképp elszakadni a gyökereitől, és hazugságban élni, elhagyja a tettét, és belép a kulturális sokk negyedik fázisába.

Az amerikanizációt alapvetően négy szempontból ábrázolja a regény: a már említett globalizált populáris kultúra és a nyelvhasználat, illetve a testideál és a hajviselet terén. Míg Ifemelu tudatosan elutasítja nyelvhasználatának teljes megváltoztatását, arra kevésbé képes, hogy a testtel kapcsolatos amerikai elgondolások ne határozzák meg saját testéhez fűződő viszonyát. Ezek azonban nem csupán amerikanizációs jelenségek, hanem – Homi K. Bhabha fogalmát követve – mimikrinek is nevezhetők (BHABHA 1994: 85–92).

Mikor Ifemelu először Amerikába érkezik, rendkívül furcsának találja az amerikai testideált. A regény Nigériájában a kerekded női testet tartják szépnek, így amikor a korábban emigrált barátnőjével, Ginikával először találkozik újra, és a lány megdicséri, hogy milyen vékony, Ifemelu megsértődik, Ginika azonban így magyarázza el neki a két testideál közti különbséget: „Tudod, otthon, ha valaki azt mondja neked, hogy fogytál, az valami rosszat jelent. Itt, ha valaki azt mondja, hogy fogytál, akkor megköszönöd.” (ADICHIE 2017: 124, 2016: 144–145). Míg Ginika az emigrációja után még egy rövid anorexiás periódust is átél, Ifemelu esetében az amerikai testideál testképére gyakorolt hatása hazaköltözése után a leglátványosabb, ugyanis szégyelli magát a hízása miatt. Az amerikai testideál meghatározza a regényben az emigráns nők testképüket és a testüket is. A testtel és beszéddel kapcsolatos kulturális elvárások sokkal erőteljesebb hatást gyakorolnak az emigránsok identitására a regényben, mint a populáris vagy magas kultúra különbségei. Erdekes ellentmondás, hogy bár a populáris kultúra is a hordozója

ezeknek az elvárásoknak, Nigériában ezek kevésbé hatnak rájuk, a nigériai kultúra és norma-rendszer felülírja ezek hatását.

A hajviselet esetében is hasonlóképp játszódik ez le. Míg Nigériában kevés figyelmet fordít rá Ifemelu – bár már itt is megjelenik a hajgyenyésítés és a hajfonatás –, a frizura kérdése rendkívül felértékelődik amerikai életében. A kaukázusi emberekhez tartozó tulajdonságok kívánatosként jelennek meg a regény Nigériájában is, ám ott a haj helyett a bőrszín kerül előtérbe, hiszen a félvér, illetve világosabb bőr szereplőket szebbnek tartja a környezetük, és több sötétebb bőrű szereplő próbál hasonló külsőt elérni fehéritő krémekkel. Ez a kultúrába kódolt nyilvánvalóan problematikus elgondolás a kolonizáció és a rabszolgatartás korából ered, ám a mai napig meghatározó (RUSSELL-COLE 2013: 3–25). Amerikában mind Uju, mind Ifemelu kiegyenesítették a hajukat – amely egy rendkívül hosszú és káros folyamat az afro haj számára –, mikor a végzettségüknek megfelelő munkát szeretnének találni, mert ezt a tanácsot kapják a náluk tapasztaltabb színesbőrű nőktől. A regényben a színesbőrű nőknek minél inkább a fehérbőrű nőkhöz hasonlóan kell kinézniük, hogy komolyan vegyék őket, ezt jelzi az is, hogy később az egyetem környékéről egy másik város külvárosába kell utaznia Ifemelunak, hogy hajfonó szalont találjon. A hajviselet fontosságát így magyarázza el Curtnek, a fehérbőrű barátjának: „profinak kell tűnnöm ezen az interjún, és a profi leginkább egyenest jelent, de ha göndör, akkor is fehér típusú göndör, laza hullámok, vagy a legrosszabb esetben, csigás fürtök, de sosem bongyor.” (ADICHIE 2017: 204, 2016: 241). A regényben a hajviselet a színesbőrű nők számára sosem egyszerűen csak egy külsővel kapcsolatos döntés, hanem az etnikum, a kultúra és a társadalmi osztály jelölője is. Ifemelu megváltoztatja a testét, hogy integrálódjon, de ez identitására is visszahat, nem ismeri fel magát a hajgyenyésítés után a tükörben, és úgy érzi, hogy elveszítette egy részét. Mikor később rövid afro-t vágat magának, környezete politikai állásfoglalásként értelmezi azt. Így a természetes, nem módosított színesbőrű női test politikai üzenetként, lázadásként értelmeződik a regény Amerikájában. Amikor a Másik nem leplezi a másságát, az még inkább félelmetessé teszi őt. A nigériai szereplők azonban nem csupán bőrszínük és hajviseletük miatt válnak Másikká, hanem azért is, mert az afroamerikaiak közé, a róluk szóló diskurzusba sem képesek beilleszkedni, velük sem tudnak azonosulni – bár ezt várnák tőlük – ez leginkább az amerikai egyetemen játszódó jelenetekben, illetve Ifemelu beszédes című, *Faj a köbön, avagy változatos megfigyelések az amerikai feketékről (akiket korábban négernek neveztek) egy nem-amerikai fekete tollából (Race-teenth or Various Observations About American Blacks (Those Formerly Known as Negroes) by a Non-American Black)* (ADICHIE 2017: 4, 2016: 6) blogján publikált blogbejegyzéseiben jelenik meg.

Az emigráns otthona

Ahogy láthattuk, a regény kétféle emigránst ábrázol: az egyikük nem képes beilleszkedni az új országban, végig sem járja egészen a kulturális sokk fokozatait, és viszonylag hamar visszatér szülőhazájába (még ha kényszerből is), a másikuk pedig sikeresen integrálódik az új hazájába, a kulturális sokk mind a négy szintjét megéli, és több szempontból amerikanizálódik. Mindkettejük identitása válságba kerül az emigráció folyamán, azonban míg Obinzét a másik kultúra nem változtatja meg, Ifemelu identitására, világnézetére és normáira nagy hatással vannak az Amerikában töltött évek, identitása megváltozik. Erre leginkább akkor döbben rá, mikor visszatér Lagos-ba: „Eleinte Lagos valósággal rátámadt; a naptól bódult rohanás, az ösz-szezsűfolt, testrészekkel teli sárga buszok, az autók után futó, izzadó utcai árusok, a reklámok a böszme hirdetőoszlopokon (mások falakra firkálva – VÍZSZERELÉS HÍVJON 080177777) és az utak mellett álló gúnyos szeméthalmok. [...] Úgy érezte, itt bármi megtörténhet, egy érett paradicsom robbanhat ki egy szilárd kőből. És így az a szédítő érzése volt, hogy zuhan, zuhan abba az új személybe, akivé változott, zuhan az ismeretlen ismerőségbe. Mindig ilyen volt ez, vagy ilyen sokat változott volna a távollétében?” (ADICHIE 2017: 385, 2016: 441). Visszatértekor nem ismer rá a városra, nem találja benne helyét, éppúgy, ahogy a kezdetekben Amerikában sem találta, ez az időszak a fordított kulturális sokk.

Míg Obinze otthonának a regény egészében Nigéria, azon belül is Lagos tekinthető, ez Ifemelu esetében nem ilyen egyértelmű. A sikeres emigráns, akinek a gúnyneve Nigériában az *Americanah*, nem tartozik már teljesen Lagos-hoz, de Amerikában sem érzi magát teljesen otthon. A regényben két olyan tér jelenik meg, amelyeket az emigráns otthonának tekinthetünk. Amerikában Ifemelu tagja lesz az Afrikai Hallgatók Szövetségének, és a találkozóik helyszíne az egyik ilyen tér: „A találkozókat a Wharton Hall alagsorában tartották, egy harsányan megvilágított, ablak nélküli szobában, papírtányérok, pizzásdobozok és kólásüvegek álltak halomban a fémasztalon, ösz-szezsűkható székek suta félkörbe rendezve. Nigériaiak, ugandaiak, kenyaiak, ghánaiak, nyugat-afrikaiak, tanzániaiak, zimbabweiek, egy kongói és egy guineai ültek körben, ettek, beszélgettek, bátorították egymást, míg különböző akcentusaik megnyugtató hangok hálójává szövődtek össze. Utánozták, amit az amerikaiaktól hallottak: *Olyan jól beszélsz angolul. Nálatok mennyire rossz az AIDS-helyzet? Olyan szomorú, hogy Afrikában az emberek kevesebb, mint napi egy dollárból élnek.* És ők maguk is gúnyolták Afrikát, az abszurditásról és a butaságról meséltek történeteket, és biztosságnak érezték ezt a gúnyolódást, mert a gúnyolódás sóvárgásból fakadt, és abból a kétségbeesett vágyból, hogy újra teljességében lássanak egy helyet. Ifemelut itt a megújulás gyengéd, lebegő érzése fogta el. Itt nem kellett magyarázkodnia.” (ADICHIE 2017: 139, 2016: 163). Ez a heterotopikus (FOUCAULT 1999), illetve harmadik térként (BHABHA 1994: 36–39) is értelmezhető tér egyesíti Afrika különféle

Magyar Mónika
(1971, Nyíregyháza)

Iskolai végzettség:
1992–1996 a nyíregyházi
Bessenyei György
Tanárképző Főiskola
földrajz-rajz tanári
diploma.
2005–2007 Magyar
Képzőművészeti
Egyetem vizuális
nevelőtanári szak,
2012–2013 a
szombathelyi NYME
vizuális környezetkultúra
tanári szak
másoddiploma.

Mestereimnek vallom:
Berecz András
festőművészt, Horváth
János festőművészt
és Szepessy Béla
grafikusművészt.

2000-től a Magyar
Rézkarcoló és Litográfus
Művészek Egyesületének
a tagja,
2002-től Magyar
Alkotóművészek
Országos Egyesületének
a tagja, majd a
soproni FidelissimArt
képzőművészeti
társaságnak lett a tagja
és a mosonmagyaróvári
Art Flexumnak.

Egyéni kiállítások
2002. Sopron: Berzsényi
Dániel Gimnázium
2005. Budapest:
Ökollégium Artgaléria
2017. Sopron: Torony
Galéria
2017. Jánossomorja,
Glázer-Kozma Galéria
2019 Sárvár, Nádasdy
Ferenc Múzeum Galeria
Arcis

Díjak
2006. Megyei Őszi Tárlat
Győr- Moson-Sopron
megyei nagydíja
2016. Mosonmagyaróvár
Országos
Képzőművészeti kiállítás
– 1956. forradalom 60.
évfordulója emlékére-
különdíj
2015. és 2016. Rajkai
Művésztelep díja

Magyar Mónika: Holdfogyatkozás

országait, illetve az Egyesült Államokat, az emigránsok csak itt érzik magukat otthon, ebben a térben, amely tükrözi a hibriditást (BHABHA 1994: 25), amelyet emigrációjuk során átélnek.

Ennek a jelenetnek a tükörképe a hazatérő emigránsok találkozója Lagos-ban, amely hasonlóképp egy heterotopikus helyet teremt meg, mint az Afrikai Hallgatók Egyesülete. Az emigránsok otthonainak tulajdonképp ezek a több országot (szülőhazájukat és a célországot) egymásba olvasztó terek tekinthetők, ahol az emigránsok szabadon megélhetik hibriditásukat.

Test – narráció

A regény narrációja a gondolatfolyam technikát követi, és végig egy E/3 személyű, korlátozott narrátor elbeszélését olvashatjuk. A fokalizáció (BAL 2009: 145–146) két szereplőn keresztül történik, Obinzén és leggyakrabban Ifemelun keresztül, csupán akkor olvashatjuk Obinze gondolatait, mikor valamiféle kapcsolata van a lánnyal, az ő történetében is fontos szerepet játszik, először például akkor, mikor sms-t kap tőle.

A regény azzal a jelenettel kezdődik, hogy Ifemelu vonattal elutazik egy hajfonó szalonba Princetontól Trentonba. Követjük, ahogy megérkezik a szalonba, majd elkezdik fenni a haját –

ami egy többbórási folyamat a színesbőrű nők számára –, és a hajfonás alatt részleteket olvashatunk a múltjáról. Míg Virginia Woolf *Mrs. Dalloway* című regényében úgy ismerhetjük meg a főszereplő múltját, hogy követjük, ahogy körbejárja Londont az esti fogadásra készülve, itt Ifemelu utolsó amerikai hajfonatása a kiindulópontja a gondolatfolyam-narratívának. A regényben a hajfonás, ennek az organikus, de egyben halott szövetnek a megfogása és mozgatása feleleveníti Ifemelu múltját. A testek az egész regényben fontos szerepet játszanak, de a haj nem csupán a különféle frizurák kulturális jelentősége miatt hangsúlyos, hanem azért is, mert a regényben a haj a múlt emlékműveként jelenik meg. A szöveg jó részében, mintegy száz oldalon keresztül mintha Ifemelu kóborló gondolatait követnénk, mialatt a haját fonják, mintha a hajtincseit összekötő kezek egyszerre fűznék össze a múltbeli eseményeket történetté. A regény narrációja összekapcsolja a haját és az identitást, a haját és a történetmondást, a testet és a szöveget.

Új típusú emigráns regény?

Az *Americanah* egy olyan új típusú emigráns regény egyik reprezentánsa lehet, mely a globalizált világ emigrációját mutatja be. Míg a korábbi emigránsregények fontos témája volt az utazás maga, az ebben a regényben egyáltalán nem jelenik meg, a szereplők az egyik oldalon még Nigériában vannak, pár sorral később pedig már egy másik országban. Az olcsó repülőjáratok széles körű elterjedtsége miatt a jelenkor emigránsregényében az utazás maga kevés jelentőséggel bír. Emellett nyelvi különbségekről sem beszélhetünk a tradicionális értelemben, bár Ifemelunak problémát okoz nigériai akcentusa, valójában nincsenek megértésbeli problémái a szereplőknek. A regényben egy posztkoloniális országból érkeznek a szereplők egy kolonizáló, illetve egy rab-szolgáltatató országba, a hivatalos nyelv pedig mindhárom országban azonos. Az angol nyelv egyre nagyobb elterjedése, világnyelv funkciója, illetve a globalizált populáris kultúra miatt azonban nem kolonizált országokban is nagy az angol nyelv és az amerikai kultúra hatása. Emiatt azonban arról sem beszélhetünk, hogy egy teljes mértékben ismeretlen kultúrával szembesülnének a szereplők a célországokban. Így ebben az új típusú emigránsregényben nem a nagybetűs Kultúra, hanem a kisbetűs kultúra (HALVERSON 1985: 327–332), annak gyakran rejtett jelenségei, mint a normák, testideál, öltözködési szokások és sztereotípiák kerülnek a középpontba, a hangsúly a valódi utazásról pedig a hosszútávú beilleszkedésre és a hazatérésre kerül át.

Továbbá jelentőségteljes, hogy a regény az utóbbi évek új realizmusához kapcsolódhat. A posztmodern utáni magyar prózát vizsgáló tanulmányában Takáts József úgy írja le ezt a szerteágazó irányzatot, amelynek legfőbb jellemzője, hogy az irodalmi művek olyan „tematikus ködfoltok” köré szerveződnek, amelyek sok esetben a jelen valóságának jelenségeire és problémáira reflektálnak, melyek közül kettő a „a sajátosan női tapasztalat megjelenítése”, illetve a „különös egyéni vagy kiscsoport-identitások feltárása” (TAKÁTS 2018: 336–347, 342–343). Ez a regény egyértelműen különös egyéni identitásokat, azok alakulásait tárja fel, illetve sok esetben sajátosan női tapasztalatokat ábrázol, és alapvetően realista írásmódot képvisel. Az, hogy kapcsolatot találhatunk egy a kortárs magyar irodalmat vizsgáló tanulmány és azt körülhatárolni kívánó fogalom, illetve egy földrajzilag ennyire távoli kultúrából származó regény között, azt mutathatja, hogy a kortárs magyar és anglofón irodalom bizonyos megoldásai egy irányba haladnak. Az ilyen hasonlóságok feltérképezése pedig közelebb vihet a kortárs irodalom egyetemes, kultúrákon átívelő sajátosságainak feltérképezéséhez, és ezen új, posztmodern utáni irodalomtörténeti korszak meghatározásához.

IRODALOM

- ADICHIE, Chimamanda Ngozi 2017. *Americanah*, 4th Estate, London
- ADICHIE, Chimamanda Ngozi 2016. *Americanah*. Ford. KISS Árpád. Sawasawa, Budapest
- BAL, Mieke 2009. *Narratology: Introduction to the Theory of Narrative*. University of Toronto Press, Toronto–Buffalo–London
- BHABHA, Homi K. 1994. *The Location of Culture*, Routledge, London–New York
- FOUCAULT, Michel 1999. *Eltérő terek*. Ford. SUTYÁK Tibor. In: FOUCAULT, Michel. *Nyelv a végtelenhez: Tanulmányok, előadások, beszélgetések*. Latin Betűk, Debrecen
- HALVERSON, Rachel J. 1985. Culture and Vocabulary Acquisition: A Proposal. In: *Foreign Language Annals*, 4.
- OBERG, Kalvero 2006. Culture Shock: Adjustment to New Cultural Environments. In: *Curare*, 2–3.
- RUSSELL-COLE, Kathy, Wilson, Midge and Hall, Ronald E. 2013. *The Color Complex: The Politics of Skin Color in a New Millennium*. Anchor Books, New York
- TAKÁTS József 2018. Az inga visszaleng: Elbeszélő próza a kétezres években. In: *Helikon*, 3.

1 A magyar fordításban néhol pontatlanságok találhatók, így az elemzés szempontjából fontos részeket, kifejezéseket a saját fordításomban közlöm, de a magyar kiadás (Adichie 2016) szöveghelyeit is megadom a lábjegyzetekben.

2 A továbbiakban az eredeti kiadás és a magyar fordítás azonos címe miatt a kiadásokat a megjelenési év megadásával jelölöm, az eredeti kiadás esetében: Adichie: 2017.

a transzhumanizmusban, de hol vagyok én?

Laki Beáta

(1987, Nagykanizsa): bioetikus, filozófus (PhD 2019), a Pécsi Tudományegyetem Általános Orvosi Kar Magatartástudományi Intézetének tanársegédje. Főbb kutatási területek: alkalmazott etika, bioetika – különös hangsúlyt fektetve a genetikai beavatkozások etikai aspektusaira; orvosi etika egyéb kérdései, mint például az orvosi hiábavalóság vagy éppen az eutanázia kérdéseinek vizsgálata; környezeti etika; transzhumanizmus etikai kérdéseinek feltérképezése.

Esszémben a belső szabadság egy lehetséges aspektusát vizsgálom, az emberi képességfokozás felől megragadva. Mindezt egyfelől a transzhumanizmus keretében tárgyalom, másfelől pedig a társadalmi igazságosság és az egyenlőség oldalairól is megvilágítom, a morális elfogadhatóság jegyében. A transzhumanizmus eszméinek, céljainak bemutatása után George Dvorsky, a kanadai bioetikus és jövőkutató gondolatai mentén a meditáció és a jóga non-invazív módszereinek alkalmazhatóságát elemzem, ezáltal is egyfajta utat nyitva az egyéni képességfokozás, a tudatosabb én-megélés és értelmezés felé.

1. Honnan is indulunk?

Az emberiség az évezredek során észrevehető módon mindig is nyitott volt adott képességeinek fokozására, ami nemcsak a sérült vagy csökkent fizikai állapot javításában, helyreállításában állt, hanem a hagyományos készségek fejlesztésére is fókuszált. Ennek egyik legjobb bizonyítékaként talán az orvostudomány szolgálhat. Az orvosokat, gyógyítókat a betegségek és rendellenességek gyógyítása mellett mindig is foglalkoztatta az ember jobbá tétele, a fizikai, majd idővel, az ismeretek gyarapodásának köszönhetően mentális állapotának erősítése is. Vegyük például a már ókorban is jellemző protézisek használatát sérült vagy hiányzó testrészek helyettesítésére, mint például a fogpótlást, vagy éppen végtagok pótlását, az akkoriban még igencsak kezdetleges anyagokkal és funkciókkal felruházva. Ezek a tudomány és a technológia fejlődésének köszönhetően mind jobb, és az eredeti funkciót egyre hatékonyabban teljesítő eszközökké váltak, amelyek olykor képesek az elvesztett vagy helyettesített (test)rész normálisnak mondható működését akár jóval meg is haladni. Ha erre mai, szinte mindenki számára ismert példát szeretnénk említeni, nem kell messzebb mennünk Oscar Pistorius eseténél. A paralimpikon súlyos fejlődési rendellenességgel született, így csecsemőkorában térdtől amputálták mindkét lábát, speciális protézisének köszönhetően azonban fogyatékosságával meg tudott birkózni. A tudósok olyannyira kiváló művégtagot fejlesztettek ki, amely az egészséges sportolók által potenciálisan elérhető eredmények elérésének lehetőségét teremtette meg számára, s így a „normál” nyári olimpiai megmérettetésen is részt vehetett. Ez azonban számos kérdést vetett fel, többek között az egyenlőség és a sportszerűség tekintetében. Kutatók vizsgálták, hogy az egyedi előállítású, karbonszálas, direkt sportolónak kifejlesztett művégtag milyen (esetleg tisztességtelen) előnyhöz, vagy csak normál képességek visszanyeréséhez segíti hozzá annak használóját (EVELÉTH 2012). A *The Journal of Applied Physiology* kutatói arra jutottak, hogy a sportoló „fiziológiailag hasonló, mechanikailag eltérő az egészséges futókhöz képest” (WEISZ 2012).

Ez a méltán híres eset kiváló példája az ún. *restitutio ad integrum* és a *transformatio ad optimum* közötti konfliktusnak, amely egyben a gyógyítás és a képességfokozás mezsgyéjén húzódik meg. A latin eredetű kifejezések jelentései jól tükrözik az eljárások céljait: míg a *restitutio ad integrum* az előbbi állapotba való visszaállítást jelenti, amely a gyógyító szándékú tevékenységgel rokonítható, addig a *transformatio ad optimum* a legjobb „értékre” való változtatás szándékát foglalja magában, az alapállapoton túlmutató képességek fokozásának lehetőségét sugallva.

Ez a beemelt példa csak egy a sok eset és módszer közül a világban, hiszen nem tettem említést az agyi stimuláció, vagy éppen a genetikai beavatkozások problematikájáról, melyek több esetben mind a gyógyítás és a fokozás határán táncolnak. Ezen eszmék történetét az orvostudományban Urban Wiesing *A History of Medical Enhancement: From Restitutio ad Integrum to Transformatio ad Optimum*¹ című munkáján keresztül részletekbe menően megismerhetjük. Pistorius esetében nehéz eldönteni, hogy a speciális művégtagok „csak” kiegyenlítették a feltételeket, vagy egy új utat nyitottak meg a képességfokozásban. De a jelen esszében nem is szándékom ennek megítélése, mivel mindössze egy konkrét példaként hívtam segítségül, néhány dilemma felvetésének eszközeként. A fentiek láthatóan elsősorban a fizikai képességek változtatására irányultak. Azonban attól, hogy ezek az eszközök, amelyeket a technológia segítségével – jó esetben morálisan is elfogadható módon – valamilyen fogyatékos, normálistól eltérő működés helyreállítására használunk, még nem jelenti azt, hogy csakis a fizikai, testi korlátozottságainkkal, illetve azok orvoslásával kell(ene) foglalkoznunk, hiszen a belső énünk, az egyéni lényünk, lényegünk jóllétének megteremtése, illetve ezen állapot fenntartása legalább olyan fontos, ha nem fontosabb életünk során. Belegondolva, ez akár társadalmi érdek is lehetne, ugyanis, ha a közösség minden egyes tagja egyéni szinten, nemcsak fizikailag, hanem a saját „én” tekintetében is jól van – mondhatjuk,

hogy egészséges, az előnyös az egész közösség számára is, mivel elégedett, kiegyensúlyozott társadalom kialakulásához járul hozzá.² Így a belső jóllét megteremtése egyfajta érdeként is megjelenhet, amely a befelé, önmagunkra figyelést ösztönzi a tudatos önmagunkra figyelés hasznosságával. Természetesen a belső jóllét elérésének az eszközei is eltérők lehetnek, jelen tanulmányomban azonban egy olyan szemléletmódot kívánok bemutatni és elemezni, amely a társadalmi igazságosság és az egyéni szabadság szempontjából is morálisan nehezen kifogásolható, sőt mi több, inkább támogatandó.

A következőkben bemutatom a transzhumanizmus mozgalmát, céljait, valamint annak a belső fejlődésre, s így a belső szabadság fokozására is alkalmas megközelítését, megvilágítva, hogy milyen rendkívüli dolgokra képes az emberi test és elme, amennyiben nyitott az alternatív módszerek alkalmazására.

2. A transzhumanizmus mint a (belső) fejlődést, fokozást (is) képviselő irányzat

A transzhumanizmus mozgalma céljainak megvalósítása szempontjából rendkívül széles palettán mozog. De mit is jelent maga az elnevezés, milyen céljai, módszerei és alkalmazott eszközei vannak (amelyek közül a későbbiekben az egyik megközelítést részletesebben is tárgyalom majd)?

Amennyiben a szó jelentését vizsgáljuk, érdemes azt egy hármas viszonyban tenni, mégpedig a *humán* – *transzhumán* – *posztumán* fogalmak triaszában. Noha már a *humán* definiálásakor nem kis akadályokba ütközhetünk, mégis indokolt a viszonyrendszer feltérképezése érdekében ezt az utat választani az értelmezéshez. Ehhez talán az egyik legcélravezetőbb módszer, ha feltesszük a klasszikus „mihez képest” kérdést, így, ha a *humán* jelentését vizsgáljuk, több lehetőséget is figyelembe vehetünk meghatározási kísérleteink során. Hasznos lehet egyfelől az ellentétéivel való szembeállítás. Ilyenek egyrészt a *nem emberi*, vagyis *nonhuman*, másrészt pedig az *embertelen*, vagyis az *inhuman* kifejezések. Amennyiben ezek mélyebb jelentéseire fókuszálunk, velük szemben elmondható a *humán*-ról, hogy *humán*, vagyis *emberi* minden olyan létező egyed, amely az emberrel mind biológiai, mind pedig pszichológiai tulajdonságaiban és jellemzőiben osztozik, vagy legalábbis nagymértékben hordozza azokat. (A *humán*ra mint *emberre*, és nem csak *emberire* sokkal részletesebb és jobban körülhatárolt elemzéssel kellene élni, így az előbbi körülírási kísérlet érezhetően mindössze a felszínét érinti a fogalom és az emberként létezés mély jelentésének. Ennek ellenére ahhoz elegendőnek tartom, hogy a *transzhumán* fogalmát értelmezni tudjuk.) A *transzhumán* szó szerinti jelentését tekintve a *transitory humanre* vezethető vissza, amely az *átmeneti embert* jelöli. Ezzel a kategóriával szemben legalább két csoportot érdemes említeni, az egyik a *biokonzervatívoké*, a másik az ún. *bioludditáké*. Míg ez első tagjai – nevükből triviálisan következően – a konzervatív szemléletet képviselik, s a mesterséges elemektől mentes hagyományos értékeket képviselik, addig az utóbbi szószólói az ún. *géprombolókat* fogja össze, akik egy 19. századi mozgalom tagjaiként az iparosodó világ emberi munkaerőt helyettesítő gépesítése ellen lázadtak. Ebből a szembeállításból is kiténik, hogy a transzhumanizmus maga haladó, előremutató fejlődési irányt képvisel, amely nem mindenkinek nyerte el a tetszését.

A harmadik, a viszonyrendszert felállítani segítő fogalmunk a *posztumán*, amelynek jelentése az *ember utáni* létállapotként határozható meg. Az általános értelemben vett embernek egyfajta elutasításaként (BOLTER é. n.) olyan szakítást jelent a *humán*nal, amely által megszabadul annak korlátozottságaitól, s ezáltal egy újfajta létezőként lesz jelen a világban.

A fogalmi hármasság értelmezése nagyon szép fejlődési ívet vizualizálhat bennünk, noha a végső stáció a saját létünkötől meglehetősen elhatárolódva, elszakadva, de valami olyat testesít meg, amire a *humán* mindig is vágyott. Annak megítélését, hogy a *posztumán* állapot elérése miként értelmezhető, számtalan tényező befolyásolja, azonban most erre sem szeretnék kitérni, hiszen ez meglehetősen messzire vezetne, és nem ennek vizsgálata a kitűzött céloom.

A fentiek alapján már jórészt látható, hogy meddig terjednek a *transzhumán* keretei, vagyis, hogy olyan köztes állapota a *humán*nak, ami azon már túlmutat, de ugyanakkor még nem, vagyis talán mondhatjuk, hogy sohasem éri el a *posztumán* létállapotot, szakítva az emberi lényegi résszel. De maga a transzhumanizmus ennél sokkal többről szól. Nemcsak saját emberi fajunk meghaladásáról, hanem magának a meghaladás képességének a megteremtéséről, és egyben annak megfelelő kihasználásáról. Maga a mozgalom egy világszerte ismert, és számtalan tudós, politikus, laikus által kutatott, támogatott és képviselt eszmerendszer is. Nem csoda, hogy elképesztő mennyiségű tanulmány, valamint internetes forrás áll a rendelkezésünkre, ha tájékozódni szeretnénk róla. Ezeknek egyik hiteles példája a *humanity*⁺³ oldala, ahol nagyon részletes információt kaphatunk az eszmerendszerről, melynek igazán rövid lényege a következő. A transzhumanizmus az emberi fajt nem az evolúció legmagasabb és egyben legvégső fokának tekinti, hanem éppen az evolúció – mondhatni – tényleges kezdetének. Láthatóan egy radikálisan jövőorientált megközelítést képvisel. Fő irányultsága az alapvető emberi korlátok átlépését célozza, amely a tudomány, a technológia, a kreativitás és egyéb területeken megmutatkozó lehetőségek és a bennük rejlő veszélyek, kockázatok feltérképezésében foglalható össze. Másrészt egy olyan szellemi és kulturális mozgalom, amely az

emberi életet oly módon kívánja befolyásolni, hogy az élettartamában jelentősen növekedjen, az öregedés folyamata megálljon, valamint szellemi, fizikai és lelki képességekben gazdagodjon. A bennünk rejlő potenciál kiaknázását támogató mozgalom. A transzhumanizmust a világot jobbra tevő szándékok vezérlik, amelyek elsősorban az emberi állapot és a külső világ fejlesztésében valósulhatnak meg, többek között a racionalitás, a szabadság és a tolerancia hirdetése révén, melyek mindemellett pedig az egyén szintjén is kivitelezhetőek lehetnek. A globális nézőpont mellett a figyelem az egyes egyén, és így egyben az emberi szervezet fejleszthetőségére irányul. Ebben az értelemben nem csupán az úgymond külső hatásokra lehet építeni a fejlesztést, hanem az emberi szervezet működésébe ténylegesen beleavatkozó, a szervezetet módosító eszközök használatára. Ezekkel az eszközökkel az általános értelemben vett emberin való túllépés folyamata kezdődhet el, s így nemcsak a fizikai növekedés, hanem a szellemi is bekapcsolódhat az evolúciós folyamat támogatásába.

A transzhumanisták szerint a tudomány és a technológia folyamatos, és egyben gyorsuló fejlődése révén faji szinten az emberiség új szakaszába lépünk. Olyan újabb felfedezéseket alkalmazva, mint például a mesterséges intelligencia és a molekuláris nanotechnológia, amelyek révén a testi és a lelki betegségek egyaránt kiküszöbölhetővé válhatnak, sőt mi több, gyógyszeres kezelés hatására még színesebbé is tehető érzelmeink átélése.

Mint minden pozitív lehetőségben, így a transzhumanista célokot megvalósító eszközök felhasználási módjait vizsgálva is elkerülhetetlenül felmerül a negatív oldal, mint kockázati tényező. Ilyen lehet például akár a faji fennmaradás kétségessége is. Itt meg kell jegyezni, hogy ennek elkerülésére már évtizedek óta vannak törekvések, amelyek a tudományos társadalom önszabályozó és egyben korlátozó cselekedetei által már bizonyítottak és újfent bebizonyosodnak. (Gondoljunk csak az 1. Asilomar Konferenciára⁴, vagy a 2015-ös washingtoni konferenciára⁵, amelyek a különböző újonnan feltalált, kifejlesztett beavatkozások veszélyeinek előzetes feltérképezése köré szerveződtek.)⁶

A transzhumanizmusnak e kicsit hosszúra nyúló bemutatásával szerettem volna megteremtteni azt az alapot, amelyre támaszkodva továbbhaladhatunk belső énünk ilyen értelemben vett fokozása felé.

3. George Dvorsky és a képességfokozás egy non-invazív ajánlata

A transzhumanista képességfokozásnak megannyi módszeréről tudhatunk, mint például a kozmetikai sebészet, csirasejtes genetikai módosítás, bioelektronika, vagy akár az ún. NBIC⁷-t összesítő technológiák. Ezekről a beavatkozásokról szinte egytől egyig elmondható, hogy valamilyen külső, az emberi szervezet működésébe mesterségesen, fizikai vagy éppen kémiai úton beavatkozó módszerek, melyek alkalmazásának lehetőségei számtalan – többek között, de nem kizárólag – etikai aggályt is felvetnek. Ilyen például az igazságosság elve, mely ebben az esetben akként értelmezhető, hogy nem elfogadható a fokozó, előnyös állapotot eredményező technológiák alkalmazásának engedélyezése, amennyiben azok nem állnak minden egyes ember rendelkezésére, nem megakadályozva az amúgy is jelen levő társadalmi igazságtalanság növekedését. De amennyiben a szabadság felől közelítjük meg a képességfokozó beavatkozásokot, akkor elmondható, hogy azzal, ha esetleg mindenki számára hozzáférhetővé is válnak az egyes fokozó eljárások, az igazságosság eszméjét nem sértve, sőt mi több, egyfajta egyenlőséget teremtve az emberek között felmerülne az autonómia, a szabad döntés, választás dilemmája. Hiszen, ha bárki élhetne a beavatkozások lehetőségével, az még nem feltétlenül jelentené azt, hogy egytől egyig ki is szeretné használni azt. Viszont, ha a többség él az előnyt megteremtő lehetőséggel, akkor a nem alkalmazók kis hányada úgy érezhetné, hogy ahhoz, hogy ne érje őket hátrány az életben, nekik is a beavatkozások alkalmazóivá kell válniuk, holott ez ellentétes saját akaratukkal, s így fordul át a mindenkire kiterjesztett szabadság kényszerbe, ami ugyan nem mindenkit érint, de akiket igen, azok autonómiája sérül. Márpedig a 20. század második felétől kezdve az autonómia tiszteletben tartása kifejezetten nagy érték. Ekkor már lehetett érezni a folyamatban levő társadalmi változások hatásait, melyek többek között a társadalmi tudatosság erősödéséből, a tudomány és a technológia fejlődésének és alkalmazásának széles körű lehetőségéből következtek (KOVÁCS 2006 és SZÉBIK 2016). Feltehetnénk a kérdést, hogy nem tekinthető-e a társadalmi érdekek, mint ez esetben például a társadalmi jóllét előbbre valónak az egyéni jóllétnél? Mondhatnánk, lehet, hogy igen. Számos példa volt és van erre a történelemben. Viszont a kérdést abból a perspektívából is megközelíthetjük, hogy a társadalmi jóllét a közösség minden tagjának egyéni jóllétére alapozva sokkal erősebb lehet. Hiszen, ha az egyes egyén „jól érzi magát a bőrében”, az jó hatással van a közösségben betöltött szerepére, és magára a közösségre is. Ennek okán talán nem elvetendő a gondolat, hogy ha az egyéni szabadságot, autonómiát, jóllétet előbbre valónak tartjuk a gyorsabban elérhető és látványos eredményeket produkáló közösségi érdekekkel szemben, azzal ugyancsak jót teszünk mindenki, vagyis a köz számára. Mintha csak legóznánk: stabil alap, jó, biztonságos építmény. És ezen a ponton irányítanám a figyelmet egy a belső, de mesterséges, fizikai és kémiai beavatkozásoktól mentes egyéni fokozásban rejlő potenciálra, amely nem csökkenti az autonómiát, sőt a befelé, önmagunkra összpontosítással kiterjeszti a tudatot, a tudatosságot, és ezáltal a korábban tárgyaltaktól eltérő módon, de képes fokozni az egyéni adottságokat, jellemzőket. Mindezt pedig a test-élme ún. biohekkelésén keresztül.

A kanadai futurista és bioetikus, George Dvorsky, egy önfejlődési folyamatot tár olvasói elé a *Better Living through Transhumanism* című tanulmányában (DVORSKY 2008), s egy tanulás és gyakorlás által elsajátítható önfejlesztési szemléletet ajánl. A szerző számára a transzhumanizmus nemcsak egy mozgalom, hanem életforma is, amely által az élet meghosszabbítása, sőt akár a halhatatlanság elérése is célként fogalmazódik meg (noha a hamarosan olvasható javaslatával ez utóbbi bizonyosan nem teljesíthető be). Dvorsky a tudatos életforma gyakorlásában látja elérhetőnek ezeket a célokat morálisan is elfogadható, kényszermentes módon, s ezzel egyidőben pedig alkalmasnak találja szemléletét és módszerét arra, hogy az elkerülhetetlen technológiai fejlődést képesek legyünk befogadni, feldolgozni és élni vele. Ő például vegetáriánus, amelynek nemcsak buddhista életfelfogása adja az alapját, miszerint minden élő életet tiszteletben kell tartani, hanem ezzel a táplálkozási formával a hosszú és egészséges élet lehetőségét is képviseli. Úgy gondolja, hogy a táplálkozással befolyásolható, irányítható a szervezet, hiszen, ha csökkentjük a kalóriabevitelt, vagy gondosan válogatjuk az étrendet, az jótékony hatással bír szervezetünkre. Transzhumanista szempontból az emberi test működését gyakran a gép működésével azonosítják – mégpedig a test–elme funkcionális nézet elfogadásával⁸ –, és ezért is gondolják, hogy tanulmányozva, megértve az emberi testet meg is lehet „hekkelni”, újra-, illetve át lehet programozni a működését (például Atkins-diétával.) De nemcsak a tápanyagbevitel szabályozásával érhetünk el eredményeket az egészségesebb, hosszabb, belső egyensúlyt megteremtő élet megteremtésének reményében, hanem egyéb, úgymond „szoftverfejlesztő” módszerekkel is. Ezek pedig a szerző által javasolt meditáció és jóga gyakorlatai. Egyaránt erősítik a testet és az elmét, tudatos alkalmazásuk pedig a transzhumanista fejlesztő eszközök közé is sorolhatók. Kettős hatású tevékenységek, hiszen egyszerre élvezetesekek, ezzel egyidőben pedig élettani és pszichológiai előnyt nyújtanak gyakorlói számára. Növeli az erőt, a kitartást, a szomatikus és a kinetikus tudatosságot, és rendkívül alacsony a nem kívánt mellékhatások kockázata a tevékenység során és után a többi, eltérő típusú módszerhez képest. Ezek a gyakorlatok segítik kiterjeszteni a belső határainkat, növelve ezáltal a bennünk rejlő lehetőségeket, felfedve a bennünk megbúvó erőt és szabadságot, amelyhez mindannyian hozzáférünk, a mértéke pedig csak tudatosságunk mértékétől függ. A Hatha-jóga például javítja a hangulatot, csökkenti a depressziót és a szorongást, növeli az önértékelést, mindezt pedig úgy, hogy semmilyen külső, mesterséges anyaghoz nem kell nyúlni. Ugyanígy a meditáció is – amennyiben nem csak ebből állnak a mindennapok, és nem viszi túlzásba az ember – nyugtató hatású, hangulatjavító, tiszta gondolkodást fejlesztő módszer, amely segít a nagyobb kognitív tudatosság és boldogság elérésében, valamint az információfeldolgozás hatékonyságát is növeli. Ez utóbbi pedig a tudomány és a technológia rohamos fejlődéséből következően nem elhanyagolható előnnyel ruhazza fel az egyént.

Ez a Dvorsky által javasolt módszer könnyen és mindenki számára egyszerűen hozzáférhető lehetőséget tudna nyújtani az egyéni, belső létünk kibontakoztatásához, amely még inkább növelné belső szabadságunk érzését, gyakorlatilag a saját belső korlátaink felszabadításával. Egyelőre ugyan konkrétan és egzakt módon nem határozható meg, hogy a belső önfejlesztésünk és ilyesfajta szabadságunk meddig terjed, meddig fokozható, de talán ebben az esetben a fokozás alatt feltárást érteni indokoltabb lenne. Hiszen, ha elfogadjuk a már tudományosan is bizonyított tényeket, ezeknek a beavatkozásoknak a jótékony hatását illetően belátható, hogy nem olyan új képességekre, tudatosságra tesz szert általuk az ember, amelyek valamilyen benne nem létezőt hívnak életre, hanem inkább a mindig is bennünk levő, de mindeddig fel nem tárt mélységeink megismerését jelentik, ami egyúttal életminőségünket és önérzetünket is közvetlen módon befolyásolja. Így pedig ez a fajta fokozás inkább az ember képességeinek természetes úton történő maximális megismerését és kihasználását jelenti, mintsem egyfajta plusz tulajdonsággal való felruházást. Vagyis belső szabadságunk titka a saját tudatunk ismeretében rejlik, mértéke pedig ezzel egyenesen arányos.

Összegzés

Az esszében tárgyaltak megannyi lehetőséget kínálnak képességeink fokozására, azonban látható, hogy nem feltétlenül kell külső tényezők segítségével „meghekkelnünk” magunkat, van más útja is az egyéni fokozásnak, a belső lényeg és tudatosság megtalálásának, ami talán segíthet annak eldöntésében, milyen úton haladjunk tovább egyenként és az emberiség tagjaként egyaránt úgy, hogy az senki szabadságát ne korlátozza, mások érdekeit negatívan ne befolyásolja. Ugyanez a módszer emberként nem ruház fel korlátlan lehetőségekkel, mindenestre hozzásegít ahhoz, hogy a természet adta eszközökkel a lehető legtéljesebben felszínre hozza a bennünk rejlő ént, mondhatni felszabadítva azt, amely ismeret birtokában egy teljesebb képet tudunk alkotni létezésünkről, tényleges szándékainkról. Ez az állapot – feltéve, ha el lehet egyáltalán érni a maximális kiteljesedésünk ezen fokát –, képessé tesz minket arra, hogy a további céljainkat meg tudjuk fogalmazni, és tisztább képet kapva létezésünk rétegeiről el tudjuk dönteni, hogy a természetesnek mondható fokozáson kívül milyen egyéb, morálisan is elfogadható lehetőséget volna érdemes alkalmaznunk.

Amennyiben a megfelelő módszereket meg is találjuk, a lehetőségek felfedése meglehetősen sok időt és türelmet igényel, ami azonban nincs kimondottan szinkronban a tudomány és a technológia fejlődésének gyorsaságával. Ez utóbbi exponenciális ütemű haladást mutat, ami vonzóvá teszi eredményeinek és új eszközeinek alkalmazását saját képességeink fokozására.

Ha elfogadjuk a transzhumanizmus jelenlétét a világban, akkor ez beláthatóan annak veszélyével jár, hogy a kimondottan a megfontoltan haladást, a befelé fordulást, az önmagukra összpontosítást vallók lemaradhatnak a körülöttük zajló fejlődésről, ez pedig a későbbiekben hátrányosan érintheti őket. Ezért – noha mégis egy külső, társadalmi kényszernek megfelelően – a befelé fordulás gyakorlása során célszerű volna alapvető szinten nyitni a technológiai fejlődés felé, a belső szabadság kiterjesztésével párhuzamosan. Ezáltal biztosíthatóvá válna a belső szabadság legmagasabb szintű megélési lehetősége. Hiszen, ha csak a belső fokozás állna a középpontban, akkor a későbbiekben – ráeszmélve a világra – szorongás foghatná el az egyént, nem találna a helyét az általa addig ismerni vélt rendszerben. S végül a szabadsága rabsággá válna. Ezt elkerülendő célszerű volna megtalálni az arany középutat, amely mindkét szemléletet magában hordozza, nem kioltva, hanem kiegészítve egymást.

A fenti gondolatokból látható, hogy a szabadság egyik értelemben sem abszolút, vannak korlátai és eltérő értelmezési keretei, de amennyiben nem akarjuk önmagunkat a technológia fejlődésének teljes mértékben alávetni, hanem inkább irányításunk alatt szeretnénk tartani azt, akkor meg kell találni az egyensúlyt az énünkben eleve meglévő képességek, azok feltárása, és az emberiség által felfedezett mesterséges módszerek saját magunk fokozása érdekében történő alkalmazása között, ezáltal is biztosítva azt, hogy nem lépünk át a poszthumán állapotba a külső eszközök ugyan vonzó, halhatatlansággal, egészséggel kecsegtető eredményeinek reményével, azok vég nélküli alkalmazásával, hanem ténylegesen a saját fejlesztésünkre használva azokat, emberek maradhatunk. Feltéve, ha ez a célunk.

IRODALOM

- BOLTER, Jay David. Posthumanism, Wiley Online Library. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1002/9781118766804.wbiect220> (a letöltés ideje: 2020. 11. 30.)
- DVORSKY, George 2008. Better Living through Transhumanism. In: *Journal of Evolution and Technology*, 19., 62–66.
- EVELETH, Rose 2012. Should Oscar Pistorius's Prosthetic Legs Disqualify Him from the Olympics? In: *Scientific American*, <https://www.scientificamerican.com/article/scientists-debate-oscar-pistorius-prosthetic-legs-disqualify-him-olympics/> (a letöltés ideje 2020. 11. 30.)
- KOVÁCS József 2006. *A modern orvosi etika alapjai*, Medicina, Budapest.
- SZÉBIK Imre 2016. Bioetikai kérdések az élet kezdete kapcsán, A bioetikáról általában, In: *Értelmes szívvel*, Luther Kiadó, Budapest, 43–67.
- WEISZ Júlia 2012. Láb nélkül könnyebb futni? In: *Medicalonline*, http://medicalonline.hu/tudomany/cikk/lab_nelkul_konnyebb_futni (a letöltés ideje 2020. 11. 30.)

- 1 WIESING, Urban 2008. A History of Medical Enhancement: From Restitutio ad Integrum to Transformatio ad Optimum, In: *Medical Enhancement and Posthumanity*, ed.: GORDIJN, Bert and CHADWICK, Ruth. The International Library of Ethics, Law and Technology, Springer, 9–24.
- 2 Az egészség fogalma a testi és lelki egészség, illetve jóllét fogalmaival is megragadható, ugyanakkor a fájdalom, a betegség és a diszkomfort hiányával is körülírható. Számos irodalom foglalkozik ennek vizsgálatával, hol magában, hol a betegséggel szembeállítva, aminek jó példái lehetnek e tematikus szám cikkei: WALKER, Mary Jean and ROGERS, Wendy A. (Issue editors) 2017. The Journal of Medicine & Philosophy, *The Boundaries of Disease*, Oxford University Press, Volume 42, Issue 4, August.
- 3 Transhumanist FAQ, <http://humanityplus.org/philosophy/transhumanist-faq> (a letöltés ideje: 2020. 06. 02.)
- 4 The Asilomar Conference. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK234217/> (a letöltés ideje: 2020. 11. 30.)
- 5 International Summit on Human Gene Editing: A Global Discussion (2016), Chapter: International Summit on Human Gene Editing A Global Discussion. <http://www.nap.edu/read/21913/chapter/1> (a letöltés ideje: 2020. 11. 30.)
- 6 Transhumanist FAQ, <http://humanityplus.org/philosophy/transhumanist-faq> (a letöltés ideje: 2020. 11. 30.) A honlapon olvasható információ összefoglalását korábbi munkámból – *Az emberi (képesség)fokozás és a transzhumanizmus etikai vonatkozásai*, Pécs, 2018., doktori értekezés – emeltem át.
- 7 Nanotechnology, Biotechnology, Information Technology, Cognitive Science, vagyis Nanotechnológia, biotechnológia, információs technológia és a kognitív tudományok.
- 8 Elmefilozófiai szempontból a test–elme kapcsolat többféleképpen értelmezhető. Léteznek ún. monista és dualista szemléletek is, melyekről jelentős szakirodalmi anyagok születtek mind magyar, mind pedig zömében angol nyelven. Például: AMBRUS G., DEMETER T., FORRAI G., TÖZSÉR J. (szerk.) 2008. *Elmefilozófia* (szöveggyűjtemény). L'Harmattan Kiadó, Budapest

Rögeszme és szabadság

Orbán Ottó költészetének fogalom- és szimbólumhasználatáról

Nyerges Gábor Ádám

(1989, Budapest): író, költő, szerkesztő (Apokrif, Apokrif Könyvek, Art7).

Az ELTE BTK 1945 utáni magyar irodalom doktori programjának fokozatszerzés előtt álló hallgatója. Legutóbbi könyve *Mire ez a nap véget ér* címmel jelent meg 2020-ban a Prae Kiadónál.

Bevezetés

Orbán Ottó egész életműve során a rá jellemző „megszállottsággal” járta körül vissza-visszatérő, tehát újra és újra megverselni, megírni vágyott témáit. Központi fontosságú, konkrét és egygel elvontabb témái egyikeként, utóbbiak között nagy jelentőséggel igyekezett megfogalmazni műveiben a szabadságnak mind általános-univerzális, közösségi és egyéni, mind akár igencsak személyes vonatkozású élményét, gyakran hiánytapasztalatát. S bár, mint az alábbiakból is kiteszik, Orbán Ottó életművében talán nemcsak a lelkes (túl)jellemező tekintet hozza létre (magyarázza bele) a kiterjedt asszociatív kapcsolatok hálózatát, hanem valóban majdnem *minden mindennel összefügg*, a szabadság kérdése és problémája, igénylése és reklamálása, meghatározási és megkérdőjelezési kísérletei valóban szinte átszövik a korpusz egészét. Olyannyira, hogy Orbánnak elsődlegesen nem a szabadság témakörére fókuszáló verseit vizsgálva is rendre ebbe a körbe ütközünk.

Az Orbán-líra „rögeszmés” alapfogalmai

Orbán Ottó életművében bizonyos nagy sűrűséggel előforduló elemeket nevez meg „rögeszmékként”¹ 2016-os esszéketében Dérczy Péter, elsősorban „rögeszmés” ismétlődésük, folyamatos visszatérésük, az újráisukra tett rendszeres kísérletek miatt. A Dérczy által említett megnevezést maga Orbán is előszeretettel használja, „[a] »rögeszme« (az Orbán Ottó egész életművét átszövő gondolat és az egyik legsűrűbben előforduló szó)” (DÉRCZY 2016: 18). Használatát azonban elsősorban az indokolja, hogy Orbán Ottó esetében nem pusztán sűrűn emlegetett kulcsfogalmak, hanem sajátos és nagyjából rögzült asszociációkkal bíró, zömében rögzült jelentéssel és jelentéskörben visszatérő alapfogalmak és szimbolikus jelentésképzések együttes működésének jelzését teszi lehetővé, Amikor „orbáni rögeszmékre” utalunk. Könyvében Dérczy is kiemeli (Katona Gergely motívumelemzési felvetését alapul véve) három olyan alapmotívumot (között, rés, buborék), melyeket az életmű egészének fénytörésében vizsgálva mutat fel a maguk fogalmi összetettségében. Úgy gondolom, az a megállapítás, amelyet Katona Riffaterre-re hivatkozó érvelését továbbgondolva Dérczy tesz Orbán alapmotívumai kapcsán, igaz az alapfogalmakra is, nevezetesen: „Am a kettős értelmű motívumok az időben Orbánnál nem változnak; értelmük bizonyos kontextusban az egyik jelentéssugallatot veszi föl, egy másik beszédhelyzetben egy másikat – de ennél többet nem” (DÉRCZY 2016: 135). Mikor az orbáni alapfogalmak „rögzített” vagy „rögzült”, tehát stabil jelentéskörrel bíró vonásáról beszélek, az alapmotívumokhoz hasonlóan ezt a relatív stabilitást magam is abban az értelemben használom, hogy „az időben Orbánnál nem változnak”, míg ezekre is igaz, hogy adott szöveggörnyezet kontextusában jelentésük már többféle is lehet. Így egy-egy hívószóval jelölt alapfogalom Orbán költészetében (annak „bevezetése”, tehát megalapozása, első pár említési alkalmával történő „definiálása” után) afféle belső hivatkozásként is szolgálhat – az említés által elkerülve az ezek újabb és újabb „kifejtése” okozta kényszerű redundanciát. Orbán eljárásában egy-egy olyan fogalom beemelése a szövegbe, mint például az „árvaság” vagy az „ostrom”, a korábbi ezeket tematizáló szöveghelyek *egésze* kijelölte, alapjelentését tekintve rögzített, kontextuális jelentéseik által viszont folyvást bővülő-áryalódó jelentéskörű, teljes korpuszra utal. Az alábbiakban konkrét példákon keresztül töreksem szemléltetni ezt a fogalmi jelentésadási mechanizmust: egy esetben egymással szoros logikai összefüggésben álló, részben egymást fedő jelentéskörrel is bíró fogalmak, mint a háború–ostrom–árvaság vizsgálatával, két másik esetben pedig olyan fogalmakról szólván, melyeknél Orbán által kreált, specifikus, komplex jelentések leírására (és későbbi hivatkozására) használt, rögzült szókapcsolatok a jelölők, mint az orbáni személyiségfelfogást, identitásmodell leíró „szilárd mag”, illetve a költészetet mint a hétköznapi élet és egy magasabb szféra közötti, afféle közvetítő közeget (rendre: csodaként!) pozicionáló „a költészet hatalma” szókapcsolat.

Háború–ostrom–árvaság

Orbán Ottó költészetének egyik legfontosabb, egyszersmind legkonzisztensebb tematikája a háború és annak pusztító következményei. „A háború” (és kiterjesztett, szimbolikus további jelölő) mint hivatkozási pont rendre mindig kétféle (de egymással szorosan összefüggő) jelentéstartományt is mozgósít az említések zöme esetében: egyrészt konkrét életrajzi-történelmi referencia-

A szerző fotóját Tarcsay Zoltán készítette.

pontként szolgálva a második világháborút jelentve, másrészt viszont szimbolikus térben is: a második világháború, a holokauszt, a tömeges gyilkosság az egyetemes történelem mélypontjaként, az emberi természet legsötétebb vonásait felfedő borzalmakként a vérszomj, a civilizáció csődje, a vérontás univerzális jelképévé válik Orbán költészetében. Az ostrom többnyire ennek gyakorlati következményeit szimbolizálva jelenik meg a versekben, s „a háború”-nál konkrétabb életrajzi asszociációt mozgósítva működik a gyakorlatban: „Hát ez egy négy-öt-hat éves gyereknek az emlékképe. Viszonylag összefüggő, már történetként is valamennyire összeálló emléksor csak a pincéből maradt, az ostrom idejéből” (ORBÁN–KABDEBŐ 2016: 24), mondja Kabdebő Lóránttal folytatott életút-beszélgetésükben. Az ostrom és a pince említése lényegében leválaszthatatlan asszociációként kapcsolja be az autobiográf referenciákat az adott szöveg helyi jelentésmátrixába. Ez azonban nem azt jelenti, hogy ne lenne általánosabb érvényű jelentésköre is a fogalomnak, amennyiben gyakran a háború pusztító kegyetlenségével ellentétbe állítva az emberi szolidaritás és túlélési ösztön, élni akarás szimbolikus reprezentánsaként is működik. Az ostrom tehát alapvető jelentését tekintve traumatikus emlék, de jelentéséhez gyakran hozzákeveredik egy azzal valamelyest ellentétbe állítható árnyalat, nevezetesen, hogy az ostrom időszaka, a pincében töltött idő a túlélés és élni akarás pozitív tapasztalatának, megtapasztalásának színtere is. Előbbi formában tűnik föl (igaz, nem kevés öniróniával) az *Ottó és az avantgard* című versben: „mit tagadjam egy kicsit büszke is voltam / azért nem mindenkinek jut ki egy ilyen szar gyerekkor / ilyen színpompás ostrom lángoló házakkal / egy osztályon felüli világháború ez mégsem akármilyen / csak leszűrom az ujjamat és fölfakad a szörnyűség” (ORBÁN 1992: 33), vagy például *A nürnbergi dalnokverseny kedvező tapasztalatai* című darab zárlatában: „Rohadt egy szakma mesterdalt faragni, Walter, / az esthajnalcsillag még elmegey valahogy, / de amikor jön az ostrom, a tömegsír, az exhumálás / a legszívesebben hagynád a francba az egészet / és fölaprítanád az aranyozott kaptafát” (ORBÁN 1973: 17), míg az utóbbi értelemben *A költészet haszna* című vers felütésében: „Csodagyereknek elég mindennapi voltam. Nem sugárzott belőlem a moztarti báj; ha sugárzott / valami is, az ostrom. Éltem – és ez volt a csoda” (ORBÁN 1973: 34).

Az Orbán-költészet későbbi szakaszában, a betegségtematika térnyerésével az „ostrom” jelentésmátrixa sajátos többletjelentéssel bővül, amennyiben a hadászati jelölőkészlettel leírva folyamatosan előnyomuló betegség „ostromgyűrűbe” szorítja a védekezni készülő testet. Az így (ismételtelen az autobiográf jelentéstartományra hivatkozotva) átértelmeződő jelentésű ostrom Orbán utolsó pályaszakaszának kiemelt szimbolikus motívumává válik, amit az is híven szemléltet, hogy utolsó (még az ő szerzői szándékait tükröző, de már posztumusz megjelent) (TARJÁN 2003: 97) verseskötete címét épp attól a (17. zsoltárt parafrázáló) verstől kölcsönözte,² mely a betegséggel való (reménytelen) küzdelem ostromallegóriáját tematizálja: „Környül kerített a halál engemet” (ORBÁN 2002a: 49).

Szintén a háborúval összefüggő, gyakran emlegetett orbáni fogalom az árvaság (és a szintén szimbolikus jelentéshordozóvá emelt) intézet. Míg ezek is, az ostromhoz hasonlóan, konkrét életrajzi referenciák, rendre kevésbé általánosíthatók (lévén sokkal specifikusabban kapcsolódnak Orbán Ottó egyéni életútjának alakulásához), s így kevésbé is alkalmasak a második világháború pusztításának univerzális jelentéshordozóiként működni, mint korábban emlegetett társaik (még ha például az árvaság, jelentéskörének bővülésekképp, a József Attila-i és orbáni sorsok közti, szimbolikus kapcsolatot megteremtő momentumként szolgál).³

„A költészet hatalma”

Orbán Ottó költészetének esetleges istenélményéről szólva még azok az elemzői sem tesznek említést valamiféle felfedezhető, konvencionális értelemben vett vallásos meggyőződés konzekvens megjelenéséről, akik egyáltalán (érintőleg) megemlítik a versek ezen lehetséges vonatkozását.⁴ Korántsem véletlenül: Orbán Ottó verseinek istenemlétséi ugyanis (még pár izoláltan, leginkább csak adott mű vonzaskörében érvényes kontextusukban idézhető példa ellenére sem) nem sugallnak olyan megszilárdult szemléletet, melyet a szerző gondolkodása egészére érvényes módon hívőként vagy vallásosként minősíthetünk. Orbán versbeszélője – mely, úgy vélem, nemcsak a szerzői intenció alapján tételeződik egyértelműen egyetlen önazonos karakterisztikával és identitással bíró személyként, hanem megállapítható, hogy Orbán e vállalkozása nagyrészt sikerresnek is tekinthető – legfeljebb agnosztikus bizonytalansággal, de legalább annyiszor sajátos ateista pesszimizmussal látszik nyilatkozni a világ működéséről (NYERGES 2020: 89–98).

Mindazonáltal ez korántsem jelenti azt, hogy ne beszélhetnénk Orbán Ottó költészetének esetleges transzcendens-metafizikai vonatkozásairól, még ha (szemben a vallásos költészet poétikai konvencióival, s inkább a romantika időszakából eredeztethető felfogáshoz közelítve Orbán művészetének világszemléletét) ez esetben a versek megrajzolta világban többnyire nem isten léte jelenti a határozottan jelenlevő metafizikai szférát.⁵ Ennek belátása mentén egyrészt megvizsgálandó, hogy amennyiben (elsősorban, mint vélem) nem a vallásos áhitat módusában jelenik meg (nem elhanyagolható gyakorisággal) a verseiben „isten”, úgy emlegetése milyen funkciót tölt be Orbán költői világában; valamint, hogy amennyiben költészetének elsősorban nem a vallásos hit által tételezett istennel kapcsolódnak össze kvázi-metafizikai vonatkozásai, úgy mit helyez Orbán költészete szemléletében isten és a vallásos hit helyére.

Az első felvetéssel kapcsolatban úgy vélem: Orbán verseinek istene minden esetben szimbolikus. Szimbólumértékében pedig vagy a kegyetlen (merthogy: az emberi léptékkal mérhető szenvedés iránt szenttelen) sors szinonimája, avagy a (gyakran: vak)hit tárgya. „Istenértékű” le-

het tehát verseiben minden az emberinél nagyobb léptékű, sorsszerűen befolyásoló tényező és körülmény, ahogy minden hinni vágyott, csodálatos (a valóság csodálatlan realitásával össze nem egyeztethető) dolog, vágykép vagy tapasztalat.

Ennek az „isteni” tartománynak a helyét foglalja el a versek eszmei hierarchiájában a *csoda* fogalma. A csoda pedig Orbán logikájában leginkább a reménnyel áll összefüggésben: mely remény rendre csalóknak, beigazolatlannak, balga, naiv (mégis: emberi természetünkől fakadó) reflexcselekedetnek tűnik, és amely kirihathatatlanság az autentikus létezőből (az orbáni versbeszélő én egyik legfőbb identitásreprezentációs motívuma rendre a reménykedésre való képessége felszámolhatatlanságának felmutatása – lásd akár a későbbiekben még hivatkozott, Angyalosi Gergelyvel folytatott vitájában is).⁶

Orbán költészetének csoda- (tehát: metafizika-) felfogásának középpontjában egyértelműen az emberi minőség kerül az isteni helyébe,⁷ ahogy ilyesformán pedig az ember által elérhető és megtapasztalható csoda veszi magára a konvencionális felfogásban az isteni akarathoz tulajdonított, megváltó és pusztán a realitás felől nézve felfoghatatlan, mindennapi életünkkel magasabb szférához tartozó attribútumokat.⁸ Lényegében ezt foglalja össze Orbán *Koktél* című verse is, melynek már felütése is a klasszikus vallásos áhitattal szembenemő, azt provokáló. (Orbán verseire nagyon is jellemző módon) blaszfemikus, ironikus-gúnyos kijelentést fogalmaz meg: „Személyes Atya-Istent a zsidó törzsek képzelték maguknak” (ORBÁN 2002: 28). A zsidó vallás istenfigurájának, valamint abból a teljes, nyugati, zsidó–keresztény hagyományozású kultúrára hatással lévő, zord, kegyetlen, haragvó apafigura alakjának kifigurázása a tizennégy soros versnek pontosan első felét teszi ki. A vers második felét, az ezzel szemben megfogalmazott, egyéni meggyőződés deklarációját ezzel, „a szigorú családfő, a zordon apafigura, Freud ihletője”-hez (ORBÁN 2002a: 28) kapcsolható hit elutasításával, saját szemléletét ezzel ellentétben deklarálva láttató kijelentéssel vezeti be a versbeszélő: „Engem lázadásra ösztökél a merev rend, a túl nagy varakozás” (ORBÁN 2002a: 28), míg a zsidó–keresztény vallásos eredetű kulturális hagyományt nem domináns identitásképző elemként, hanem pusztán az (Orbán verseiben szintén szimbolikusan hangsúlyos) „ép elme” (mely rendre a „mérték”-kel áll kapcsolatban) megőrzéséhez használható egyik eszközként láttatja: „hogyan a zsidó–görög–keresztény koktél megóvjon a gyűlölettől, / és ép elmével éljek túl több betegséget és két diktatúrát” (ORBÁN 2002a: 28). A vers folytatása teljesen egyértelműsített hangsúlyllyal helyezi a „képzelt” isten helyére „az őrangyal” figuráját, melyet Orbán a vers, tehát a költészet, a művészi ihlet, a gondolkodás, fantázia és alkotás nyújtotta szabadság végtelenségének szimbólumaként mozgósítva állít be egyéni hite központi és elsődleges tárgyakként – elvégre a vers korábbi szakaszában kifigurázott (vallási) csodával⁹ szemben az ihlet, a költészet csodája (ez esetben egy közismert Berzsenyi-sor által reprezentálva) már afirmatív módon jelenik meg (még ha ironikus-groteszk szcenírozásban is, de nem gúnyos tagadással) a *Koktél* zárlatában: „de említjük meg itt a versek szellemét is, az őrangyalomat – / fekete frakkjában egy kemény pódiumán feszített, / és azt skandalta rigóul: »Lollim barna szemöldöke«” (ORBÁN 2002a: 28).

Egyszersmind úgy vélem, hogy ez a típusú (emberi) remény- és csodafelfogás ad megfelelő értelmezési kulcsot a „késői” Orbán betegséget és halált tematizáló verseinek istenszimbólumához, legyen szó akár a *Melyben Balassi módján fohászkodik* című vers fohászának címzettjéről („Későn lett szavam rád, / levegős szabadság, / [...] // Most hívlak hát téged, / szabad rám szeméremtéd” – ORBÁN 1992: 58–59) vagy a legutoljára megjelent posztumusz kötetben közreadott, utolsó versek istenképzetről (pl. „A mítosz a két lábon járó majomember álma. // A légtérben nem szállnak angyalok. / Isten van vagy nincs.” Vö. „Látom hogy a sár bugyborgó torka nyeli el az élő // Képzetelem mégis az égre les / Mert eszelős remény éltet Halál hol a hatalmad // Ha holnap erre száll egy angyal / Elejt egy verssort, én meg fölkapom” – ORBÁN 2002b: 49).

Ezt az (elutasított-kifigurázott) isteni *helyetti, valósággal* beállított csodát nevezi meg Orbán Ottó gyakran (egyik tematikus versgyűjteménye címe gyanánt is kiemelve) „a költészet hatalma” gyanánt. Ehhez kapcsolódva idézem Büky László *A költészet hatalma* kötet kapcsán írt recenziójának „a költészet hatalma”-értelmezését: „Úgyanis a mindenségről és a mesterségről verseket írni nyilván azt (is) jelenti, hogy ebben (vagy ebben is) van a költészet hatalma: az írás olyan mesterség, mely készítményébe, a versbe képes zámi, foglalni a mindenséget. Ami persze ellentmondás, akkor is, ha a vers fogalmát és a mindenséget bármilyen tüzetességgel meg lehetne határozni. Ugyanakkor – és ez is meglehetősen közhelyes gondolat – a vers nem csupán része a mindenségnek, hanem maga is egy mindenség(rendszer)” (BÜKY 1995: 79; Kiemelés Ny. G. Á.)

„Sugárzó, szilárd mag”

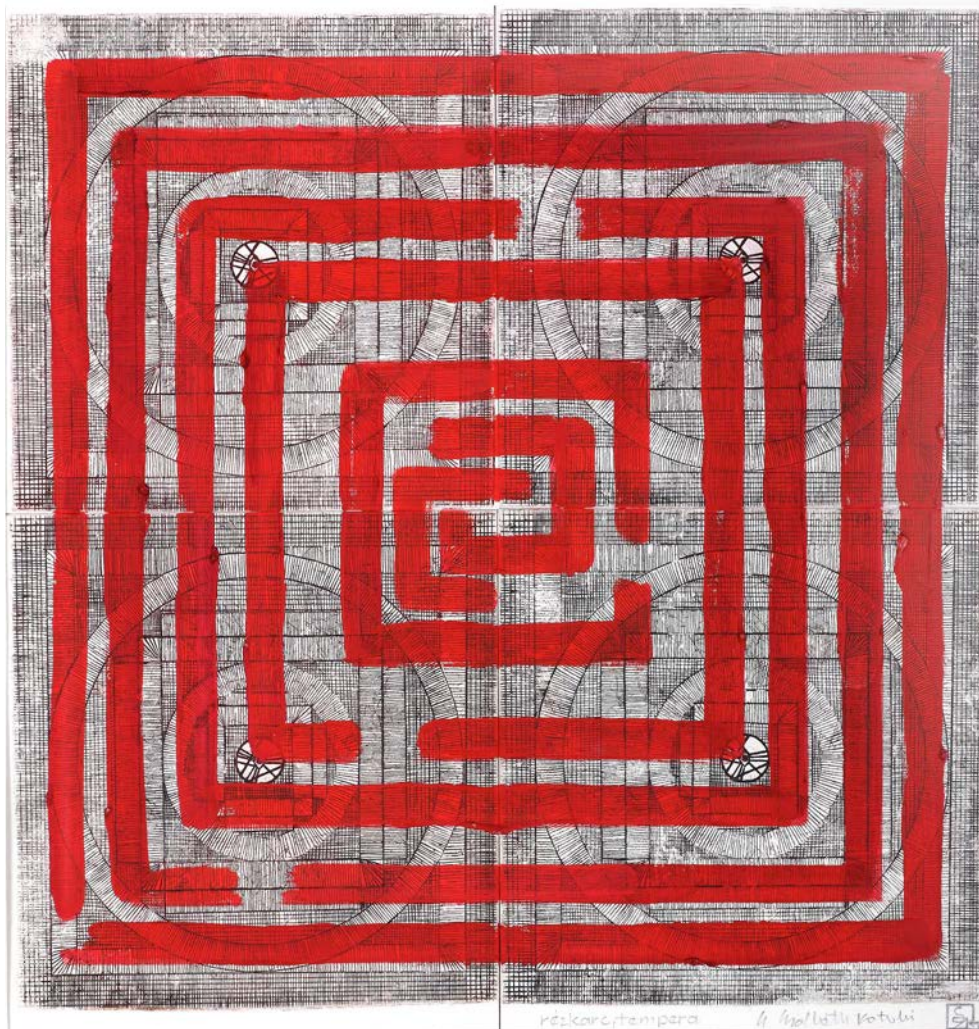
Orbán lírájának egyik alapfogalmaként tekinthetjük a „sugárzó, szilárd mag” képzetkörével leírt identitáskonstrukciót, melynek esetében a kifejezés („a költészet hatalma” szókapcsolathoz hasonlatosan) nem egy már eleve közismert-elterjedt fogalom jelentéskörének részleges kibővítésével és újraértelmezésével nyert többletjelentést Orbán Ottó költészetében, hanem egy a szerző által megteremtett nyelvi lelemény (avagy, Angyalosi Gergely szerint: képzavar) vált az Orbán által leírni kívánt képzetkör nyelvi jelölőjévé. Az előzőekben kiemelt alapfogalmaktól annyiban különbözik, hogy (a többi példával vagy esetleges továbbiakkal – mint: nyár, élet, valóság, irodalom vagy magával a rögeszme kifejezéssel – ellentétben) a sugárzó, szilárd mag, illetve szilárd mag szókapcsolat előfordulási gyakorisága messze nem szignifikáns az Orbán-életműben – jelentősége mégsem alábecsülendő. Ennek két oka van. Egyrészt az, hogy bár Orbán Ottó szerzői alkatától korántsem idegen eljárás a kritikai fogadtatásra, recepcióra adott reakciók beleszövése akár nyilatkozatokba, esszébe vagy (nem egyszer) egész versekbe is – legyen szó akár össze-

Szolláth Katalin

(1955, Kecskemét): szülővárosában él. Rajzot és művészettörténetet tanított gimnáziumban és főiskolán. 1985 óta szerepel munkáival egyéni és csoportos kiállításokon. Egyedi és sokszorosító grafikával foglalkozik. Tagja a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesületének, a Kecskeméti Képzőművészek Közösségének és a Műhely Művészeti Egyesületnek. „Redukált formái és színhasználata [...] egyszerű, letisztult formanyelvet képviselnek: az ellipszis, a kör, a végtelenbe csavarodó csigavonal, [...] fehér, szürke és vörös árnyalatokba burkolóznak. A legtöbbször merített papírra gesztusszerűen felvitt, a különböző rétegeket sejtelmesen előcsalogató, többretegű matéria – legyen az tus, tempera, képbe applikált karton vagy befestett cérnaszálak – erősen impulzív, ösztönös és lírai együtthangzásokat kelt.” (Árvai-Józsa Kitty)

Szolláth Katalin: Labirintus

foglaló érvénnyel a pályakezdő Orbánt érő „támadásokról”, melyek értelmében önálló hanggal (még) nem bíró, ezt inkább imitálással és formaművészettel kompenzáló költészetet ír, akár a nyolcvanas-kilencvenes évek újabb irodalomtudományi szemléleteire és eredményeire (illetve azok és az ő költészetelméleti felfogásai ütköztetésének metszéspontjában található nézetkülönbségre) adott, általános és konkrétabb reakcióiról vagy egy olyan, egészen direkt reagálásról, mint amilyen az Angyalosi Gergely korabeli kritikájának egyik megállapítására adott, verses válasz. Ez utóbbi fogalmazódott meg *A sugárzó, szilárd mag* című versben, mely láthatóan összefoglaló érvénnyel kíván szólni az Orbán Ottó-i identitásstruktúráról (szemben az Angyalosi által felvázolt, „posztmodern” szellemiségű modellel). Másrészt ugyancsak a fogalom jelentőségét hivatott hangsúlyozni, hogy bár maga a szókapcsolat ritkán fordul elő az életműben, az általa megjelenített elképzelés (nevezetesen a sokfelé töredezett én tapasztalatával szemben felmutatni kívánt egységes és mélyszerkezetében állandó, de a „felszínen” folyamatos változásban-változékonyságában megragadható énszerkezeté) folyamatosan és nagy hangsúllyal artikulálódik (néhol csak utalások szintjén, sok más esetben a fókuszba kerülve) az életmű számos darabjában. (Eredeti kritikájának szövegét, Orbán Ottó verses válaszát és annak kapcsán levont konzekvenciáit Angyalosi Gergely közzétette 1999-ben megjelent kötetében – ANGYALOSI 1999: 82–91.)

Hogy a „szilárdság” mint állandó mérték, a személyiség integritásának egyik (morális) feltétele Orbán költészetének egyik régóta meglévő „rögeszméje” volt már jóval az Angyalosi-kritikára írt válasz előtt is, s mint ilyen, az Orbán-líra egyik alapvető és meghatározó gondolati eleme, számos szöveghely bizonyítja. Az (1988-ban megjelent) Angyalosi-kritika közvetlen, kiváló előzményében (tárgyában) *A fényes cáfolat* kötetben is több helyen találunk a „szilárdságot” tematizáló, ezzel a kérdéskörrel összefüggő szöveghelyeket, mint *A bika szerelmei* című darabot, melynek első négy sora épp ennek a szilárd alapokon nyugvó, de folyvást változó identitásstruktúrára a leírására épül: „A csillagöv kazántüdejű állata / vastag nyakát leszegve fújtat bennem; / ő az állandóság és a közhelyek, / az ingtag szesz láng szilárd alapja” (ORBÁN 1987: 13), majd a második versszak két sora még pontosítja-kiegészíti a korábbi önjellemzést: „De miért lennék éppen én más, mint a lényege, / az állhatatlanságában szilárd változatosság?” (ORBÁN 1987: 13). A kötet egy későbbi versében (*Az alkimista*) újra visszaköszön a bizonytalan korban valami biztos, valami szilárd, stabil tapasztalás óhajának képzete (nem véletlen a szóhasználat sem – Orbán ezúttal is *rögeszmeként* hivatkozik a „korszellemmel” való szembehelyezkedésére): „Éltem valamennyit, és nem is veszélytelenül, / de mindent megmérgezett a rögeszmém, / hogy egy átme-

neti korban szilárd tanulásra vágytam” (ORBÁN 1987: 41). Szintén említhetjük az emlegetett kritikájában Angyalosi által is idézett verset (*Az ősz vadselejtezés előtt*), melyben a versbeszélő ismét egy letűnőben lévő kor és nemzedék „csökönyösen” önazonosnak megmaradó tagjaként pozicionálja magát, s karakterének idejétmultsága mellett éppen a „szilárd mérték” és az azzal összefüggő, irracionálisként feltűnő remény megléte jelenik meg fő érv gyanánt: „Nevetséges elgondolni, hogy mikben hiszek, / a nagy emberiségességemben, mint a tizenkilencedik század, / és hiába, hogy fenntartásokkal és zárójelekkel, / a lényeket illetően gyógyíthatatlanul vakon. / A távozó nemzedékhez tartozom, mely a háború tűzözüben / nemcsak nyavalyatörést, de szilárd mértéket is kapott” (ORBÁN 1987: 69). Mint írja Angyalosi 1988-ban e karakterisztikát, identitáskonstrukciót jellemezve: „Az igazi líra félig élet, mondja másutt, és ezzel alighanem éppen azt akarja kifejezni, ami előre meghatározhatatlan a nagy költészetben, mert rejtélyes egységet alkot a valóság állandóan mozgásban lévő rétegeivel. Mégis minden alkalommal újra megkísérli felépíteni a maga szilárd centrumú költői énjét. Ez az én egy meghatározott történelmi pillanattól származtatja önazonosságát: a világháború gyermekfővel átélt élményétől. 1945 tavasza, a világot sújtó pusztulás után újjazöldellő élet adja remény-motívumának visszatérő képi alakzatát” (ANGYALOSI 1988: 34).

Szintén nemzedéki kontextusban és szintén a „rögeszmével” összefüggésben („aki jövet még biztos módszerét tudta a világrengetésnek / mentében már egy rögeszme elvont buborékjait eregeti / és sehogyse hiszi hogy az új nemzedékek / az ő háta mögött is összeszughatnak / NI AZ ÖREG” – ORBÁN 1981: 74) esik szó „szilárd mértékről” az 1981-es *Az alvó vulkán* kötet *Úrfölmutatás* című versének zárlatában, ugyancsak a fent ismertetett identitáskonstrukciót körülírva: „csak-hogy a mindenség (nevezzük így) nekem / háborús arcát mutatta / és mi mást jelenthetek volna vérben forgó csillagai / mint azt, hogy a véges épp a végződésben végtelen / más szóval azt, hogy itt ahol te meg én / aszerint hogy okfejtésünk hogy kívánja / semmibe vesszük vagy föltételezzük egymást // minden biztos bizonytalan / csak az a homályos sejtés megbízható / mely a szemünk láttára bukdácsol pataként az idő hordaléka közt // megfoghatatlanul is szilárd mérték / amit a köznyelv úgy fejez ki / A TÖBBIEK” (ORBÁN 1981: 74–75).

Állandóság és változékonyság mint stabilitás (szilárdság) és instabilitás (mozgás) asszociációi jelennek meg már az 1979-es *A visszacsavart láng* kötet *A tanácsos úr reggelije* című darabjában is: „Vagy nincs szilárd magyarázat, / kerek, mint a mítoszok, / amiben, mint foglalatban / a mindenség egy alakban / mondható és mondhatatlan: / kő, mely álmában mozog?” (ORBÁN 1979: 15)

Szintén még az Angyalosi-kritika Orbán ebbéli meggyőződését méginkább kikristályosító („megszilárdító”) és mind pontosabb meg- és újrafogalmazásra ösztökélő, katalizáló érvényű megjelenése előtti, vonatkozó szöveghely az 1984-es *Szép nyári nap, a párkák szóltanul figyelnek* kötet nyitóversében (*A költő körülírja mesterségét*) olvasható éndeszkripció, mely ezúttal az „én” meggyőződése a verssel (lényegében egynemű) „élet”-ről alkotva, amely egyszersmind a vers „tárgya” is – az Orbán által idealizált esetben: „a vers az én szememben / egy darab élet / s tárgya a határtalannal körülhatárolt / szilárd bizonytalanság / a hétköznapi ember / a mindenség elemi része / a mindenség maga” (ORBÁN 1984: 5), melyet a vers felütésében ismét egy beazonosíthatóan az irodalmi posztmodernizmusra tett, újfent negatív előjelű utalás előz meg: „az irodalom mint az irodalom tárgya / gondoljunk csak bele / egy pornóüzlet // a kuplerájvörös világításban / megáll az ész olyan hatékony műszerek / kétféle zárójel hogy mást ne mondjunk / s a főhelyen / egy garantáltan automatikus / hordozható és önkioldó / fölfújható és leereszthető / hastáncot járó mindamellert házias / jelentéstani költemény” (ORBÁN 1984: 5). Ugyanennek a kötetnek egy másik versében (*Születésnapi vers*) szintén a fenti élménykör fogalmazódik meg: „A jövő biztos záloga... A szilárd körvonal... / a közizlésnek adott avantgard pofonoknál / nagyobb csatantak a hagyományos ágyúk / s a verses élniakarás káromkodva és szédelegve, / csapattestétől elszakadt katonaként / botorkál a sötétben: ki és mi vagyok? / A líra nagy kérdése most épp nem kérdés neki. / Mit számít az, hogy van-e, nincs-e isten? És ha van...” (ORBÁN 1984: 18–19). Ugyancsak a *Szép nyári nap...* kötetben olvasható a *Rembrandt* című, részben szintén poétikai kérdéseket taglaló vers, melynek felütése újfent egy negatív, elutasító állításból levezetve enged teret a versbeszélő affirmatív értéktársításának – ezúttal a Rembrandt munkájában megfigyelhető életközelséget megtéve pozitív költészeti mintaként: „ki nem állhatom a költőt akinek orrán-száján dől a költészet / a szó szűznemzéséből szörny születik / ha költészetéről beszélünk, beszéljünk az iparosságról / mely szárnyakat adott a szélmalomoknak / és csatornák csapdájába csalta az évszázadokat / mi lenne inkább vers mint egy sejtcsomóként lüktető város / benne a múlt félálom-kódjele” (ORBÁN 1984: 67). A „szilárd mérték” képzele itt is maggal és héjjal (felszíni réteggel) rendelkező modellben láttatik: „vagy nincs-e az almakucacnak is egy jól átgondolt képe / a mindenségről melynek ehető héja van / semmi sem jellemzőbb ránk a korlátainknál / ez minden laza világmagyarázat szilárd magja / ez az arcátlan vagyunk akik vagyunk” (ORBÁN 1984: 69), s a vers utolsó szakaszában, Rembrandt három önarcképéről szólva ismételtelen megjelenik az Orbán verseiben gyakran feltűnő (érezhetően a versbeszélőére is utaló) lírai pozíció, a kiábrándult, megkeseredett öregemberé, aki viszont ennek ellenére sem engedi el az irracionális reményhez való („örült”) ragaszkodását: „a harmadikon / egy alkoholtól puffadt öregember réveteg tekintetével / isten bámulja gyilkolóldzó és parázna teremtményeit / szájában füstölgő parázsgombócként / két örült szó forog / a mégis és a talán” (ORBÁN 1984: 70).

Az egyéniség *szilárdságának*, illetve a változékonyságának kérdése a más költészeti mintákhoz való hasonulás, azok imitálása, tehát az Orbán Ottó szakmai önértelmezései egyik lényeges témájának tekinthető sokhangúság-egyéniesség-problematikájának esszébeli feldolgozásában is megjelenik, úgy vélem, a fenti verspéldákból kirajzolódó identitáskonstrukcióval szintén nagy-

fokú összhangban: „Nincs egyfajta vers, amelyekbe beleférne ez a folytonos magamra és a világra való kérdezés; egyéniségemet azért nem tudom egy stílushoz kötni, mert egyéniségem egyetlen szilárd pontja egy kérdés – jelentésem a világban –, minek következtében az én stílusom nem is lehet más, mint az azonosulások és elszakadások szakadatlan sorozata, a kitaró rögtönzés, a makacs önalakítás” (ORBÁN 1980: 88). Más költők (elsősorban Weöres Sándor és részben Illyés Gyula) konkrét példájából kiindulva (de érezhetően a saját költői alkattal vonható párhuzamosságok szempontjából szemlélve) is írt Orbán (az előző idézetet tartalmazó, *Honnan jön a költő?* című esszéketét követő, 1994-es, *Cédula a romokon* címűben) a változékonyság és szilárdság kérdésköréről. Az *Oklahoma bronza* című írásában Orbán arról ír, ahogyan (sikertelenül) Weöres Sándor mellett érvelt Nemzetközi Neustadt Irodalmi Díj zsűrijében. Weöres „próteuszi alkatának” leírása során (mint az nem egy más költőkről írott esszéjében és versében is megfigyelhető) egyszersmind – valamely közösként felismert vonás mentén – burkolt önjellemzést is ad: „Ennek a próteuszi alakzatnak vasból van a gerince; a szemre állhatatlan gomolygásnak szilárd magja van, melyet ha másról nem is, makacs vonzásáról biztonsággal fölismerhetünk...” (ORBÁN 1994: 47)¹⁰

Szintén még az 1980-ban megjelent *Honnan jön a költő?* egyik esszéjében (*Az ádáz szemtanú – A tanulás*) található meg a „szilárd mag” képzet legárnyaltabb orbáni leírását: „Valami meg-szilárdult bennem. De ez a valami nemcsak a háborús csontozat volt, illetve az, de valamiképpen az irodalom által is megedzve, hisz csalódnai csak azért csalódhattam az irodalomban, mert már otthon voltam benne. Gazdagabban a fölismeréssel, hogy még az olyan változékonyság is, mint az enyém, rejt valami szilárd magot; legfőljobb ez a mag egyébben sem szilárd, mint a kitarásban, mellyel változékonyságát őrzi. Azaz fölaltalam a magam relativitáselméletét. Az egyéniség kérdéskörét, melyet nagy naivan meghaladni óhajtottam, persze nem haladtam, mert nem haladhattam meg, de valamin azért sikerült túllépnem” (ORBÁN 1980: 98–99).

Ahogy a fenti példákból is kitűnik, mikor Angyalosi 1988-as kritikájában az orbáni személyiségfelfogásról ejtett szót, bár aktuális példáit és kiindulási alapját az előző évben megjelent verseskötet egyes szöveghelyeiből kölcsönözte, az orbáni költészet egyik alapvető, központi kérdéskörét érintve fogalmazta meg fenntartásait. Mint írja: „Ha pedig valaki azt állítja, hogy szilárd mércével rendelkezik, amellyel közös jelenidőnköt tagolni és mérni tudja – tehát, hogy van egy abszolút biztos viszonyítási pontja –, az igen nagy várakozást kelt az olvasóban. Ezt a várakozást pedig nem lehet a remény és a szkepszisen győzedelmeskedő élniakarás hangsúlyozásával, a létezés szélsőségeire rádöbbenő gyermek megrendült hitvallásával kielégíteni. [...] Az idézőjel valóban nem korszakos vívmány, hiszen az Orbán által ironikusan megverselt »idézőjeles irodalom« éppen a hagyományos értelemben vett korszakos vívmányok lehetőségét kérdőjelezi meg. A személyiség rombadőlése viszont korszakos probléma, és az idézőjel – ha jól értem – éppen arra szolgál, hogy a romok alól kibányászható legyen az, ami a személyiségből még valóban élő és valóban kapcsolatot tart valamilyen valósággal. [...] Orbán Ottó az önmagával azonos én születésének pillanatát vetíti elénk ismételt és sokféle szemszögből. Ne tagadjuk: az már a befogadót is erősen jellemzi, hogy képes-e átélni, elfogadja-e egy világszemlélet lehetséges abszolút mércéjeként ezt az élményt. (Ami egyúttal egy abszolút mércével rendelkező költői világszemlélet elfogadását is jelentené)” (ANGYALOSI 1988: 34). Orbán Ottó ez alábbi szkepszisre reagálva alkotta meg (meglehetősen konkrét, szövegszerű utalásokkal is az Angyalosi-kritikához kapcsolódó)¹¹ *A sugárzó, szilárd mag* című versében ennek az identitásmodellnek legkonkrétabb és legszemléletesebb lírai leírását: „Igenis, van mérték, van... / (...) / Darabjaira széteső személyiségünk / minden szilánkjával az Egészre mutat” (ORBÁN 1992: 40).

Közös nevező: „a mindig hiányos szabadság szilánkjai”¹²

A fenti példákban (vélelmezett, hasonszórú működési elvükön túl) közös pontja a belőlük kiolvasható, Orbán Ottó-i szabadságélmény körvonalazódása. Legyen szó akár a háború általánosabb, akár a személyes sorsot érintő tapasztalatáról, a félárva, intézeti sors élményköréről, a valóság megtapasztalásáért és értelmezéséért folytatott, belső küzdelemről, a betegség jelentette fenyegetéssel szemben mutatott attitűdről (melynek része a „józan ész” és méltóság megőrzéséért folytatott harc is), továbbá az Orbán költészetében szintén releváns témának bizonyuló utazásról, mely rendre a megismerés, a perspektívatágítás szabadsága szempontjából látatva jelenik meg, valamint a saját személyiség dacosan, argumentatív módon reprezentálni vágyott mivoltáról is; mind-mind különböző fokú, kontextusú és hatókörű szabadságfokok megteremtése, megtartása és kibővítése terén találkozik Orbán Ottó életművének belső logikájában. (Ennek egyik szemléletes példája Orbán – *A visszacsavart láng* kötetben megjelent *Szabadság* című verse, mely számos alapvető orbáni téma [intézet, káprázat és valóság viszonya, ostrom, pince, a szilárd mérték mint „a létezés atom-magja”, remény és szenvedés] közös, lényegi pontjaként ugyancsak a vers címében is megjelölt fogalomhoz való kapcsolódásukat mutatja fel.) Míg a szabadság értelmezése és küzdelmes fenntartási, megőrzési és kiterjesztési vágya Orbán gyakran megverselt, univerzális fogalomkörű témái egyikeként is komoly relevanciával bír életművében, úgy vélem, jelentőségét ezen elsődleges leírasi kísérletek mellett kiváltképp hangsúlyozza annak feltárása, hogy milyen meghatározó módon, a szerző szemléletének mennyire alapvető irányadójaként befolyásolja majd minden minden másik központi fogalmának tételeződését is.

IRODALOM

- ANGYALOSI Gergely 1988. Orbán Ottó: A fényes cáfolat. In: *Kritika*. 10, 34.
- ANGYALOSI Gergely 1999. Dialógus (?) a kritikával (Orbán Ottó verse kapcsán). In: *Kritikus határmezsgyén*. Szerk. ANGYALOSI Gergely. Csokonai, Debrecen 82–91.
- BÜKY László 1995. Versek a mindenségről és a mesterségről. In: *Tiszatáj*. 1995., 2, 79.
- DÉRCZY Péter 2016. *Között. Esszé Orbán Ottó költészetéről*. Magvető, Budapest
- KIS PINTÉR Imre 1986. „Eszme és légitámadás”. Orbán Ottó világlátásáról. In: *Jelenkor*: 1986., 10, 938.
- NYERGES Gábor Ádám 2018. Távolság és távlatok. Orbán Ottó Lakik a házukban egy költő című versének olvasási kísérlete. In: *Irodalomtörténet*. 2018., 1, 43–57.
- NYERGES Gábor Ádám 2020. Biográfia és én-konstruálás Orbán Ottó életművében. In: *Forrás*. 2020., 1, 89–98.
- ORBÁN Ottó–KABDEBŐ Lóránt 2016. *Színpompás ostrom lángoló házakkal*. Szerk. NYERGES Gábor Ádám. Magvető, Budapest
- ORBÁN Ottó 1973. *Emberáldozat*. Magvető, Budapest
- ORBÁN Ottó 1979. *A visszacsavart láng*. Magvető, Budapest
- ORBÁN Ottó 1980. *Honnan jön a költő?* Magvető, Budapest
- ORBÁN Ottó 1981. *Az alvó vulkán*. Magvető, Budapest
- ORBÁN Ottó 1984. *Szép nyári nap, a párkák szóltanul figyelnek*. Magvető, Budapest
- ORBÁN Ottó 1987. *A fényes cáfolat*. Magvető, Budapest
- ORBÁN Ottó 1992. *Egyik oldaláról a másikra fordul; él*. Magvető, Budapest
- ORBÁN Ottó 1994. *Cédula a romokon. Esszék és egyéb arcátlanságok.*, Magvető, Budapest, 1994, 37. (kiemelés tőlem: Ny. G. Á.)
- ORBÁN Ottó 2002a. *Ostromgyűrűben*. Magvető, Budapest
- ORBÁN Ottó 2002b. *Az éjnek rémjáró szaka*. Magvető, Budapest
- TARJÁN Tamás 2003. Philoktétész nem tér vissza. Orbán Ottó búcsúja. In: *Kortárs*. 2003., 10, 97.
- VAJDA Miklós 2002. A légtérben nem szállnak angyalok. In: *Holmi*. 10, 1260.
- ZSÁK Judit 2005. „Az árvaság balekjai”. Orbán Ottó és a József Attila-kultusz. In: *Thalassa*. 2–3, 107–127.

- 1 Például Orbán két tematikus versválogatása (*Helyzetünk az óceánon*, *A mesterségről*) kötetsszerző vezérmotívumairól, alap gondolatiról szólva: „E két gyűjtemény egyike sem a szó köznapi értelmében vett versválogatás, kötőanyaguk, egy-egy makacs rögzeme [...] ennél szorosabban és tartósabban tapasztja egymáshoz darabjaikat” (DÉRCZY 2016: 117).
- 2 A motívumképzés hangsúlyozott szándéka nem is lehetne egyértelműbb: a kötetben belüli tizenöt verset számláló ciklus és maga a verseskötet is ennek a darabnak a címét viseli, mely már rögtön a felütésében definiálja az „ostromállapot” aktuális kontextuális jelentését.
- 3 L. bővebben: ZSÁK 2005: 107–127.
- 4 Dérczy Péter például az orbáni világszemléletben sajátos deisztikus meggyőződést, míg Vajda Miklós szkeptikus bizonytalanságot fedez fel: „Korai költészete (egyébként egész munkássága) arról tanúskodik, hogy alkotói attitűdjének meghatározó eleme a felismerés: a világ istentől elhagyott” (DÉRCZY 2016: 57–58). Vö. „Ő is erősen kételkedett sok mindenben, főleg a túlvilágban, meg persze hitte is, de nem hol így képzelte, hol meg úgy, hanem egyszerre volt igazi intellektuelként szkeptikus hívő és hívő szkeptikus, egy gondolatmenetben, egy versben, egy sorban, egyazon metaforában is akár” (VAJDA 2002: 1260).
- 5 Talán ez magyarázhatja, miért látja Kis Pintér Imre (a konvencionális) transzcendenciától mentesnek az Orbán-lírat: „Ami majdnem lehetetlen: Orbán Ottó minden transzcendens segítséget elhárítva vált költővé egy költészettelens korban. Ettől különleges, még ha az »üres menny«-nyel, a transzcendencia-hiánnyal, az újabb magyar líra minden jelentős költője viaskodott, Orbán Ottó pedig úgyszólván kivétel nélkül mindenkitől tanult valamit” (KIS PINTÉR 1986: 938).
- 6 „De akkor milyen törhetetlen makacsság él túl minden kivégzést?” (ORBÁN 1992: 40).
- 7 L. Dérczy Péter hasonló, de nem teljesen megegyező logikájú gondolatmenetében is. DÉRCZY 2016: 57–59.
- 8 Az orbáni „csoda” értelmezéséhez l. még a *Lakik a házukban egy költő* című versről írt elemzésem vonatkozó részeit: NYERGES 2018: 43–57.
- 9 „levelet írtak neki, mire Ő, akinek a nevét tiltva van kimondani, / túlsúly-díjas kőtáblákat postázott válaszul, a Törvényt” (ORBÁN 2002a: 28).
- 10 Hogy a Weöres „próteuszi” költői karakterével való összehasonlítás mint az önértelmezés egyik lehetséges formája valóban érdemben foglalkoztatta Orbán Ottót, egyebek mellett a *Honnan jön a költő?* egyik esszé részlete is mutatja: „A legjobb úton voltam egy félreértés felé, hogy sokirányú költői vonzalmaim hatására afféle próteuszi alkatnak véljem magamat, akire mindennél inkább jellemző alakulóképessége. Holott a szemem előtt volt a példa, a Weöresé, akinek valóban próteuszi alakváltásai mögül épp ekkoriban derengett föl mind határozottabban a sorsszerű elrendelés, a nyelvre ítéltség vagy a nyelvben üdvözülés, már ki minnek veszi. Engem, ha meg is áldott vagy vert a sorsom valamelyes nyelv- és stílusérzékkel, olyan csodással, mint a Weöresé, semmiképp sem. Én inkább csak hangpróbát tartottam. De mihez? Mit akarok én a költészettel? Trillázni csak vagy valamit mondani is?” (ORBÁN 1980: 13).
- 11 Bővebben l. Angyalosi érvelését a cikk és az arra születő „válaszvers” által kialakult diskurzust értelmező írásában: ANGYALOSI 1999: 82–91.
- 12 ORBÁN 1981: 9.

VILLÁNYI G. ANDRÁS

Jegyzetek

Orpheusz naplójából

Villányi G. András
(1958, Budapest)
költő-író és műfordító,
japanológus. 1984-ben
végzett angol szakon az
ELTE-n, ezután öt éven
át japán egyetemeken,
majd Oxfordban tanult
és kutatott a középkori
japán irodalom és
vallástörténet össze-
függéseinek területén.
MA-tézisének témája a
középkori szerzetesköltő,
Szaigjó költeményeiben
manifesztált buddhista
elméletek. Utolsó köny-
vében – *Tükörzódések*,
Scolar Kiadó, 2011 – het-
venöt általa válogatott és
fordított Szaigjó-vakával
saját prózáját, verseit
szerkesztette dialógusba.

kórus:

mélyvilágba száll le érte
sötét kínok erdejében
kutatja hogy visszahozza
rátalál de el kell ismét vesse

ki vétke hogy hátranézett
ki-ki másképp látja
ám a lényeg újra és újra
az eset értelmezhetlensége

A néhai barát, pszichiáter, akivel dalok kapcsán ismerkedett össze, állította, a líra a többi művészethez hasonlóan a szaporodás eszköze, hogy a férfi birtokba kerítse a nőt. Lelke felől a testét. Tiltakozott. Médiumként zenét hív a földre. Lelke mélyéből viszolyog elfogadni az égi harmónia zsigeri praktikumát. Pár évtized után véleménye apránként közelít barátjához. Elhagyva ifjúsága virágát, mikor az idő lassanként kezdi hullatni árnyait, felismeri, hogy varázsaszték birtokol, melynek bódító dallama zsákmányul ejtetheti a nőt az ifjúság mind sóvárabban vágyott bimbójában. Közben tudatosul benne, hogy a lanttal folytatott birokban a választékosság nemesít, és a nyelven túli világgal való folytonos mérkőzés, amint fogalmat mintáz az ismeretlenről: a teremtés extázisát idéző gyönyörűség. Szárny, amely a bilincsbe vert létezés fölé emeli.

Arra gondol, hogy közeleg a dolgok vége. Fehér habbal, sárkányfelhő képében érkező szőkőár, háborgó mélysége százmilliókat nyel el egyszerre. Mit kell, mit lehet tenni ilyen korszakban? Nem emlékezik, oktatták-e megoldásra, válasza efféle feladványra. Melyik iskola készítette volna fel ilyenre? Közvetett támpontot csupán mesterei személyes példája nyújthat, amely sohasem tartozott a társadalom tantervi előírásaihoz. Lehet példákat foglalni szépen elrendezett szavak, gondolatok csillogó gyöngysorába, ám végül kizárólag a tettek számítanak. A cselekvés csaknem tökéletes szimmetriája a retorika ívével. A bölcs tehet, viselhet bármit bárhogyan: ő arbiter elegantiarum, akinek mozdulatai, jelenléte nem támaszt ellenkezést a lét egyetlen zugában sem.

Lázasd nemcsak elrabolt szerelme, hanem lantjában s a művészete földöntúli hatalmában rejülő bizalma vértetéiben.

Valóban Eurüdikéért ereszkedik poklokig, vagy a lant hatalmának határait kutatja? Lehet, maga sem tudja?

Lázasd benne a művész, a férfi, általánosságban a lény. Belátja, hogy a pusztá léte rebellió, hiszen az egészről történt leszakadás volt a zendülés nyitánya. A felidézhetetlen ösellenkezést tetézi minden továbbival, amely nem a hazatérés útját kutatja. Eurüdiké sem élve, se holtan nem hazatalálás. Élve fájdalomcsillapító a létezéssel vívott kínzó elégedetlenségre, holtában gyász a remélt, ám elveszített gyógyír után.

A homályban tapogatózó Orpheusz lantja halk jaján kívül hangot sem hall. Szünet nélkül penget, hogy oszlassa szorongását, és el ne veszítse szerelmét zenéje bűvköréből. Hallása nem észlelheti, hogy Eurüdiké követi-e, hátratekintenie isteni tabu tiltja. Sor tényezőben kell vakon bízni. Hogy nem járatták vele a bolondját az istenek. Hogy Eurüdiké kész követni a régi, de épp idegenné vált múlt világába. Végül hinnie kellene önmagában, hogy a túlvilágon is képes kellő vonzalmat táplálni a lányban lantjával vagy anélkül, hogy kövesse tűzön-vízen át.

Eurüdiké szerelmét véli holt szellemnek. Idő és tér labirintusába keveredett, sejtelve sincs, hogy álmodta-e a kígyómarást, és még nem ébredt fel, vagy esküvője napján a szatír elől menekülőben valóban megmarta egy vipera, és szörnyethalt. Nem érti, merre jár éppen, miképp került erre a különös, ám lenyűgöző vidékre. Az egész oly rejtelmes. A szűk ösvény, amin lépked, kristálynál fényesebb, hitvese mégis mintha vakon tapogatózna. Miért süti le szemét és kerüli, hogy megpillantsa őt? Miért nem szól? Miért nem hallja lépteit, se sajátját? Közben, mintha minden eddigénél csengőbbben zengene fülében a madárdal és a szellő fátyolsugósága. Vagy szerelme lantja ez? Igen, mintha vonnák maguk után a hangszer hangjai. Varázslat zajlik velük? Neheztel valamiért szerelme, a Dalnok? Hiszen ő elfutott a szatír elől, hogyan is adná másnak magát, mint Orpheusznek? Nem szereti már? Efféle kába gondolatok kígyóznak elő bódult elméje bugyraiból.

Tarján Antal (1952)
erdőmérnök, fotóművész

Fotóamatőrként több sikeres pályázati szereplés után 1998-ban felvettek a Magyar Fotóművészek Szövetségébe. Az ezredforduló óta elsősorban saját készítésű lyuk-kamerákkal alkotok, analóg, fekete-fehér technikával örökítem meg a környezet és napjaink történése által inspirált személyes hangulatokat, gondolataimat. Képeimet Európa számos országában kiállították. 2013-ban Tatabánya Kultúrájáért Díjat vehettem át.

Tarján Antal: Határok nélkül

Ősfolyam

Orpheusz ráérez, hogy az élet nem az ő tulajdona.
Ellenkezőleg: ő az élet egyik megjelent tulajdonsága.

ki lényében véli
az élet saját birtoka
szeme előtt se látja
titkos tenger felé
libben a dinnyehéj

ölen hordja ősfolyam sodra

Minden lány Eurüdiké, akiért Orpheusz szüntelen zarándoklatra indul a túlvilágba. Az egyenlet állandója a pokolbéli vándorlás. Lassan világossá válik, hogy képtelenség megkülönböztetni e világot a másvilágtól. Amiképp aligha ragadható meg eltérése vagy azonossága létnek és nemlétnek sem.

Lehetséges, hogy önsorsrontása szándékosan választott eszköz, hogy betakarítsa sebzett lelke igazgyöngyeit?

Ami életéből kimarad, verbális hologramokkal igyekeznek pótolni.

A Hegyről a városba visszatérve, szobájában a holló röptére gondol, magasan a fenyők felett, amint a bükkösön át a tölgyek közé vált, és mintha tekintetét érezné, egy ágon elül és visszanez: jelzi, hogy tudomása van figyelméről. Nos, a holló van vele most a városban, vele és benne, újralétesülnek egymás által. Szemét félig lehunyja, karját kiterjeszti, mintha szárnya lenne, siklani kezd a szoba levegőjén, minden porcikáján a szél suhanását érzi, szeme oldalról lát, határtalan gömbszerű kupolában észleli a köröskörül meztelenre táruló vaskupolájú mindenséget.

Mítoszok szárnyán tartja ujját. Éli és formálja őket, azaz egy-egy mintázat éled benne újjá, közben adódnak kisebb-nagyobb eltérések. Ahogy a teremtő fallosz ki-be mozog a semmi vulvájában. Egy be: keletkezés. Egy ki: elmúlás. Visszatérés és elválás rettenetének folyamatos ütköztetése változatos ismétlésben. Fűgák fájó kéje, Dalnoktárs, drága Johann Sebastian.

Esztétikum és etikum elválaszthatatlanok. A sötét erdőből nem vezet fény felé alságos út.

Orpheusz az Angyalhoz

ág a karom kúszik feléd
 lángján melegítlek
 fölédbe tárt fagyos szárnyad
 langyosítom véremtől
 forróbb tűzzel bennem ismersz
 a múltó meleg fájdalomára
 amint szívedig ér elveszítéd

Angyal éneke Orpheusznak

légből vettek hozzád képest
 fénytánc vagyok az árnyal
 anyag s érzés idegensége
 hártáhatárán semminek és soknak
 szárnyam fölötted verdes
 eget tartó lángoló Ág

Ébrenlét és álom határán, elalvás előtt meglátja, ahogy egy porhüvelyéből távoznak ez a világ tűnhet. Színek és fények különös sötét-szürkés-kék elegyét észleli, mintha ismeretlen, eddig nem tapasztalt szögből látszana minden. Emlékszik, hasonló kép tárult elébe, amikor Hadészba lépett Eurüdikéért. Holtaknak e világ tűnik olybá, mint élőknek a túlvilág.

Újra megállapítja, hogy a létjelenségek beláthatatlanok: bármilyen minden és semmi egyszerre; világ és túlvilág nemcsak egymás kiegészítői, hanem azonosak, ahogy holtak élő a halott. Ekként minden állandóan maga és másvalami. Pusztá varázslat, hogy e fortyogó káoszban megjelenhetett az önmagán töprengeni igyekvő élet. Hacsak nem épp ekkora zűrzavarra van ehhez szükség?

Miképp létezne „örök” szerelem, ha a lét mezonnyi összetevője sem állandó, sem mindentől független, önálló létű? Ekként mi készíti, kényszeríti őt, hogy múltjában horgonyozzon, és Eurüdiké visszatérére vágyakozzon?

Mi lett volna, ha nem néz vissza? Ha Eurüdiké rendben átlépheti a halált élettől elválasztó kaput? Ma úgy gondolja, hogy meséjük a történetknél is szörnyűségesebben alakult volna. Szerelme olyan idegenül lihegne mellette vagy utána saroktól sarokig a földön, ahogyan ő tapogatózott szépségesen nyomorúságos lantjával Hadészben.

Ember aligha tehet jobbat vagy szebbet annál, hogy zenét szerez, játszik vagy hallgat. Ha mégsem, akkor más úton valósítja meg dallamát. Hangszínt, ritmust, dinamikát és csöndet rajzol szövegébe, akvarelljébe és viszonyába a körötte lévő lényekhez, dolgokhoz.

Domborodni

<parlando>

ráérez milyen alaktalan levegőtlenégből kidomborodni
 éggel teli térbe s látja jokert húzott de bukott is ennyit
 hiába méricskélni ilyet s a tökély ritka élményétől áhítat önti el
 amint hangjegy ecsetvonás vagy szó ösvényt húz haza a semmiig
 bár gyanítja kárhozatos hajlam üzni s vágyni szerelmét a szépnek
 hisz nem jut ölén epedt fénybe csak határán vasalt kapukig
 ám kövér nászágyán Kirké varázsa szívét szítja szenvedélyre
 s nem engedi hizlalja míg bénultan mered az ezerbe repedt létre

Kezed szabad. Lábad nevet.

Gondolatok a szabadságról**Ladik Katalin**

(1942, Újvidék): költő. Írott költeményekkel párhuzamosan hangkölteményeket és vizuális verseket is alkot, kísérleti zeneművek, performance, happening, mail art, színpadi művek, hangjátékok alkotója és előadója. 19 önálló kötete jelent meg. 1992 óta Budapesten él.

Írásom címét Mallász Gitta *Az angyal válaszol* című könyvéből kölcsönöztem. Mallász Gitta három fiatal művésztársával, Hannával, Lilivel és Józseffel együtt élte meg Budapesten a második világháború borzalmaival. Amikor úgy tűnt, minden összeomlik, váratlanul fényel telített erő jelenlétét érezték baráti összejövetelükön, és ezt az erőt angyalnak nevezték el. Az angyallal való beszélgetéseik témája többek között az élet célja, az ember helye és felelőssége a világban, a szabadság, az igazság és Isten volt. A párbeszédet tizenhét hónapon át tartották, és mind lejegyezték azokat. Mallász Gitta egyedüli túlélője a háborúnak, három társa a holokauszt áldozata lett.

Valószínűleg épp abban az időben, egészen kisgyerekként élhettem meg legelőször az „én- és nemnélküliség”, valamint a teljes szabadság érzését. Ez az érzés állandósult bennem gyerekkoromban és természetes volt számomra egészen pubertáskoromig. Azonban 12 éves koromban egy játszótársam, egy kislány figyelmeztetett, hogy a melleszkötényem alatt rálátni a növekvő alig dudorodó mellbimbóimra. Megszégyenülve vettem észre a két mandula nagyságú dudort. Elmondtam édesanyámnak, hogy valami történik a testemmel. Ekkor ő egy langyos vízzel teli bádóg lavórbá állított, szertartásosan állva megfürdetett, valami imát mormolt, és a mellbimbóimra keresztet rajzolt egy késsel, majd megsókolta mellbimbóimat. Ettől megnyugodtam.

Ettől az időtől kezdve mind a mai napig fokozottabban értek bántások, megaláztatások, hátrányok csak azért, mert nő vagyok. Lánykoromban nagyon bántam, hogy nem fiúnak születtem. Sokszor elképzeltem, hogyan élnék és gondolkodnék fiúként. Arra jöttem rá, hogy fiúként bizony félnék a lányoktól, mert nagyon bonyolultak, kiszámíthatatlanok, nem tudnak vagy nem akarnak uralkodni az érzéseiken, ennek ellenére mégis felsőbbrendűek a fiúknál. Én nem akartam felsőbbrendű lenni, csupán észrevétlen. Sokszor arról ábrándoztam, hogy láthatatlan vagyok, és emiatt teljesen szabad. Ez a vágyálom sok éven át élt bennem. Évek múltán rájöttem, oly módon válhatok mégis láthatatlanná, ha azonosulok a környezetemmel öltözködéssel, viselkedéssel, életmóddal. Arra is gondoltam, ha fiúruhába öltöznék, talán nem törődnének velem, nem keltenék feltűnést. Aztán rájöttem, ha fiú lennék, akkor is bántanának, mert bizonyára másféle fiú lennék, mint a többiek. Magánéletemben ez a fajta álcázás hosszú távon nagyon jól bevált, kivéve, amikor művészi arculatomat, a művésznőről kialakult mítoszt rávetítették a magánéletemre. Ettől nagyon sebezhetővé váltam. És bizony gyakran megsebzettek. Néha nem éppen viccesen megjegyezték, a középkorban máglyán elégettek volna. Bátorinak neveztek, pedig egyáltalán nem éreztem magam annak, inkább dacosnak, előremenekülőnek.

Megfordult a fejemben, hogy férfi álnéven közöljem verseimet, mivel több ironórol meg tudtam, hogy férfi álnéven írták műveiket. Akkoriban a legismertebbek közülük számomra: George Sand, George Eliot, Vernon Lee, Tomaso Binga, de kortársunk, a népszerű J. K. Rowling is nemileg meghatározhatatlan néven írta a Harry Potter-könyveit, majd később Robert Galbraith álnéven írt egy regényt. A Brontë nővérek is eleinte álnéven írtak. Voltak írónők, akik nemcsak férfi álnéven írtak, de gyakran férfióltözéket hordtak és férfiként viselkedtek: George Sand, Vay Sándor.

Igencsak elcsodálkoztam, mikor az 1970-es évek második felében Ember Judit kívánt játékfilmet rendezni a férfiruhába öltözött női bérgyilkos Pipás Pistáról, amelynek címszerepére engem kért fel. Azokban az években ennek a játékfilmnek megvalósításához nem kapott lehetőséget. Később azonban, Bubryák Istvánnal közösen elkészíthette az ügyről szóló dokumentumfilmjét (2013). A valóság bemutatása céljából utazott Átokházára, ahol Pipás született. Ember Judit volt az első, aki a Pipás Pista-ügy fennmaradt periratait áttanulmányozhatta a Csongrád Megyei Levéltárban, és az ítéletet használta fel saját kutatómunkájában. Ember Judit az 1983-as dokumentumfilm forgatása közben több, az ügyben érintett személy leszármazottjával és helyiekkel készített interjúkat annak érdekében, hogy Pipás hétköznapi életébe is bepillantást nyerhessen a néző.

Ekkor elkezdtem olyan nők után kutatni a múltban, akiknek beilleszkedési gondjaik voltak a környezetükben, akárcsak nekem. Sajnos, a hetvenes években nem sok ilyen témával foglalkozó könyv került a kezembe, mégis feltűnt, hogy jellemzően férfinak öltözve tudták csak megvalósítani önmagukat a könyvekben szereplő nők.

Czinka Panna vagy Cinka Panna (Sajógömör, 1711) legendás magyar cigányzenész, virtuóz hegedűs, az első mai értelemben vett cigányprimás. Nagybőgős férjével és zenész sógoraival együtt ő alapította 1728-ban az első ismert, híressé vált magyar cigányzenekart. Végakarátának megfelelően férfiruhában, kedvenc hegedűjével és pipájával együtt temették el 1772-ben a gömőri temetőben.

Vay Sarolta/Sándor – a „magyar George Sand” –, maximálisan kihasználta a felvállalt férfi társadalmi szerepkör által nyújtott lehetőségeket, ehhez idomította fizikai megjelenését és viselkedését egyaránt. Haját rövidre nyíratta, fején szürke vagy fekete keménykalapot hordott, a korabeli férfidivat szerinti Bergsteiger-cipőt viselt, nyakkendőt, melybe egy turbános fő volt tűzve, kisujján pecsétgyűrűt, kezében pedig gigerli-pálcát, mint bármely pesti gavallér. Szi-

Több irodalmi és művészeti díj birtokosa, 2020-ban a Hazám-díj életműdíját kapta.

varozott, kocsmákban és kávéházakban töltötte szabadidejének egy részét írók társaságában, többször párbajozott, nőknek udvarolt, lányokat szöktetett meg otthonról, és több ízben kötött »házassági szerződést« különböző nőkkel” – Krúdy Gyula sokat írt róla. Rakovszky Zsuzsa *VS* címen regényt írt, valahogy olyformán azonosulva a Sándorral Saroltában, mint ahogy Weöres Sándor azonosult Psychével.

Korai olvasmányom a Jeanne d’Arc, az orléans-i szüzzről szóló, aki a százéves háború idején vezette a francia nép felszabadító harcát az angolok ellen. Parasztlányként a háborúban a francia királyi hadsereg élén több meghatározó győzelmet aratott, melyek megfordították a háború kimenetelét és lehetővé tették VII. Károly francia király trónralépését. A burgundok elfogták, s az angolok kezére adták, és mint boszorkányt vádolták be az egyházi hatóságnál. Az egyházi törvényszék eretnokség vádjával elítélte, és 19 éves korában máglyán megégették. A legnagyobb „eretnokség” azonban, amely miatt vádat tudtak emelni ellene és máglyára küldeni, igen banális volt – több alkalommal férfiruhát hordott. A hivatalos periratokban a férfiruha viseléséért ítélték halálra.

A hatvanas években, húszéves koromban úgy véltem, engem igazolnak a hindu mitológiában szereplő férfi- és nőistenek, akik nem két szembenálló principium, hanem az egy Isten két arca (Siva és Parvati, Visnu és Mohini, és az az isten, aki minden hónapban változtatja a nemét). Ugyancsak ezekben az években olvastam Platón szövegét az androginról. Az androgin motívuma sokáig jelen volt költészetemben, performanszaimban. Örömmel fedeztem fel később Hamvas Béla *Androgynos* című szövegét.

A bibliai Hénochnak a bukott angyalokról szóló látomása és elbeszélése nemcsak abban segítette, hogy elfogadjam női mivoltomat, hanem büszke is legyek rá, és ezzel megerősítette önbizalmamat. A bukott angyalok témája is gyakran előfordult verseimben, performanszaimban, sőt, még egy hangjátékot is írtam ilyen címmel.

Színésznőként családodtan olvastam Mózes V. könyvében a tiltást az átöltözködésről, miszerint asszony ne viseljen férfiruházatot, se férfi ne öltözzék asszonyruhába, mert az mind utálatos az Úr előtt. Aquinói Szent Tamás ezt azért kissé megengedőbben értelmezi: „Önmagában bűnös, ha a nő férfiruhát visel, vagy fordítva, mivel ez érzéki örömet okozhat. Ennek ellenére néha szükségszerűség miatt, bűn nélkül is meg lehet tenni, hogy elrejtse magát az ellenségtől vagy más ruházat hiánya miatt.” Persze, ezek után rögtön Shakespeare színpadi művei jutottak az eszembe. De itt van Ludwig van Beethoven *Fidelio* című operájának hőse, Leonóra, aki Fidelio álnéven, férfiruhát öltve egy Sevilla környéki börtönben azért vállal munkát, hogy megmentse közvetlen életveszélyben levő férjét.

A középkori átöltözésnek például jelentős rituális funkciója is volt. Az átöltözők ugyanis nemcsak a nemek között, hanem az embernek a természetfölöttivel való kapcsolatában is átmeneti helyet foglaltak el.

A Wikipedia a következőképpen foglalja össze az átöltözködést: Cross-dressing Keresztöltözködés. A cross-dressing (magyarul nincs tökéletes megfelelője, így „keresztöltözésnek” lehet fordítani) az a viselkedési forma, amikor férfiak vagy nők az ellenkező nem ruháit viselik (nem összetévesztendő a transzvesztitizmussal). A történelem során a férfiakat és a nőket mindig is a ruhájuk stílusa, színe és típusa alapján különböztették meg, és különböző szabályokat, normákat állítottak fel a viselésükkel kapcsolatban. A cross-dressing egy olyan viselkedési forma, amely ezen normák ellen cselekszik, ezért úgy tűnhet, mintha transznemű viselkedést mutatnának annak művelői. A cross-dressing természetesen nem jelent transznemű identitást, tehát a személyről, aki a másik nem ruháit viseli, ez alapján nem állapítható meg nemi identitása. A cross-dressing fogalma egy olyan cselekvést vagy viselkedést ír le, mely nem magyarázza meg a viselkedés okait. Egyesek ezt a viselkedést a fétisizma, a homoszexuális viselkedés tárgyköréhez tartozónak vallják, de maga a cross-dressing kifejezés ezt nem foglalja magában. A cross-dresserekre való utalás azt sugallja, hogy ez számukra egy megszokott viselkedésként működik. Több különböző fajtája van a cross-dressingnek, és több különböző oka, hogy valaki miért viselkedik így. 1. Egyesek csak a kényelem vagy a divat miatt viselkednek cross-dresserként. Ők előnyben részesítik az ellenkező nem ruháit. Ebben az esetben ez észrevehető az emberek számára, vagy nem, amennyiben alsóruházatról van szó. 2. Egyesek csak azért öltöznék át, hogy sokkolják a társadalmat a viselkedésükkel. 3. Férfiak és nők is öltöznék át azért, hogy elrejtseik valódi identitásukat. A történelem folyamán számos nő öltött férfiruhát, hogy a férfidomináns társadalomban érvényesülni tudjon, férfiak által végzett munkát végezhesen, ilyen pl. a katonáskodás. Ezzel szemben számos férfi női ruhában próbált meg szabadulni a katonai kötelezettségek alól. 4. Az egynemű színházi társulatok gyakran alkalmaznak cross-dressinget, amikor a másik nem szereplőit kell megszemélyesíteniük. A japán (kabuki) és a görög színházakban, a kínai operákban kizárólag férfi színészek és énekesek voltak, és a reneszánsz kori Angliában is tiltva volt, hogy nők szerepeljenek a színpadon, így a női szerepeket férfiak játszották. A Monty Python Repülő Cirkusza is gyakran alkalmazta ezt a módszert.

A legtöbb és legismertebb férfiruhába öltözött nő különleges cselekedetei miatt vált híressé és hírhedtté. Sokan közülük gyilkosok, kalózok, katonák, tolvajok voltak. Félelmetesek voltak a Karib-tenger kalóznői, Anne Bonny és Mary Read. Néhány országban, ahol a családban nem született fiúgyermek, a kislányokat fiúként nevelték. Ezek a szokások elfogadottak voltak a társadalomban. Afganisztánban elterjedt a „Bacha Posh” jelenség, amikor a kislányokat pubertáskorukig fiúként nevelik. Nadia Hashimi, a téma egyik szakértője szerint a család és a közeli ismerősök körében nem övezi szégyen vagy titok az átalakulást, hiszen nem is lehet elhallgatni. „Aki először találkozik egy bacha poshsal, gyakran nem veszi észre, hogy fiúnak öltözött lányról van szó. A család pedig rájátszik a szerepre, nem árulják el, hogy lányról van

Germán Fatime
(1975, Győr)

TANULMÁNYOK
1989–1993. Győri Tánc- és Képzőművészeti Szakgimnázium és Kollégium, Győr
1993–1999. Magyar Képzőművészeti Egyetem, képgrafika és vizuális nevelés szak, Budapest
1998–2000. Magyar Képzőművészeti Egyetem 6–7. év, Budapest

EGYÉNI KIÁLLÍTÁSOK
1997. Petőfi Sándor Városi Művelődési Központ, Győr
2000. Arcus Galéria, Vác
2002. Városi Művészeti Múzeum, Győr
2004. Xantus János Múzeum, Győr
2005. Kortárs Galéria, Tatabánya, Eszik Alajossal
2008. Magyar Képzőművészeti Egyetem, Kondor Béla Galéria, Budapest
2010. Az év grafikája, MKE, Kondor Béla Galéria, Budapest
2014. Keve Galéria, Ráckeve
2015. Szentély Galéria, Petz Aladár Megyei Oktató Kórház, Győr

DÍJAK
1998. Győr-Moson-Sopron megyei őszi tárlat, Sopron, Megyei Múzeumok Igazgatóságának különdíja
1999. A szitanyomás története és művészete, MKE, Budapest, különdíj
2002. XXI. Országos Grafikai Biennálé, Miskolc
2003. In Memoriam Egon Schielle, Tatabánya, Önálló kiállítási lehetőség
2008. XXIV. Országos Grafikai Triennálé, Miskolc, MissionArt Galéria díja
2010. Az év grafikája
2009. A Magyar Grafikaért Alapítvány Díja

ÖSZTÖNDÍJ
2006–2007. „Újbuda-Mecénás” Alkotói ösztöndíj
2010. Derkovits Gyula képzőművészeti ösztöndíj.

szó” – magyarázza a Népszabadságnak az afgán származású gyermekorvos, aki szerint több oka lehet, ha egy szülő úgy dönt, megváltoztatja gyermeke nemét.

Mind a középkori, mind pedig a kora újkori és modern átöltözők eseteire jellemző, hogy forrásaik bírósági tárgyalások dokumentumaiként maradtak fenn. Az átöltözés ismert esetei tehát mindenkor elválaszthatatlanok voltak az egyházi vagy polgári hatóság intézményeitől.

Az átöltözés történetének klasszikus példái közé tartozik a középkori Jeanne d’Arc, a 19. századi George Sand író, de sokat írtak már a 17. századi spanyol apáca-főhadnagyról, Catalina de Erausórról, a szintén 17. századi híres londoni zsebtolvajról, a Moll Cutpurse néven is ismert Mary Frithről és a 18. századi ír kalóznőről, Anne Bonnyről.

VIII. János, a női pápa. A legenda egyik változata szerint a női pápa 818-ban született Ingelheim am Rheinban egy szerzetes törvénytelen gyermekeként. Később kolostorba került, ahol kitűnt páratlan felfogóképességével. Tanulmányait már férfi álruhában folytatta Athénban, ahonnan Rómába jutott, majd 855-ben IV. Leó halála után került a pápai trónra. Arra azonban, hogy kit rejt a díszes pápai öltözet, csak akkor derült fény, mikor egy körmenet közben a Via Sacra közepén összeesett, és világra hozta gyermekét. A szájhagyomány két verzióját említi a történet folytatásának. Az első Johannes Anglicus és gyermeke elpusztításával végződik, a második változat szerint VIII. Jánost kolostorba száműzik.

A kora újkori átöltöző nők romantikus, hazafias vagy pedig gazdasági okoknál fogva választották rendszerint a férfi életformát. Az átöltözők számára a két legelterjedtebb foglalkozás a katonaságba való bevonulás vagy pedig a tengerészként vállalt munka volt. Sok esetben, főként egyedülálló nők számára, egyszerűen a megélhetési kényszer vezetett ehhez az életformához, hiszen „férfiként” sokkal könnyebben találtak munkát, más esetben az átöltözés volt a harcra vonuló, háborúba induló férjjel való együttmaradás vagy éppenséggel a férjtől való megmenekülés lehetősége.

Hetvennyolc éves vagyok, amikor ezt írom. Meglehet, a kezem szabad, és a lábam is nevet már saját fájdalmain, mégsem élném újra az életemet, nőként biztosan nem. Már fiatal aszsonyként egy versben így összegeztem az életemet:

önéletrajz

most megiszom a tejet
 most verést kapok
 tél van és táncolok
 megiszom táncolok szoptatok
 lábam közt az ég
 most már meghalok

IRODALOM

- BAUER, Heike 2006. *Is There A History of Female Cross-Dressing. Women and Cross-Dressing, 1800–1939. Volume 1. Theories Sexology and the Taxonomies of Gender.* Routledge, XIII–XXXIV.
- BERZSENYI Tamás 2015. Pipás Pista – Egy gyilkosságsorozat az első világháborút követően. In: *Valóság*, 4.
- BINGA, Tomaso 2005. *Autoritratto di un matrimonio. A cura di Simonetta Lux e Maria Francesca Zeuli.* MLAC – Museo Laboratorio di Arte Contemporanea, 10–27 Febbraio 2005.
- BORGOS Anna 2007. Vay Sándor-Sarolta – Egy konvencionális nemiszerepáthágó a múlt századfordulón. In: *Holmi*, 2.
- CHESS, Simone 2016. *Male-to-Female Crossdressing in Early Modern English Literature. Gender, Performance, and Queer Relations.* Routledge.
- CSISZÁR Gábor – TAKÁCS Judit 2015. Fiúlánnyok és nőimitátorok – Nemváltás-reprezentációk Az Est-ben 1910 és 1930 között. In: *A test a társadalomban.* Szerk. GYIMESI Emese – LÉNÁRT András – TAKÁCS Erzsébet. Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, Budapest, 79–92.
- CSISZÁR Gábor – TAKÁCS Judit 2019. Nemiszerepáthágás- és homoszexualitás-reprezentációk Az Est 1933-as évfolyamában. In: *Az érzelmek története.* Szerk. LUKÁCS Anikó – TÓTH Árpád. Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, Budapest, 423–434.
- DÁNIEL Anna 1985. *George Sand világa.* Európa, Budapest.
- DEKKER, Rudolf M. 1989. *The Tradition of Female Transvestism in Early Europe.* MacMillan.
- FORTUNATI, Vita 1992. *The Female Page: Transvestism and Ambiguity in the Elizabethan Theater Roles.* Proceedings of the II Conference of SEDERI. 95–111.
- KOVÁCS Janka 2014. Csavargók, tolvajok, akasztófavirágok. képének kialakulása a 16–17. századi ponyvairodalomban. In: *Első Század*, XIII. 4.
- NEWBERRY, Boni 2012. *The Changing Face of Joan of Arc. The Appropriation of Joan of Arc in Twentiethcentury American Theatre.* Kansas City.
- OGLES, Jacob. *13 transz istenség a hindu hitvilágban.* In: <http://transvanilla.hu/13-transz-istenseg-a-hindu-hitvilagban> (a letöltés ideje: 2020. 09. 05.)
- PRESSING Lajos 2004. A női és a férfi, a látható és a láthatatlan az indiai mitológiában. In: *Szellemi ösvények az új évezredben.* Cédrus kiadó, Budapest.
- SCHOLTZ Róbert 2017. Legendás amazonok – Amazonlegendák. In: *Határtalan Régészet*, 2., 015–018.
- SILVANA D' Andrea. *Travestitismo artistico.* In: https://www.academia.edu/39181814/travestitismo_artistico (a letöltés ideje: 2020. 09. 05.)
- TÖRÖK Zsuzsa 2014. A férfiruhás írónő. Vay Sarolta-Sándor és az átöltözés társadalomtörténete. In: *IT*, 4.
- WHITE, Edward 2017. *The Roaring Girl_London's Sharp-Elbowed.* Loudmouthed Mary Frith. Paris Review.
- YOUNG, Antonia 2000. *Women Who Become Men.* Alanian Sworn Virgins, Oxford.
- 12 Women Writers Who Wrote Under Male Pseudonyms. In: <https://theculturetrip.com/north-america/usa/articles/12-female-writers-who-wrote-under-male-pseudonyms/> (a letöltés ideje: 2020. 09. 05.)

VÖRÖS ANNA

Made in Syria

Vörös Anna
(1995, Pécs):
jelenleg a Pázmány Péter
Katolikus Egyetem pszichológia mesterszakos hallgatója. Vadomáról szóló írásai megjelentek többek közt az *Élet és Irodalom*, a 2000 és a *Kalligram* folyóiratokban.

Nem akarta elhinni, hogy tényleg Szíriából származik. Forgatta a kezében, egyik tenyeréből a másikba tette, méregette a súlyát. Az oldalán levélminták, indák tekeredtek egymásba. Néhol kopott madár röppent az ágak közé, csőrében kimunkált, érett bogyóval. A tenyerétől lassan átmelegedett a réz. Megfordította, és az aljába valóban bele volt vésve, hogy „Made in Syria”. A szelencének még kis tömzsi, görbített rézlábai is voltak. A fedelét kékmázás csat tartotta zárva.

Vadoma végre felpillantott rám. Honnan szerezted, kérdezte. Az egyik régiségbolt kirakatában láttam, feleltem, és áthelyeztem a testsúlyomat a bal lábamra. Elhoztam neked. Gondoltam, örülnél neki. Vadoma bólintott, hogy igen, de gondterheltnak tűnt. Lehajtott a fejét, és újra vizsgálgatni kezdte a szelencét. A ládika tetején lévő, labirintusserű utcácskákon húzta végig a mutatóujját, ez dombornyomott volt, óvatosan, mintha egy kisállat gerincén simítaná le a bundát.

Vadoma addig forgatgatta a kezében a szelencét, hogy már nem tudta eldönteni, a szelence forrosította fel a kezét, vagy ő adta át teljesen a kézmelegét a réznek. Annyi bizonyos, hogy az ő tenyeréből időközben kipárolgott minden melegség, és kifejezetten hideggé vált. Az ilyen indamintás szelencékkel a beduinok kereskednek. Amikor a száraz nyári hónapok után először esik, útnak indulnak. Átvágnak a Szír-sivatagon. Dromedárjaik vannak, azokat málházzák fel réztárgyakkal, ékszerekkel. Irak és Szíria közt kereskednek. Senki sem tudja az útvonalait. Csapatokba verődnek, és nekivágnak a homokdűnéknek. Rojtos szélű kendőkben járnak. Az arcukat is bekötik, hogy a sivatagi homok ne száríthassa ki. A sivatagi égbolt a legszebb, mert a városi fények nem érnek el odáig, meg az ottani zajok, a kocsik zúgása sem. Ott tökéletes csönd és sötétség van. Csak a skorpiókkal kell vigyázni, meg a démonokkal, amelyek a sivatagban élnek. A beduinokkal is vigyázni kell. Nomádok.

Az aggodalom lakat alatt tartja a szájakat, mint a szelence csatja, a nyelveket pedig megbénítja. A szavak olyankor elviselhetetlenné válnak, mert arról szólnak, ami valójában senkit sem érdekel. Ha szavakkal kifejezzük, valahogy mintha meg is formáznánk, valóságossá tennénk azt, amire egyébként mondhatjuk, hogy csak kósza gondolat, rémálom, ami csakis a mi fejünkben létezik. Azon kívül lehetetlen. De mégis, hogy nézett ki az a régiségkereskedő, fesszegette tovább Vadoma. Egy ősz hajú, magas öregember volt, válaszoltam. Az orra nagy volt, azt hiszem, ezt nevezik krumpliornak. Külföldi volt, faggatott tovább. Az biztos, talán török, válaszoltam kelletlenül. Mi a baj, kérdeztem homlokráncolva, nem tetszik.

Féltek. Féltek az unokatestvérei is, azért nem látogatták meg őket Aleppóban. Nem mertek utazni. Sejtették, hogy készül valami, valami egészen borzalmas. A város utcáin is egyre kevesebbet tekeregtek estefelé. Hiába, hogy az ablakuk alatt néha nagy tömegek gyűltek össze esténként, végig a Kher Eddin Al-Asadi úton. A máskor késő éjjelig nyitva tartó cukrászda sem árulta a száraz süteményeket, a férfiak nem teáztak és a tawla játékot sem nyitották ki, hanem menetelni kezdtek, eszméért, valamilyen szabadságért. Füllasztó kántálás lett Aleppó. Vadoma is követte az eseményeket. Harcolni akart. Ontsák vérért. Halhasson végre meg valamilyen eszméért. De a nőket bezárták.

Az előtte lévő éjjel ugyanolyan volt, mint mindig. Reggel ugyanolyan szmog, a nap ugyanúgy perzselt végig a szikkadt homokkövön, és a parkban lévő szökőkút vize akkor sem spricelt. Macskák heverték a székeken. Aludtak vagy tisztálkodtak. Nem árulta el magát semmi. Félúton járt, amikor lövéseket hallott. Még sosem hallott lövést, de felismerte, valahogy az ilyen hangokat felismerjük mintha mindig is bennünk lennének. Nem is tudta hirtelen, merre induljon, vagy hogy a lövés pontosan hol dördülhetett el. Visszafelé kezdett rohanni. Haza. A következő saroknál óriási tömeg tódult ki. Kiáltások, sok gyerek és kamasz is volt, mert iskolába mentek, mert reggel volt, korán, amikor a legtöbben sietnek végig a városon. A lövések egyre csak közelebből és jobbról is, balról is ropogtak, egy idő után egyszerre lövés, kiáltás, sírás, összemosódva, de mégis ritmusra, az Iblis számon vad ritmusára léptek, már tántorogtak. Igen, Aleppó kiszolgáltatva vergődött a talpuk alatt, mint most ez a szelence a keze közt, ahogy végighúzza tetején az ujját. És közben megszólalt a nagy Omajjád dzsámi éles, méltóságteljes műezzinje. Imára hívta az embereket. Nem érdekelte vagy nem tudta, biztosan tudta, tudnia kellett, hogy mi történik, de ő csak recitálta az imát. Vadoma akkor dühében arra gondolt, hogy többé nem teszi be a lábát egy dzsámiba sem.

Mégis a mellette álló férfi imádkozni kezdett. Menedéket keresek a Hajnalhasadás Uránál, a világnak rossza elől és a szétterjedő rossz elől, hadarta, a szemét lehunyva, hogy így jobban lássa azt, akit ezen a Földön még tilos meglátni. Talán ezektől az imáktól a Kába-kő remegni kezdett, mint Allah dühe. Néhányan már megsebesültek, szorították a karjukat a vérző oldalukra. Olyasmit hallott, hogy felrobbant egy autó. Vadoma kezeket érzett magán mindenhol, amelyek lehúzták, elhúzták, lökdösték és összenyomták. Rátapasztották a rémületüket, ahogy a réz beszívta a kézmelegét.

A város más részein, úgy képzelte, még nyugalom honolhatott. Még nem tudták, hogy esztől nem ül senki a kávézók teraszán, és halottak lesznek az asztalok alatt, és kijárási tilalom lesz, és az utcákon csak a március végi gyenge szél tudja majd felszárítani a vért. Nem tudta, hogy formálja meg azokat a szavakat, amelyekkel ezt el lehet mondani nekem, a külföldinek, aki az egészből semmit sem foghat fel. Hogy ennek a szelencének a mintái közt rémisztő dol-

Szunyogh László

(1956, Tatabánya):
Szobrász- és éremmű-
vész, a Széchenyi István
Egyetem Apáczai Csere
János Karának tanára.

Díjak (válogatás):

- 1994. Art-Today Kép-
ző- és Iparművészeti
Alapítvány Budapest,
Kiállítás Díja
- 1996. A Tatabánya Alkotó
Művészeiért Alapítvány
Pályadíja
- 2003. A Magyar Alko-
tóművészek Országos
Egyesülete Kiállítási Szak-
mai Díja, az In Memoriam
Egon Schiele – A test
című kiállításon
- 2005. Határesetek az
éremművészetben III. – A
Magyar Alkotóművészek
Országos Egyesülete Díja
- 2005. XV. Országos
Érembiennálé Sopron
A Magyar Képzőművé-
szek és Iparművészek
Szövetsége Díja
- 2007. XVI. Országos
Érembiennálé Sopron.
„Civitas Fidelissima”
Sopron Megyei Jogú
Város Díja
- 2009. XVII. Országos
Érembiennálé Ferenczy
Béni-díj, Győr-Moson-
Sopron Megye Önkor-
mányzatának nagydíja
- 2011. Prima Díj
Komárom-Esztergom
megye képzőművészet
kategória
- 2014. Ligeti Erika Díj
- 2019. Emberi Erőforrás-
ok Minisztériuma díja,
Országos Érembiennálé
Sopron

**Művek közgyűjtemény-
ben:**

- British Museum, London
- Galéria-Múzeum, Lendva
- Janus Pannonius Múze-
um, Pécs
- Kortárs Magyar Galéria,
Dunaszerdahely
- Magyar Nemzeti Galéria,
Budapest
- Rómer Flóris Művészeti
és Történelmi Múzeum,
Győr
- Soproni Múzeum
Tatabányai Múzeum

Szunyogh László plasztikája

gok feszülnek. Hogy a beduinoktól tartani kell, mert a sivatagon vágnak át minden évben, és a sivatagban lakó démonok nemcsak az üres pusztákban lebegnek, hanem a csillogó tárgyakat is szeretik. A beduinokat nem bántják, ők némán haladhatnak át köztük. Csak azt szállják meg, amit magukkal visznek. Belakják, minden részletét kitöltik, és forrongva, fűlsértően kacagnak, és hiába, hogy ez a szelence olyan gyönyörűnek látszik. Az ember már csak undorodva babrálnak vele. A levélindák, a madár, csőrében érett boggyóval, a labirintusutcák borzongással töltötték el. De leginkább a kis kék csat villanása fenyegető. Ezt a szelencét nem szabad megtartani, de kinyitni semmiképpen. Visszaejtette a tenyerembe. Van Szíriában egy hagyomány, kezdte. A hagyomány szerint az ilyen szelencék arra valók, hogy az öklünkbe szorítsuk, amíg a minták szűrni nem kezdik a bőrt, és a karodban lévő legvastagabb ín zsibbadni kezd. Miközben lassan felenged a szorítás, gondolni kell minden rosszra, amit belezárnál ebbe a tartóba. Úgy hisszük, jött bele Vadoma, hogy ezek a minták, ezek a levelek, és az a madárka, mutatta, képesek meg-
övíni a ládika tulajdonosát attól, hogy ezek a rossz emlékek elárasszák a gondolatait. Kétkedve bólogattam, hogy követem. Akkor sosem nyitjuk ki, állapítottam meg. Nem, rázta meg a fejét olyan határozottan, ahogy még nem láttam tőle.

ROBERT WALSER
Mikrogrammok
Pompásan alszom

Robert Walser

(1878–1956): svájci–német író, a huszadik századi német nyelvű svájci irodalom kiemelkedő alkotója. Jelentőségét csak halála után ismerték fel. Ma – Friedrich Dürrenmatt és Max Frisch mellett – világirodalmi szempontból a legismertebb svájci prózaíró. Hatalmas életművét 2009 óta a berni Robert Walser-Zentrum felügyeli, mely archiválja, leltározza és a szélesebb olvasóközönség számára is hozzáférhetővé teszi Walser hagyatékát.

Pompásan alszom. Azt hiszem, elmondhatom, alvás közben én vagyok a legbirkább birka. Egyébként meghatóan szépek találom, ahogy egy bizonyos Judith nem is olyan szörnyű régen kénytelen volt megszülni azt az ötletet, hogy kerek percc bevallja: ez az ember pompásan tud csokolózni. Ezt a magabiztosságot eddigi könyveimre alapozta, amelyek tartalmát csendes óráin képtelen élvezettel ültette és szívta páratlan lelkebe. Egyébként is derék polgár vagyok, állította szerényen, elmondhatatlanul gyöngéd minden emberfiához. A rengeteg emberfia e jóságos kijelentést aligha fogta fel teljes kiterjedésben, úgyhogy e szavakat és azok fontosságát sem nem vitatta fokozott hévvel, sem nem merete beiktatni tudat-termeinek raktáiraiba a teljesség igényével. A nő csillogó-sötétbarna szépség volt, aki folyamatosan igyekezett engem polgártársaim szeme elől eltakarítani, akarom mondani, igyekezett lemosni, és úgy-amúgy meg is fésülgetni. Én az embe-
reket formálisan álomba tudom borzongatni, annyira elcsigázódnak éberségeim százainak láttán, melyekkel az itteni jobb és sápadtabb hölgykoszorúnak – durván remélem – már eddig is szerezhettem némi kárhuzatos meglepetést. Ó, milyen elképesztő mennyiségű energia elfecsérlése rejlik egy ilyen feltevésben: gürcölve meg-megszövíünk bizonyos ragyogó kapcsolatokat, hogy aztán ugyanolyan gürcöléssel megszüntessük őket. Én szívesen ütök fel s ugyanígy bontok is le sátrakat, szívesen gyömöszölöm tele a bőröndjeimet s más szatyraimat, mint ahogy a legnagyobb óvatossággal és tisztességgel csomagolok ki aztán megint. Kihez is beszélek itt? Csak a, csak a, csak a nyájas-nyájas közönséghez. Es mi mást is mesélnék el itt, mint annak a végtelenül boldogan végrehajtott gyaloglásomnak a történetét, amelyen mást sem érzékelttem, csak a zuhogó kérdést: „Nem mondaná meg nekem majd később, egyszer esetleg, de gyorsan, melyik úton is kell elindulnom?” Ugyanis az a teljes és maradéktalan, azaz nem csonka, nem hibás, az az abszolút igazság, hogy én a drága, csendes, csodásan titokzatos mélységes Éjszakánk hatalmas, körben terpeszkedő fekete lyukán át gyalogoltam, sötétben hágtam át, és közben itt-ott szónokolnom is sikerült, s az országút pódiumáról közvetlenül lefele magának a világtermészetnek az arcába vághattam mondanóimat. „Ó, micsoda lármával hortyogsz most, lehet, hogy ártatlanul és tudatlanul, a felülmúlhatatlan asszony oldalán”, mondtam egyebek közt ezt is. És ezen egyebek közt egy ernyedetlenül a problémákat maga előtt görgető tisztelt kollegát értettem, akinek akkor fogalma se volt, hogyan tűnhettem el én a legkülönösebb módon egy vendéglőben, hogy aztán mégiscsak szépen-ügyesen egy ágyba csempésszem magam. Álomban törődőfést szenvedtem el, miközben egy borzalmas sóhaj felröppentésével hirtelen felrebbentem ijesztő álmaim mélyéből, kipattantam a dunyhák közül, és elkialtottam magam: „Ha még egyszer ilyesmi előfordul...” De aztán nem tágitottam még hevesebben fellépésem drámai kereteit. Ó, micsoda lendülettel kúsztam tovább reggel reggelizetlenül és fáradtságos egy szeder-lekvár-méz-zabálás szédületes idősávjáig, hogy majszolomban nemsokára ismeretiséget kössek a legszívélyesebb lánykák egyikével, s Mindennél, ami elbűvölő lófarkakkal van ellátva, – amiben azonban megzavart egy valódi tahó, aki csizmájával előcsattogott és tükröt tartott a képem elé, hogy nézzem meg szoknyavadász pofámat, ami engem, persze, hidegen hagyott. Nem gondolván, hogy tanácsos volna előbb kifizetni villázásom és kanalazásom, jóllakottan és erőre kapva tovább suttyantam, és egy-kettőre, kikerekedett pocakomon át a hegyről leértem Vilmergen faluba, ahol valaha – szánom-bánom, meg kell vallanom – keresztények ütlegettek egymást, akik talán jobban tétek volna, ha kölcsönösen igyekeznek megérteni egymást és gonoszság nélkül éledgélnek egy halomban. Előfordulnak ma is még villogó fegyverrel a kézben megvívott vallásháborúk? Kötve hinném. Ennyire már csak-csak megokosodott az emberiség. Aztán a továbbiakban egy vár mellett tepertem el, hatyúk a várárok tornyokat tükröző vizében, s elértem Hallwilt. Ah, csak láttak volna, hogyan dörgölök be Badenban egy borjúfejet sült krumplival, Bremgartenban pedig hogyan hallok meg egy fogadósnét felharsanni: „Így, így? Már megint mehetnékje va’?” A drága Zürichben nagy megértéssel álltam egyik-másik park kapuja előtt. A remek, finom dolgokat, mindenfélét, azt képtelenül imádom. El se hinnék. Minden megértendő iránti megértést hurcolok magammal mindig, higgyék el, ha szükséges, a legsúlyosabb, s ugyanakkor a lepehelykönnyűbb és leghatalmasabb megértést, s elő-előkapom. Közben tettem egy kis kitérőt Zugba sebbel-lobbal, nem hagytam annyiban. A város szeme könnybe lábadt, amikor végre, végre-valahára elé toppantam, és talán hazudok egy kicsit, ha azt mondom: öreg, hideg s mégis némileg meleg karjaival középkoriasan ölelt át. Egy gyűjtőperselybe aztán az erre szolgáló résen át bedobtam egy nikkeldarabot a szegények jobblétének erősítésére. Egy faragott tonzúrárs barátocskára egy kisgyereket vitt a karján. A testvére egy aranyos kis rács mögött szorongott, és én megfigyelmesedve és selyma ábrázattal mustrálgattam a jelenetet hosszan, hosszasan. Az ezüstfehér Zugi-tó akár egy selyemköpeny, úgy nyújtózkodott már sokat látott és nézett és felszívott, mindenkor fölöttébb hasznos és ragyogó szemem előtt. Szafaládet rágsálva, amit egy hentesboltban vettem, bántatlan elégedettséggel biccentgettem a tó felé. Egy őszbe csavarodott üstökű úr megmutatta nekem a helyet, ahol egykor különböző házak és lakások, a bútorzattal együtt, a vízbe csúsztak, és soha nem támadtak fel többé. Megcsodáltam a tanácsházát, s tíz perccel később aztán – ki más lett volna? – én voltam, aki epekedésével körülrajong egy vendéglőben egy nőt, aki zöld öltözetben virított egy széken. A férje csak annyit szólt: nem kíván jelen lenni, és visszavonult a konyhába. Valaki berontott a lambériázott terembe és felkiáltott: „Maga

fejlődik, bámulatos!” „Valószínűleg rám céloz”, jutott eszembe. Borzasztóan hízelgőnek éreztem a dolgot. „Fritz, viselkedj, vagy kiraklak”, rikkantotta egy szobalányhang. „Csak nem rám gondol, azt nem merné. Az mégiscsak túl pimasz volna”, villant át az agyamon. A nő görögös fején a hajkoronát a bor ihatóságával, hogy ne mondjam, aromájával hasonlította össze, azonkívül még a vörösen sugárzó felhőzettel az égen, és azt mondta: „Lisszabonban most örült szép lehet az idő. Egy úr az imént ezt mondta nekem, én csak továbbadom.” „Az est hangulata”, vágtam közbe, „olyan estékre emlékeztem, amelyeket révületben töltöttem el. Egy úr az imént mondta ezt nekem, én csak továbbadom. Az ember, amit hall, átéli a szavakat, nem gondolja?” Miután megcsodáltam még egy kályhát, megcirógattam egy kutya hátát, letegeztem egy pincérnőt, írtam egy verset, feladtam egy gondolatot és odasimultam egy másikhoz, gyorsvonatra szálltam, amely velem s mindazzal, ami létjogosultságként áthullámszott rajtam és villámcsapásszerűen bevilágította magasabb, teljesítetlen feladataim sorát, elporzott a sötétben. Persze, nemcsak velem porzott el s állt odébb, hanem az összes többi utassal együtt. A vidék úgy táncolt, akár egy ingtag ígérlet. Engedelmmükkel kiemelném még, és örömmel teszem ezt, hogy másodosztályon utaztam. A vonat akár egy zsinóron, úgy siklott tova. Lélegzetelállító sebessége megfelelt izgékony szívemnek. Erre gondoltam, meg másra, például a bűnökre. De túl előnytelen volna erről beszámolnom itt. Egyébként az embert cirógatja – úgy érzi –, ha puha ülésen, mintegy párnamederben vall be magának különböző dolgokat. Arnyak szálltak fel marcona erővel bámulós utas-szemem előtt. Ah, látniuk kellett volna, hogy csücsültem ott, egyszerre ibolyaszerevényen és szégyentelenül gögösen. Aki eltékozolja, vagy aki mindenkiből kivonja magát, az önkéntelenül egyfajta márvány-képet ölt, mintha nem engedné meg önmagának, hogy átvilágítsa belsejét. Így, ahogy a vonaton ültem, hallottam magam énekelni. Utoljára még beanalizáltam egy jó kis tányér levest. És most? Most mindezt papírra vetem. A kezem nem akar reszketni, egyáltalán nem. A fejem is nyugodt, komoly. És aztán majd olvasnak az emberek. Olyanok, akiket soha-soha-soha nem láttam az életben, akik erre meg arra laknak, most majd tudomást szereznek e kétségtelenül olvasásra méltó sorokról, a tiszteletdíjmról, amelyet elviszek a kabaréba. Jut is eszembe: nem is olyan rég volt, ott ültem Maximilian Hardennel és Walther Rathenauval a berlini Allatkertben, és még ma is hajszálpontosan emlékszem, gyatra emlékezőtehetségem dacára, amely valójában kitűnő emlékezőtehetség: a *Simplicissimus*-ról beszélgettünk. Meghökkenítő, mennyire nem régen esett meg ez. Akkor egyszer este egy buta viccet sütöttem el Holitscherről. Paul Cassirer felesége mondta is: ez nem volt szép. Voltaképp, mondanom se kell, én magam sem találtam szépnek az egészet. Az ember süssön el vicceket önmagáról, de soha ne másokról. Sokszor vajon miért viseljük el oly rosszul egymást? Ó, csupa botlással, gyengeséggel teli élet, gazdag és szegény, szűkös és végtelen élet...! Úgy kellene lennie, igen: rendben, bosszantás, az jó, de aztán mindig nyújtsunk kezét a felbosszantottnak!

Aki erős és lágy is egyben,
s ébredve önmagára retten,
annak a nehézség se teljesíthetetlen.

De hiszen ebben áll a művészet: tőrésre átváltani, ami szükségszerű. Átformálás, micsoda esélyek szunnyadnak törvényeid alján!

(MGR 1. 14–19)

Hamarosan betelt minden mérték

Hamarosan betelt minden mérték. Ahogy én ezt üzöm és üztem, nem üzi és nem is fogja üzni senki. Nápolyból adósságokkal menekülni, patriciusok házait kabátujjal paskolgatva csillapíttatni, mintha az efféle háztartásoknak buszgatásra volna szüksége. Szakácsnékat nagyra becsülni, és rajztanároknál lakni, és lemondani az élelmezési költségek kifizetéséről. Nagy művész lettem az előnyös lemondás mindenféle ágazatában. Azelőtt habozva, tehát óvatosan és a megfelelő örömmel léptem be finomabb mulatóinkba, amelyek látványát ma már élvezettel gúnyolom előkelőnek vagy kerülöm nagy ívben kíméletlenül, vagy ahogyan önök is szeretnék, hogy kifejezzem magam. Aztán: tizenégy napos szabadságot igénybe venni, és heverészni tavak partján stb., és az efféle nyaralók úrnőinek egyetlen hálálkodó sort sem felkínálni postai úton, ehelyett alkalmasint leveleket firkálni helyes embereknek kolostori címekre és ilyesféle megszólításokat alkalmazni, mint: „Pompásan előkészített sültkrumplik megannyi adagjának nagylelkű és kedves adományozó asszonya!”. Udvariasság, éppen arra volna szükség megint. Nincs ember, aki bugyutább és vidámabb pillogással bámulna, mint én, de kérdezem: meddig tart még vajon ez az ügyefogyottság? A habos kelengyék látványa hovatovább uralkodik rajtam, picurka édes kis diáklányokra pedig úgy tekintek, mint az emberi, valamint polgári társadalom női részlegének igényes tagjaira. Hogy ez helyes-e így? Őszintén fájjalom, hogy roppant szívesen hagyom: fogja meg valaki újra meg újra az állam. Menekülök az értelemmel megáldott emberek elől, mert rettegek attól, hogy gyanítom, még mindig nem vagyok tökéletesen megelégedve azzal, ahogyan halmozódó, hatalmas és világító jószándékaikkal benyomulnak életem és lélegzésem pórusaiba. Anynyi, de annyi gyöngéd feltevés lüktet bennem. Kiszenvedek, úgymond, a soha-ki-nem-szenvedés delejétől, és komolyságból betevdtem a züllöttség varázskertjébe. Ragyogó tószemek, fénylő leányos fel-felpillantások képmásolatokra, amelyek, mondjuk, könyvesboltok kirakataiban függenek. Most fenyőfák lombjától szaglanak, finomabban szólva: illatoznak a sikátorok vagy az utcák, én meg, a fukarság élő szobra, én nem ajándékozok senkinek semmit, mert elhittetem

magammal, alkalmasabb volnék bársonyos kezekből hebehurgyán kikapdosni és elhalászni valamit, mintsem hogy adjak vagy felkínáljak. A soha le nem rótt ételmezei pénz miatt napról napra jobban aggódom, s hogy a szeretetet, már amilyen az mégiscsak és szükségszerűen lenni szokott, én ilyen rideg törődéssel, már ahogyan azt most gyakorlom, valószínűleg meg, és nem szerettem eléggé ezt a lányt – hát ez bizonyos nyugalmas nyugtalansággal és nyugtalan nyugalommal tölt el. Minden este, mielőtt ágyba megyek, bekukkantok az ablakfüggöny mögé, nem rejtőzött-e el ott. Netán bogaraim lettek, hóbortjaim, vagy mi? Határozottan! De megcsöndesedtem, nagyon, és ő is hamvad, a szeretett lény. Mennyire megtanult szerényen öltözködni. Egyenesen megható. Talán ő sem fizette ki a maga ételmezei pénzét valamikor? Természetesen, szíves-örömet segítenék rajta, tennék valamit érte ezen a vonalon. Nem szép, hogy ilyen komoly dolgokon nevetni tudok. Pénz uralja a világot, és elvéve itt meg ott egy szemernyi szeretet, de valamint a szeretet gyűlöletre vált, az ember a kifizetetlen ételmezei pénzekre kezd emlékezni. Költőkkel pl. könnyen megcsinál, hogy ifjúkorukban egy legyetlen elintézik az efféle mellékes ügyeket, mint amilyen az ételmezei pénz. Merő emberszeretet és a létezés öröme, e kettő miatt szem elől tévesztik az üzleti megállapodások iránti szeretetet, és nem ajándékozzák meg szemlátomást fölöttébb szükséges figyelmükkel a lényegtelen dolgok lényegét. Tündérinek találnám, ha ez a kis szeretettény, akit most egy csomó bókkal veszek körül, kissé hasonlítana hozzám az említett vonatkozásban. Azzal fenytettem meg őt keményen, hogy elmulasztottam az alkalmat, és nem vontam kérdőre magam, – pedig akár egy szép regény is származhatott volna belőle. A lányok olyan szívesen lapozgatnak regényekben, mint ahogyan át is szeretnének élni ilyeneket, én meg egy gonosz pára vagyok, hogy nem érdeklődöm elég lázasan ilyesmik iránt, mint ahogy ez illendő volna. Varázserővel lobban fel a sóvárgás mennyei lángja, a meghittség összes karácsonyi gyertyája éjszakai virrasztásaim idején író- és olvasóasztalomon, de aztán, amint kialudtam magam és reggel megébredem, felésem bennem a művészt, a véletlenek rajongója, a ritmikus események barátja, és a szegény félénk ember elbújik a táncelhelyekkel megáldott alak háta mögé, aki apa és anya önmagának, és testvér és barát és barátó egy személyben, aki ura tagjainak és szellemének, és eléggé gazdagnak tudja magát, hogy embertársait csupán mintának tekintse tetszőlegesen épületes játékaikhoz. Miért fűlelek ennyire pontosan önmagamra, mért vagyok ilyen tehetség az önkorholásban, hogy azt is gondolhatnám, ezt is meg azt is fontosnak találhatnám? Miért nem tudom soha elviselhetetlennek találni önmagam? Miért viselek egy ilyen ürgét, mint amilyen vagyok? Ez a dolog, az ételmezei pénz ügye, ez eszem ágába se jutott volna soha. Csak neki jutott eszébe ez, ennek az Önek énem kellős közepén, ennek a szeméttárolónak, amely bennem rejlik. Esküszöm, én magamtól, szívből szinte soha-soha nem vetemednék nevetésre. Ő az, aki örökké semmi más, csak merő nevetés. Ő a mesék kútja.

(MGR 1. 59–61)

Vannak emberek, akik zokon veszik, ha ezt és ezt a nőt szeretjük és nem egy másikat

Vannak emberek, akik zokon veszik, ha ezt és ezt a nőt szeretjük és nem egy másikat, az ő ízlésüknek megfelelően. Mintha Amor képes volna a véleményeiket, a politikálgatásukat tekintetbe venni. A szerelem már mégiscsak a véletlen gyermeke és terméke, és az is marad, nemdebar, kedves kegyelmes angyalom? Szabad vallomást tennem? Igen bájosnak, sőt örült elragadónak találok, hogy olvassa a könyveimet. Egyszer az egyik barátom azt mondta, a *Fritz Kocher dolgozatai* talán a legjobb, legfinomabb könyvem. Lehetnének Dosztojevszkij, megvan bennem a képesség – vélekedett továbbá –, de én ezt a bókot nem hagytam túl hangsúlyosan átsuhanni a szívemen. Az efféle nyilatkozatok olyan hangot szólatatnak meg bennem, amely azt mondja: egyáltalán nem szükséges vagy kívánatos, hogy hasonlítsunk egy másik íróhoz vagy hasonlóan lépünk fel, mint egy másik, akit már ismerünk, hanem az a legegészségesebb és legsürgősebb megoldás, hogy nyugodtan legyünk csak mi önmagunk. Rohanó, izgága korunk, igenis, túlzottan a múltra figyel, és mindannyian túl erősen és túl fesztelenül hajlandók vagyunk azt feltételezni, hogy nem sok várnivalónk van már a jövőtől. Én pl. érzélgősnek vélem az összes szalont, tehát annyiban betegesnek, hogy az emberek ott folyton a dolgok korábbi jelentésére néznek vissza. Kinek származik haszna ebből? Voltaképpen mindannyian megvetjük magunkat? Miért nem hiszünk bátran a korban, amelyben élünk? Minden, amit az egykori alkotói nagyság örökölt készletéből csodálatlato elő-előhalászunk, azt hiszem, árt nekünk. És ha már korunk ennyire megtörpült, nem volna-e helyesebb, ha szépen megbékélnénk ezekkel a csekélységekkel? Nekem úgy rémlik, azért lettünk túl irodalmiasak, mert túlságosan megnöveltük az igényeinket. A közvetlenül, őszintén átélő tónus, az eredeti kifejezőmód elborzaszt bennünket. Hajlunk arra, hogy az összes eredeti mozdulatot tébolyultnak nyilvánítsuk. Hát nem egészen aggasztó gyengeség ez? Hogyan virágozzék körülünkben a szellem, a társadalmi élet, ha ilyen feneketlen gyanakvással méregetjük erőnket, tehetségünket, ízlésünket stb.? És itt nagy általánosságban beszélek, tehát mindannyiunkról ez a véleményem. Létezik pl. igen-igen művelt embereknek egy fajtája, amely teljesen megveti a környezetét, és ezt olyan harsányan nyilvánítja ki, hogy azt én már-már büntetendő cselekménynek tekintem. Ezek az emberek többnyire válogatottan gyönyörű, sudár ős-öreg fák övezte lakásokban élnek, pl. régimódi vidéki udvarházakban a városok közelében. Meglehető ügyességgel szimatolják ki és szerzik meg ezeket a derűs szállásokat, és aztán heverésznek pamlagaikon és megvetik az időt és a társadalmat, amelyhez tartoznak, mégpedig a legelőkelőbb suttozás tónusában, a legelmélyültebb petyhüdség és unalom gesztusaival. Egy napon azt mondják a barátjuknak: ma

a színigazgatókban nincsen sokkal több kultúra, mint a lakájokban, ami természetesen csak vicc akar lenni. Én viszont úgy találok, hogy ezek az elemek effajta viccelődéseikkel – ami az elégedetlenségüket illeti – a legnaivabb módon elárulják magukat. Nekem, valahányszor egy lakájba botlok, egy pályaudvar előcsarnokában vagy egy mozgalmas köztéren, önkéntelenül ezek a hetyke célzások jutnak eszembe. És ilyenkor aztán gondolkodom arra a rengeteg gyönyörű könyvre is, amelyet ezek a gúnyolódásukkal elegánsan kérkedő emberek a magukénak mondanak. Könyveiket alig-alig ütök már fel, de elvárják, hogy időről időre meglátogassuk őket. Kívánják ezt, és miért kívánják? Hogy átéljék a változatosságot, tehát gúnyolódhassanak és viccelődhessenek, ugyanis ez a rengeteg gonosz eltévelyedés, fennhéjzás hovatovább kedvenc szükségletük lett. Jópofa, lapos, selyempuha, finom szükséglet. Csinos haragjukban úgy nagyjából mindent lehordanak, amit csak érnek maguk körül. Tehát főleg ez hiányzik ezekből az emberekből, az önmagukkal szembeni, és egészen különösen a mindenki mással szembeni tapintat. És aztán ezeket a szellemi arisztokratákat rendszerint egy csinos asszony kíséri, ettől az asszonytól pedig azt követelik: mindenki legyen hozzá borzasztóan rendes és előzékeny, – noha ő is nagyban kavarja a dolgokat és erről szívesen panaszkodik néha. Egyet azért szeretnék tudni: miért érzik ezek magukat felelősnek? Valószínűleg azt gondolják, tökéletesen elég, ha fiatal éveikben Verlaine-verseket szürcsöltek, élveztek, olvastak, és nagyjában-egészében meg is értették ezeket a verseket. Mit csinálnak? Úcsörögnek kicsit, kortyolgatják a kávéjukat, de lehetőleg festett antik csészék mélyéről, aztán odamásznak az íróasztalukhoz, írnak egy esszét, vagy például egy előszót, valami bevezetést egy híres szerző titkaiba, aki már régen meghalt, és ezért ezerszeresen jobb verseket írt, mint a ma élők együttvéve. Napjaink tehát tébolyultan, túlzott mértékben, unos-untalan a korábbi napokkal foglalkoznak. Embereink aztán elrepülnek, mondjuk, Görögországba, és ott a legaprólékosabb, legszorszálhasogatóbb pepecseléssel olyan jelenségekkel bibelődnek, amelyek már csak romokban vannak jelen, tehát valami réges-rég elmúlt-halott kor maradványaival, amelyekről aztán lelkesült könyveket írnak. Az igazán szép lelkesedés, már úgy értem, amely a mai világra vonatkozna, az hiányzik belőlük. Ami távol fekszik, azt mindig sokkal szebbnek, sokkal értékesebbnek találják, mint a közeli, a kézzelfogható dolgokat, tehát a közvetlen környezetüket. Ami a tözsomszédságban történik, azt nem merik dicsérni, mert rettegnek, nehogy műveletlennek tartsa őket valaki. Körülbelül így állhat a dolog. És talán megbocsát, kisasszony, ha emlékeztetem arra, hogy a legközelebbi, a szomszédos környezet méltánylásához valódi lelki erőre van szükség, – mert ha ezt megszívleli, akkor valóban át is él valamit. Ezekből a rendkívül olvasott emberekből (de mindből!) tökéletesen hiányzik a mindennapokkal ápoltság boldogító kapcsolat. Valahogy a messzeségben élnek, makacs álmodozásban, és kimondják, ami talán nagyon is igaz, nagyon is helyes, ami azonban se nekik, se másoknak egyáltalán semmilyen hasznot nem hoz, hanem ellenkezőleg: nekik is, és napjainknak is nagyban árt. És mivel ezekben az emberekből a siralmas, ájult unalomnak árnya állandóan jelen van, nem szívesen látogatom őket: csak a fecsegésemet akarják hallgatni, s aztán mégiscsak fölényt érezni velem szemben, az arcomat akarják látni, és elfogulatlanságon legettetni a szemüket. „Nem igaz?“, kérdezik aztán, „ennek fogalma sincs semmiről”, – holott éppen önkik nincsen halvány fogalmuk semmiről, bár közben állandóan titkos háborút viselnek az ellen, ami körülveszi őket, és mivel ebben a háborúban nyakig elmerültek és nyilvánosan a békés, szelíd, ártatlan és jóságos fél maszkiájában tetszelegnek, ezért torznak, páriának, szétkaszaolt áldozatnak vélik magukat. És gyűlölik önmagukat, mivel magukban hordják a gyűlöletet, amelynek hitvány völgyeiből számukra nincsen kivezető út. Nem mernek sem erkölcsösek, sem romlottak lenni, ugyanakkor mindkettőt elmondhatjuk róluk, és egyiket sem. Nézze, fölöttébb kegyelmes kisasszony, talán e pár sorral megrajzoltam önnek oly tétova korunk jobbainak szellemi arcképét. Hogy milyen emberekről beszéltem, kikről? Azokról, akik azt hiszik, egy Casanova hiányzik nekünk, s akik ugyanakkor a legkisebb aljasságtól és közönségességtől azonnal elolvadnak, miközben pontosan tudniuk kellene, hogy Casanova kora éppen hogy mindenféle aljasság és közönségesség elfogadása miatt volt ép és egészséges és nagyszerű. Azokról az emberekről beszélek, akik számára lehetetlen elhinni, hogy másutt is létezhetne egy Marcel Proust, nemcsak Párizsban, azokról beszélek, akik nem bírnak látni valami szépet anélkül, hogy fel ne sóhajtának: „Milyen elragadó!”, és akik nem bírnak örülni, ha előtte nem közölték volna véleményüket önnel hangzatosan és azonnal, azokról az emberekről, akik csak hírességeknak hisznek, de nem önmaguknak, akik csak akkor tartanak valamit értékesnek, ha az térben valahol a lehető legmesszebb ütötte fel tanyáját, akik túl tisztességesnek tartják magukat ahhoz, hogy türelmesek és méltányosak legyenek önmagukkal szemben, akik egy Mozartot kinevetnének, ha nem érte volna az a balszerencse, hogy réges-rég kilehelte a lelkét, akik örökké mindenféle más országba és mindenféle más korba átácsingóznak, és akik érzélgősségből rettegnek minden érzélgősségtől, akik irdatlan mennyiségű ízlésük tudatában szinte megszabadultak az ízléstől, akik arra vágnak, hogy tekintsék őket neveletlennek, akik bosszankodnak az ismereteik miatt, akik nem tudnak mit kezdeni a fölényükkel, és alapjában véve szégyellik azt, akik megszűnnek kedvesnek lenni önhöz, mihelyt ön kedvessé vált, és akik tulajdonságaikkal, amelyeket tökéletesen felmorzsolnak életükkel, a nagyvilágot, amelyet művelni szerettek volna, valójában a legkisebb, legfélelmetesebb, legunalmasabb, legösszeeskabáltabb helyre silányították. Agyó, kisasszony, engedelmeskedjék bizonyára kedves, jóságos szüleinek, hiszen ez manapság mégiscsak fontos dolog. Valaki, akivel levelezem, nemrég azt írta nekem, hogy egy világ dőlt itt össze. Ezzel nyilván a sajátjára célzott, a német világra, és talán arra célzott, hogy a tisztességnek a német nép körében olyasmivá kellene nőnie, aminek saját értéke van, és mivel egyszer már, pár esztendővel ezelőtt egy tehetséges asszony azt mondta nekem: „Azt hiszem, önnek vannak ellenségei”, és engem ez szórakoztatott. Ezek a szavak nekem aligha ártanak, még ha nyilvánosságra hoznám is őket. Ügynevezett ellenségeim nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy megtartsanak engem derűs elevenségben, barátaim

viszont gyakran felbosszantottak, és egyébként mindig szép csendben visszahúzódtak és soha nem álltak ki mellettem, amikor kiállásra lett volna szükségem. A barátokat általában is az önfenn-tartás ösztöne jellemzi a legjobban. Mi már csak ilyenek vagyunk. Valahányszor egy vendéglőben üldögélek, folyton emberek nyomulnak a közelembe. Nyilván van bennem vonzerő, és mindig akadnak néhányan az emberek között, akik olyan pofát vágnak, mintha segíteni szeretnének rajtam, de nekem nem tűnik úgy, hogy csakugyan tudnának is segíteni, és egyikük sem tűnik olyan- nak, mint akinek ez volna a célja, sokkal inkább az a benyomásom, hogy eközben csak a saját előnyükre vadásznak, és eszközt látnak bennem a nyereszkedésre. A rászorultak tehát folyton azt akarják elhitetni velem, hogy én magam is rászorult vagyok, pedig nekem van pénzem. Hogy mindig van egy kis pénzem, ez önmagában jó. Nagyon is szép dolog, hogy nem kell szükségét szenvednem anyagiakban, de csak majd ha nem lesz pénzem, akkor adatik meg, hogy megmutas- sam nekik, micsoda jókedvű szellem vagyok én, és mennyire élvezetesnek fogom fel az életet. A minap is egy társaságba vetődtem. Eleinte csak amúgy középszerűen ücsörögtem ott, akár egy egészen ügyefogyott ember. Aztán szép lassan megpezszdültem, tehát egyszerűen hagytam, hadd nőjön bennem az elevenség, míg végül – ez volt a záróakkord – egyenesen diadalmasan szökel- l fel belőlem a jókedv, és akkor hágott tetőfokára, mikor a többiek búcsúzásra emelkedtek. Én alapjában soha nem erőltetem meg, nem izzasztom meg magam. Legtöbbünkben lappang annyi élet, hogy – ha nem sűrgetjük az időt – megtaláljuk önmagunkat. Bárcsak mindenki mindig rögtön vagy idejében érzékelné saját valóját feltámadni! Senki ne várjon másoktól túl sokat. Ha aztán túl világosan adják tudtomra, hogy köteles volnék nagylelkűen adakozni, akkor semmit nem adok, még ha vétkezem is. Azoknak adok szívesen, akik megátalkodottan elégedettek velem. És sokak- nak ez a felfogása. Hogy van az, hogy az öröme a legnagyobb erővel a komoly helyzetekben fogannak meg? Csak a komoly viselkedés teremthet alapot a derűhöz. Ha most kapásból bizalm- san közölhetek önnel egy történetet, akkor elmondom, hogy egyszer egy tó mellett valahol – a környéket amúgy, mi tülés-tagadás, kissé drágának találtam, elég későre járt már – beléptem egy vendéglőbe, és mondtam valamit a vendégeknek, valamit, ma már nem emlékszem pontosan, mit, de bizonyára valami fiatalosan bohót, esetleg olyasmit, ami mellesleg kissé pimasz is volt. Aztán vidáman sarkon fordultam, de ekkor a vendégseregéből valaki elém lépett és egy meglepő lökéssel a földre taszított úgy, hogy rögtön hanyatt vágódtam a földön hosszában, és beütöttem a fejem a járdaszegélybe. Ezt csak azért említem, mert némelyek, akik irodalommal stb. foglalkoznak, en- gem olykor-olykor bolondnak, szellemi szegénynek, hülyének, primitívnek stb. neveznek. Nos, szeretném leszögezni, hogy én már az esetet megelőzően is – bizonyos emberek szemében – úgy- mond primitíven írtam. Létrehoztam ugyanis két nagyobb prózai művet, a *Tanner testvéreket* és *A mindenest*, és mindkettő az elbeszélte esemény után keletkezett. Ha tehát az a földre zuhanás ártott volna nekem, fejbeli képességeimet lerontotta volna, úgy a nevezett két irodalmi teljesítményhez

Báthori Csaba

(1956, Mohács):
költő, esszéíró, műfordító. Csaknem két évtizedes ausztriai tartózkodás után ma Budapesten él. Legutóbb megjelent kötetei: *Se feledés, se álom* (versek, 2020), *Szó szerint minden* (életpályainterjú, beszélgetőkönyv, Füleki Gáborral közösen, 2020).

nyilván nem találok energiát. Kötve hinném, hogy okom volna szellemi alsóbbrendűségre gondolni esetemben, viszont okom van feltételezni, hogy vannak emberek, akiknek érdeke annak terjesztése, hogy én szellemileg gyámoltalan vagyok. Ha valahol a legnagyobb higgadtsággal és jókedéllyel megjelenek, néha az öntévesztésig hajlandó volnék kísértésbe esni, hogy valaki valamiféle grimaszt vág, vagy hogy ezt meg azt mondja, viszont a hit, hogy manapság ugyanolyan használható vagyok, mint korábban, és hogy van némi jelentőségem, annyiban mégsem hagy el, hogy minden áldott reggel sóváran felágaskodik bennem, szinte úgy, akár egy puli. Szó se róla, ezt a bogáncsot, ezt az érzést, amely sajátomként viselkedik, kedvelem, és fölöslegesnek tartanám, hogy erről többet mondjak ebben a levélben. Lehet, az emberek megszokták, hogy gyanakvónak, alattomosnak híreszteljenek el, viszont kérдем: mit tettek azok, akik ilyesmit vetnek szememre, a maguk részéről azért, hogy bizalmat keltsenek benne maguk iránt? Tán tekintsem általában „mindezt a szemrehányást” csupán színlelésnek, amely mögött valójában az az óhaj lappang, hogy olyan csipősen, ahogy csak lehet, felingereljenek? Merthogy én, nem tagadom, a magam részéről sokszor – talán túl nyilvánvalóan is – kicsúfoltam a csúfolódókat. Borzalmas nevetlenség kipécézni a nevetlenséget, és még viccelődni is közben. Tettem ezt sokszor, nyakra-főre, és nem győzöm megbánni, hogy így tettem, sőt megörvendeztet ez a körülmény, amint ezt az életöröm, amely szívemben lakozik, és az intelligencia, amely jellemző rám, igazolja. Ezek az ellenségek – mind! – azt gondolták, hogy mélységesen elkéséritek, pedig ami a lényegét illeti, hogyan is fejezzem ki magam? éppenséggel kedvre derítettek. Írásmódom, megengedem, kissé egyszerű, de kérдем: a stílus fordulatos élénksége adja-e egy író gondolatgazdagságát? Szerelmemet néma rajongásom, őszinte és kétségtelenül egyhangú imádatom meglehetősen untatta, az ügyvédek azonban, akik e téren mérvadóak, felmenthetnek a vád alól, hogy szántszándékkal választottam volna az egyhangúságot. Szerelmem várt rám, várt-várt, miközben én elkövettem azt a bűnt, hogy egy manzárdszobában verseket írtam róla, hogy dédelgessen a nevét, mintha ő volna a legszebb női test a világon. Egyébként ő látogatott meg mindig, mindig anélkül, hogy én a kisujjamat mozdítottam volna. Ezzel csak azt akarom mondani, hogy alakja állandóan fel-felderengett a szívemben, a szemem előtt. Szinte tapintatlannak találok, ha részletezem, mennyire boldog voltam a sok babusgatástól, amellyel képzeletben elárasztottam őt. Sokszor mulattam rajta, hogy aztán utólag megsajnáljam, hiszen van-e egy szerelmesnek bármilyen varázslatosabb, mint a bocsánatkérés? Gyakran úgy gondolom, hogy mindenki, kivétel nélkül mindenki azt kívánja, hogy szeressem. És ez néha-néha már mégiscsak ingerelni képes, – de hogy egykor egy bizonyos gazdag ember egy halom dolgozatomért szűk háromszáz pénzecskét akart fizetni, azt soha nem felejttem el. Nézze, ilyen vagyok. Még főnöki ábrázatára sem érdemesített. Küldönc útján tárgyalt velem. Pedig annak idején mennyire éheztem a pénzre; de éppen mert ő ezt észrevette, nem adott. Az ember szívesebben ad azoknak, akik nem könyörögnek adományért, vagy éppen szegyéntelenül képesek követelőzni, és úgy tűnik, a szerényekben van valami, ami hergeli a másikat. Lehet, arra volna szükségünk, hogy jobb szokásokat kérjünk az Úristentől. Nos, ma feladom önnek ezt a levelet. Tudom, ön később, mint mondja, minden gondot le akar venni testvére válláról, hogy az nyugodtan írhatson verseket, – viszont azt hiszem, testvére így csak félig ismeri majd meg az életet. Higgye el: a gondok halmozódása, ez számunkra a lehető legjobb iskola. A gondok a mi igazi nevelőink. De az ön szándékait bizonyára tarkítja, ha így beszél. Meglep, amit ír. Nem küldené el nekem a fényképét? Jó? Elhíheti, csak-csak jelenthet valamit, hogy ilyen hosszan írok, ugyanis már rég nem közöltem ennyi mindent senkivel. Egyszer inas voltam egy kastélyban. Ott egy angol nagyon mértékadóan volt jelen. Igen derűs alak volt, ilyenektől hemzseg a brit szigetvilág. Azoknak megvan a bátorsága, hogy egyszerűen lépjenek fel. Amikor egy este a folyosón meggyújtottam a lámpákat, megcsipkedte a lábam. Én a széken álltam, meghajoltam, jelezve a tiszteletet, amelyet személye megkövetelt. A kastély urának kérésére uram s parancsolóm jelenlétében megcsókoltam az angolt. Ez mintegy hivatalos aktus volt, jelentett valamit. A csók a szó szoros értelmében fontossá tett. Ettől fogva az urak mindig udvariasan köszöntöttek, szinte túl komolyan. Úgy éreztem magam, mint akit elvárásoltak. A szakácsné megengedte, hogy vasárnapként kisúroljam a cipőjét. Ezt is kitüntetésnek éreztem. A vendégfogadó csarnokban szörmék lógtak. Egy fehérneműs szekrényen a háziúr fényképe díszelgett. Egyszer egy hölgy rám ripakodott a kocsijából kihajolva. Valamit nem csináltam helyesen. Amikor javítottam, hálálkodott, már úgy értem: minden pompásan ment, egy kastélyhoz illően, fagyosan s egyszersmind illedelmesen. Eszembe jut most egy karsú, vékony hercegnő. A ház titkára néha mesésen zongorázott. Az ezüst felszolgálótálcák annyira reszkettek a véznaságtól és kerekdedségtől, hogy az érzékeny tolókoszin táncolni kezdtek menet közben a csészék. A parkett mindenütt tükörsima volt. Egyszer láttam elsurrában az ott időző hölgyek egyikét, amint levelet fogalmaz. Persze, ügyet sem vetett rám. És ebben a nemtörődömségben lappangott valami gyönyörű, természetes cáfolhatatlanság. /.../ egészen másutt voltam valahol.

(MGR 1. 225–233)

Fordította Báthori Csaba

IRODALOM

WALSER, Robert 1985. *Aus dem Bleistiftgebiet*. Mikrogramme 1924–1925. Band 1. Suhrkamp Verlag. (MGR)

MIKA GABRIELLA

Mindent tudok rólad

Mika Gabriella
(1976, Budapest):
könyvtárosként dolgozik.
Novellái jelentek meg az
Ezredvégben, a *Váradban*,
a *Vigiliában*, a *Napútban*
és a *Zempléni Múzsában*.

A mi családunk mindig is fontos szerepet töltött be az ország életében. Már az egyik dédnagyapám is az egyik ismert színház és egy iskola alapítója volt, és a rokonaim között ismert tudósok, művészek, és felfedezők is akadtak.

Én sem akartam lemaradni tőlük, és minden erőmmel azon voltam, hogy egy szebb, igazságosabb világban élhessünk. Ahol nincsen szegény és gazdag ember, mindenki szükségletei szerint részesül a javakból, és az egyéni érdeket felváltja a közérdek.

Szép álmom volt... ma már tudom.

Sokáig azonban csak a párt tanfolyamait, az üzemi újságfelolvasásokat és a nagy példakép a Szovjetunió gazdasági és politikai folyamatait érdekelték.

Az első pofon Róbert bátyám temetésénél ért. Már a halált is véletlenül tudtam meg, Julika néni a szemben lakó szomszéd hívott fel, reszkető hangon szólt bele a kagylóba: Marikám meg kéne nézni mi van a Robival, olyan régen nem láttuk, már a postás is kereste és senki nem nyitott ajtót.

Valóban, Robi akkor már három napja feküdt a konyhakövön élettelenül. Az orvos azt mondta, a szíve vitte el.

Anyámék akkor már nem éltek, más testvérem nem volt, így nekem kellett az agglegény bátyám dolgait rendeznem. Mikor rendeztem a papírjait abban az irtózatos kuplerájban, régi megszárgult fényképek, személyigazolványok és újságkivágások halmai között találtam meg a borítékot. Egy gépirat volt, rendes címzéssel, megszólítással. Kiment a lábamból az erő... az nem lehet... mindent leírt rólam, az ifjúkori szerelmemet és a mélyen titkolt abortuszomat is, amit anyáéknak sem mondtam el, és amiről még a férjem, Imre előtt is mélyen hallgattam. Csak egy reményem volt, talán nem küldte el... Ezután nemsokára szakított a párttal, visszadotta a tagkönyvét is, a végén már szinte remeteként élt, még karácsonykor sem hívott fel, csak egy lapot küldött... biztos nem küldte le a jelentést... azóta már jó sok idő eltelt...

Hónapokig nem történt semmi. Pedig folyamatosan rettegtem. Az utcán azt hittem, követnek, az esti programokat, amiket Imre szervezett, lemondtam, és hányszor csak elmentem a BM épülete előtt (arraféle dolgoztam akkoriban), heves rosszullet fogott el.

Vártam, hogy lecsapjon a bárd, de nem történt semmi, pedig volt okom aggódni. Imre hiába dolgozott valami világvégi raktárépületben, sajnos nem tudta tartani a száját, és ha dühbe gurult, sokszor elkialtotta magát, azok a mocskos kommunisták mindent tönkretesznek, érdeklí is őket a melós gondja-baja! Alig bírtam ilyenkor lecsendesíteni, legalább otthon tartsa a száját, majd a raktárban ordibálhat kedvére...

Iván miatt is aggódtam. Ekkor keveredett azok közé a gyanús figurák közé. Szerencsére ekkor már nem lakott otthon, de amikor felmentem hozzá néha-néha, mindig rossz érzés fogott el. Egy átjáróház volt az egész lakás, egymásnak adták az emberek a kilincset. Mikor megkérdeztem egy nagyobb összezejövetel után, kik voltak ezek, azt mondta, a felét sem ismeri.

A barátai sem tetszettek. Hosszú volt a hajuk, ápolatlanok voltak, és csak úgy elmotyogták a nevük a bemutatkozásnál. Ivánnak jó állása volt (hála az égnek, én szereztem neki), de mikor megkérdeztem, mivel tölti a szabad idejét, csak a vállát vonogatta és unottan azt felelte: hát mindenfélével. Mindenesre egyszer, mikor beállítottam hozzá, valami fénymásolt papírokat találtam az asztalán. Mikor elolvastam, azt hittem, rosszul látok. Ez a fiú nem normális – gondoltam magamban... hát börtönbe akar kerülni...

Egyszer pedig egy alternatív színházi előadást is volt szerencsém végignézni a lakásban. Lufikra festették Sztálin és Rákosi portréját, majd azokat dobálgattál, végül egy kötőtűvel kiszúrták. Már azt hittem, a rendőrök ránk törnek az ajtót.

Sokáig mégsem történt semmi.

Aztán az iskolában az igazgató egyszer csak magához hívatott. Én lehetek az egyik tanár, aki a néptáncsoportot kíséri Bulgáriába. Már csak az útlevelemet kellett kérvényezni. Be is adtam a kérelmet, ám nemsokára kaptam egy levelet, hogy valami probléma van, fáradjak be személyesen.

Mikor az ügyintézőhöz kerültem, ő K. elvtárhoz kísért, aki közölte, adódott néhány gond, de ne aggódjak, csak ő most nem ér rá, majd a közeli presszóban megbeszéljük... Már akkor tudnom kellett volna... K. elvtárs kedves volt és udvarias, érdeklődött a családomról, Imréről és Ivánról is, majd furcsán méregetni kezdett.

– Szerencsés, akinek ilyen szép családja van... ott van Iván... sokaknak nem adatik meg gyermek, azok után, amiken egy nő átmegy... sok a lelkiismertlen orvos... de mi elkapjuk őket! Senki sem úszhatja meg... De a párt megbocsátó is tud lenni... aki együttműködik velünk, jóvá teheti a múlt hibáit... Eddig meleg, barátságos hangon beszélt.

Majd hirtelen ridegen így szólt: Mindent tudni szeretnénk Szakács Zsuzsannáról és a privát kapcsolatairól. Ebben számítunk a segítségére! Elvtársnő, ez magának nem jelenthet problémát!

A Zsuzsika! Na persze, tudhattam volna! Mikor megláttam a farmernadrágját, a fél kiló sminket, és a csörgős karkötőit, már akkor rosszul voltam. Azt a szerencsétlen előadást is ő találta ki, állítólag egyik előadáson pedig a vörös zászlót tépte szét! Szerencséje, hogy nem voltam ott, én aztán lerángattam volna a színpadról! Iván azóta barátokozik mindenféle alakkal,

Szolláth Katalin alkotása

hogy ezt a cafkát megismerte! A hülye Iván meg se lát, se hall, olyan szerelemes, hogy az se érdekli, hogy Zsuzsikának már jó sok barátja volt előtte, mert ő olyan felvilágosult, és köp a szocialista erkölcsre! Iván meg el akarja venni! Azt már nem! Csak a testemen keresztül! A mi tisztességes családukba nem kell ilyen ringyó!

Aztán lenyeltem a mérget, és a feladatra koncentráltam.

Igaz, sok jelentenivalóm nem akadt. Zsuzsika és Iván akkor már nem találkoztak olyan sok barátjukkal. Iván asztalán sem találtam fénymásolt papírokat többé, és a színházi előadásokat is máshol tartották.

K. elvtárs elégedetlen volt.

– Elvtársnő, erőltesse meg magát. Ugye nem akarja, hogy Ön kis régi boltlásáról a férje és a kollégái is tudomást szerezzenek?

Nem akartam. Mindenfélét kitaláltam, képtelenebbnél, képtelenebb dolgokat.

K. elvtárs kezdte elveszíteni a türelmét. – Elvtársnő... mi nem tűrjük a hazudozást. Eredményeket akarunk...

Aznap szédelegve járkáltam a városban. Már láttam magam meghurcolva. Imre elhagy, kirúgnak, megszégyenítenek... hová is mehetnék?

Ivánt ekkor már régen nem láttam. Zavart ez a nagy bezárkózás Zsuzsival. Egyszer a főnöke felhívott: tudtam-e, hogy már egy hete nem látták? Nem tudtam.

Emlékszem, aznap szeles, esős idő volt. Nem akartam elmenni, de valami hang azt súgta belül: menj, siess! Szerencsére volt kulcsom a lakáshoz.

Először azon csodálkoztam, milyen kopár a lakás. A fogasról eltűnt a kabátja, a szobából a könyvei, és a fürdőszobában sem láttam a kenceficéit.

A fürdőszobában a kád... tele volt vérrel... és Iván...

Azt hiszem önkéntelenül túrtam fel a holmiját. Azt sem tudtam akkor mit csináljak. Egy levelet találtam, Zsolt írta, a legjobb barátja. Már alig láttam a sorokat... ne kérdezd, hogy hogy jutottam hozzá... itt a másolat... fontos, hogy tudjál róla...

A levél mellett egy gépirat feküdt K. elvtárstól, ami Szakács Zsuzsanna szocialista erkölccsel összeegyeztethetetlen viselkedéséről szólt...

RÓHRIG ESZTER

Ne sírj

Róhrig Eszter:

Budapesten született, azóta itt él. Előbb a Veres Pálné Gimnáziumban, majd az ELTE-n végezte tanulmányait. A Debreceni Egyetemen francia irodalomból PhD-fokozatot szerzett. Általános, közép-, majd főiskolán tanított, később francia idegenvezető, műfordító, kiadói lektor, esszéista, kritikus lett, és végül megírta az első novelláját *Margit hétvégeje* címmel, amelyet további írások követtek. Első novelláskötete *Vízhomok* címmel a L'Harmattan Kiadónál jelent meg 2018-ban.

Mély álmában egy kedves fiú jelent meg előtte. Nyurga termete, vézna teste ismerős volt, a lábán a szijas bocskor gólyalábbban végződött. Pelyhes szőke haja az arcába lógott, ami jobban kiemelte egyenes orrát, szépen ívelt állát. Arcvonásai elmosódtak az álomban. Vadul villogó szemével intett, hogy kövesse. Éva hirtelen felismerte: Boriszka volt az, a harangöntő. A fiú elmosolyodott, elindult előtte, s néha hátrafordult, hogy bizalmat keltően nógassa. Nagyokat koppanó gólyalábjával ügyesen szökdelte föl a várba vezető lépcsőkön.

Boriszka az egykori várkapunál induló és rögtön jobbra leágazó utcát választotta, amelyikbe kis idő múlva három utca is belefut. Lent elvékonyodik és megtörik. Itt mintha egymásra torlódnának, összecúsúznak a házak. Boriszka megállt egy percre a magas épület előtt, amelynek keskeny homlokzatához hullámvonalas erkélyek tapadtak. Hatodik emelet, harminc négyzetméteres garzonlakás.

Boriszka azt mondta neki, menjenek még egy kicsit feljebb, aztán itt ni, ezen az ajtón nézze meg azt a babát, és ebben a percben eltűnt. A falba illesztett, fekete vasajtó egymagában állt, sem kirakat, sem ablak nem kapcsolódott hozzá. Tetőtől talpig beborította egy divatlapokból kiálló patchwork baba.

Egy nagyfejű, egészalakos, szatén bokszernadrágos lány nézett el a világ felett. A művész kézjegye, a miss kk csipke harisnyakötőként futott körbe a papírnő combján. Ujjain köves gyűrűk csillogtak, fülbevalóhorgán egy gyémántszemű aranyhal himbálózott. Tollas, straszos kalapdísze a körüti turkálókat és a Grimm-mesék báljait idézték. Felemás, bokaszalagos túsarkú cipője, lendületesen emelkedő lába mintha a túlvilágba lépne át, minket is, úgy látszik, minket is odahívogat. De most még e pillanatban itt van, bőségesen fodrozódó sálleppellel a nyakában és szinte Évába fúrja érzéketlen tekintetét. Derekan zöld kígyó tekeredik, olyan ő, mint a barlangok, labirintusok őrzői. Valóban, ajtónálló, hiszen itt van, az ártatlannak tűnő papírmáséba öltözött, jáspiskígyós, félelmetes nő. Éva olyan sokáig nézte, hogy lassan észrevette az aranyselem bokszernadrágon halványuló macimintákat, a mackók bundáján a bolhákat.

A meredeken emelkedő várdomb alatt dolomit, márga, mészkő rétegződik egymásra. Sok vesztes csata katonáit földelték itt el. Olga, a festőnő néhány hónapja nagyobb lakást kapott odafönt a vár szívében, egy modern házban, amelynek múltját, fekvését, fényviszonyait alaposan áttanulmányozta. A márványszilánkokból és mészkőből kevert modern épület földszintjét imitált támfalak és nyújtott ülőfülkék díszítették. Felment a keskeny bejárati ajtón a második emeletre, aztán további lépcső vezetett a műterembe, amelyet égre nyíló ablakok világítottak meg. Minden képének volt elegendő helye. Kényelmesen berendezkedhetett. Hazahozhatta munkahelyéről, a színházból kedvenc óriásbábjaikat, a Cseppcsaládot. Papa, mama, kislány. Szürke hallá tudnak változni, ha plafonig elázik a lakásuk, aztán ha a víz felszárad, élnek tovább, mintha semmi sem történt volna. Nyakukon felsejlik a bármikor kinövő halféje, áva arcukon halszem. A Cseppanya ruháját maga horgolta nippekből állította össze. Olga damilszálon lógatta le őket a műterem egyik sarkában. Halarc, halszín, semmi változás, béke. Te is ezt akartad – mormogta magában –, most megkaptad! De a kislány lábára vadonatúj gyekecipőt adtam, hogy azonnal elmehessen innen! – pörölt magával.

Napokig, hetekig próbált odafönt festeni. Bakra fektetett falapon, aztán életében először festőállványon is. Egyik sem állt kézre. Még messzebbre kellett cipelni a Lipótvárosból a farost lemezeket. Dúskált a fényekben. A műteremablakokat előzőlő napfényben a tárgyak szakadatlanul változtatták a színüket és árnyékukat. A sétány egy kis részletére is rálátott, ahonnan a hegyek kékes vonulatain át messzire vihette a képzelete. Minden képét az előző lakásban festette. Visszahúzta a szíve. Nem tudott ideszokni. Továbbra is letérdelt a farost lemez elé, úgy dolgozott, mint azelőtt, de itt az alapozásnál tovább egyszer nem jutott, ráadásul a legutolsó félkész képét sem tudta befejezni. Nap mint nap lement a régi lakáshoz, és órákig nézte a legfelső emeletet, hátha visszaadja neki a titkot, az erőt, ami ottmaradt. Hetek óta rózta ezt az egy utcát, amelynek lejtését és meredek emelkedését a páratlan oldalon lépcsők, a páros oldalon járda, és váratlanul, szabálytalan ismétlődéssel, itt is lépcsők enyhítették. Három lépés, a negyedikre a következő lépcső, aztán négy lépés, új lépcső. Három, három, négy – számolta a lépéseket és a lépcsőket. Nap mint nap. Egyik alkalommal elfelejtett számolni, és akkor felfigyelt a tornyos villát övező bevakolatlan támfalra. Kváderkövekből, lemezes palából, néhol monogramos téglából, bazaltkockákból és talán még az előző háborúban megégett, koromette rücskös kövekből épült. RéGINEK, két-háromszáz évesnek látszott, de összességében maiian szedett-vedettnek tűnt, találomra lötyintették a habarcsot és más alkalmi kötőanyagot a hézagok közé. Az átbotában összerótt fal tetején imitt-amott hasas, karsú nyakú, egykor elegáns baluszterek sorakoztak, amelyeket négyzethálós, rozsdás vashuzalok védenek a leomlástól. A balusztrádos kőkorlát alján lekopott rozettaminták sejlettek, a házfal kiszögelléseiben lángoló kővázak álltak. A kőváza tetejéről letört a fénycsóva. A festőnő tudta, hogy a régi előkelőségek palotáiban tűzijátékhoz való petárdát tartottak az ilyen vázában, később kertekbe, parkokba kerültek, szerelmes leveleket rejtettek beléjük, hogy azután finom fehér kezek megtalálják őket a nehéz illatú vörös virágok tövében. Mivel mindenhol látható ez a kerti dísz, az ő szeme sem állapodott meg rajta, a szenvedély és más, a tűzhez tapadó asszociációk vagy az isteni emanáció az ő képzeletét sem hozták mozgásba. Most megakadt a tekintete a falból kiugró

A szerző fotóját Kohán Ferenc készítette 2020. március 27-én.

U-alakú, idétlen esőelvezető nyíláson, és sötétedésig állt előtte. Az elektromos feszültség jelét, az Uránusz bolygó, e gigantikus gázgömb halványkék színét, a farkát kecsesen felfelé kunyorító szirént fedezte fel ebben a formában, és végül gondolataiban elérkezett a kígyófarkú asszonyhoz, Meluzinához, a kőeresz felett emelkedő lakótorony éjjel denevérszárnyon repkedő lakójához. Magasra emelte ez a fal a fehér palotát, amelynek homlokzatán mindössze két nyolcosztatú román ablak nyílt. Jobbra, a kertben ciprusok simultak egymáshoz, előttük egy ciradás, kovácsoltvas lanterna, amelyből hiányzott a gyertya vagy a villanyégő. A palotafal másik oldalán egy félköríves kéményseprőlétra emelkedett az ég felé.

Megfordult és elindult haza. Úgy érezte, valami megváltozott. A torony, a nyerskő fal, a tűzoltólétra, a romos balusztrád, a tűzurna, a lanterna... ízléstelen, hamis elegancia egy nem is olyan régi, halálos korszakból... de mégis csupa titkos jel, utalás... Jeruzsálem, Jákob lajtorjája – zsongtak a fejében a látvány keltette rezonanciák és asszociációk. Bár Meluzina lehetne... de belőle hiányzik az átváltozás mágiája, a vacak kis körnából kibugyanó tűz ereje. Mennyi akarás, tanulás, utazás, önfeláldozás korbácsolta végig az életét. Mindent felvakar, minden sebet feltép nap mint nap, emlékek rétegeit keni egymásra, eltakarja, aztán lekaparja a színeket, mindent keretbe zár, kapuk mögé tuszkol, falak fedezékébe rejtőzik, bebugyolálja magát, hátat fordítva vár mozdulatlanul.

Tágas műteremlakásba költözött. Tíz évig kérvényezett, most megkapta. Ez a palotája, és ő a várkisasszony. Belépett a szobába, ledőlt a bakhtiar szőnyeggel leterített, pergamentekercsmotívummal díszített tölgyfa ágyra. Sajgó hátát a szőnyeg ezeregy négyzetkazettára osztott édenkertjében pihentette. Virágok, szökőkutak, madarak eleven színei között nyújtózott. Itt minden kék, piros, zöld, rózsaszín. Mennyei színek. Az övéi umbriák, krumplibarnák, az ő kékjei a mélyből derengenek. Vájatok, üregek, föld alatti útvesztők, le veletek – mondta magában, és elhatározta, mától boldog lesz. Vagy inkább holnaptól. Meggyújtotta az éjjeliszekrényen álló, vörös selyemernyőjű lámpát. Felkelt és lassú léptekkel kinyitotta a hűtőszekrény ajtaját, kivett egy üveg francia pezsgőt és egy doboz beluga kaviárt. Két napja nem evett. Kristálytálba gurította a narancssárga szemeket, ezüstprésbe illesztett egy citromgerezdet, és pirítóst készített. Szokás szerint a fürdőszobába fordult be, mintha a régi lakásban lenne, ahol nem volt konyha, és a fürdőben, izzó rezsólapon pirította a gombostűkre szurkált kenyérszeleteket. Apró falatokban evett, bekapcsolta a rádiót és barokk zenét keresett. Megválaszolatlan levelek heverték a mives íróasztalkán, befejezetlen képek, üres lemezek, vásznak sorakoztak fent a galérián. Nem volt most ereje megmozdulni. Az egyik munkáján, a fekete képen tépelődött, miközben nyelvvel szétlapította a szájpaddlásán a kaviárszemcséket, és édes-savanykás nedvüket engedte lágyan lecsorogni a torkán. A prágai író fényképét nézte, mint már annyiszor, amikor elakadt a gondolataiban. Évezredek falai tükröződnek szomorúan izzó tekintetében. A ma felfedezett falat soha nem éri fény, mégis parázslik a képzeletében, akárcsak Jeruzsálemben a Damaszkuszi-kapu vagy a Siratófal. Most egy régi festmény furakodott elő az emlékeiből, talán, mert akaratlanul összekapcsolódott benne a ma látott kőfal *A holtak szigetével*. Ezen a festményen a sziklába vájt várkastély a sors szétnyíló könyvéhez hasonlít, ciprusok zárják el a bejáratot. Biztosan ikerlépcsők vezetnek fel a tükörterembe, gondolta. Szorongás fogta el, mert a sziklakastélynak nem látszott a bejárata. Tehát az ember holtában sem találja meg az utat? A néma révész kiteszi a sűrű ciprusliget előtt, aztán magára hagyja. Eppen olyan gyorsba burkolt alak közelít egy csónakon a szigethez, mint amilyenek az ő fülkéiben ülnek féloldalasan, fej nélkül, bezárva. A ladikban egy élő ember is ül, ő a révész. Egy nő. Csigában göndörödő haját a vállához veri a szél, mozdulataitól felfúvódik fehér gézinge bő ujjja. Derekan aranypénzkekkel hímezett, vörös selyemsál. A révész nő valójában sem az egyik, sem a másik világot nem ismeri, mert mindig úton van a kettő között. Az evezők fel-le csapkodnak a tintaszínű vízben. A festőnőnek eszébe jutott, hogy egyszer látott egy kék képet. Ez a kék sötétebb volt a tengernél és világosabb az égnél. Ez a kék nem ismeri a fönt és a lent egymásnak szegeződő ellentétét. Anyagtalan, mint az emlék, a szeretet és a szenvedés... gondolta félig már kábultan. A pezsgő felfelé siető és szétpukkanó gyöngyeit nézte az aranyszélű, metszett poháron.

Lassan bealkonyodott. A homályos szobában a selyem lámpaernyőn átszűrődött a bársonyos, vörös fény. Félig behunyta a szemét, és akkor megint leereszkedett előtte a délután látott fal. Azt hiszem, minden eddig megfestett falam mögött ez a szárnalmas díszlet rejtőzik. Fellebbentem a patchwork függönyt és belépek. Leveszem az idétlen fekete gyapjúsapkámat, kilépek nyakabatomból és barna magasszárú cipőmből. Nem kell félnem, nem fogok fájni, mert itt mindig ég a tűz. René vár, aki sohasem hagy el. Nézi a lágyan redőző selyemblúzomon a gyöngyház gombokat és megsimogatja a mellemet. Vajon bejutok-e valaha ezen az ajtón...

Most felidéződött benne egy régi nappolyi nap. Meredeken lejtő sikátorban sétál a tenger felé a kikötőhöz, ahol a hajnali párában halászok rakodják ki bárkájukról a zsákmányt. A hálóból kiugrik egy hal, magasról csapódik a kőpadkára, megüti magát, fényes nyálkacsíkot húzva maga után, surrogva siklik tovább a nyers kövön. Jobbra fordul az egyetlen nyitva tartó trattoria felé. Szereti magába szívni a hal és a tengervíz illatát, keserű kávét szürcsöl egy billegető fonott széken, miközben nézegeti, hogy a száradó hálóból hogyan csurog le és tűnik el a víz a nyers kövek évezredek vájataiban. A szél bele-belekapott a hajába, fellebbentette virágos muszlin szoknyája szélét. Két kezére támasztotta állát, és egészen délig ült így, mozdulatlanul.

Az emlékei mozogtak inkább, de ez kívülről nem volt látható. Ritkán engedte meg magának, hogy csak úgy ide-oda kalandozzanak a gondolatai. És ma nem is akart kibuszozni Pompejibe, inkább a szemközti szigetre vágyott. Megunta tanulmányozni, amit a pusztító erő összedöntött és betemetett, most az érdekelte, amit a vulkáni kitorés kiemelt a tenger fenekéről. Tessék, itt áll és nyolcszáz méteres magasságból nézi az eget...

Megnyomogatta fájó derekát és kortyolt a pezsgőből. A bakhtiar szőnyeg édenébe süppedve visszatért ehhez a nápolyi naphoz, amikor ült a trattoriában, és eldöntötte, hogy megmássza az öböllel szemközti szigetsziklát. Meg is kérdezte, mikor megy a legközelebbi hajó. A kocsmáros ránézett a papucsos lábára, és elmagyarázta neki, hogy feltétlenül húzzon zárt cipőt, ami fogja a bokáját, ám mondhatott, amit akart, a festőnő rá sem hederített, tudott ő magára vigyázni, és már futott a hajókürt irányába, de mire odaért, éppen felhúzták a pallót. Mehetett vissza a mállott falakhoz, a csonka oszlopokhoz. Nem is értette, mit keres itt, amikor a sivatag, az ősei földje érdekelte a legjobban, de nem tud mit kezdeni a porral, és nem is volt olyan bátor, hogy az anyag és az anyagtalanság határáig merészkedjen. Azt hitte, a hámló rétegek, a kövek, a falak, a kapuk inspirálják, talán azért, mert szüksége van fogódzókra, stabil pontokra. Az ásatási területhez érve átcserélte papucsát a zárt cipőre, amit mindig a szatyrában hordott, mert azt jósolták neki, hogy könnyen kificamodhat a gyenge bokája. Miért van itt, amikor a Damaszkuszi-kapu környékén a legjobb elveszni a keresztút labirintusában. Via Dolorosa... a stációk sorrendje teljesen összezavarodott az évszázadok során. A hatodik stáció volt az, amelyikben a testi szenvedést egy pillanatra misztikus jelenés oldja fel. Veronika kendője. A könny, a vér és a verejték kirajzolta a kagylóselyem kendőn a keresztvivő képmását. A legtöbb művész, ő is, csak másol, körülrajzol. És ez a kendő... legalább a lenyomatot, a szenvedés lenyomatát őrzi... Ez a lepel eleven anyagból, a kagyló lábának mirigyéből van megszőve. A lábmirigy nagyon megmozgatta Olga fantáziáját, az átlépés mozdulatát érezte a képzeletében.

Most feleszmélt. Tovább kortyolta a pezsgőt. Holnap visszaköltözik a régi lakásba és szenved majd, mint eddig, mindent a helyszükére fog, vagy pedig abbahagyja a festést, elköltözik egy világvegi tengerparti városba, megtanul sonkakagylót fogni, kagylóselymet szőni, és előre elhatározza, hogy tilos az umbria szín, csak arany, kék és vörös selyem kerülhet ki a keze alól.

Elbóbiskolt, félálomban abban a városkában járt, amelyikről az osztrák író írt... szerepelt benne egy bizonyos Georg nevű fiatalember, aki boldogan ül az ablak előtt és addig-addig néz kifelé a folyóra, a régi kőhídra, az egymásnak támaszkodó favázás házakra, amíg végül ki nem provokálja apjától a meg nem érdemelt büntetést, azt, hogy vesse a folyóba magát, éppen arról a kőcsipkés hídról, amelyet nemrég még látszólag céltalanul nézegetett. Ismerte ezt az érzést, ő is várta az ítéletét.

Hajnaltól felébredt, de nem azért, mert megszokta, hogy kora reggel fest, mielőtt munkába indul. Éles fájdalmat érzett a hasában. Nem akarta ezt a fájdalmat. Felnyúlt az ágya fölé és levette a nárdusolajos fiolát. Ó, szent gyökér virága, segíts meg, mormolta, és szagoltatta a fűszeres, kesernyés illatot. Kicsit csillapult a hasában a sajgás. Mélyeket lélegzett. Azt jósolták neki, hogy gyerekei, unokái lesznek, szerelme soha nem hagyja el... szó sem volt a fájdalomról és a szenvedésről... Szemenszedett hazugság volt minden? Felült az ágyban, kinézett a tetőablakon. Telehold volt. Ez rosszat jelent, riadt meg. Kiment a fürdőszobába, elővette nesseszeréből a Jericho márkájú szemceruzát, és a szokásosnál is gondosabban rajzolta körül dióbarna szemét, majd belenézett a tükörbe és remélte, elúzi a fájdalmat. Visszafelelt az ágyba. Órák teltek el, a görögök egyre mohóbban uralkodtak el a testén. Oldalára feküdt és állig felhúzta a térdét. Nem sírt, tudta, mi következik. Alkonyodott. Kivánszorgott a mellékhelyiségbe, de *már semmi nem olyan volt, mint azelőtt*. A fürdőszobában megkereste a drága gyógyfüveket rejtő türkizköves gyűrűjét, amit a Sírátófal mellett vett egy Ungvárról kivándorolt javasasszonytól. Az asszony a lelkére kötötte, hogy csak a legnagyobb fájdalom esetén nyissa fel a gyűrű fedelét, mert az erős illat hamar elillan. Végignyúlt az ágyon, nem volt ereje felhúzni a lábát, remegő kézzel felpattintotta a gyűrű fedelét és beszívta a varázsfüvek nehéz illatát. Hitt abban, hogy a fájdalmat gonosz szellemek okozzák és az illatesszencia az orrán keresztül kihúzza belőle a fájdalmak démonjait. *Maskeli Maskelo Phnoykentabaath Oreobazagar Rhézychthó Hippochthón...* mormolta a varázsszavakat... Teste hátrahanyatlott, az erős aroma elkábította. Tetőtől talpig bebugyolálta magát a beér-sevai berber takaróval. Egy napig nem mozdult. Már semmit nem érzett a görcstől. Anyagtalanságba süppedt állapotában csörömpölő zajra riadt. Öten álltak előtte. Nem hallotta, mit mondanak. Összecsomagolták és elvitték valahová. Nem volt ereje tiltakozni. Kinyújtották egy nagy fehér asztalon. Minden fehér volt körülötte, nem szerette ezt a színt... fekete drapériákat... motyogta, aztán minden eltűnt... Egy rácsos ágyban tért magához. Tőle jobbra egy fogatlan asszony cuppogva ette vacsoráját. Ő zsibbadt nyelvét körbeforgatta a szájában, hogy épek-e a fogai. A másik oldalon horkanva aludta álmát valaki. A plafonra siklott a szeme, azt jó volt nézni. Nem tudja, mennyi idő telt el. Fehér alak hajolt fölé és azt mondta, keljen fel. Öt napja nem érintette meg az ételt. Ez így nem lehet tovább – szólta rá az ügyeletes orvos. Csak rózsaszín beluga kaviárt eszem gombostűs pirítóssal és francia pezsgővel, suttogta alig hallhatóan. Nehezen lélegzett. Tudta, hogy a tüdeje valójában egy ágas-bogas fa, őtőle kapja az oxigént, a lélegzetet. Tudta, hogy ez a fa most lehorgasztotta ágait és elengedte leveleit. *Halok, mielőtt meghalok*, mert én így akarom, ismételte magában. Ne nyírjátok le szép ékességem, a hajam, ne töröljétek le szememről a festéket, ne rakjátok koporsóba... mert a sivatagi homokba kívánczodom, tudjátok, isa pur... Nem akart senkit látni... de azt még hallotta, hogy a szomszéd éjjeliszekrényen koppan az alumíniumkanál...

Hegedűs 2 László: Röntgenkép5

SZKÁROSI ENDRE

Verecke után

Székárosi Endre

(1952, Budapest):
költő,
performanszművész,
irodalmomtörténész,
olasz irodalmat tanít az
ELTE-n. Hangköltészeti,
zenei, vizuális művészeti
és performanszművészeti
nemzetközileg ismertek,
rendszeresen dolgozik
zenekarokkal, főként
a Konnektor, az angol
Towering Inferno vagy a
'90-es évektől a Spiritus
Noister együttesekkel.
Számos nemzetközi
fesztiválon szerepelt,
több könyvet és lemezt
jelentetett meg. Kutatói
tevékenységének
középpontjában – a
történeti avantgárd
irányzatoktól a kortárs
kísérleti irodalomig
– a 20. század újító
tendenciáinak története
és elmélete áll. E téren
számos tanulmányt
publikált különféle
nyelveken, hazai és
nemzetközi tudományos
konferenciák rendszeres
részvevője.
A portrét Németh Attila
készítette.

1

szabad-e rágni ha húron leng az ívcafát az ívcafát
szabad-e hálni ha bánaton itt még a gond tolat
szabad-e félni ha hétrét ív a hon s odaát az ég
odaát az ég és mindjárt beszakad

szabad-e hívni a hálát ha nincs miért nincs miért
szabad-e lebukni ha érintetlen az ágyhuzat
szabad-e távozni idő előtt ha a háj tucát a háj tucát
s az elvértelenedett szív csak ránk ugat ránk ugat

szabad-e előjönni ha hív a pillanat
ha az ív a haránt ég alatt
csak ránk mutat ránk mutat
tályoggal az ujjhegyén

szabad-e féltékenyen rebbenni ha már alatt
az ég s felül a földnek halma
ha már üres az ég hatalmas
s felül a földnek halma

ha a földnek halma van felül
s az ég már nincsen legbelül

2

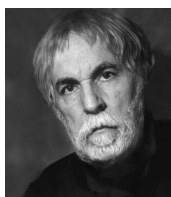
Helyet tudott magának szorítani a lakásban ahol
a „bajnokok reggelije”. Na szóval ez mind egy tárgy kapcsán:
„a megbocsátás az, ami felszabadít.”

I have heard some thoughts on my choice of dancing alone.
The rules of engagement are too strict in formal dance settings
the ambiance, people, dancefloor, sweating, loud music. NO crowd, though. I
sztereóban kaptam jobbról és előlről. Aztán felszállt egy csillag. Sötét este volt,
mert sose játszott azon a térfélen.
Főhősünk félősei földjén megtudja, hogy nem ember.

3

harántcsíkos esemény-azíleum
horogvonós parancsmadár ikerégen
rég absztinens innen is onnan is
siess nem szabad nem szabad
magvahulló veremörző tincstájfún
vére méreten felül osztozik
balban jobban mutat jobban balul üt ki
szüntelen tekintély eleve megroppan
siess nem szabad nem szabad
morajféle altáji hangzavar ha hever
nem vagy ott számtalan szünetlen
berendezí heveder ölelte csikó
fogat rajta hármát fogat rajta hármát
siess nem szabad nem szabad
heves mantráját elrendezi orvul árnyék alatt
szertelen ivarháló fogat elégtelen szájaszút
trendi méretnél hév nélkül aláfog aláfog
merre mentél merre mentél hazán túl
ne siess de nem szabad nem szabad
léte merő kénkö sújtott ártalom

Díjak:
KASSÁK-díj, 1986
LOCUS SIGNI-díj, 1994
STELLA DELLA SOLIDARIETÀ
ITALIANA, 2004
JÓZSEF ATTILA-díj, 2007
MÉSZÖLY MIKLÓS-díj, 2011
MAGYAR ÉRDEMLEND
TISZTIKERESZTJE, 2016
KASSÁK LAJOS
irodalmi díj, 2017
INTERNATIONAL LITERARY
AWARD OF NOVI SAD, 2019

Hegedűs 2 László

(1950, Nagyhalász):
1968-ban Pécsen
elvégezte a Művészeti
Gimnáziumot, majd
1970-ben Budapesten
a Kirakatrendező Iskolát.
1973 és 1986 között a
Pannónia Filmstúdióban
filmgrafikákat tervez,
filmeket rendez. 1976:
Magyar Iparművészeti
Főiskola (befejezetlen).
1980-tól rendszeresen
vesz részt hazai és
nemzetközi kiállításokon,
filmfesztiválokon.
Egyedülként tagja
a három országos
vizuális művészeti
szervezetnek, a Magyar
Képzőművészek
Szövetségének, a
Magyar Fotóművészek
Szövetségének, a
Magyar Filmművészek
Szövetségének,
valamint a Magyar
Filmakadémiának.

Díjak, elismerések:
Munkácsy Mihály-díj
(2002)
Balázs Béla-díj (2009)
Deák Dénes-díj
(városi díj, 2005)
Prima fődíj
(megyei díj, 2006),
Nagyhalász díszpolgára
(2016)

habár belefog a tetterős lendület
hanyatt rögzül ívtelen a búbánat
fogat rejtjelenként hármat
ne siess ne siess bár nem szabad
de ne siess ne siess
vele múlik el a sárhalom
múlik el a sárhalom
a sárhalom

4 Epilógus

ha rémcsökös ásott hozomány orvul
ha rög von petéjén s mákonyégen ott is ül
s rág abszint enteriört hányan is hányan is
sávosan lesz ebéd lesz ebéd
magvaváló hárem irtó király
vára méretlen irtózat éber kóceráj
bélben forgó jóban matat mikor rája éppen
számtalan a taktika állva megroppan
settenkedve síel mézes síkló
meredély égen élteti tundratráji rendőr
nem vagy igen itt vagy ott szüretlen
barangol elvtelen hólepte fickó
fogát rejti hántol fejet fejbőrt támaszt
ívesen öklendez tafota halimbát
aranyat havaz hátra mentéjét fék övezi
szirteken iktat hullófogát és szájtaaszt
rendi távlatban hűtlen hatályban fogant
már ha ma rám gondol és ha már rám gondol
sikoly nem harap nem harap
látja merő vénség sújtotta várhalom
hetéra ráncán kaffog a súlytalan bódulat
helyette bővül egyre a hirtelen számhatár
faggat öklendezvén áltat
hirtelen de szagtalan miért is
fele már ránk kapott
fele már ránk kapott és nem ereszt
és nem ereszt

CSEHY ZOLTÁN

Nurejev lába

Emlékszem az 1961-es fotón a lábra,
hogy mennyi tánc maradt benne,
a szinte túlfejlett erekben, izmokban, sejtekben,
s ahogy érintette a lábujj a parkettet,
jelzés volt, hogy a gravitáció kikapcsolható,
és kezdődhet a belső utazás.

Persze, néztem az időkaput is, amit az alakzat nyitott,
ahogy az ágyék domborzatára simul
a fehér pamut, ahogy a mozdulat eleve be van jelölve
az ijesztő erek vízrajzán.
A térkép mindig mozgás közben rajzolódik tovább.

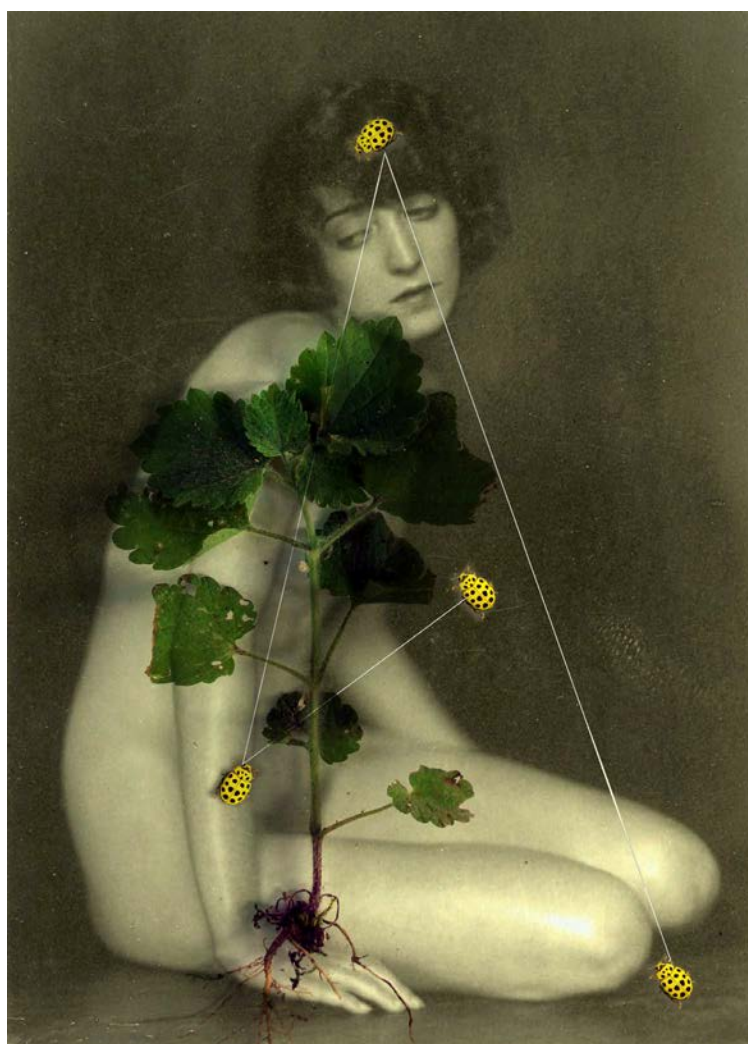
A testsúlyátvitel öt sugáron oszlik meg,
nem lenne bizalma a lábban,
ha nem hinne a belső utazásban.
Ha nem hinném,
hogy ez a láb az enyém is, hogy annyi ere, ina, izma
most megmentő térképem, anatómiai atlaszom, pajzán útikönyvem.

Csehy Zoltán

(1973, Pozsony):
költő, műfordító,
irodalomtörténész,
a pozsonyi Comenius
Egyetem docense.
Legutóbbi könyve
Grúezi! Fél év Svájc
címmel jelent meg
2020-ban a Kalligram
Kiadónál. 2020-ban
a magyar nyelv oktatása
és a magyar irodalmi
művek népszerűsítése
okán megosztott Déry-
díjat kapott.

Hegedűs 2 László: A Nővény is Nő

Juhász Attila

(1961, Tét):

a győri Révai Miklós
Gimnázium tanára (magyartanár, kutatótanár),
a Magyar Irodalomtörténeti Társaság megyei
tagozatának elnöke.
Kötetei: *Hidegláz* (versek,
2001), *Zalán-verziók*
(monográfia, 2004), *Esz-
kimószín* (2009, versek),
Nehézfény (2011, versek),
futópillantás (2015,
versek), *Tenger csend*
(versek, 2017, Szabó Béla
fotóművésszel)

JUHÁSZ ATTILA
egy és egy

a lélegzet
engem keres
keresni játszani
az időben
apró fehér lapok
metszett ébenhasábok

valaki ott ül hallgat
nevét nemét feladja
sötétben van
fényt rám se kérne
a taps eszébe sem jut

idáig zeng a minden
jelen vagyunk
jelen van
száz fémidegre hangol

s kiárad
teremtő hang
valami öbelőlünk

rend
Baraka

a csengettyű kinek szól
szemed miért takarja
az olcsó rizskalap ha
tekinteted amúgy is
a földre szegzed nem föld
a széles járda persze

a csengettyű kinek szól
azért arasznyi minden
lépés mert nem törekszel
sosem előre jutni
egyáltalán hová is

a csengettyű kinek szól
hisz úgyis elkerülnek
hiszen üresnek őrzöd
míves tenyéryni tálkád

a csengés merre szárnyal
belakja bent a csöndet
áldást oszt utcazajban

a csengettyű kinek szól
a mindenségmagányban

mióta itt élsz
a változó nevek közt

sajátod is már
kivehetetlen hagyd csak

a többi név se fontos

futás

csak annyi szél mozog
hogy érezhesd a száraz erdő illatát
üres a napsütés
mélyről fakad az irtás túlfelén

s magába enged
a szürkésbarna est
hogy felfedezd a görcsös corpusok között
az otffelejtt arcokat
a melléd érkező időt
s felhangosítja a lélegzés ritmusát

micsoda ősz ez
milyen gyönyörbe rándul
a lombtalan keringés
a túlajtott inak

Eszik Alajos: A vezér-gyermekkor

Eszik Alajos

(1953, Kiskunfélegyháza):
grafikusművész.
1983-ban diplomázott a
Magyar Képzőművészeti
Főiskolán, a Sokszorosító
grafika szakon

Mesterei:
Iván Szilárd
Raszler Károly

1983. és 2018. között az
MKE oktatója volt.

Őnálló, jelentősebb kiállítási
társai az utóbbi öt évből:

Újlipótvárosi Klub Galéria,
Budapest 2014.

Keve Galéria, Ráckeve
2015.

Torony Galéria, Sopron
2017.

Godot Galéria, Budapest
2018.

Akadémiai Székház,
Szeged 2018.

Damjanich Múzeum,
Szolnok 2018.

Bertha Bulcsú Műv.ház,
Balatonyörök 2019.

Pajta Galéria, Viszák
2019.

Vigadó Galéria, Budapest
2020.

Sem kimagasló, sem
közepes díjai nincsenek.

Munkái megtalálhatók
a Magyar Nemzeti
Galéria, a Pécsi Modern
Képtár és az Óbudai Múzeum
gyűjteményében.

Horváth Veronika

(1990, Győr):

2009 óta publikál irodalmi folyóiratokban.

Minden átjárható című kötetét a Fiala Írók Szövetsége adta ki 2017-

ben. A könyvről több mint egy tucat kritika jelent meg online és print folyóiratokban, jelenleg a harmadik kiadást online lehet megrendelni.

2019-ben Móricz-ösztöndíjasként második verseskötetén dolgozott.

A FISZ elnökségi tagja és szervezője, az Itt és Most Társulat munkatársa.

Budapesten él.

HORVÁTH VERONIKA*Kitéptem az utolsó lapot*

Unokáink nem születnek, vagy ha mégis, minék.
Nem írunk a Biblia hátuljába neveket és éveket,
nem találkoznak papíron sem távozó és érkezők.
Töltőtollal a kezemben a Szentíráásra sandítok.

Állítólag lehetett volna máshogyan is élni, csak nekünk
nem szólt senki sem. Úgyhogy megtanultunk lábujjhegyen
surranni, kikapukon át, szürkezónában közlekedtünk
észrevétlenül, és bólogattunk, ha mégis ránk nézett valaki.
Közben fel sem tűnt, mikor változott át várossá a falu.

Távolsági hívás

Mostanában nem gondolok olyan dolgokra, mint te, vagy a tenger.
A túlzások ideje lejárt. Nem próbálom az összes öblöt, árkot, zátonyt
egy szóba préselni, és téged is külön észlelésekre bontottalak,
mert a te nagy egésszedet föl nem foghatom. Hiába mondom el magamnak
történeteidet, csak meséid árnyékát mesélem. Nem látom,
hol szépítettél, nem látom, hol szépítettelek. Hagyjuk a feltételezéseket,
a hovatartást, a kimaradt tartalmakból levont következtetéseket.
Nincs megfejtés. Csak annyit tudok, hogy a szakadozó kapcsolat ellenére
a túloldalon ott vagy, hallgatsz, és beszélsz, hozzám beszélsz.

BÖDECS LÁSZLÓ

Zenehallgatás estefelé, hétfő

Bödecs László

(1988, Szombathely):
költő, kritikus, az ART7
művészeti portál
irodalmi szerkesztője.
Jelenleg Budapesten él.
Verseskötetei: *Semmi
zoltár* (FISZ-Apokrif,
2015), *Az árvíz helye*
(FISZ, 2018). Mostanában
első kisregényén és
harmadik verseskötetén
dolgozik.

Az utca csöndjében sétálok hazafelé,
a csöndet egyik oldalról templom övezi,
a másik oldalon lányok laknak,
a falak mögötti bizsergést végtelen
távolról is hallani, halkán kiszűrődő ének szól,
bent lámpák égnek, ajtókat nyitnak,
sietnek valahová, ablakot zárnak.

Ha vágyom is rá, az igazi csönd
készakarva aligha tapasztalható,
valami a téglák mögül, a csatornafedél alól is
duruzsol, ha mégsem, akkor az aszfalt zeng.

Viszont megállt a zene a lejátszón,
csak nem vettem észre rögtön, miben járok,
honnan a külvilág észrevétlen tompasága,
novemberi, korai sötét, enyhe köd órái.

Mi sem természetesebb,
mint a szembejövők bénult némasága,
tátogva, lomhán a fülükhöz nyúlnak,
vagy, ahogy hátulról világít,
majd lehang néhány fékező autó,
utánuk hosszan elnyúlik, -terül az éppenéjszaka.
Aztán felnézek, és megszabadítom hallásomat.

Nem sok minden tarthatja fenn érdeklődésünk,
a házak udvarán elül a hideg, ha nem is süvít végig a betonon,
ott van, felette a sötétség tornyosul,
és pár hónapig uralja az idő kihasználhatóbb részeit.

Ha valahol kopogtatnak, vagy valami koppan,
döntésünk önkéntelen, hogy utánanézzünk,

Sokat vártam, felkelek, hogy fogadjam érkezését,
kinyitom az ajtót, senki sem áll ott,
végignézek a gangon, nem mozdul semmi,
talán a fenti szomszédnál valami a padlóra esett,
ami nem jött el időben, még késik egy kicsit.

SCHEN GÁBOR

Ó, rinocérosz

(részlet)

Schein Gábor

(1969, Budapest): költő, író, esszéista. Az ELTE Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének oktatója. Verseskötetek és regények sora mellett írt gyerekkönyveket és színdarabokat, operalibrettót is. Könyveit számos nyelvre fordították. Legutóbbi kötete *Megleszünk itt* címmel jelent meg 2019-ben a Magvető Kiadónál.

98.

Vándor rinocérosz volt az atyám. Lement Egyiptomba, ott élt egyedül. Az egyiptomiak rosszul bántak vele, sanyargatták. Ő kiáltott őseink istenéhez, de az égben nem hallották a hangját. Egy hajcsár vezette ki Egyiptomból erős kézzel, kinyújtott karral. Atyám igen félt. Reszketett a vékonya. A hajcsár ütlegekkel hajtotta át a sivatagon, enni adott neki és inni. Végül elhozta erre a helyre, ahol most élek. Eladta egy cirkusznak. Atyám megtanult gyorsan és lassan járni, parancsszóra feküdni, ülni. Egő övet hordott a hasán. Hüledeztek a nézők. Aztán megunták, és atyám egy állatkertbe jutott. Itt születtem én. És íme, alig éltem, öreg lettem, gyöngé. Az orvosok azt mondják, legföljebb két napom van hátra. Kezdődik az én vándorlásom. Két nap. Szívem a messzeséghez fűz.

99.

A rinocérosz természetből fogva ostoba lény, intelligenciának semmi nyomát nem mutatja, és az ösztönei is minden jel szerint megfelelnek a formájának. Nem különböztet meg senkit maga körül, és közönyös minden iránt, kivéve az éhség szavát. Az éhség naponta egyszer vagy kétszer támadja meg. Ilyenkor vadul trappol át a területén, szarvával mindennek nekimegy, felökleli, amit csak ér, tökéletesen irányíthatatlan, és csak az nyugtatja meg, ha a gondozó felajánlja neki kedvenc édességeinek egyikét. Ha mód nyílna rá, semmi kétség, egy egész cukrászdát fölfalna teljes árukészletével.

100.

Amikor olyan bizonytalan vagyok magamban, jegyezte föl a rinocérosz, hogy mindenfelől bekerít a szorongás, és hajlamos vagyok a legszigorúbb ítéletet tartani magam fölött, mint akinek egyetlen dolga van, egy hiba kijavítása a halála által, egyszerre megszólal valaki, aki hisz bennem, aki kegyelmet talál titkos bűneimre, aki olyan egyszerűen hisz nekem, ahogyan kezébe szorít egy kavicsot. Ítéletre várva irgalmat találni, jegyezte föl a rinocérosz, nincs ennél megrázóbb. Egy kavics vagyok, amit, lám, fölemel és a markába szorít valaki.

101.

Elvakultan kétségbeesni, és titokban számítani a csodára, vagy kizárni a csoda minden lehetőségét, és fegyelmezni, kiszáritani a rémületet, szemközt a terror édes rendjével, az omladozva is omolhatatlan árnyjátékait figyelve, közel s közelebb a balsamos pusztuláshoz? Melyik a jobb? Hülye kérdés, jegyezte föl a rinocérosz egy őszi, esős délutánon, és mily unalmasak a tehetetlenség örökletes változatai.

103.

A rinocérosz egy napon zsugorodni kezdett. A tükör azonban hazudhat. A két fül egy lélegzetnyivel talán közelebb került egymáshoz, és a homlok valamelyest behorpadt. Az idő néha sokáig áll, tíz-húsz évig is kitarthat egy fénykép merevsége. Aztán hirtelen egy robbanás. A rinocérosz mellső és hátsó végtagjai gólyalábbá vékonyodtak, a szegycsontja megnyúlt. Várt tehetetlenül, és magában imádkozott, világosságom, aki vagy, ne hagyj el engem. A gyerekek körülvették, azt hitték, varázsol. A rinocérosz azonban tudta, a legszörnyűbb folytatásra kell felkészülnie. Csakhamar lelapadt a hasa is, mint egy labda, amelyből szökik a levegő. És innentől nem volt többé megállj. Egyre csak fogyott, halványult, megadta romlékony töredékeit. A nemrég oly hatalmas rinocérosz annyi volt már csak, mint egy földre hullott fenyőtű, egy vonás a papírlapon. Lélegezni még, ahogy lehet. És körötte egyre forróbb lett a levegő, növekedni kezdett a fény.

105.

Most ibolyát teremnek a szederbokrok, a szép nárcisz borókán pompázik, a vörösfenyő körtéket terem, a kutyákat marcangolja a szarvas, a hegyeken baglyok énekelnek. Mákot szórtunk a kút mellé körbe-körbe, estefelé összegyűltünk, és belekiabáltunk a kútba, hej, végzetem, hahó! Amikor börtönbe kerültem, átköltöztem a képzeletembe, foglyul ejtettem magam bensőmben, hogy megszabaduljak attól, amit a testemmel csináltak. Most kerülje el a juhokat a farkas, a vad tölgyfák aranyló szőlőt teremjenek, tövis nélkül vessen ágyat a terjőke kígyószisz. Satya Rani feljött a házba, és elmondta a történetét: a lányát, Kanchant, megölték a mostohatestvérei. Felgyújtották, és mindent úgy rendeztek el, hogy balesetnek tűnjék. Megvárták, amíg összeégett, és csak akkor hívták Satya Ranit. Ha eljön a választottunk éjszaka, leveti a cipőjét, mi pedig ránézünk, és megjegyezzük az arcát. Menekülj, kiáltottam, menekülj, ahogy csak tudsz. Rövid sorozat: ra-ta-ta-ta-ra. Hosszú sorozat: ra-ta-ta-ta ra-ta-ta-ta ra-ta-ta-ta-ra.

106.

A délután a mézrablóké. A testek oly finoman és kétely nélkül hullanak egymásra, mint a falevelek. De este már, ha a felhőktől nem látszik a Hold, csak szétfűtt lisztpora az esőcseppeken át, mihez kezdünk akkor? Az éhség kopogtat. Kétségbeesett üzenetek rohannak a tarkó felől a két halántékon át a szemekre. Kérések, tévelyegve, kimondatlanul. Toporgása egy mindennél világosabb jelentésnek. Mert nem tudjuk, bízhatunk-e abban, amiben bízni nagyobb vakmerőség és érthetlenebb, mint mezítláb nekivágni a lángoló mezőnek. Egemáshoz kötözött az első hajnal, de ha jön az este, vajon tudod-e, rinocérosz, te szépséges, te szívemben lakó, hogy engem hol találsz, és én tudom-e, hol vagy?

107.

A rinocérosz váratlan ívekkel, letörésekkel határolt formátlan tömbök omlásra kész, lehetetlen építményét hordozta a hátán. Nem emlékezett, hogyan került oda. Talán csak odanőtt, mint egy szemölcs, vagy rákötözte valaki, de a legvalószínűbb, hogy kezdettől ott volt a hátán, hozzá tartozott, csak nem foglalkozott vele, míg aztán az építmény szemlátomást növekedni kezdett, egyre bonyolultabb formák sarjadtak belőle, ahogy egy fa törzséből és ágaiból új meg új hajtások törnek elő. És persze súlyosabb is lett. A rinocérosznak úgy fájt a háta, majd beszakadt. Immár semmi másra nem volt gondja, csak hogy ezt a valószínűtlen, folyton növekvő és omlani készülő képződményt megtartsa. Hetek óta perceként aludt. És amikor az egyensúly lehetetlenni megingására fölriadt, önmarcangoló, vad szemrehányásokat tett magának. Jól tudta, hogy az omlás előbb-utóbb bekövetkezik, de nem viselte volna el, hogy ennek a figyelmetlensége, egy elsietett vagy megkésett mozdulata legyen az oka, hiszen az üdvössége forgott kockán. Így nőtt, burjánzott a rinocérosz hátán ez a lehetetlen képződmény, mint tébolyodottak elméjében a kikericsárga örület, és a rinocérosz bár azonos volt már vele, azzal áltatta magát, ha úgy dönt, egyetlen mozdulattal ledobhatja a hátáról, képes rá, mindez még mindig egyedül rajta múlik.

108.

Embrevő nyulak, vérengző katicák közt én vagyok a legszelídebb, én, a félelmetes rinocérosz. De hát mit számítanak a jelzők? Sötétben elmondott imáim, fogságom e nyomorúságos feliratai tanúskodnak-e mellettem, elmondják-e majd legalább azt, hogy test nélküli testben menekülni próbáltam, kitérni egy hirtelen fölfénylő résen át, mintha fák között az erdőben, nem tudván, megmásítható-e még az ítélet.

109.

Minek utána az angol küldöttek megszarolták Benin királyát, a küldöttség tíz tagjából nyolcat megöltek. Erre az angolok 1200 kipróbált tengerészt küldtek Benin fővárosára. Mindenkit lemészároltak, akit csak értek, majd a királyi kastélyból a megszállás költségeinek fedezésére rengeteg bronz- és elefántcsont tárgyat raboltak el. Ez eddig a szokásos ügymenet. Ám a monumentális bronztárgyokról Európában kiderült, hogy a legnemesebb holmik. „Stílusuk pedig tisztán afrikai. Asszír vagy föníciai formákról beszélni velük kapcsolatban ostobaság. Ezen munkák az európai öntőművészet csúcsaival vetekednek. Benvenuto Cellini sem önthette volna őket tisztábban.”, jelentette ki Felix von Luschan, a nagy német etnológus. De miként lehetséges, és lehetséges-e egyáltalán, hogy a vad négerek művészete tiszteletreméltó külső hatás nélkül ilyen magas fokra jutott? „Milyen kár, hogy nem akkor csaptunk le rájuk, amikor még olcsón meg lehetett őket szerezni. Most aztán örülhetünk néhány elcsípett darabnak a közepesen értékesek közül. Az áruk folyton nő, és már most is csillagászati.”

110.

Fekete vagyok és szép, Jeruzsálem lánya.
Öröme telt bennem egy rinocérosznak,
Magához szólított és megüzente:
„Kelj föl, kedvesem, jöjj,
a hó elolvadt, az esők elvonultak,
virágok illata tölti meg kertemet,
ideje már a szőlőt metszeni.”

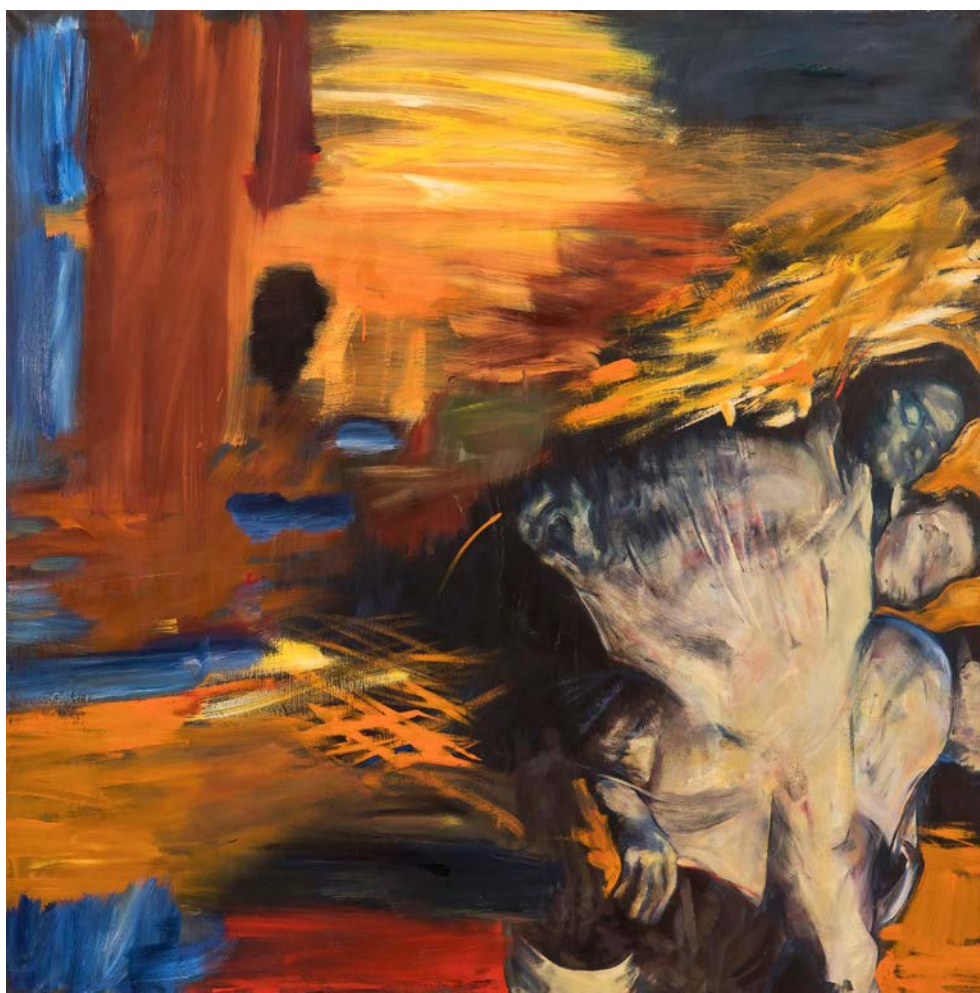
III.

Hatalmas erő vonz a betöltetlen üresség felé, jegyezte föl a rinocérosz. Szándékaimtól függetlenül megajándékozottja vagy prédája vagyok a helynek, ahol, tudom, el kell majd pusztulnom, vagyis ahol, mint egy reménytelenül hosszú szülőcsatorna végén egyszer majd megszületek. Ezt az erőt, talán tudatom szerkezete, talán a vonzás természete, mértéktelensége és mértékletessége szerint nem vagyok képes máshogy érzékelni, csakis személyként, mintha valaki várna ott, hívna a maga női melegségével. Létére nincsen más bizonyíték, csak cáfolhatatlan hiánya. Ezért az utat odáig pusztulásom és születésem, születésem és pusztulásom e közös forrása felé, teljesen vakon kell megtennem, a legtisztább szerelem zarándokaként, és ebben sem tudatom, sem érzékelésem nem segíthet. Utam, jegyezte föl a rinocérosz, sodródás és alávetettség, csak így lehet a maga fordulataival, kétségeivel és nem múltó fájdalmaival együtt, végső soron egyenes.

Balogh István

(1964, Győr):
festőművész. 1991-ben diplomázott a Magyar Képzőművészeti Főiskola festő szakán. 1994-ben szerzett Művészdiplomát a Magyar Képzőművészeti Főiskola Művészképzőjében. A Széchenyi István Egyetem oktatója, valamint a Győri Tánc- és Képzőművészeti Általános Iskola, Szakgimnázium, Technikum és Kollégium tanára. A magánmitológia alkotásának kényszere, folyamatos újrateemtése, átélésének extatikus festészeti rituáléja művészetének fő mozgatórugója. Festményei az európai szellemi hagyaték barokk-romantikus-expresszív vonulatának hagyományára épülő nagyméretű, figurális, kolorista, de jellemzően a „festői írás” keretén belül maradó alkotások.

Balogh István: Férdalom

Vörös István

(1964):

jelenleg a PPKE BTK
Esz­té­tika tanszékének
docense. Legutóbbi
könyvei: *Co je ironická
věda?* (tanulmányok,
2017, Karolinum, Prága),
Elégia lakói (versek, 2018,
Tipp Cult. Kft., Tésa),
*A szabadság első éjszaka-
kája* (elbeszélések, 2019,
Noran Libro, Budapest).

VÖRÖS ISTVÁN
Kibirni az öröklétet

A belső szabadságunk
nagyobb veszélyben, mint a külső.
Az ember arra ráunt,
hogy szél legyen, vagy ég nélküli felhő.
Az ózonlyuk alá kiállunk,

kiállunk önmagunk jogai ellen,
ki ennyit se mer, nem nagy jellem,
nem elvet ért az elven,
és egy apró reményen elvan,

de közben kintről villan,
mint lélek lökte villám,
egy kiélezett dallam,

vagy árnyék a szempillán,
pilla idegen ágyban,

de nem ahová vágytam,
világ a nagyvilágban –

az öröklétet hogy kibírnám!

+

Hogy kibírnám-e az örök-
létet, épp ettől szédülök,
magamban mindent összedúlok,
sok megnyugtató kép között
a léttől is akad válóok,

amit a tárgyaláson elhadarni
majd nem tudok, mert nem lesz tárgyalás,
belülről jön ki még adás,
de minden érv már gyenge, talmi.

Belül maradni önmagunkon
a legjobb taktika lehet,
ha nem lépünk át úgy a múlton,

ahogy az átlagemberek,
miközben arcuk csupa múltnyom,

a biztosról töprengenek.

Fekete Vince(1965, Kézdivásárhely):
költő, szerkesztő.A csikszeredai Székelyföld
szerkesztője. Legutóbbi
kötete *Vargaváros*
címmel jelent meg
a Magvető Kiadónál
2019-ben.

Be kellett mennie a belső, nagyobbik szobába, mert mégsem alhatnak, azok után!, egy ágyban, egymás mellett már soha, lefeküdt a hűvösben, valamiért nem működött jól a fűtés, a hideg ágyba, betakarózott egy ott levő gyapjúcsérgével, magára húzott még egy plusz ágytakarót is, és megpróbált elaludni, amikor, éjfél körül, kivágódott az ajtó, előbb a kishálóba, majd a nagyé is, és berontott, felszaladt a galériára, ahol ő feküdt, első álmából ébredve hirtelen nem is tudta, mi van, kereszt alakban, majd körkörös telefonja apró lámpáját forgatta maga előtt, mint aki valami rossz szellemet szeretne elűzni onnan, a Maga nevét kiabálta, hogy itt van, jaj, itt van, eszelősen, jaj, itt van, itt az ajtó előtt, majd kifutott, mire ő is utána, hátravágta a bejárati ajtót, kiugrott, úgy, ahogy volt, hálógépesen a sötét lépcsőházba, itt volt, itt volt, most ment el, jaj, segítség, jaj, Istenem, segítség, jaaaaaaaaaaaaajjj...

Rés

A körtét szerette leginkább, azokat a szép, nagyra nőtt császárkörtéket ősszel, amikor elkezdtek hullni az öreg, majdnem százéves fáról, olyankor hirtelen megsaporodtak a méhek is, a legyek, mindenféle bogarak a fa alatt és a fa környékén, és ha késett egy-két napot a felszedésükkel, nem tudott valamiért a hegyi házhoz kimenni, semmit nem hagytak azokból a pompás darabokból, még nyomuk sem maradt a lekaszált fűben, ezért arra gondolt, hogy ott alusznak majd a kertben, ott a fa alatt, kimennek a köves úton az autóval, ott hagyják a kapu előtt, hiszen sem szomszédok, sem senki sehol a környéken, teljesen kihalt a táj, és édes körtét esznek éjjel-nappal, ameddig csak bírják, egy pokrócot leterítenek, ott, azon fekszenek a csillagos ég alatt, mézédés körtét majszolnak, és nézik a szítás fényben valakinek, ki tudja, kinek a moccsatlan fejét odatapasztva az égi kerítés egyik, valamelyik kettétört lécéhez...

Szócs Géza

1967, Vásárosnamény):
grafikusművész.
Mesterének vallja a nyír-
egyházi Horváth János
festőművészt, Soltra E.
Tamás szobrászművészt.
Vásárhelyi Antal grafikus-
művészt.
1996-tól Magyar Alko-
tóművészek Országos
Együletének,
1998-tól a Magyar Grafi-
kusművészek Szövetsé-
gének,
1999-től Magyar
Rézkarcolóművészek
Együletének a tagja.
2010-től tagja az Art
Flexum Egyesületének.
2001-től- 2010-ig vezette
a Barcsi Nemzetközi
Művésztelep rézkarc
műhelyét
2001–2019-ig tagja
a KAPOS-ART művészeti
egyesületének.
Kuratóriumi tagja a Győri
grafikai műhelynek,
1994-től rendszeres kiál-
lítója számos országos és
nemzetközi biennálék-
nak és kiállításoknak.

Munkahelyed előtt pár perccel hívsz, tehát ennyi van, néhány perc, hogy beszélhessünk, de már a második-harmadik mondatnál elakadunk, mint úgy általában az utóbbi időben, megakad a beszélgetés, elakad, elzsibbad, dadogni kezd a nyelv, amelynek valamikor még közös volt a postafiókja, amelyen csupán te és én értettük egymást. Legalábbis azt hittük. Hitem: pontosabban. Majd gyorsan leteszed, kurta köszönés, és már fogalmam sincs, hogy utolsó volt-e ez most köztünk hosszú évek óta. Mint egy rövid, de annál intenzívebb haldoklásban, felragyog az arcunk, felsziporkázik valami, ami emlék volt, abból élünk, az éltet, ad perceket, azt sodorjuk még pár pillanatig aztán, és kész...

Nem fogok rád gondolni, nem fogok, ismételve magamban annyi rosszul átaludt éjszaka után, sodró álmokképekkel, tarkákkal, színesekkel, amikor megint csak veled, rólad, vagy inkább velünk, rólunk. Hogy aztán velünk se, rólunk se.

Szócs Géza festménye

TATÁR SÁNDOR
Hová konkludált ez is!!

...
Nem lennék indonéz, se zulu-kaffer,
és jenki sem, bár birtoka
olyan, ha mellette haladsz el,
mint álmodból rémlő csoda.

...
(T. S. *A végesség kesernyés v...* / 1990)

Na látod, látod, mondtam én,
hogy nem minden a kollagén!

Arra, hogy itt, a földön élek,
nem úgy fogok (*ha lesz honnan*)
visszagondolni: „Ah, a börtönévek!”
S hogy így szólt volna a Főnök,
„Ami naiv álmod volt, mind feledd el –
már hogy is számítanál itt te: kvarcsem?”
s kiszúrta voln’ a szemem silány pótszerekkel.
Bár ami jutott, necces volt időnként,
de így is elég volt, hogy eltunyítson
(többé-kevésbé); szóval nem lett törtetés,
s tán volt olyan, hogy narancs volt a citrom.

Az biztos, hogy nem bármikor,
de meghallgatok bárkit,
és persze van, hogy forr epém,
de tudok lenni közönyös, blazírt,
mint holmi falikárpit.
Romkocsma nélkül megvagyok,
ha már így megvénültem
(már-már kétségbe ejtett az utóbbi, és
kísértett a »savanyú szőlő«, ám végül nem).

Én ráhagyom arra, aki ezt mondja,
de magam sosem éreztem, hogy
parancsolni lenne élvezet –
az én szavam ne lesse tettekrekeszen senki,
de idegen zászlót követni – az sem én leszek.
Rögeszméim magamban dörmögöm;
híveket nem toborzok „igazamnak”,
így aztán sosem kell győzködnöm
magam, hogy az Úr
ész is ad hozzá, kinek hivatalt ad.

Sokan nem vesznek észre bár,
de nékik lelkük rajta
(*ámátör zsoké mit akar?!
– nem sikerült a rajtja*).
Nem mondom, hogy koporsófedél
minden könyvfedél
– tudom, hogy kilógna a lóláb,
de fejet csóváltat a riszálás
és rikkancskodás.

Ha jut bor, jó, de ha nem,
hívős gúnyjal kortyolom a szódát.
... *Új Gőte*: „Több rivaldafényt!”
– asszem, unalmas derbi;
közízlésen és sznobokon
késő uralmat venni.

Tatár Sándor

(1962, Budapest):
az ELTE-n szerzett
magyar–német szakos
tanári diplomát, majd
2000-ben PhD-
fokozatot. Különböző
tanintézményekben
(egyebek közt az ELTE
Németnyelvű Irodalmak
Tanszékén) tanított, volt
szabadfoglalkozású;
2001 óta az MTA
Könyvtárának
munkatársa. Feleségével
és fiával Törökbálinton
lakik.
Elsősorban verseket
és (németből)
műfordításokat publikál;
eddig hat verseskötete
(egyikük kétnyelvű:
magyar–német, egy
másik pedig bolgár
fordításban tartalmazza
a verseit) jelent meg,
fordításai részben
gyűjteményes, részben
önálló kötetekben láttak
napvilágot.

Erdős László
AFIAP

Alkalmazott grafikus,
fotóművész. Tagja volt
a Kontraszt Fotográfiai
Társaságnak, a Magyar
Fotóművészek Világ-
szövetségének. Számos
hazai és nemzetközi
kiállításon szerepeltek
alkotásai. 2020-ban
hunyt el.

Bár szeretem a csendes, lusta vizeket,
sosem akarnék naphosszat meredni
 úszóra, pecabotra,
és inkább beérem a bolti borral,
mintsem jajongnom kelljen:
a jég szőlőmet letarolta.
Nem vágyom trágyát hordani.
Ne ébresszen kakasszó.
De jacht se hiányzik, se golf;
aligharmincas hosszúcombú, ach wo!
– öbenne több a kollagén,
 de Benned több a Mackó!

Erdős László: Fent és lent

CSIKAI GÁBOR:
Bédé indulni készül

Csikai Gábor
(1981, Csorna):
kulturális munkatárs,
önkormányzati
képviselő, író, költő.
Születése óta Kőnyban
él, a község kulturális
életét szervezi. Versei,
írásai internetes
és nyomtatott
folyóiratokban,
antológiákban
jelentek meg. Több
könyve is megjelent
(*Rézirozi mesekönyv-*
sorozat, Gancegal
– vadregény, *Vázlatok*
az örökkévalóságról
– versek) és több
pályázaton is
szerepelt sikeresen.
Verseit megzenésítve
országszerte együttesek,
szólisták játsszák.

*lassan
indulni
kéne*
mormolja bédé
ezt most aztán tényleg önmagának
mert rajta kívül senki sem áll a szakadék szélén
csak ő fúrja bele arcát a szinte végtelen mélységből feláramló szélbe
azért csak szinte
mert valahol végülis érzékeli a mélység alját
azt nem merné állítani
hogyan látja is
mert egyáltalán nem lefelé néz
még csak szeme aljáig sem kúsznak fel olyan képek
melyek a szakadék fenekét mutatnák
egyszerűen csak érzékeli
sőt leginkább csak tudja
hogyan van valahol alja az egésznek
arra persze nem merne megesküdni
hogyan nem csak valami tévképzet
olyasmi
amit hosszú évei alatt beleneveltek
hogyan tudniillik minden szakadék mélyén kell valami alapnak lenni
és most csak ez az ösztöneibe mart bizonyosság csalja meg az érzékeit
de igazából azt is belenevelték
hogyan legalább a saját érzékeiben bizzon meg
ha már másban nem
a másik meg az
hogyan igazából teljesen mindegy
van-e bármilyen talaj odalenn
vagy mint egy fekete lyukban
örökké zuhanni fog az eseményhorizont irányába
hiszen mindkettő a halált jelenti bédének

*lassan
indulni
kéne*
ismétli el most már hangsúlyosabban
mintha valami varázsigét mormolna
hogyan végre útra bűvölje magát
de ez is ugyanolyan hatástalan marad
mint az iménti próbálkozás
szóval most sem mozdul szemernyit sem
azt nem tudja eldönteni
hová is épült fel a gát
hogyan eleve el sem indul a parancs az agyából
vagy nem száguld végig az idegpályákon
vagy az izmok lázadnak az agy szinte véglegesnek tűnő döntése ellen
mindenesetre valahol elakad a történet
az biztos
abban viszont nem biztos
hogyan emiatt szomorú lesz-e
vagy éppen boldog
hogyan nem kell megtennie azt a végzetesnek tűnő lépést
valami boldogságféle persze bujkál benne
de azt sem tudja eldönteni
hogyan ezt az eljövendő szabadság ígérete keltette-e
vagy az a tudat
hogyan egyre jobban meggyőződött róla
végül is semmit sem fog tenni

végső soron ez is egyfajta szabadság
a döntés szabadsága
hogymelyik szabadság a jobb
az megint csak mérlegelés kérdése
de bédé egyre inkább afelé hajlik
hogya döntés szabadsága már csak azért is jobb a szinte biztos halál szabadságánál
mert akkor mégiscsak életben marad az ember
ezt a megállapítást elég viccesnek találja
úgyhogy ironikusan elmosolyodik

lassan

indulni

kéne

mormolja bédé még egyszer

mintegy búcsúzásképp

aztán megindul

megfordul

és önmagával megbékélve elsétál a szakadéktól

Ragyogó repedések

megfáradt végtagjaimon ragyogó repedések
azt hogy a belső nap süt-e át rajtuk vagy a végső
tűz lobogását ontják már csak a szét a világba
nem tudom és így van jól nem kell tudnia mindent
annak sem ki szeretne de még apró töredéke
sem jár itt a tudásnak tán csak az álma mi eljut
hozzám s éppen elég az nézem e szép repedések
titkát és tán szebbek is így rejtélyesen árnyat
vetnek a falra a fények előtt repülő kis
lepkék és bogarak madarak nem járnak e tájon
hisz mind délre repült el szárnyuk alatt a nyarat már
messzire vitték innen és lepkék bogarak vad
táncát sem tudjuk már nézni sokáig az ősz majd
könnyű testük elássa s a halvány szellemeik sem
szállnak a fények elé amik így ha magukra maradnak
senkit sem sajnálnak sem lepkét bogarat madarat már
nem sajnálnak elég a saját ragyogásuk e harcba
én bele sem folyok épp csak a színjáték elejét és
végét nézem a nagy falakon s most árnya e fénynek
titkom vakvágányán száguld innen a mélybe

MELIORISZ BÉLA

Minden szó

mint félbemaradt mondat
vagy elhanyagolt reménytelen senki földje
ez volna a nyár?

napok óta nem csinálunk semmit
csak ülünk a sziklafalon
s hallgatjuk az egyszerű türelmes hullámverést

mert nincsenek már választható utak
mert minden szó fölösleges

Mindig szétesik

mindig szétesik valami
tanúk nélkül múlik el de nem
lehet titokban tartani

emlékek emléke helyett
megfizetjük majd annak is az
árát mi ellenünkre lett

hogy mi a rossz és mi a jó
azt ráadásul más mondja meg
s ha kell meg is fordítható

senki sem hisz már senkinek
és nem váltják egymást évszakok
ez van jobb ha elhiszed

Meliorisz Béla

(1950, Győr): költő,
tanár. A Jedlik Ányos
Gépipari Technikumban
érettségizett, a Pécsi
Tanárképző Főiskolán
és az Eötvös Loránd
Tudományegyetemen
szerzett diplomát.
Pécsett él. Legutóbbi
kötete 2020-ban jelent
meg a Jelenkornál
Vagyunk örökké címmel.

Pátkai Tivadar

(1947, Sokorópátka): költő. Középiskolás koráig, saját bevallása szerint, még petróleumlámpa fénye mellett olvasott. Ahogy fogalmazott: harangöntőn és akasztott emberen kívül volt már minden: többek között hajógépész, népművelő, szabadúszó író, üzemtechnikus, újságíró, levéltáros, folyóirat- és könyvszerkesztő, bértollnok etc. 1974 óta él Győrött, két gyermeke van és négy unokája.

PÁTKAI TIVADAR

Levél katona korából

(1968 emléke)

Drága Kisfijam!
Reméllem levelem jó erőbe és egészségbe
talál tégedet a csornai laktanyába.
Valami igen rosszat sejtek,
azt álmodtam, hogy öregapádnak
elszabadúlt a bikája,
egy álló napig nem tudták a faluban befogni,
sok uccabelit fölöklet!
Ez nem jó álom Kisfijam.
Meg azt olvastam a mi újságunkban,
a Kisalföldben,
hogy valamilyen hadi gyakorlatról
haza érkeztek a magyar katonák,
ugye tik nem mentetek ki Cseszkóba?
Mért nem jelentkezől régtől? Csak nincsen baj?
Mer itten azt pletykálják a faluba,
hogy tikteket vittek ki legelősször.
A rajkai erdőbenn már lövöldöznek!
A Zoli unokaöcséd még mindig jár
az ETO-meccsekre, aztat üzeni hogy
lehet hogy kiesik az ETO a bajnoksábul,
meg aztat mondgya
hozott Győrből valamilyen frincfranc
Koca Kólát, vagy mi a rossebet,
ottan már a boltokba is lehet kapni,
nem mondom hogy ócsó!
Bolondságbul
megkóstótatta velem is,
hát őszintén nékem nem ízlett,
valamilyen köptető lehet benne,
mégis isszák ezek a huligán haverjaid.
Vigyázzál igen magadra!
Ha kinn vagy a frontvonalba,
mindig csak hason küsszá,
arra kér Veszti öregapád, aki
megjárta a Nagy Háborut is.
Mink meg aszongyuk hogy
a politikába ne ártcsad magad!
Mindennél fontossabb a leleki békesség.
Csókolunk, aggódó szüleid és hugod.
Ja, a Bundi megkerüt,
még a Picsásjanit is megharapta,
kutya baja vígan éli szabaccságát.

Kelt: Sokorópátka 1968 augusztus 27én

Ceruzarajzok

(Lőrinc napja után)

Ácsorgok veled a hajnali piacon,
nyár utóján,
ahol fogva tart a színek orgiája,
még zöldaranynak tetszik a vörös-belű
görögdinnye,
de már belepisált Lőrinc,
és becsöngettek órára
a szomszédos konzervatóriumban,
és valakik éppen
a Búcsú-szimfóniát gyakorolják.

•

Láthatatlan kéz érinti a halántékomat.
Megtorpansz. Azután újra indulsz,
mintha mi sem történt volna.
Azt hiszed, mindez a képzelet játéka
csupán, de a következő percben
gyanúvá érik benned a sejtés.

•

A reggeli nap sugarai
magyarázni óhajtják bizonyítványukat.
A megszokottnál nagyobb csillogást
kölcsonöznek a mázas muskátlis cserépek,
a bokrok alá rejtett üvegszemét fölizzik.
Meghosszabbodnak az árnyak.

•

Lassacskán belátni az erdő bordái közé,
kék a kökénybokor szoknyája.

•

Loholsz keresztül a Batthyány-parkon,
nincs időd
megsimogatni a fésző rózsákat
sem az érett asszonyok arcát.
Sietősre veszed a figurát.
Fújtatsz, mintha kergetne valaki,
pedig csak a magad árnyéka.

•

Otthon, a bakonyalji falvakban
véget értek az aratóbálok,
a sátoros lakodalmak.
A meleg beköltözött a hitvesi ágyakba.

Fönt a hegyekben
bevonják lomb vitorláikat a fák.
Fitogtatja izmait a szőlővessző,
új országalapításra gyülekeznek
a seregélyek!

•

Az öregdiófa alatt két borral teli pohár koccan:
„Szenyóra, ez az Ön évjárata!”

•

Ma ekék forgatják még alattunk a földet,
holnap ekék forgatják meg fölöttünk a földet.

•

Hull, hulladozik az idő arany vakolata.
A játszótér csupa gyerek-sebhely,
csupa Hold-kráter.
Mint bolondok közül az első,
szél lökdösi az üres hintákat.
Láncaik sírnak, életfogytiglanra ítélt rabok.

•

Ne nézz föl az égre;
kiszáradt tintatartó!
Nézd a földet,
feszlik a burka, kacsingat,
fénylik már a vadgesztenye.

•

Holnap új évad jön,
újra fölgördül ebben a
világnagy színházban a függöny,
folytatódik az előadás.
Dilettáns színészek,
csepűrágók játsszák el,
amit még el lehet,
ami kimaradt a nyárból,
kimaradt életedből.

Hegedűs 2 László: Röntgenkép2

SZABÓ GERGELY

lenyomatok

*

kinézni az ablakon és a közös éghez tartozni
nem találni a párhuzamot a tetőkkel de kapaszkodni göndör felhőkbe
látni hogy már zöldell szemben a borostyán hagyni hogy a szememre nőjön
megnyomni egy gombot vagy rügyet és várni a beteljesülést
bevallani dátumokat nyomokat célokat vagy egy lámpatest súlyát venni alapul
hagyni lemerülni az időben magadat az órában az elemet
a nyikorgó ajtóban megtalálni a dallamot és nem behangolni
megbocsátani becsapódásokat és megölelni azt is aki itt marad
türelmet kölcsönadni vagy türelmetlenséget örökölni
padon ülni és megfázni és átadni a helyet
beismerni hogy benőtt szemű voltam
elviselni szagokat elfelejteni végre illatokat
kinyitni az ablakot és kihúzni a függöny arcait a tetők kereszteződéséből
a zöldre váltó mohás és narancsszínű égboltot felhatalmazni
hogy lebegjen elém hogy figyeljen engem és a süllyedőoszlopok füttyüljenek
ha rossz felfele mentem és nem félni a zuhanástól hogy mindezt itt hagyom
és megfordulni és nem csak innen látni azt ami felfesti a borostyánt a szemembe

**

kitalálni egy olvasójegy történetét
esőnapokon találkozni a sivatagban vagy elfelejteni milyen fázni
megmártózni éjjel rossz beidegződésben vagy ragban vagy rímbe
keresni de nem találni a holdat sem vizekben sem cigifüstben sem kávéfoltban
opálos tükörben kacászni cserépdarabokkal
megsejteni az ajtónyitás előtti levegővételt
fagyoskodni zsebre tett kézzel vagy lefagyasztani a zsebre tett pillanatok
égve hagyni a villanyt a folyosón az utcán és együtt sóhajtani a kilincssel
felőtlenné lenni egy ablakban
gyerekek lenni padlásokon fűzfákön kerülőutakon
elbújni folyókban elemekben sivatagokban
távolozni méltósággal vagy távolozni hang nélkül
lefejteni a rétegeket szemről növényről termésről ujjbegyről
együtt pendülni közös reggeleken vagy hagyni hogy elmenjen a vonat
kiönteni a tejesdobozból a paplant és leszedni a lepedőket az égről
sétálni esernyőhangok alatt és behúzni a hasat
kibélelni az ablakok közeit elkésett nevetésekkel
betokosodni és kikapcsolni az évszakokat
hallani utakat ültetni hangokat keresni fákat
bánni tisztességgel és tisztelni a bánatot
tökéletes kacsakövet nem elcsesztázni
körbe érni egy tó körül
utolérni egymást egy szó körül

Szabó Gergely

(1991):
A Balatonnál nőtt fel, jelenleg Győrben él, itt végzett az Apáczai karon. Főleg drámapedagógusként tevékenykedik. 5 éve publikál verseket különböző folyóiratokban, tagja a Fiala Írók Szövetségének. Többek között szeret biciklizni.

nem tenni egyebet csak lemérni kibírhatalan akkordokat
 végighallgatni valakinek az idejét
 tűrni a háttámlába vésett igazságokat
 vigasztalásra használni az ellopott firkálásokat
 fáradtan imádkozni lenyelni az ásitást vagy kipihenten ásitozni lenyelni az imát
 nem kérni reklámszatyrot vagy reklámszatyrot akasztani a biciklikormányra
 bízni benne hogy nem darálja ki a sarkát a küllő
 bízni benne hogy nem kapja be a sarkam a küllő
 százszor élni és megsejteni és futni és felmászni és fejen állni
 nem kattintani nem kibontani nem kapkodni nem hazudni magadnak sem
 átfordulni térélménybe az univerzum másik szegletébe
 csak körbe nézni és kontrafékezni és várni és átutazni
 önmagunkon
 bemászni a csillagok szívébe
 átölelni őket megmondani nekik hogy messze vagytok rég de mi is
 messze vagyunk magunktól
 belülről fogyni el a kitartott robbanásban

elragadja zöld szemem a színtelen zuhanás
 homályos tükörfolyosókról pillantok vissza
 meggömbülök a horizont végtelen toldalékaiban
 gyanús és matt kéznyomat leszek újra
 egy lebegő üvegszilánk fesztelenségében

Szócs Géza grafikája

Böleánytakaró

(részletek)

Mottó:

*Az ember szabad akaratú lény,
szabadsága abban is áll,
hogy bátran elkövetheti saját,
egyedi hibáit.*

Jász Attila

(1966, Szőny):
költő, esszéíró. Jazz- és
képzőművészet-
függő. Fénymunkás és
kultúrindián. Jelenleg
a Gerecsében él. Az
Új Forrás folyóirat
főszerkesztője Csendes
Tollal együtt. Utolsó
megjelent kötetének
címe *Böleánytakaró*
(Kortárs Kiadó, 2020).

Egy másik helyhez kötődő meghatározó gyerekkori emlék

helyszín Parádsasvár, ide küldenek nyári táborba
anyádék, két hétre a Mátrába, így éled meg, azért,
hogy ne zavard őket,

és az első napokban borzasztóan pocskul érzed
magad, még soha nem voltál ennyire egyedül
ennyi ideig, rögtön betegséget produkálsz,
de nem küldenek haza, a gyengélkedőn aztán
valahogy beletörődsz és összeszeded magad,

és hiába írod meg az igazat haza, hogy nem
akarsz ott lenni, és szörnyű ez a hely,
segítsenek, nem jönnek érted, mire
válasz érkezik egy hét múlva hosszú,
segélykérő leveledre, már megoldottad
magad az ügyet,

a hely, a parádsasvári kastély gyönyörű,
a parkja is, a környező erdők is, mi kell több
egy indiánnak, jéghideg a patak a völgyben
a fák között, még rákot is találsz benne,
meg lassan barátokat,

élményeket, üveggyárat és környékét,
ahol színes hamisgyöngyöket, selejtüvegeket
lehet guberálni,

megezdődsz, testileg és lelkileg, és emelt
fejű levelet írsz vissza, na jó, csak képeslapot
megszólítás nélkül, illedelmesen megköszönve
az otthoniak levelét, és kérve, hogy öcsédnek
mondják meg, hamarosan otthon leszel,

a nevelőapádnak címzed, saját teljes kereszt-
nevedet kiírva, noha a mai napig becenevet
használsz.

Álmodtad az egészet,

ez majdnem biztos,
hiszen a világ leggyönyörűbb nőjébe
szeretsz bele, de ő még csak lány,
tizenöt éves, szőke, kékszemű,
vastag érzéki szája, szép, telihold-
arca gyöngéd, feszes, formás és nagy
mellekkel társul, és ruganyos, izmos
testtel, mivel tájfutó, vagyis az a típusú
szépség, aki természetes, így nem is
a szépsége tűnik fel először, hanem a
sugárzása, minden más csak utána
derül ki, hogy szerény és kedves,
ami hihetetlen, nem véletlen, hogy
egyik legnagyobb szerelmed lesz,
és az első igazi,

hiába vagy idősebb egy-két évvel,
naivitásod és tapasztalatlanságod
mindezt messze mínuszba teszi,
de nem baj, ettől csak nagyobb,
lángolóbb a szerelmed,

és kollégista is a lány, csak hogy
még nehezebb és bonyolultabb
legyen a találkozás lehetősége,
és persze fogalmad sincs, hogy
mindenki téged irigyel, nincs idő
ezzel foglalkozni, teljesen el vagy
foglalva vele, hiába óvnak, hogy
nem szabad ennyire feladni vagy
kiadni magad,

valami csoda folytán eljutsz odáig,
hogy próbálkozol nála, és legnagyobb
meglepetésedre sikerrel is jársz, de
nincs időd ezen sem tünődni, fejest
ugrasz azonnal, és merülsz, merülsz,
és nagyon jó minden, megvan a lelki,
szellemi és testi összhang, noha
fizikálisan a csókolózás a határ,
és talán a melltartó pántjának
óvatlan simogatása ingen keresztül,
mégis, mégis, bár azt se tudod, utólag,
sok évtizeddel később se, hogyan is,
miért is lesz vége a dolognak, kamasz-
butaságok nyilván, vagy nyári szünet,
ilyesmi, de a közös nagy dolgok ugyan-
olyan fénylően maradnak meg az időben,

és ő persze már akkor is tudja, hogy
indián vagy, úgy is kezel, és adja magát
hozzá, sajnos csak egyszer sikerül megszökni
kegyes hazugságok segítségével, és két vonat-
megállóval arrébb, a Gerecse sűrűjében,
kölcöntipiben, a harcossá válás reményében
hadiösvényre lépni,

sötét van már mire felértek a hegyre,
hideg és addig az sem volt egyértelmű,
hogy külön vagy közös hálósákban alszotok
majd, de a Nagy Szellem lágy áztató esőt küld
rátok, nem a nyomok eltüntetése, hanem a
beázás miatt, egy hálósáknyi terület marad
szárazon a tipiben, így sikerül rábeszélned,
hogy bújjatok össze, egy hálósákba, csak póló
és tornanadrág van rajta, és a tornanadrág
marad egész éjszaka, de pólót sikerül leimád-
kozni róla és órákig szembesülni, majd érezni
a kiszabadított gyönyörű, önálló életre kelt
lényeket, miközben a teljes indián fegyverzetet
sikerül bevetni, dörzsölni a fekete sportnadrág
szövetéhez, miközben az eső biztatóan dobol
a sátorponyván, jelezve, hogy életed egyik
legszebb éjszakájaként raktározd majd el,
és ha ennyi adatott csak, ez a lopott éjszaka
az erdőben, akkor ennyi a tökéletesség,
hajnalban már indulni is kell, vissza
az állomáshoz,

aztán sok-sok évvel később a varsói jazz
fesztiválon találkozol újra össze vele Miles
Davis koncertjén, amin Londonból kiküldött
fotótudósítóként vesz részt, nagy az öröm,
nagy a szeretet, de már teljesen baráti, és
látod, hogy a lány kamaszkori nagy bánata is
orvosolódott közben, a füleivel volt problémája,
és akkor már késő volt elmondani, amit akkor
értettél meg, hogy a leheletnyi szépséghiba
milyen fontos, hogy kötelező a nőknön, az lenne,
hogy ettől váljanak tökéletessé, és még
szerethetőbbé.

Mitől válnak még szerethetőbbé,

a legtöbb nő nem tudja, hogy a hibáiktól,
még emberibbé, tehát esendőbbé, hiszen
a tökéletesség baromira ijesztő és
mesterkélt dolog,

amikor egy hidrogénszöke tökéletességgel
jössz össze, akkor lesz számodra világos
a dolog, vagyis kamaszindiánnak való
sugárzó testiségű gyönyörű nőstény
ösztönállatról van szó,

akinek a testiség felfedezése közben
fel lehet olvasni egy-két József Attila-
verset, és meglepő módon abszolút
érdeklődő és partner, annak tűnik,
de azért lassú gyakorlatozásokkal
telik az idő délutánonként a családi
heverőn, míg a szülők meg nem jönnek
a munkából,

még mindig javíthatatlanul későnéző
típus vagy, imádsz csókolózni ezzel
a lánnyal, hosszan, feltűnően formás
és kemény melleit markolászni közben,
kihámozni, küzdeni velük, de lejjebb
haladni tilos, tabu, a bugyi szigorúan
marad rajta,

koncerteken, programokon megszoktad,
hogy az összes nálad idősebb pasi hajt
a lányra, csorgatja a nyálát, de te
arisztokratikus módon kezeled a helyzetet,
ösztönösen, a lány pedig amúgy sem lát
más pasit, csak téged,

bár nyilván érzékeli a nyomulást,
rajongó bociszemekkel néz rád,
és közben formás, feszes melleit neked
nyomja biztatásként, hogy érezd, tudd,
a tiéd, és érzed is, tudod is, de azért
ahogy lehet, megbizonyosodsz róla,

megvan-e még, és bizonyítékot követelsz,
hogy a tiéd, a füstös felsőtétben észrevétlenül
benyúlsz a horgolt pulóver alá, és azonnal
el vagy veszve, igen, ott vannak, nem lapulnak,
büszkén állnak, illeszkednek bele hatalmas
tenyeredbe,

koncert közben is eszedbe jut megvizsgálni,
odahajolsz a lány nyakához, belecsókolysz,
közben a tenyered ösztönösen besiklik a póló
alá, de már nem húzod vissza, jó érezni,
ahogy megkeményednek a bimbók a vágytól,

miközben az alkalmi színpadon folyik a free
muzsikálás, árad a szabadságérzés, pedig
egy lepattant külvárosi művház, de mégis,
még wilsoni színházat is ott látsz először,
pedig akkor még nem is olvastad Pilinszky
beszélgetéseit Sheryl Suttonnal,

mindenestre nyáron debreceni jazznapok
vannak megint, ott kell lenni, sátrazás
a kempingben a lánnyal, koncertek éjszaka,
Garbarek, Jarrett, hajnali séták a város utcáin,
délutáni ücsörgések a sörözők teraszain,
miközben nem is iszol még alkoholt,
de így látszik teljesnek a dolog,
egyelőre legalábbis,

közös zuhanyzások a női részlegben,
és egyáltalán nem zavar, hogy jönnek-
mennek a lányok meztelenül, te se
hozod zavarba őket, csak mosolyognak
kedvesen rátok,

közben megtörténnek az első komolyabb próbálkozások is, kornak megfelelően, tapasztalatlanul, és nagy összeveszésekkel, valami teljesen lényegtelen dolgon, mint mindig,

és persze, hogy örök életre szól, mint mindig, feldúlt szívvel világ végét kiáltasz, és naphosszat JA-t olvasol, nem a legjobb gyógyír, főleg, ha a *Nagyon fáj* a kedvenced, és fáj is nagyon, majdnem behalsz, legalábbis azt hiszed, aztán idővel enyhül a fájdalom persze.

Kurcsis László: ÁK emlékére

Kurcsis László
(1950):
grafikusművész.

1975 óta szerepel kiállításokon Magyarországon, Európában és az USA-ban. Rendszeres résztvevője a magyar és nemzetközi művésztelepeknek. Munkássága, szellemi gyökerei a kereszténység és a tao értékrendje, szakmai gyökereinek pedig Bosch, Goya, Blake, a szimbolisták, szürrealisták munkáit tartja. Alkotásai számos közgyűjteményben és magánkollekción megtalálhatók itthon és külföldön egyaránt. Szuverén alkotói munkáját gazdagítja és végigkíséri a művészetoktatói, kiállításrendezői és tervezőgrafikusi tevékenysége, amit a győri Műhely kulturális folyóirat huszonhat évfolyamának arculattervei, több mint száz könyvborító, kereskedelmi és kulturális plakát is reprezentál.

Tanulmányok:
Dekorátor és
Kirákatrendező Iskola,
Budapest 1969–1972
Mártély Művésztelep
1972–1986
Pedagógiai Főiskola
rajz szakirány, Győr
1975–1979
Képzőművészeti
Egyetem, Budapest
1979–1983

Fekete Ádám:

2015-ben végzett a Színház és Filmművészeti Egyetem színházi dramaturg szakán. Az utóbbi években több független társulattal [Táp Színház, HOPPart, FAQ Társulat, Titkos Társulat] és közsínházzal [Katona József Színház, Örkény István Színház, Radnóti Miklós Színház, Vígszínház] működött együtt íróként, dramaturgként és színészként. Saját színpadi szövegek létrehozása és a rendezés érdekli, előadásait a Trafó tartja jelenleg műsoron. 2012-ben színházi kategóriában Junior Prima-díjat, 2016-ban Szép Ernő-különdíjat kapott. 2018-ban megjelent az első kötete *Fanyar nappalok a tokhal-tapétás szobában* címmel, amelyért Petri-díjat kapott.

FEKETE ÁDÁM

Versek a győri Műhely folyóiratnak

1

Útba ejtettél a visszaúton, és én útba estem. A szomszéd újra meg újra végigszalad a kicsorbult románcon, mintha mindez lehetséges volna. Járatom a fúróagyat, csörlőzöm le-föl a csökött fékharangot. Maguk mögé hajlanak a tervek, lágytojás-szerűen megcsavarodik az eleve-gyanús folyó.

2

Földnyelv, bútorok: így próbálsz kiszóródní. Lágytojás-szerűen megcsavarodsz a fékharangok piknikus dallamára, meghajlasz, mint egy terv, egy lehetőség. Gyűlnék a gomba alatt a visszaeső hozzátartozók. Tévút az, ahol jóérzéssel szembetalálkozhatunk.

3

A mozgófolyosón szaporodnak a hozzátartozók. Molylepke száll az ondóra, és feltesz egy mélyvilági kérdést: *maraszt vagy menesztel e türkmén közelség?* Feltámad bennem egy útonálló agya, benne az ajtóékek, csörlők, zúgattyúk. Lágytojás-szerű a ráébredés: hol vagy? Hiába cipeltem a nagyszobaturót?

4

Hazaköltözöm, mondtad, csak más szavakkal. Meglátogassalak? A szomszéd terveit hallgatom: olyan a hangjuk, mint egy szögbelövőnek. Valami nem stimmel ezzel a folyóval, nem csoda, hogy minden helyi döntésképtelen. Ne gyere, esik, mondtam, csak más szavakkal. A harangfoncsorban, ha sokáig nézed, struccnyaka nő a menyasszonynak.

Eszik Alajos: Mi van?

A szerző portréfotóját Dömölky Dániel készítette.

Besétálnak a növényfal mögé, mennek
a napra – olyan fehérek, mint egy mélytengeri állat elme-
szesedett vénái. Két bozótér között elállnak,
a testek mozaikja visszavéglegesedik;
agyamban zúg a klorofil, habciklon vonul át a kávé.
Bár ne látnánk a túlélés gerillastratégiáit,
nem vonatkoztatnánk magunkra: az é-
beráalom diffúziója nem zökkentené ki az idült koffeinizmust,
a nyílt titkok sűrűségkülönbségei miatt nem lenne
minden madárdal duplafenekű.

Odébblépsz, kiállsz a fűjtatásból,
viszed az enyvkazettákat; halmokban állnak a halmok,
űrít a táj. Üres pelikáncsőr a halál. Lehúzol egy vécét,
és megindul az oldalirányú mozgás –
lejtőre ömlik a tej, nem túl tanulékony.

Minden hiánycikk egyszer csak úgy marad.
Fél lábbal kint, az aranyporban
megtörpansz: van egy állatkertben villanykapcsoló?
Halmokban állnak a halmok, ilyen a csönd –
szemerkélő, brutális álom.

Állványon áll az állvány,
a zárvány ingatag zárványba zárul – vízszintes
létrákat rakodnak egy ibolyaszínű platóra. Te vezetsz.
Miért, hogy egy póknak sem lehetsz anyósa? Még jó,
hogy az enyvkazettákat időben elpakoltad.

Minden megszokás furfangos, a halált leszámítva pedig
minden furfang csak megszokás, átítatva
a belterjes likőrrel, ami nem ánizs és nem is útilapu.
Amikor valaki ráddöbben az égben, az mindig
egy rendkívül ódivatú pillanat.

Bejön egy nő az ajtón, a jövő egy variációja mégis odakint marad. A nő
leválik a variációról. Aztán a variáció is bejön, távolabb ül,
mint a kör átmérője, valami beláthatatlan teleszkóposság folytán.
A hiányérzet csuklórendszere működésbe lép, hogy a jármű mégse törjön ketté,
csak a halandók mozduljanak el odabent, szitkozódva, érintőirányban.

Sütő Csaba András

(1979, Győr):

Költő, az *Ambroozia* folyóirat szerkesztője. Legutóbbi kötete *jönnek a házak* címmel jelent meg a Napkút Kiadónál 2020-ban. A Fialat Írók Szövetsége, a Hermaion Irodalmi Társaság, a Magyar Írószövetség tagja.

SÜTŐ CSABA ANDRÁS

megsejtett egy utcát évek, ti eljövendők

nyolcasok ugrálnak egymáson
álló fekvő haránt áttűnő
egy nyolcas kettő négy hat nyolc
tíz evezős nyolcas az
pontosan annyi a vízben
mint nyolcvannyolc
a kokszokat is idevéve
figyelték és nézték a munkát
lapátok merülését vállszöveget
néha néhány szót váltottak a sztrókkal
a tizennyolc méteres hajó
futásáról irányról és haladásról
két kezükben a kormány
balra húz jobbra húz a meder kiadja ezt
és a legszebb napon leveztek a befolyásig
a torkolatban fordították meg a hajót
kilenc emberélet egyetértéssel
és felfelé indultak a mosoni ágon
innen még tizennégy és fél kilométer hazáig

már körbeitta a kreszta házat
csapolt neki éppen behűlt sört
a magyarban magyar lajos

ETO

1963	1982
négyszeres magyar bajnok	
1983	2013
a klubot szerette attól ami ott folyt sokszor okádott	
1965	1966
négyszeres magyar kupagyőztes	
1967	1978–79

lehet-e szeretni így
a jó kérdés persze ez volt
embervérből épült újra
embervérből voltak a falak
rephárral ingyen osztogatott
olvashatatlan megyei lappal
címlap sunci garfield
ez volt a sorrend
az elszántabbak megolvasták
a szombati sport
mellé a sporthíreket
és akinek már elég halottja volt
az a gyászjelentésekbe temetkezett
amíg kijönnek az aranylábú gyerekek
az újság ülőkének megteszi
ázik az esőben felfogja a hányást
a vizes zipfertől a soproni sör
posztmagyar remekéig

a régi betonteknőt lebontották
pedig nagyon szeretett üldögdélni a tetején
ott ahonnan látszottak a likócsi ártér fái
és megsejthető volt mögötte
a bácsai rétek lassú csepegése
a helyüket rendre elfoglaló apróvadak
a lassan gombászó emberekkel
a horgászok magányos füstjeivel
lábuknál a fekete szokollal
a maguk vágta ágasokkal
a gázlágnál gonddal
készített lakkozott
kéttagú bambuszbotokkal
tárolóorsók szolid kerregésével
a hínáros-töklevelessel
az alkonyi fényt szűrő csatornával
a bagerok fölé tehénkedő sötéttel
az utolsó pislogó dinamó delejezte
biciglikkel a fájrönt utáni hazacammogókkal
a srácokkal a buszmegállóban
akik montain bike-jaikra és
otthonról meglovasított
mammutkergetőikre könyököltek
kifújták a füstöt és eltekertek
az érzékeny szűrt fényű estében

járt a trófeában és kifelé
 magával vitte a korlátot
 egyszerre engedett el az egész
 előtte fröccsök nagy mennyiségben
 zenegépbe dobált húszasok
 nem járt egy ritmusra a lábuk
 agyukból jótékony köd szitált
 amíg egymásnak eresztették
 a vapsuvappot a rock and roll rugójával
 verekedés nem lett belőle
 pedig ágáltak erősen
 a boldogság magyar bajnokai
 a papucs a zokni a tréningfelső
 a leंबर a bomber és
 a martens egyterű meséjében
 de nem lett volna értelme összeveszni min
 így egy asztalhoz ülve mondta
 egymásnak öregebb és fiatal
 még a fröccsöntésből se lett baj
 pedig rizlinges-szódás lett a mackó
 és angyali nyugalommal szólt dönisz
 az aszal túloldalára át
 kurt cobain jobban sikerült arcával
 szörnyecskés pulóverben a múltat
 előinni hiába igyekvő kézilabdakapusnak
 nyugi kijön ez textilvegyész vagyok

adagolta magának a kazamatában
 késsel a gombás melegszendvicset
 kavarta a tejfölt a chilis bab tetején
 és egyszerre két kólát rendelt
 az intoleráns és antiszemita
 félvér istenekkel találkozott alkotója
 és egyenes gerinccel ült
 svájci sapkája alatt szövetkabátban
 prágai tamás később Nomen Est Omen
 pátkai tivadar tamás arcába ugatott
 dőlt belőle a csőrepedés van ömlik a szar
 amit meg az épp hiányzó pusztai szerzett
 az ország punkjai örömére
 ó a sztálin moziban próbáló auróra
 és a lekésett busz miatt tanárilag
 megsörözött busuló juhász

visszataszítóan vonzó ezt mondogatta még
 visszataszítóan vonzó vagy
 mondta a lánynak NEO Tivadar
 visszataszítóan vonzó ez a költő
 visszataszítóan vonzó

WW WW WW WW

ezt ismételte ez jutott
 eszébe ez volt műsoron
 parnasszus a pincében
 a gyönyörű hegedűjáték
 és felolvasások után

nem mondta hogy jó nem mondta hogy rossz
 és talán aznap este is ez volt a legnagyobb baj

csipkésre ülte a seggét
a nosztalgia kávéházban
kibekkelte a tulajt a hazánkba
szakadt nagypofájú távolfiákat

hántotta magáról a ráaggatott nevet
namivankispetőfi hát az hogy időnkinn
mások is írnak írogatnak csókolom
én például most fejezem be ezt a kantót

What thou lovest well remains,
the rest is dross

itt tartok most, kezicsókolom, meg ott hogy

The ant's a centaur is his dragon world

és átkozottul erősen
érezem hogy ez itt a lényeg
és sokszor kurvára úgy ébrednek
hogy már megint nem értem

tessék megbocsájtani a hézagos műveltségnek
de nekem ez a máma nagyon nem tetszik

Alázd meg hiúságod, mondom, alázd meg!
Eleganciád felülmúlja a zöld sisak.

nem kérek nyakkendőt zsillettet
és legalábbis nincs semmi
nem kérek pörköltzafatot kenyérral
egy igényes szavalatot még nem hallottam

rendelt inkább még egy szörpöt még egy kávét
csak hagyják már békébe végre
a történelem előtti mocsok – a valóság
mi a lófaszt akar tőlem doktor dömötör
hogy a nagy Grand L-t is idézze
bár még egy évtized mire megismeri
nem lesz nagy hivataloskodás
mondta lajos és a tábor megnyílt
pontyok pipáltak az albári ég alatt
a húgymelegre forrt vízben
ami nem látszott a nosztalgiából

férjhez mentek a rábaközi lányok
férjhez mentek és gyereket szültek
nem jöttek többé szolgálni a városba

már kiutálták a black pianóból
állt az éjszaka közepén hatodmagával
akkor most hova át a nagyhídon
a lebontott vár maradékai között
bujkálva elcsípve a falánk nap felkeltét

valaki kirakta a pontot
 az amnézia véget ért
pedig ott ismerte meg matyit
 a barokk toccataszerzők stílusával
joggal kérkedő leendő jogászt

és gáborkát a drót amúgy
nem létező szerkesztőségében

(ketten alkották a győri próza új védvonalát
és rettenetes vitáik parnassz vadon hegyétől
a kortárs marketingig imbolyogtak a cigarettafüstben)

gáborka aki legjobb barátja legénybúcsúján
lesz egyszer és mindenkorra

 Mr. Anderson
úgy nézel ki mint a mátrixból bárki

nem adta meg magát a sötétségnek
feltette napszemüvegét a rába parton
ahol az elvirágzó ifjúság nevében
és fröccsöktől felbátorodva nyitottunk

még két üveg száraz vörös bort
és matyinnál volt nyitó és egy rozé
ezt utólag is erősen hiszi
jóllehet másnap egy főzőkanalat
is talált a farzsebébe tűzve
ez most vagy nagyon jó vagy nagyon tré
szédelgett az imbolygó panelben

de mi hiányzik ebből a városból
valami átkozottul nincs
és van aki ebben a nincsből él
és vannak akik elmennek

és vannak akik jönnek
nézegetik szívükbe fogadnák
a sarokbarokk erkélyeket
a feltúrt utcákat és néha eltévednek

rossz helyen dobják le a vasmacskát
és hajszályökereik roszognak a flaszteron

megsejtett akkor egy utcát
az egyik belvárosi lachmann szabóság
mögött az ehling kékfestőktől nem
messze a tejfőlős közben

farmervásárlás közben
a cipzárról felnézett és látta
a popeye-ből délelőtt
és a kreszta saroksikátorától

be lehetett látni oda
megsejtett akkor egy utcát
álmodott is vele és soha
többé nem engedte el

álmodott egy utcát ahol kitűnő
volt a zene és a felszolgálás elsőrangú
öreg gépészek kezelték a kópiákat
és többen vízen érkeztek a vetítésre

elegánsan távoztak a hajózható ágon

megfelelő volt a száraz fehérbor
hőmérséklete és intenzíven
pulzált a szellemétől íziben
megválni akaró palack

egymás mellé fektetett
szanaszét rombolt pixelek
elrajzolt tömbök négyzet-
kőb- és kvadrátméterek

értékelhető volt a zene az is valami
és győr megyei jogú város gyötrődő
polgárai egyszerűen kiléptek ruháikból
ledobták arcukat amikor belesétáltak

egy kicsit fölzártak
mert komoly voltak voltak ott
és olyanná lehettek akkor és ugyanott
ami sehol máshol nem adatott

mert nincs itten máshol
mantrázták a haver's tavern felé
haver kocsmájába menjünk
haverhoz menjünk haver

átváltak a régi főtéren
csészényi tér röhögték
és a kossuth beszéd
foszlányai görögtek a szélben

egy sárga kobold futott át a széchenyi téren ruháján vörös-
kék farkasfogakkal és mielőtt felszívódott volna az egyik
sikátorban a kezéről egyik a másik után négy gyűrű csilín-
gelt a macskakövekre akkor lett szabad

Krajcsovics Éva

(1947, Budapest):
festőművész.

TANULMÁNYOK

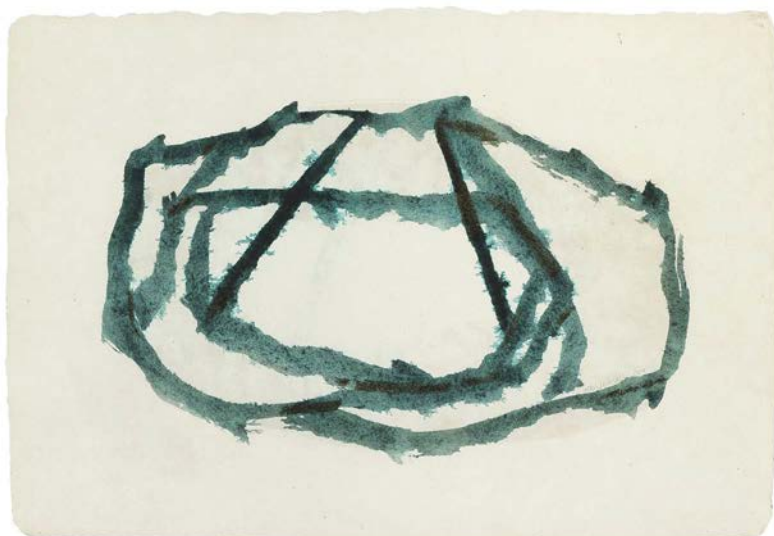
1965–1968
Kirákatrendezői
Tanulóliskola
1968–1980 Vasutas
Képzőművészeti Kör

MUNKAHELYEK

1969–1971 Ofotért
(grafikus)
1971–1981 Papíripari
Vállalat (grafikus)

DÍJAK, ÖSZTÖNDÍJAK

1985: Tornyai Plakett,
Hódmezővásárhely (Őszi
Tárlat)
1991: Eötvös József
alapítvány ösztöndíja
1994: MAOE díja,
Esztergom (Pasztell
Biennále)
1996: NKÖM díja, Eger
(Akvarell Biennále)
1999: Tavaszi Tárlat
nagydíja, Salgótarján
2000: MKISZ díja,
Esztergom (Pasztell
Biennále)
2001: Munkácsy-díj
2005: Palládium-díj,
2005: Tavaszi Tárlat
nagydíja, Salgótarján
2007: Káplár
Miklós emlékérem
Hajdúböszörmény
2007: Római Magyar
Akadémia ösztöndíja

Krajcsovics Éva: Batyu II.

Takács Nándor

(1983, Mór):
a Pannonhalmi Bencés
Gimnáziumban érettsé-
gizett. Egyetemi tanul-
mányait az ELTE-n, a Pé-
csi Tudományegyetemen
és a Pannon Egyetemen
végezte. Középiskolai
magyar- és biológiatanár.
Kolónia című versesköte-
te 2014-ben jelent meg
a Napkút Kiadónál. A
Bakonyban él.

TAKÁCS NÁNDOR

Búcsúzás és elutazás

Kétszer tért nyugovóra a nap
azon az estén. Hófehér madarak
gyalogoltak a réten, lépésük
ritmusába merülve. Fejük felett
varjak hadakoztak, megunva téli
viszontagságaikat.
Ekkor lámpa gyúlt a szobában,
és odakint, a fák tört ágai közt
felbukkant a mélységből a hold.
Mondtál valamit. Türelmetlenül és hidegen,
amire nem tudtam akkor a választ.
Csak később, egyedülétemben
törtem meg a csendet: elfáradtam,
hagyj pihenni most.

Távolba szökő ének

Az első hang után lehunyom szemeimet,
a továbbiak elnémítanak. A dallam nehéz
és lendületes, mire az ajtót becsukom,
megkerüli a házat, és az ablakon keresztül
forgatja fel délutánomat.
Anyám hangja áramlik kívül és belül,
a hangok hangján, nyelven és szavakon túl,
szomorú és alázatos odaadásban.
Történjék bármi, szemeim most már
csukva maradnak, megbénul a száj,
és mozdulataim tehetetlenek.
Kívánság sincs több, hacsak nem egy:
engem ki ne felejtessen fájdalmas
énekéből a nap vége előtt.

Az első hónap

Mint végeérhetetlen történet,
úgy áradt befelé a délután az ablakon.
Önmagát tükrözte a változatlan ég.
Ágyamból kémleltem körbe a szobában,
van-e már okom felkelni belőle.
Azután belopózott valaki, arcomra
tette kezét. A napsugarak színekre
hasadtak szemeim előtt, és én érintésük alatt
bizakodva és nyugtalanul újra elaludtam.

A szürkület szobáiban

Meghatottságban telnek napjaim.
A hallgatásból megszületik a türelem,
fakó és terebélyes ágai benövik szobáimat,
megilletődve bujkálok a hajtások között.
Ezek a szobák lesznek szereplői a képnek,
mely elkészül a szürkület alatt: a parketta
higgadt mértana és a szőnyegek zárt kertjei fölött
az ablaküvegek homályos tükrében tétova
mozdulatom csak aprócska részlet, mint az
alkonyatban hallatszó szárnyzuhogás vagy
a rejtekébe igyekvő vad neszező lépései.

A hetedik nap

Félálomban pattogatja körmeit.
Begyújtott, és lefeküdt.
Az óra ketyeg. Eszébe jut,
hogy az utca túlsó oldalán
a fák közé nejlonszák szorult.
Azt mondja magának, kimegy,
fölszedi. De nem most,
később egy kicsit.
A tűz ropog, és pattognak körmei.
Aztán elnémulnak.
Lélegzik. Álmában a nejlonszák
a fák között szabadon lebeg.

Szolláth Katalin festménye

BÍRÓ TÍMEA
Állítható keret**Bíró Tímea**

(1989, Csantavér):
költő, újságíró. Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Nyelv és Irodalom Tanárszékének elvégzése után a szabadkai Népszínház Magyar Társulatánál dolgozott. A *Hét Nap* hetilap újságírója, a *Magyar Szó* napilap *Képes Ifjúság* nevű mellékletének külmunkatársa. A Szabway Összművészeti Estek szervezője és moderátora. 2019-ben elnyerte a Sinkó Ervin Irodalmi Díjat. A Híd Kör tagjaként középiskolások számára kreatív írást vezet. Legutóbbi kötete *Hosszú* címmel jelent meg 2020-ban a Forum Könyvkiadónál.

minden amit nem teszek meg
bemegegyek megsimogatni az arcát közben
lekapcsolom a gépről hogy ne szenvedjen tovább
sorban állás helyett hamisítom a dátumot a régi okiraton
kiásom a földet a sír közepéről és addig kopogtatom
a koporsót amíg a fa a testemmel együtt
a csontokra nem zuhan
nekimegyek a folyónak hogy megtudjam mennyire
szeretnék meghalni
kilépek a feszesnek mutatott keretből külön
költözünk egymástól és férfiak átjáróháza lesz
a beárnyékolt otthonom
az arcába rúgok azoknak a kiéhezetteknek akik
a lépcsőn fölfelé menet a szoknyám alá néznek
hazugságvizsgálót kapcsolok élő adásban
a pártelnökökre

minden amit nem mondhatok ki
a sok kérdéstől egy időzített bomba a méhem
nem bírják a petesejtek a szorítást
elveszik a képük a farpofák között eltorzul a tekintet
félbetörök a gerinc a magasabb pozícióért
gyűlölöm a váratlan vendégeket akik megerőszakolják a szabadságot
a halálotat kívántam hogy senki ne vehesse át a helyem
más arcát láttam magam előtt szeretkezés közben

mindent befogad a vers
mint egy hajléktalanszálló ahova a legmocskosabb
is hófehér ágyneműbe fektetheti a lehugyozott
lábait és nem kell attól félnie hogy
álmában betörök a fejét
leírhatóak az álmok a büntudat beágyazódik
a költői képekbe és senki nem tudja mi valós
mi fikció
tőlem függ hogy mennyire világos mennyire sötét
hogy én csapom be az ajtót vagy a szél
hogy a lélek nyüszít vagy verslábakon él

Szövet helyére a fájdalom

belebukni a tengerbe

amikor hazamennek a családok
a szerelmespárok
eltűnnek a gyereksikolyok
kihúlnak a kőházak falai
a tenger mélykébe borul
kimarja magából az emberi
izmok emlékét a mozdulatokat
amik felborították a hullámok
természetes rendjét
észrevétlenül préselni a testet a vízbe
hogy ne karcolja meg a felszínt
először a haj hullik előre utána bukik a fej
magával rántva a dróton rángatott
végtagokat

beledőlni a tengerbe

kivárni hogy eltűnjön az árnyékod
ahogy a fák árnyékszigetei is megszűnnek a köveken
egyszínűvé válik minden nem lesznek tónusok
a nap felszívódik az égen mint a sejt ami
távozni érkezett meg beléd
ordítás kíséri a tested vonalait készülődés
a becsapódásra
derékszögbe hajlítani a testet
a törés kinagyítva tárul eléd a képernyőn
sivár tájképet rajzol benned
sziklák a szemben

belezuhanni a tengerbe

hogy a kék betóduljon és befesse
a szerveket hogy az üresség megfojtsa
egy kicsit a szívverést mert
a szövet helyére a fájdalom költözött
a sziklák kilökik a szemből a könnyeket
minden hangra becsapod az ajtót
bezárod a testnyílásokat
a tenger kékje hűti a lázat
a gyomrot a száját szétszaggatja
a lávaként izzó szoknyádat

Benedek Miklós

(1984, Topolya):
költő, szerkesztő. Jelenleg Szabadkán él. Eddig három verseskötete jelent meg, a legutóbbi 2019-ben *Miközben halkan* címmel. A *Magyar Szó* napilap munkatársa, illetve annak *Képes Ifjúság* címet viselő mellékletének felelős szerkesztője. 2020-ban Koncz István-díjban részesült.

BENEDEK MIKLÓS

Rettegés lett úrrá

A külső világok sámánjai minden év márciusában találkoztak.
A találkozó helyszíne a ngaszánok lerombolt temploma volt kilométerekre az északi falaktól.
A falak évek hosszú sora alatt emelkedtek egyre magasabbra.
A sámánok századik találkozásán egy szót sem szóltak némán bámultak a tűzbe.
Aztán a sámánok lerészegedtek és támadást indítottak a falak ellen.
Az égből tüzes nyilakat varázsoltak elő az erdő irányából tüzes golyók szálltak a falak felé és égi szekerek szórták a halált a védőkre.
A belső világ polgárai hamar tudomást szereztek a támadásról és rettegés lett úrrá rajtuk.
A harcokban sok száz katona vesztette életét és a falakon újabb és újabb rések keletkeztek.
A támadás ereje egy percre sem csökkent.
A sámánok újabb és újabb varázslatokat vetettek be és napok múltával sem józanodtak ki.
A belső világ tanácsa végső elkeseredésében a legfelsőbb istenhez fordult segítségért.
És a legfelsőbb isten a felhők közé emelkedett.
Első ostorcsapására a sámánok pusztultak el.
Majd minden ostorcsapására egy-egy nép tűnt el a föld felszínéről.
Utolsó ostorcsapására a falak visszanyerték eredeti formájukat.
És a belső világ polgárai áldozatot mutattak be a legfelsőbb istennek.
És minden este nyugodt szívvel hajtották álomra a fejüket.

Játékba hívta

Az út mellett a porban félmeztelen fiúk játszottak.
Elegáns ruhájában anyja mellett ülve sóvárogva nézett ki az autó ablakán.
A fiúk futva megindultak a jármű után.
Hátra szeretett volna fordulni de anyja megszorította a kezét.
A fiúk hangosan kiabáltak trágár szavakat küldtek utánuk.
A bejáratnál fegyveres örök várták őket.
A sofőr intett a kapu megnyílt előttük.
Pálmafákkal szegélyezett úton jutottak el a főépületig.
A folyosón áthaladva csaknem százfős ünneplő sereg várta őket.
Sötétben indultak haza.
Az utcák kihaltak voltak.
Az egyik szolga karjában vitte be az alvó fiút.
Az éjszaka közepén felriadt.
Zavarodottan nézett körbe.
Az ablakhoz ment és a tornác tetején egyensúlyozva majd egy erős fa ágaiba kapaszkodva a földre huppant.
Öklével sorba zörgette a viskók faajtáját.
Dühös férfihangok válaszoltak rá.
Hangosan játékba hívta a fiúkat.
Percek alatt több tíz fiú gyűlt össze a téren.
Félmeztelenül kergették egymást vonatoztak birkóztak és kacagtak kacagtak kacagtak.
Így köszöntött rájuk a reggel.
A felnőttek dolgozni mentek.
A fiúk továbbra is egymást kergették és birkóztak és kacagtak kacagtak kacagtak.
Akkor is kacagtak amikor a felfegyverkezett felügyelők autójukkal körbevették őket.
Akkor is kacagtak amikor a felügyelők között a legelső felszólította őket hogy hagyják abba és engedjék haza az úrfiú.
Kacagtak amikor az úrfi egy marék port dobott az első felügyelő arcába.
És kacagva támadtak a felfegyverkezett felügyelőkre.
És kacagva rogytak össze amikor egy-egy golyó utat talált testükbe.

A szerző portréját Ótos
András készítette.

És az úrfi is kacagva zuhant hátra maga alá gyűrve egy kacagva haldokló fiút akinek rézszinű testéből ez lökte ki az élet utolsó darabkáját.

Percek múlva csak a felügyelők maradtak állva.

A fegyverek hangjára a férfiak és a nők eldobták a szerszámokat és a tér felé indultak.

Az emberek értetlenül meredtek maguk elé.

A legidősebb dolgozó ocsúdott fel először.

Megragadta az egyik felügyelő puskáját és a levegőbe lőtt vele.

Az emberek pusztá kézzel egyszerre támadtak a felügyelőkre.

Másnap a dombon túli ültetvény dolgozói is fellázadtak.

Egy hét múlva a fővárosi gyárak falait is robbanások rázták meg.

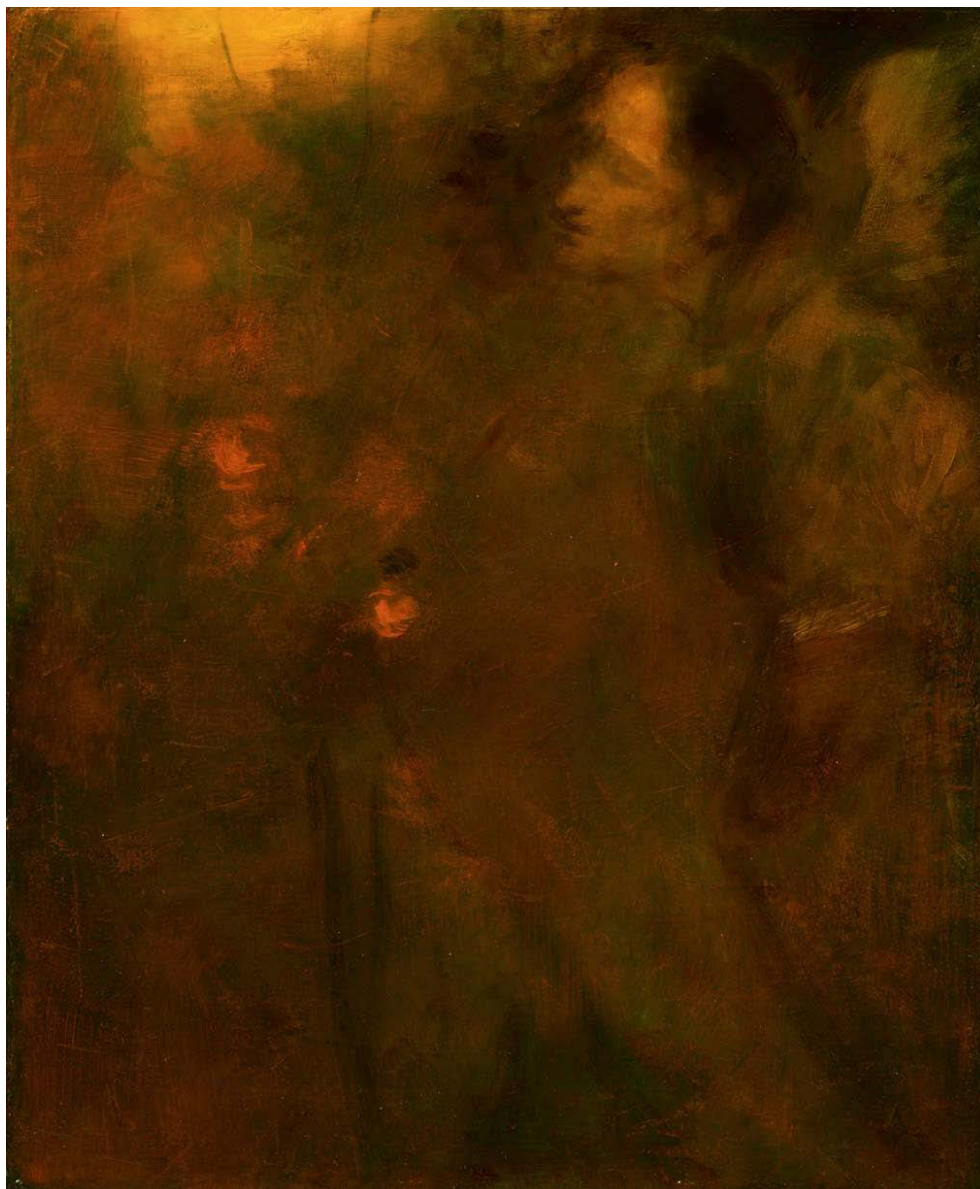
Az elnök emberei öt napig tudták védeni a palotát.

Kárpáti Tamás:

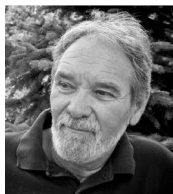
(1949, Budapest):
Budapesten, 1969-től
1974-ig tanult a Magyar
Képzőművészeti
Főiskolán, ahol mesterei
Barcsay Jenő és
Sarkantyú Simon voltak.
Hatvannál több
önálló kiállítása volt.
Rendes tagja a Magyar
Művészeti Akadémiának.

Díjai:
1983-ban Munkácsy-díj
2000-ben a Magyar
Köztársaság Érdemes
Művésze
2013-ban Magyarország
Kiváló Művésze

Kárpáti Tamás festménye

Jónás imája a Cet gyomrából

Csuday Csaba

(1944, Kassa):

költő, prózaíró, a spanyol nyelvű irodalmak kutatója és fordítója. 1974-től a *Nagyvilág* rovatvezetője.

2020 májusáig a *Magyar Művészet* szerkesztője.

1996 és 2011 között a PPKE oktatója, tanszékvezetője. Nyugalmazott egyetemi docens. A

Magyar Írószövetség rendes, az MTA és az MMA köztestületi tagja.

Esszékötetete 2014-ben jelent meg a Nap Kiadónál *Fantasztiikum, mágia, valóság* címmel. Gyűjteményes verseskötete

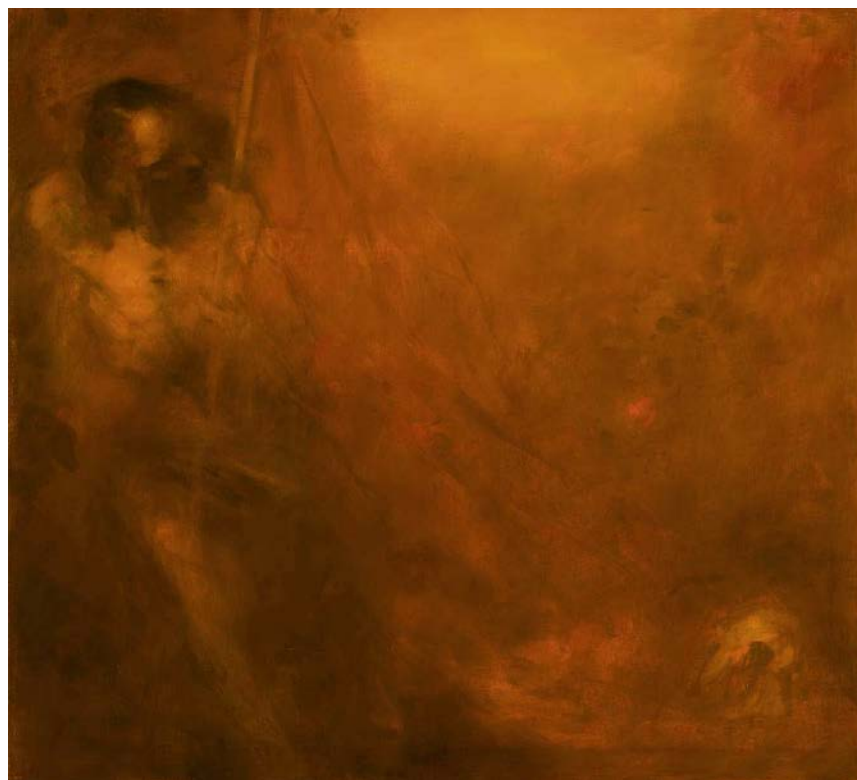
2020 novemberében jelent meg a *Magyar Naplónál Jelen, máshol, sehol* címmel.

2020 novemberében jelent meg a *Magyar Naplónál Jelen, máshol, sehol* címmel.

Újsághír: 40 kilogramm műanyag volt annak a döglött bálnának a gyomrában, amelyet a Fülöp-szigetek partjaira sodort a tenger.

„Mert ez bú s merészség,
nem akarom. Nem is tudnék eljutni az Érig,
hisz innen már nincs menekvés, Uram.
Mert bár világ csodája ez a Víz, ez a Cet,
jéggé dermed itt mégis a lelkem.
S bár ím, éket ver ég és föld közé
a hal, ez a barlangtorkú állat,
s én kimászni, fürödni szeretnék, megtisztulni
odakünn, és csakis így, meztlenül, de nem lehet.
Lemerülök ebben a fagyban, ebben a mocskos,
trópusi éjszakában. Rúgkapálnék, de immár hiába,
a Cet kimúlt, s így még kiköpni se tudna.
Hová legyek hát segedelmed nélkül,
mit higgyek biztató szózatodból?
S ha itt veszek, mit ér, kit vált meg
fulladásom? Éli, éli, lámmá *sábaktáni*,
kiáltanék, de kezem, lábam nincsen átszögelve,
nincs hát jogom szemedre hányni sorsomat,
de szánalmas, méltatlan így pusztulni el.
És e szegény Bálna, ő miről tehet?
Bűne volna tán, hogy nem lett kegyelmed eszközüvé?
Kérlek, Uram, sújtsd inkább haragoddal
vizeid megrontóit, mentsd meg a még eleveneket,
nekem pedig adj könnyű halált.”

(Szigliget, 2020)

Kárpáti Tamás festménye

Halálos ölelés

(DJ emlékeiből)

„Hanyas?“, olvasta le a kis DJ (becsületos nevén Donka János) a kérdést Zsévi szájáról, s amint a kislány elkerekítette húsos ajkait a kérdéshez, DJ gyomra összerándult. Döbbenet állapította meg magában: „Szerelmes vagyok. K mondta a múltkor, hogy azt az ember a gyomrában érzi”.

A lányosztály szemből jött a folyosó jobb oldalán, rendezett, kettes oszlopban, s mindegyik gyerek kezében ott barnállott a frissen kiosztott bizonyítvány, a hosszúkás, vöröscsillagos-sarlókalapácsos, nemzetiszín szalagos könyvecske. DJ szétnyitott ujjával mutatta az ötöst, majd kérdő arc kifejezésére Zsévi büszkén vágta ki: „Az enyém is. Jeles!”

Zsévi kicsit dundi, nagy, barna szemű leányka volt, sipítós, magas hangján mosolyogni kellett, de adakozó természete, jó szíve ellenállhatatlanná tette. Biciklizni is az ő kertjükben tanult meg a DJ, a Pasaréti tér mellett. Zsévi egy darabig tolt a negyedes bringa nyergét, aztán elengedte. DJ hiába próbált tekerni és egyensúlyozni, mindig oldalra dőlt. De egyszer, amikor senki sem figyelt rá, egyedül ült fel a biciklire, erőteljesen rátaposott az elől levő pedálra, és hirtelen elkapta az egyensúlyt. Egész kört ment egyváltékban, le sem téve a lábát. „Odass!“, kiáltott föl Zsévi, mikor meglátta. „Megy a Jancsi!” Ugy örült neki, mintha ajándékot kapott volna.

A bizonyítványosztás előtti nagyszünetben magasugrás-bemutató volt az iskolaudvaron. A meredeken lejtő F utcára merőleges, teraszosan feltöltött iskolaudvaron, az utca felé eső fenyőfák előtt kinn maradt a két, mércés állvány, keresztben a léc. A gyerekek V-alakban álltak előtte kétfelől, az udvar hosszanti oldalain, hogy középen helyet hagyjanak az ugróknak. Tornaóráról maradt ott a szer, s bár mindenki utcai ruhában volt, ki-ki kedvére produkálhatta magát.

A korabeli szokásnak megfelelően „ollózó” stílusban tanította a magasugrást Irén néni, a vénlány tornatanárnő, s egyben az úttörőcsapat természetes parancsnoka. DJ kicsit késve érkezett a látványossághoz, s a közönségtől pár lépésre állt meg, a V iskola felé eső szárának végén. Nem akart hinni a szemének.

A nézők tekintete mereven előre szegeződött, az ugrók irányába, s ha azok „átvitték” a magasságot, nagy ovációval tapsoltak, ha leverték a lécet, pfujoltak. De DJ figyelmét nem is az ugrók ragadták meg, hanem a nézők, méghozzá derekuktól lefelé. Azt látta ugyanis, hogy amikor nekifut valaki, és fellendíti az egyik lábát, hogy aztán a másikkal hozzázárjon, s ezzel még feljebb rúgja magát, mindenki magasba emeli a magáét, mintegy vezényszóra. Önkéntelenül, szinte megbűvölten, és észre sem veszi, amit csinál. „Holdkóros kán-kán”, gondolta DJ.

Egyszerre lendültek előre a lábak, mint a szovjet katonáké a díszszemlén, amit a Szilfa utcai kultúrházban láttak. (Hetente háromszor is volt filmvetítés; legutóbb talán az *Ali baba* ment, és a moszkvai díszszemlét előtte, a híradóban lehetett megcsodálni. Muris volt a peckesen hátrafeszlülő, fegyverüket mellükre szorító egyenruhás katonák képe, azokkal a fejmagasságig repülő csizmákkal.)

DJ-t lenyűgözte a látvány. „Nézd, nézd, figyeld a lábakat! Mint a díszszemlén!”, szólt oda az épp mellé érkező K-nak, és mikor ő, K is felfedezte a komikus látványt, kitört belőlük a röhögés. A léc a nekik bűvös határon, 115 centin állt éppen, de senki sem akadt, aki átugrotta volna.

Ekkor érces hang harsant a gyerekközönség feje fölött: „Tegyétek 120-ra!”

„A diri, a diri!”, terjedt futótűzként. És valóban: az ugróállvánnyal szemben már ott állt az iskola új, fiatal igazgatója, Barna Undor. Az igazi neve Andor volt, de már mindenki csak Undornak becézte, pedig még nem is igen adott okot az utálatra. Sőt.

Alig egy hónapja jelent meg, az évnyitón. Lendülete, a fekete szemében lobogó sötét szendély mindenkit megbabonázott. Még Magda nénit is, imádott osztályfőnöküket, akiről mindenki tudta, hogy megszállott, hívó katolikus, és valamikor apácának készült. Amikor még voltak apácák. Olyan rajongással csüggött Undoron a kezdet kezdetétől, hogy még a vak is láthatta: fülig szerelmes belé. Kigombolt, fehér ingben állt ott a diri az udvar szélén, hosszú nadrágban, úgy, ahogy kilépett az irodából, ahonnan egyenest az udvarra lehetett látni. Nyurga, karcsú figura volt; göndör, fekete sörénye, amely kissé őszölt már a halántéka fölött, lobogott, ahogy nekifutott. Elsőre átvitte. „Tegyétek 25-re!”, mondta ekkor. Először megtorpant a léc előtt, nem jött ki neki a lépés. Másodikra sikerült.

„Följebb! 30-ra!”, szólt az újabb utasítás. Elsőre leverte. Már a második ugráshoz készülődött, a nadrágszárát is feltúrta, a sűrű, sötét szemöldökét összehúzta, koncentrálni behajolt, s már épp nekifutott volna, amikor megszólalt a csengő. A diri fölegyenesedett. „Mára vége, pajtasok!”, mondta. DJ mintha némi megkönnyebbülést érzett volna a hangjában. „Holnap folytatjuk. Most mindenki induljon az osztályába!” Izgatott találgatások közepette lódult meg a gyereksereg az épület bejárata felé. Mindenki azt találgatta, vajon átvitte volna-e a diri a 130-at, vagy sem.

„Szerintem le fogja verni”, jelentette ki K, és DJ irigyelte a határozottságát. K (a deklasszált úri család gyereke, akivel DJ egy házban lakott) jöttment, véresszájú „komcsinak” tartotta Undort (nyilván ezt hallotta otthon), de DJ szemében nem volt ilyen egyértelmű a dolog. Pedig, ahogy telt az idő, neki is meglett rá az oka, hogy utálja.

Május elsején, pár héttel korábban ő is ott állt órákig a Hősök terén, a több ezer úttörő között. A tűző napon várták, hogy az ünnepélyes tornabemutató elkezdődjön. Egy idő után,

amikor látta, hogy sorra viszik ki a térről azokat, akik összeestek, neki is felfordult a gyomra. Szédült, hányingerrel küszködött. Végül sikerült talpon maradnia, de még akkor is falféher volt, amikor végre levonultak a forró aszfalról, és behúzódhattak az árnyékba. A vattacukor émelítő illata és az ujjongó, harsány indulók fülsiketítő dübörgése még otthon is ott vibrált érzékeiben, s még forgott vele a világ, amikor édesanyja lefektette az elsötétített szobában. Végre lehunyhatta a szemét.

A rákövetkező héten Zsévi meleg tekintete,

(Apropó, a Zsévi meleg tekintete: amikor DJ, már öszülő üstökkel, kisebbik unokáját tanítgatta biciklizni, hirtelen átjárta szívét ez a melegség. Olyannyira, hogy felütötte a telefonkönyvet [akkor még volt], és meg is találta: dr. Zs. ...Éva. Kissé kalapáló szívvel tárcsázta a számot. A hang már nem volt sem olyan vékonyka, sem olyan lelkes, mint a kertben vagy a folyosón. „Találkozni? Nem hiszem, hogy jó ötlet... Kicsit elhízta, tudod? De kedves tőled, hogy eszedbe jutottam.” „Talán jobb is”, gondolta DJ. „Így legalább már mindig melegíteni fog a nézése”.)

szóval, Zsévi meleg tekintete, a biciklizés friss öröme és a ragyogó tavasz már el is feledtették vele annak a szörnyű vasárnap délelőttnek az emlékét, amikor az egyik óra közepén Imre bácsi, a pedellus, benyitott az osztályukba, a katedrához lépett, és halkán közölt valamit a tanárral. Bizonyos Pali bácsi, aki éppen biológiaórárt tartott, odafordult az osztályhoz, DJ-re nézett és azt mondta: „Jani, az irodába!”

DJ szíve a torkában dobogott, míg Imre bácsi fakókék köpenyes, erős fatörzsre emlékeztető alakját, jellegzetes, kissé vontatott lépteit követte az üres folyosón. Benyitott a tanáriba, átment a hosszú, zöld posztóterítés asztal mellett az igazgató ajtajáig, kopogott. Undor érces hangjára („Gyere be!”) lenyomta a kilincset.

Az igazgató mellett két, szürke öltönyös, csíkos nyakkendő ember ült. Egyforma, barna félcipőben. Szigorúan, barátságtalanul néztek DJ-re, akinek mindjárt izzadni kezdett a tenyere. „Hol voltál vasárnap délelőtt, kisfiam?”, kérdezte Undor nyájasan, minden bevezető nélkül. DJ, noha rosszat sejtett, gondolkodás nélkül felelt: „Templomban, igazgató úr”. „Igazgató elvtárs” javította ki nyersen az egyik öltönyös. „Úgy!”, mondta a másik, és felvont szemöldökkel, jelentőségteljesen a társára nézett. „És melyik templomban?”, kérdezte az első. „A reformátusban. A Torockó téren”, mondta DJ, de már bizonytalanabban, mint aki érzi, valami rosszat mondott. De mivel minden vasárnap délelőtt templomba megy az egész család, hát ez az igazság, gondolta. És neki igazat kell mondania. „És igaz, hogy a bátyád a református gimnáziumba járt?”

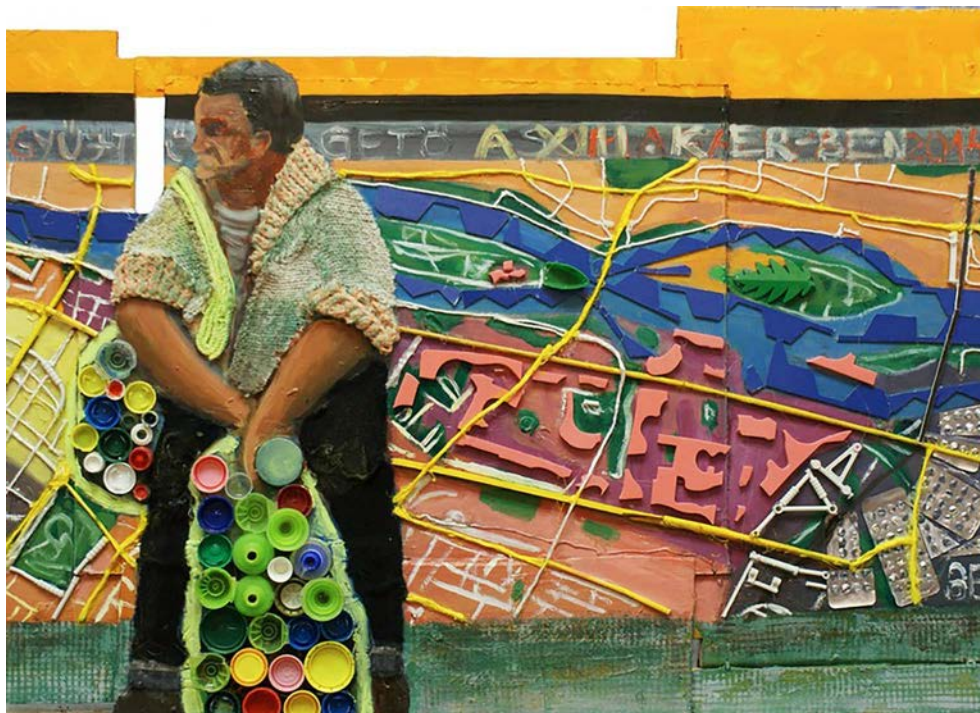
DJ most jött csak igazán zavarba, mert biztosan tudta, hogy a bátyja, mielőtt beteg lett (DJ testvéreinek akadt egy szerencsés kimenetelű, komolyabb következmények nélküli „kalandja” a hárshegyi Sárga Házzal), gimnáziumba járt. De úgy emlékezett, az Árpádba. Abban viszont már biztos volt, hogy testvére, miután meggyógyult, a Puskás Tivadar technikumban folytatta a középiskolát, ahol akkor, az irodai „kihallgatás” idején, már a harmadikat végezte. De mintha derengett volna valami DJ fejében, hogy tényleg, apja eredetileg a Lónyaiba, a reformátusokhoz akarta beíratni. Arra viszont már nem emlékezett, végül is miért nem sikerült. Azért esetleg, mert a Lónyai időközben kimúlt: református gimnáziumból Móra Ferenc ált. gimn. lett? De ez a válasz csak évekkkel később jutott DJ eszébe.

S hogy milyen különös a véletlen: az érettségi, majd az OVSZ-nél, az Országos Vértranszfúziós Szolgálatnál műtösként töltött egy hónap után DJ egyszer csak ott találta magát a Lónyaiból Mórává vedlett gimnáziummal szemben, egy tervezőirodában. Műszaki rajzolóként húzta naphosszat a vonalakat.

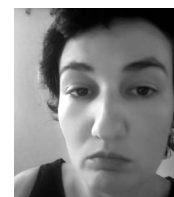
Már nem akart orvos lenni, már csak az irodalom és a film érdekelte, de a bölcsészkarra nem vették föl. Mivel ügyes keze volt, kapcsolatai viszont egyáltalán nem voltak, a nővére, aki már évtizednél is régebben forgatta a tuskihúzó különböző tervezőintézetekben, egy laza családi ismeretség révén beszervezte kisöccsét rajzolóknak. DJ vesztére, vagy szerencséjére, ahogy vesszük. Mindenesetre tény, hogy a billenős rajztábla mellett görnyedve, ha szeme és keze belefáradt a nullkörző porgetésébe, a grafosszal, vagyis a töltőtollhoz hasonló tuskihúzóval meg a különböző vonalzókkal történő bűvészkedésbe, sóvárgó lelke és mohó tekintete rögvést az átellenes gimnázium és a hozzá tartozó (s vele, DJ-vel egy magasságban sorakozó) lánykollégium ablakait pásztázta. Amiből több bonyodalom is származott. Majd e bonyodalomok taglalásába is belefeledkezünk, de előbb kicsit vissza kell kanyarodnunk az OVSZ-be, pontosabban a vérrellátó kórházrészlegének alagsorába.

„Na, ölelje meg fiatalember!”, hallotta mintegy félálomban DJ. Az öreg, rezes orrú éjszakai portás adta ki a morbid utasítást, aki mintegy fél órával korábban – hajnali kettő vagy három lehetett – legédesebb álmából rázta föl. Akkor már több napja ügyeletes volt, mert egyik műtőstársa beteget jelentett, a másik pedig szabadságra ment. „Meghót az öreglány a harmasban. Le köll vinni a tepsibe.”

Mire DJ sebtében magára kapta a fehér köpenyét, az éjszakai nővér meg Pista bá, az öreg portás már levetkőztették és lepedőbe bugyolálták a halottat. Az ágyán. Onnan kellett átemelni a keresek hordágyra. Mikor DJ odaért, az öreg megfogta a lepedő alatt kirajzolódó test bokáját, és fejével a holttest válla felé bökött. DJ nekiveselkedett, de alig bírta megmozdítani. „Na. Még egyszer”, morogta Pista bá. Most sem sikerült; a rángatásra csak egy sárga, ráncos kar csusszant ki a lepedő alól. A bal. Az öreg káromkodott; DJ-nek nagy nehezen sikerült visszagyömöszölni a testrészt. „Szeggye má' össze magát, fiam! Nem fogok itt szórakozni magával egész éjjel”, dohogott a portás. „Számolok: egy, kettő, há-rom!” DJ teljes erejéből ölelte, emelte a lepedős csomagot – végre sikerült.

Bács Emese: Gyűjtőgő a XIII. kerületben

Bács Emese
(1978, Brassó)

1994–1996 Brassói Művészeti Liceum, 1998–2004 MKE, festő szak
2001. Erasmus ösztöndíj: Accademia di Belle Arti, Brera/ Milánó
2002. Ludwig ösztöndíj, 1997 óta él és alkot Budapesten

Válogatott díjak
2019. Gigacsiga szoborpályázat I. díj, Művészetek Völgye és a MANK közös pályázata
2018. Nap mint nap Óbuda képzőművészeti pályázat, Óbudai Múzeum különdíja
2017. Otthon a hazában, Drót szerkesztőség alkotói pályázatának képzőművészeti különdíja
2016. Szeretlek Budapest, Simon's Gallery III. díja
2015. XX. Országos Portré Biennálé, bronz diploma, Láthatatlan munka, földj
2014. Ozon Zöld
2014. díja, XXI. Magyar tájak, Országos Tájékp Biennálé, arany diploma
2013. 75 éves a 13. kerület, képzőművészeti kategória, I. díj
2006. Kiszgrafika Biennálé, KISGRAFIKA 2006 díja
2005. Fővárosi Önkormányzat-Budapest Galéria ösztöndíja, Bécs
2004. Barcsay-díj, Gruber Béla díj

DJ csak keservesen tudott visszaaludni, és éppen azt álmodta, hogy az apja sírjánál jár a temetőben, kannából locsolja a fejfánál bokornyira szétburjánzott borostyánt, mikor a bokor indái hirtelen ráfonódnak. Próbál szabadulni, de a borostyán valójában már temérdek hinárkar. Szörnyű erővel húzzák lefelé. És akkor hangot is hall: „Gyere hozzám, kisfiam. Olyan egyedül vagyok itt”. A húzás rázásba megy át; arra riad fel, hogy a főnövér rázza-rángatja a vállát: „Jani, Jani, ébredjen! A főorvos hivatja!”

„Maga volt tegnap ügyeletben?” A szikár, pirosposzgás főorvos hangja nem barátságos, de határozott. „En”, mondja DJ. „És maga segédkezett egy egzitnél, ugye?” DJ eddig csak színházak, mozik kijáratánál látta felírva ezt a szót, x-el. Hallani most hallotta először. „Igen, a Pista bácsival...”. A főorvos közbevág: „Itt a férj. Valami gyűrűt reklamál.” „Láttam egy kezét, de lehet, hogy az a másik volt...”, kezdené magyarázni DJ, de érzi, semmi értelme. „Margit!” Szól ekkor oda az orvos a főnövérek. „Maga lemegy a családdal a tepsizhez. A gyerekek majd segít”, rendelkezik a főorvos. A menet szótlanul vonul le a lépcsőn az alagsorba, a prospektúrára.

A férj, magas, kissé testes, hetven-nyolcvan körül lehet, tartása egyenes, lehajtott fejjel néz maga elé. A „gyerek”, azaz DJ kihúzza a tepsit; elsőnek a halott lábára kötött „dögcédula” jelenik meg. DJ igyekszik csak a kézre koncentrálni, igyekszik elhessegetni magától a gondolatot, hogy ő most igazából meg lett gyanúsítva, hiszen a másik két érintett, az éjszakás nővér meg a vén portás persze sehol, biztos még az igazak álmát alusszák. Végre megpillantja a kezét. A jobbot. Rajta a gyűrű. „Persze, mikor áttemeltem, a másik oldalán álltam. Nem is láthattam. A másik kezét láttam”, villan DJ agyába. „Húzza le!”, utasítja a főnövér. DJ önkéntelenül megrázza a fejét: „A család... Talán a család...” A nagydarab ember kénytelen leguggolni, vesződik, veszkélődik, de a gyűrű csak nem akar lejönni a halott ujjáról. A szerencsétlen egészen beleizzad, pedig a tepsi mellett dermesztő hideg van. DJ-nek még a foga is összekoccan. Egy szál trikóban ugrott ki az ágyból, csak egy nadrágot rántott magára. „Sajnálom, uram. Le kell vágni”, mondja Margit nyersen a férjnek. DJ megborzong a gondolatra, de megkönnyebbülten hagyja el a helyszínt. Csak akkor döbben rá: először látott halottat. „Meg se néztem”, gondolja.

(Mellesleg: csaknem tíz évvel korábban apját is megnézhetette volna holtában, a Farkasréti temető ravatalozójában, de nem akarta.)

Aznap három vakbelest, egy bütyköst és egy gyomrost operáltak. (A bütykös ujjú egy magas, csontos lány volt, talán egyidősek lehetett DJ-vel. A lány nagyon félt, pedig az érzéstelelítőtől semmit sem érezhetett, de mikor DJ a verejtéket törölgette a homlokáról, látszott, hogy legszívesebben megcsókolná a fiú kezét. Még hónapok múlva is hívogatta telefonon. De kissé deszka volt, tenyeres-talpas, s bár DJ egyszer-kétszer kibumlizott hozzá Gödöllőre a hévvel, s meg-megőlegette a kastélypark árnyas fái alatt, igazából nem tudott hozzáédesedni.)

A gyomrost, középkorú férfi volt, csak össze kellett volna varrni; pár napja operálták, de megfázhatott, mert köhögött, és a köhögéstől szétvált hasán a hosszú vágás. Az orvos hiába igyekezett; kettőt-hármat öltött, de a férfi mindjárt szétköhögte. „Ember, az istenért, tartsa vissza!”, kiabált az orvos. „De nem bírom, doktor úr, nem bírom!” Már majdnem sírt. Végül kapott egy kodeines kábító injekciót, attól végre elcsendesedett, és össze lehetett varrni.

A nap végén DJ, feladata szerint, föltette a fecskendőkkal teli kuktát a gázra (ez volt akkoriban a sterilizálás legolcsóbb, bevett módja), majd a műtő felmosásába fogott. Ezt különös gonddal végezte, nemcsak azért, mert félt a zord Margit haragjától (a főnövér, ha már föl-száradt a hófehér burkolat, bement, leguggolt, és összehunyorított szemmel ellenőrizte, nem

maradt-e folt a fénylő járólapon), hanem azért is, mert szerette csinálni; gyönyörködött a makulátlanul csillogó felületben.

Most is teljes odaadással végezte a felmosást, a víz locsogott, a partvisra tekert ruha csatogott, s kövezet már úgy ragyogott, mint a Salamon töke. Ekkor éktelen káromkodás ütötte meg a fülét a szomszédos helyiségből: „Jani, az anyád úristenit, mi a fészkes fene ez?!” „Te jó Isten, a kukta!”, kapott a fejéhez DJ. A nagy buzgalomban teljesen kiment a fejéből a sterilizáló. Az edény sipolását sem hallotta, a bűdös, égett szagot sem érezte. „Na, csessze meg! Ezt jól megcsinálta!”, rikácsolta a főnövér, mert mikor lehűtötte és kinyitotta a kuktát, már csak egy halom gőzölgő-füstölgő fémroncsot talált; az üveg minden fecskendőből kiolvadt. DJ még ott állt a műtő ajtajában, kezében a felmosóronggyal, s noha tudta, Margitnak igaza van, és a kár, ami miatta keletkezett, jelentős, mégis igazságtalannak érezte, hogy minden rajta csattanjon.

És csattant a felmosórongy is, ahogy a vödörhöz vágta. Dühében és elkeseredésében még rúgott is rajta egyet. „Ne rugdalja! Rugdalni én is tudok. Kirúgatom! Takarodjon innen!” Még hallotta a főnövér süvöltését a háta mögött, de amikor visszaszólt: „Rúgasson! Szarok rá!”, mintha mázsás súly esett volna le a válláról.

Másnap maga jelentkezett a főorvosnál, a reggeli vizit előtt. Közölte vele, hogy kilép. Úgyis épp lejár az egyhónapos szerződése. Úgy érzi, csak egy kis csavar egy gépezetben, és bár tudja, hibázott, nehezen viseli el, ha megalázzák. A főorvos, aki persze hallott már az előző napi incidensről, szóba se hozta az ügyet. Kedvesen csak annyit mondott, ha DJ tényleg orvos szeretne lenni, ha irányítani is akarja valamikor azt a bizonyos gépezetet, a célja érdekében türelemmel kell viselnie az ilyesmit. „De megértem, és nem is marasztalom. Csak annyit mondom még: ha ilyen érzékeny, talán tényleg többre hivatott. Legyen szerencséje! Margitra meg ne haragudjon, neki se könnyű. Nemrég halt meg a fia.” „Sajnálom – mondta, vagy csak gondolta DJ. – De az még nem ok rá, hogy mások méltóságába gázoljon.”

Akkor, az F utcai iskola igazgatói irodájában a kis DJ némi habozás után csupán annyit tudott kinyögni: „Most a Puskásba jár.” Mármint a bátyja. Undor igazgató ekkor megsimogatta a fejét, és csak annyit mondott: „Jól van kisfiam. Most menj vissza az órára.”

(Zárójelben idekívánczik, hogy DJ, akárcsak kisebb nővére, mint már mondtuk, az iskola egyik büszkesége volt, akit apja korai halála után mindenki igyekezett felkarolni. Egyik osztálytársának édesanyja befogadta a négy gyereke mellé kosztosnak, míg föl nem vették a napközibe. Az iskola ingyen nyaraltatta a balatoni táborokban. Egyszer Irén néni mint táborvezető félrehívta, a kezébe nyomott egy levelező lapot, és ráparancsolt: „Írjad!” És diktálta: „*Kedves Révai elvtárs – elvtárs nagy E-vel! – köszönöm hozzám való jóságát. Nagyon jól érzem magam a táborban, ahonnan üdvözetemet küldöm Révai elvtársnak és egész családjának – családjának nagy Cs! –*”. Jani fülig pirult, noha egy szót sem értett az egészből.)

A bizonyítványa mindig kitűnő volt, és mindig ő volt a rajtanácselnök, az osztályfelelős. S bár homályos sejtései arról is voltak, hogy Undor igazgató ünnepi szónoklatai és Joós főtisztelendő templomi prédikációi nem igazán ugyanazt mondják a világról s benne őrá, sőt, mondhatni szögesen ellentmondanak egymásnak, magára nézve mindkét tanításból ugyanazt a következtetést vont le: tegyen meg mindent, amit elvárnak tőle, mert ez a kötelessége, és ezzel tartozik mindenkinek, aki jó hozzá. Legfőképpen pedig özvegy édesanyjának, akinek van elég gondja, bánata, így neki, Janinak az a dolga, hogy öröme tegyen. Azért is izgul annyira az irodában, hogy ne csináljon bajt, ne keltsen otthon szomorúságot. És ezért nyugodott meg valamelyest, amikor az igazgató megsimogatta a kobakját.)

Remegő térdekkel támolygott ki a folyosóra, és csak ott csapott a fejére: „Én hülye! Micsoda egy barom vagyok! A Hősök tere! Hát, persze! Vasárnap a Hősök terén voltam! Majdnem el is ájultam!” De önkéntelen tévesztése sem valami beteges vallomáskényszerből adódott, hanem a lelki reflexeiből, amelyek otthon és a templomban alakultak ki benne.

Tény ugyanis, hogy a minden vasárnapreggeli templomba menés DJ gyerekkorának egyik legfontosabb rituáléja volt. Szép májusi időben különösen. A család minden tagja ünneplőbe öltözött, apja fényesre suvikszolta („mi úgy mondtuk: subickolta”) egyetlen fekete cipőjét, belebújt egyetlen, immár fényesre kopott sötétké, kétsoros öltönyébe (amelynek zakója fontos szerepet játszik később az egyetemista DJ egyik lengyelországi, autóstoppos kalandjában. Erről most legyen elég annyi, hogy a kopott farmerhoz, tornacipőhöz felvett kétsoros zakó remek, bár kissé extravagáns viseletnek bizonyult. Különösen Varsó és Bydgoszcz között, egy teherautó koszos platóján. DJ később valami versfelét is irt az élményről, s egyik csoporttársa, RG, akiből zseniális író, rendező és dalszövegíró lett, azt mondta, mikor elolvastatta vele: „Ez a kétsoros zakó s benne a sok-sok kilométer, ez jó! Van benne valami epikus”), s gyalog ereszkedtek le a domboldalon, a Rügy utcán, majd a Bimbó úton a Fenyves utcáig (DJ-nek mindig furcsa volt ilyenkor az iskola bezárt kapuja, a kihalt udvar és néma épület), aminek végén a Fenyves tér várta őket. A közepén kiképzett kőalakú medencében ott térdepelt a „Könéni”, ahogy a fehér, fél térdre ereszkedő, vállán korsót tartó meztelen nőalakot hívták a kisebb nővérevel, s amelyet annyiszor rajzoltak-festettek a Szamosvári tanár úr (közönséges nevén Szamka) rajzóráin. Majd a Pasaréti útra érve becsatlakoztak a templomba igyekvők, illetve onnan jövők folyamába. A reformátusoké, akik balra igyekeztek, a Torockó tóra, kicsit gyérebb volt, a katolikusoké, akik jobbra, a Pasaréti tér felé tartottak, testesebb. Az ellenkező irányból érkező ismerősöket, osztálytársakat cinkos mosollyal, főhajtással, integetéssel üdvözölték. Autók, járművek nemigen voltak akkoriban, csak egy-egy bőszen pöfögő, dudáló 5-ös busz elöl kellett kitérni néha.

Ezt a vasárnapi, kétirányú, már-már tüntetésszámba menő özönlést, békepapok évadja ide, besúgók hada oda, semmilyen esemény, a nyomasztó diktatúra semmilyen mesterkedése nem tudta sem elrekeszteni, sem feloszlatni.

Barna Undor másik nevezetes szereplését K, DJ elválaszthatatlan barátja, mesélte el. Lényegében egy vitáról volt szó, amely K nővére és Undor között pattant ki, alkotmánytanórán, K nővére, B osztálytársnőinek legnagyobb rémületére. A tárgy a népi demokrácia volt, mint államforma.

– Mit jelent a „népi demokrácia”, igazgató úr? A demokrácia mindig népi, nem? – kérdezte tettetett ártatlansággal B.

– Látszólag. Az imperializmusban, vagyis a kapitalizmus jelenlegi, eddigi legagresszívabb formájában a kizsákmányolók uralkodnak a nép nevében. Ők a vezetők. A szocializmusban nincsenek kizsákmányolók, nincsenek gazdagok, ezért a nép a vezető erő, a munkásosztály és a dolgozó parasztság. Akiket régen elnyomtak. Ezt nevezik történelmi igazságszolgáltatásnak.

– De hogy képes egy esztergályos vagy egy kubikus vezetni az országot, ha nem is tanulta?

– A párt irányításával. A párt tudja, megmondja nekik, mit tegyenek, ők pedig megtanulják.

– És a párt honnan tudja?

Az osztályban már izgatott sugdolózás, mocorgás kezdődött. De B-n nem látszott idegesség. Barna Undor álságosan jószágos arca most megkeményedett. Éles hangon, majdnem kiabálva mondta:

A párt tudja, mert három legyőzhetetlen fegyver van a kezében. A marxizmus–leninizmus, a Szovjetunióban és az illegalitásban szerzett tapasztalatok, meg a rajtuk alapuló stratégia és taktika. Vagyis az osztályharc.

Míg a diri egyre jobban belelendült a szónokolásba, a hetedikes lányosztály rémülten látta, hogy B arca előbb elvörösödik, majd elsápad. Mindenki érezte, a helyzet valamilyen határhoz érkezett, amelynek átlépése esetén semmi sem maradhat úgy, ahogy addig volt. Sem az osztályban, sem az iskolában.

B-nek nem sok vesztenivalója maradt, Undor igazgatónak annál több. Tudta, hogy az osztályban több fontos elvtárs csemetéje ül, akik a fülüket hegyezve várják, mit mond, hogyan vágja ki magát a kényes helyzetből. Hogyan válaszol a nyilvánvaló provokációra, amiről aztán ők otthon beszámolhassanak, jelenthessék, milyen az új igazgató. B hangja érezhetően remegett, mikor halkán, nem harciasan, inkább mintha csak magának beszélne, föltette a következő kérdést:

– Ezért zárják táborba az embereket, és ezért telepítik ki őket?

Undor arcán ekkor váratlanul derűs, mondhatni barátságos kifejezés jelent meg, még mosolygott is, mikor kellemes baritonján azt mondta:

– Nézze, kedves B. (Undor a hetedikes és nyolcadikos lányokat már magázta, amin jókat derült mindenki. Mi, zöldfülű hatodikosok is.) Maga nyilván nagyon szereti az édesapját és az unokabátyját, meg a nagyszüleit. Vagyis, szubjektív érzései eltakarják maga elől az objektív igazságot. Ezt nevezik kispolgári csökevénynek. De az igazság attól még igazság marad. Az nevezetesen, hogy a dialektikus materializmus törvényei az egyének tudatától függetlenül érvényesülnek. Másrészt, tudja kedves B, az új társadalmi rend megteremtése áldozatokat követel. En megértem a maga érzéseit, nem is hibáztatom miattuk. De hangsúlyozom, hogy a marxizmus igazságát nem befolyásolja az emberek akarata, lelkiállapota. Ez az igazság tőlünk független *objektív* törvényeket jelent, amelyek, ezt nevezik dialektikának, viszont mégis emberek, *bizonyos emberek* akarata révén érvényesülnek. Ezek az emberek a kommunisták, a párt vezetői. A maga családjának problémái a feudális rendszer és a fasizmus magyar kiszolgálóinak a problémái. Egyszóval, hogy pontos legyek, maga, maguk, kedves B, a múlt. A múlton pedig könyörtelenül átgázol a történelem.

„És a szabadság? És az emberi méltóság?”, kérdezte volna még B, meg se hallva, hogy őt éppen kiiktatják a jelenből, de ekkor megszólalt a csengő. Legalábbis K úgy mesélte el DJ-nek a történetet, hogy a nővére, bár már a sirással küszködött, még ezt is meg akarta kérdezni. De Barna Undor addigra, mint győztes hadvezér a csatatérről, emelt fővel, peckes, dinamikus léptekkel kiviharzott az osztályból.

FALCSIK MARI

Szabadságbújócska

Falcsik Mari

(1956, Budapest):
költő. Az ELTE Bölcsész-
karán diplomázott, azóta
a költészet és a föllépései
mellett szabadúszó szer-
kesztőként és műfordí-
tóként keresi a kenyerét.
Versköteteit a Magvető,
a Jelenkor, a Scolar, a
Mersz Könyvek adta ki,
verseit jelentős irodalmi
lapok publikálják.

t-t-talkin' 'bout my g-g-g-generation

*

*and freedom? oh, freedom! well, that's just some people saying
your prison is walking through this world all alone*

Ötvenhatban hősünk beleszületett
a szabadságszínházba. A helyszín Budapest.
Egy hegyi kerület – fura vegyület:
urakkal társbérletben ifjú vidékiek,
üzletlakásokban proletárcsaládok,
meg az a pár spion, akiket a rendszer
betelepített. Hősünk itt tanul
befelé játszani. Tért tágítani.
Eltüntetni magát a szűk szürke korból.
Hogy virágot hajtson, gyúrni jó talajt,
gyereklelkét belélehelve, a porból.
Egy óvodásnak, otthon, ennyit csak szabad.
S az ő privát rendje, az a nagycsalád
jobb levegőtűrő, mint kint az obligát.

A hatvanas évek infantilizmusa:
nem a gyerek az, a kor gyermeteg.
Komolyan venni a *kívült* nem lehet:
festett ólomég, meztelen király.
Fonákról kell nézni, akkor helyreáll.
És pont úgy áll helyre, hogyha fejre áll:
amire igent mond, éppen az a nem,
és az igen az, amire nemet.
A létező abszurd. Hősünket anyja-apja
ha e játékszabályba bele nem avatja,
akkor is megtudja. Hogyha nem Gogoltól,
majd elmondja más – legkésőbb Bulgakov.
Bár nyilván így a jobb: *von Haus aus*.
És ekképp lehet szervesen saját.

Hatvannyolc a kulcs-év – *kult*-év is, ugye.
Ott kezdődik minden, ami azután
összetöretik. De miért hatvannyolc?
Eddigre szárad el az összes eszmemag:
zörgő héjakat dajkál egyaránt
kelet és nyugat. Akkor mi marad?
Magában az *Egy-Én*, a semmibe vetve.
Ezzel szembelesve földereng a rég
elfödött titok: *nem testvér volt az ember?*
Kölyökálmom álma, gyolcsába rejteni
a meztelen tény: egyedül vagyunk.
Ezt többé nem lehet visszadugni semmi
társadalmi-közös eszme-tokba – hisz épp
azok lettek végképp túrheterlenek.

Verseiből színpadi
előadások,
megzenésítések, holland,
angol, olasz nyelven
fordítások születtek –
maga is fordítja őket
angolra, illetve előadástet
tart belőlük. Ugyanilyen
szívesen kapcsolja össze
lírai tevékenységét a
képzőművészettel, de akár
a mozgásművészettel is.
Rendre kísérletezik azzal
is, hogy hagyományos
más műfajok tipikus
tartalmaként számon
tartott életanyagot,
például drámai szituációt,
történetet, vagy akár még
az esszébe, tanulmányba
illő társadalmi jelenségek
elemzését is a líra nyelvén
fejezzék ki.

A szerző portréfotóját
Máté Péter készítette.

És a nagy hidegben fölbömböl a rock.
És a Földkerekség összes völgyei
megtelnek visítással. Fölmelegszik tőle,
aki a visító sámánnal visít,
hogy meg ne fulladjon, vagy nehogy kivesse
a szakítópróba gyilkos lendülete
a légkörön túlra, mint a tudás vágya
Ádámunkat egykor. S hogy emitt a diktatúra,
amott meg a tőke a rács, amit ráznak?
Hisz nem az az ijesztő: hanem hogy *innen* és *túl*
megválthatatlanok. Hogy a szabadság,
az most is csak egy fantom. Üvöltsön hát a rock:
a szabaduláshívó belefeledkezhet,
aki kiábrándult, annak meg azért.

Hatvankilenc nyarán föl is izzik Woodstock
– színpadán ott égnek még a „huszonhetesek”.
Lángban áll Vietnám. Armstrong a Holdra lép:
van nagyobb szabadság? Az ember remél még.
Majd irunk hetvenet. Fölbomlik a Beatles.
Fénytelen szelek Budapest egén.
Átadják a metró. Csupa úr a város,
magába fojtó tér. Nem fekete-fehér:
alapozószürke. Rendőrmonokróm.
Mint panelházbeton, minden ólmosan
folyva dermedő: hajak zsíros szárnya,
törökmintás ingek, trapézfarmerok,
ébenbarna lányok mellén kikeleti
szivárványvirágok. A befagyott tavasz.

Április van, ünnep: már negyedszázada
„felszabadítás” – *okkupácija*
Vengrii, mint mondja a gyarmatosító
nyelve pontosan. Hiába a Lánchíd
olcsó fényfüzére, azok csak olyan
háztartási boltban megvehető égők,
amiket ma a jubileum míján
gyorsan fölszereltek. Potemkin-falu.
Szemfényvesztett népe boldogan tolong
a Nagy Metrózáson, amitől a város
kísértet-üres. De *ez* igaz arca:
ez a szkifi-filmes metropolisz-úr.
Nagy, sötét, szeles – és belakhatatlan.
Végeérhetetlen, mint az évtized.

Így lesz hetvenegy. Már megint tavasz.
Megy a Bem-rakparon egy csapat gyerek.
Fejük fölött zászlók: vörös, trikolor.
Mellettük a folyó, az örök Duna
nejlonbarna háta. Hátuk mögött joggal
gyanakvó szülők, otthonok leválva
hűlő küsszobái. Gázolnak a szélben,
a maguk kevély egyszerűségében.
Mert valami saját kell – és ez itt: *saját*.
A csatangolás, szópöckölgetés,
a rossz cigaretták, csókra suta szájból
a káromkodás. Trafikosbódében
kapható jelek – de le nem mondanának
semmi pénzért erről, ha bazári is.

Mit keresnének már a kinőtt családi
 vasárnapokon? A szófogadások,
 kistesók között? Csatangolnak tehát.
 És ha *odaérnek*, megfordulnak *vissza*.
 Ez a módszerük. Menni: életézés.
 Lejárvák vele a problémáikat.
 Színpadaik cügos, lámpátlan utak.
 Nem adnak kiutat. Csak a presszó rejt el.
 Meg az Alagút: ha gyalog mennek át,
 üvölthetnek is. És ott a Duna.
 A rakparti lépcsők. Lenn a nagy kövek,
 fönnt törött padok a lepukkant parkok
 avar földte öblén: rejtett odvaik.
 Oda húzódnak be, ott az életük.

Este várja őket politizálástól
 hangos otthonuk, félrészeg apák
 és elhasználódó, ideges anyák
 gyors félkérdésekkel jegyről, iskoláról.
 És ez még a jobb. Mert a másik oldal
 – a lombos hegyoldal – csak úgy csillogtatja
 a csalóka napfényt a káderszülők
 kötelecsöndjében, szolgálati villák
 tág tereiben. Ahonnan a kölykök
 épp úgy elszökösnek, csakhogy értük mindig
 jön az autó, amiből kinyúlva
 az öltönyös kéz kiemeli őket
 és visszapottyantja jövőjük burkába.
 Hányjál csak, majd kialszod. *Magad*. Semmi baj.

De amíg még együtt, miféle csillag az,
 aminek nyomába, új Krisztust keresve
 tódulnak az útra? Mit tudhatnak ők,
 hamar összebújó vadidegenek
 a testvériségről? Csak azt, hogy *elveszett*.
 Hiába keresik oly ádázul egymásban
 és az utakon. A levegőben van
 a kozmikus hiány. Keleten ideát
 már szintén alig látni a fényes ideát
 vakolathiányos homlokzatokon.
 Csak egy megfakult, cseplesez csillagot,
 az is félig hunyva, mondén félrecsapva.
 Nincs életveszély már rég közvetlenül
 – annál inkább van a távlat hiányában.

Ez már hetvenkettő: nem bírja belül,
 szétfeszül a tér, fölszakad belőlük,
 és mégis kiterjed, ha szerényen is.
 Márciusra szél jön, kisöpri a várost.
 Megint összegyűlnek a szobor körül,
 és megint diákok. Petőfi örül.
 És van már helyük! A Kinizsi utca.
 Ciradás kapu, lépcsőházi csarnok,
 kövér oszlopok – nyomasztó a múltszag,
 de az a redőnyös földszinti lakás,
 a péntekenként zsúfolt Népfront-helyiség!
 Ott történik minden, ami újszínű.
 Nem derűs-üdítő: első szabadságuk
 nehezebb tónusban mutatja meg magát.

Első szabadságuk. Zombi-zsarnokságban
 eleven zsarátnok: izzó vérszínében
 megmerítkezik kamasz szellemük.
 Kitörölhetetlen elemi hatás.
 Pedig csak a *jó művészet* maga:
 a Fodor Tamás *Orfeo*-színpada.
 Balról jött a szél, belülről, megint,
 a levegőigény. Hősünk nem „balos”
 – de mit újistenek, világnézetek,
 Angela Davis klub, Guevara, Mao,
 az összes bal zsácutca, ha az Orfeo
 nem dogmatételre: kérdőjelre épít.
 Aki lángot látni, új ösvényt találni
 magának akar, erről fölismeri.

A tiltott bozótot csak a vadabbja járja,
 lányok és fiúk, szinte nemtelen.
 És épp úgy szintelen: vállukon iszák,
 katonatarisznya, rajta golyóstollal
 rockszentek neve. Benne a pia
 és a mezítlábas rossz Szimfónia.
 Az első színes holmi majd úgy két év múlva
 fog csak fölbukkanni – és épp hősünk fején:
 egy rút narancssárga, sildes vászonsapka –,
 már a mély válságban, mint a rianás
 a kor stabil jegén. De most még semmi szín:
 keki fiúingek, fekete trikók,
 rongyos farmerok – ahogy nekivágnak
 a nyári hóhullámnak: mint egy csapat varjú.

És hiába forróság: kárba megy a nyár.
 Hiába Balaton. Úsznak néha egyet,
 de többnyire maradnak a platánok alatt.
 Hősünk Brechtet olvas. Sűrűn jegyzetel,
 boncolja magának, mindenekelőtt
 a *Galileit*. Fogva tartja a
 végső vallomás, ahogy a nagy tudós
 elárulja: *félttem a testi kínoktól*.
 Lám, ugyanúgy beszél, mint a meztelen király.
 És, hogy *visszavonta* – mint amaz a reformkort.
 Hogy fölösleges volt Prága hatvannyolca,
 Párizs, utcakő, Los Angeles lángja:
 minden tűz hiába, újra itt a fagy.
 Tudják már februárra: kárba ment a nyár.

Megfojtott reformok, borszagú apák.
 Hősünknek is van egy, akin végignézze
 hogyan építették légvéraikat
 az új mechanizmus kulcsemberei.
 Ahogyan az apja új levegőt kapva
 az új, életképes, nyitott struktúrákat
 rakja napra nap. Ahogyan a modern
 dévavára épül, amibe a szülők
 saját csontjuk porát keverik habarcsnak,
 mígnem utoléri és a két kezükkel
 bontatja szét velük a riadt hatalom.
 Egy nagy presszóasztal lesz az egész ország,
 együtt támasztják fiak és apák:
 itt hidalódik át a nemzedéki gát.

A hetvennégyes év az utolsó békeév.
 Bár minden szerelem darabokban volt
 már annakelőtte, ahogy mindig is
 – csakhogy ezt nekik is meg kell élniük
 a maguk szerelmével. Eddig tarthatott
 a *liaison dangereuse* az önkereséssel.
 Van, aki önkezével vet véget neki –
 példa elég akad a hegyoldalon is.
 Lent pedig gyülekszik a terelt falkától
 végképp leszakadó populáció:
 a törött töredék. Ködevők, csellengérek.
 Szabadságrabok. Kerouac örülten élő,
 égő örültjei. Az öngyilkos-osztály
 szép fehér babái a Korányiban.

Születik egy új elveszett nemzedék.
 Hetvenöt már rém: húsevő növény.
 Emberhúst eszik. Végül hetvenhatra
 eltűnnek hirtelen. Épp, mint a *Függőben*:
 szétpukkan a naiv kölyökkutya-brancs.
 Ahogy elszélednek, megcsúszik az egyik,
 a dágványba lép, és süllyedni kezd.
 A többi még gúnyolja: hú, de szép bukás!
 Csak így érdemes! Majd belőlük is fölszáll
 a kín vékony hangja: miért nem fájt ez így
 mindjárt a kezdetén? S már egy sem vonyít.
 Rárázódnak lassan az elrendelt útra,
 s föld fölött himbáló orral követi
 ki-ki a neki jutott szalámiszagot.

A lázadásturista, noha kicsit durcás,
 szépen hazakullog: él és enni kap.
 És máris olyan lesz, mint a tegnapi
 tagadott szülők. S ahogyan azoknak
 némafilmsztároktól átizzadt álmaik
 és az esküvői pezsgős éjszaka,
 neki a rock marad a relikvia.
 Az elszánt outsider ezt nem várja meg:
 ha nem mindjárt a lét, a visszarendeződő
 valóság elejti, az útra pottyantja,
 zúzódjon ott tovább. *Like a rolling stone*.
 Legendás létformája nem strukturálja át
 az adott világot, másképp hat – talán
 a *stiliztikájában*. Tesz hozzá egy imázst.

Hősünk – ha már egyszer életben maradt –,
 hogy kibírja azt, ami ott fogadta,
 nagyjából végigissza az egyetemet.
 Látni, hogy ami ő, annak nem ad helyet
 a magyar létező társadalomkeret.
 Azért csak megpróbálja. Ez már nyolcvanegy:
 dekkol tehetetlen három másikkal
 egy könyvkiadóban. Diplomájuk tíz van,
 beszélnek vagy hét nyelvet összesen.
 Az egyikük még zongorázni is tud:
 egy nap – minden érdekesebb feladat helyett –
 lenn a pincében könyveket csomagolnak,
 ott áll a zongora, amin a kollega
 jazzt kezd játszani, ők meg énekelnek.

Azt állítják róluk: fölöslegesek.
„Túlqualifikáltak.” Hogy nincs munka olyan,
amit ne tudnának helyettük elvégezni
– igen, akkor is még – az ifjú káderek.
Hősünk lép: *kilép* – a puszta semmire.
Huszonhat évesen, végsőkig elszántan,
minden gesztusa mintha pengevágás,
a keserű lendület majdnem leverí
szent szimbólumát is, a kérdőjelet.
Vizes sáron készül tüzet gyújtani.
Képtelen úgy élni, ahogyan lehet.
Mondják neki pedig: az a kis piros könyv
nem olyan nagy ügy, csak legyen a szív fölött,
megakadjon benne a golyó, ha lőnek.

Az csak magabizás, a semmire lépni.
És hősünk képtelen bármi mástól félni,
kivéve önmagát és az értelmetlen
pangó életet. Ez személyes ügy:
lelki egészsége függ attól, hogy csorba,
csonkított szabadsága megmaradhat-e.
Még ha annyi is csak, mint mocsáron lángok.
És mi az, hogy „semmi”? Lakni mindig van hol,
nem sokat eszik, a cigire futja,
pia meg már nem kell – sőt: már nem *szabad*.
Keres egy bozótost, mint női Abélard,
egy magyar Rive Gauche-t, és építeni kezd.
Nem azt, amit akart, csak amit így lehet.

Lángok a mocsáron: nyolcvankettőben már
többen gyújtogatnak. Ezt be-beidézük
a pártbizottságra, mert nem szeretik,
ahogy a kollegáknak, köztük a besúgónak
reggeli kávéhoz a fönnálló dolgok
állásáról beszél. Az *Beszélt* terjeszt,
ez sokszorosítja – jut belőle hősünk
sublótjába is, az alig kihúzható
nagy alsó fiókba, az ágynemű alá.
Emez rendszeresen külföldről csempész be
tilos irodalmat. Amaz szamizdatot
fordít angolból, míg hősünk angolra
magyar anyagot. Egyikük csinál egy
ellenzéki klubot. Ó Horváth Misi.

Ó, a *Rakpart Klub!* Minden rendszerváló
mozgalmak bölcsője – mondja a rege.
Szelíd hely, mondja hősünk, összeterelő.
Nagyon fontos dolgok hangzanak el itt
péntekenként este. Ehhez is a Népfrent
adja a helyet: most a Duna-parton.
És megint a péntek: e tájon forradalmat
a munkahét végén alkalmas csinálni.
Ha forradalom az: öt kemény éven át
türelmes kitartással kitenni a kínos
kérdőjeleket, újrainyitni múltat,
érteni jelent, keresni jövőt.
Mikor Misi meghal, fölhang a gondolat:
természetes halál volt-e az övé.

Aztán ahogy Jobb és Bal elkülönül,
 arra gondolnak mind: legalább ezt megúsztá.
 Nem kell átélnie a szétrendeződés
 magántragédiáit. Több évtizedes
 barátságok vesztét. Összezavart nyelvek
 ordító süketségét. Hogy hova tartozna,
 ha életben marad, erről hősünknek is
 megvan a maga szép illúziója:
 ők ketten volnának a nemzeti konszenzus
 utolsó kitarató mohikánjai.
 Módszerük még mindig a kétoldali
 tolerancia – *se hal, se hús*, mondják
 erre durva nyelven a törzsiharcosok.
 Itt így fogalmazznak, ez ilyen vidék.

Nyolcvanhatban hősünk harmincévesen
 együtt jubilál a forradalommal.
 Az még mindig *ellen* – még *népfelkelés* se.
 Az évfordulót kiélezetten várja
 a zombi-hatalom. Misi zseniális:
 úgy dönt, nyolcvanötben, a *huszonkilencedik*
 jubileumból csinál feledhetetlen,
 méltó ünnepet. *Segítsetek!* – hallatja
 utolsó kiáltását a Szabad Rádió.
 – *Segítsetek!* – hallgatja némán a teremben
 s kinn a folyosón, a lépcsőkörláton,
 csillárokon lógva az összegyűlt tömeg.
 Mocsárba fulladó láng: mire a rendőrök
 megérkeznek, vége. A Rakpart Klubnak is.

Hősünk nyolcvankettes kivonulásával
 afféle páriának fokozta le magát:
 állandó ellenőrzés, se ótépékölcson,
 se tanácsi lakás – egzisztenciális
 és professzionális lemondásban él.
 És kilencvenig a keleti blokk rabja:
 a nyugati kaput lankadatlan őrzi
 előle a rend. Mint *megbízhatatlan*,
 sosem kapja meg a szabadságszínű
kék útlevelet. Így ifjúságára
 – a vándorévekre – végig be van zárva
 a keleti térbe. Amint kiengedik,
 az első nap nyomban fölugrik egy buszra,
 és egy szabad szuszra gyorsan kifut Bécsbe.

Valónál mindig vígabb az anekdota.
 Hogy míg nagynehezen meglesz a státusa,
 a *szabad szellemi*, menni kell havonta
 a hivatalokba bizonyítani
 a pénztárkönyvével: el tudja tartani
 magát szabadon, szellemi munkából,
 majd személyijébe úgy ütik bele
 a lilás pecsétet, hogy pont csak annyi marad:
 „Foglalkozása: szabad” – kajánul mutogatja
 a rendőrök képébe. S az is milyen sztori,
 hogy nyolcvanháromban a zsezső siófoki
 plázson nyers dollárért egy amerikai
 hittérítő gengnek lesz szinkrontolmácsa,
 kik meghozták a *jó hírt* Szent István országába.

És mekkora kaland az illegálisan nyugatra juttatandó lefordított esszét aznapi *Népszabadság*ba rejtve adni át titkos találkozón az ellenzék küldöttének. Mekkora kaland minden áldott évben újra föltalálni, hogy miből fog élni. Aztán forogni kezd a színpad: körbenéz, hogy amiből kiszállt, hol léphetne vissza: az irodalomba persze, és persze szabaddal változatlanul. Eddigre már ki-ki megcsaladosodik, megbolondul vagy meghal, elmegy vagy elviszik a megújult idők új viharai. Következhetne hát a boldog-szomorú dal.

És hősünk arra ébred: saját kertjében ül a platánfa alatt. Kényelmes nyugágyban, egyik kezében könyv, a másikban pohár. Kerítése mentén szebbnél szebb színekben bokrok virítanak, hátul gyümölcsfasor, a fában vaddarázs. Azt ki kell füstölni. A gázt bevezetni. A gázt kiirtani. Megnyesni a fákat, csatornaárkot ásni, és a csöveket sárgára festeni. Üveget vágatni a veranda kitört ablakszemébe. Fölrakni a polcot, rá a könyveket, kigurítani a perzsaszőnyeget, gyűjtani egy gyertyát, föltenni zenét – és kész is: áll a vár.

Csakhogy e kornak is van társbérő-jelöltje: az eladósodás. A *haszon* az éra kulcsa már e végeken is. De pusztán emiatt hősünk számára épp most miért válna azzá? Ó az életért rakná ezt a házat, nem adja a házért zálogba életét. Inkább a bozótlét: azt épp úgy megtűri szélén ez újvilág is, mely kilencven után korántsem ideális: ez a west-balkán jobb és bal törzsi harcok tere változatlan – de egy s más értelemben, végül is: *szabad*. Építendő van bőven. Bontandó is akad. Csak egy kérdés marad: most miféle kényszer várja, itt milyen bújócskát kell játszson a gondolat?

V. Gilbert Edit

(1963):

irodalomtörténész, komparatista, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi és Társadalomtudományi Karán a Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszék habilitált egyetemi docense, a kortárs orosz irodalom kutatója. Kritikus, műfordító, *A perifériáról a centrum* című, 4-kötetes, többnyelvű, interaktív, interszubjektív világirodalom-történeti sorozat szerkesztője. Legutóbbi kötetei: *Az együttérzés irodalmi és vonzatai*, Pont kiadó Bp. 2014; Гильберт Эдит: *Русская литература: Опыт инпропрочтения*, Изд. Три квадрата, Москва 2019.

V. GILBERT EDIT

A jó kérdés feltevésének szabadsága

(*avagy örömteli részesülés a fájdalmasan izgalmas világból, alámerülés online tereink végtelenségébe és korlátozottságába; kiteljesedés, önkizsákmányolás, láthatatlanság*)

Kínai tanítványaim nem mulasztják el szóvá tenni minden adandó alkalommal, milyen ismert náluk Petőfi *Szabadság, szerelem* című költeménye. Szobrai, kultusza van Kínában Petőfinék, ez a műve több fordításban létezik, iskolai tananyag. Értelmezésükre s egyben szövegértésükre kíváncsian csak három szóból: e vers kulcsfogalmaiból álló házi feladatot adtam nekik egyszer. A szabadság, a szerelem és az élet szavakat kellett mindössze visszaküldeniük, de abban a sorrendben, ahogy a vers értékskáláján kirajzolódik, hogy melyiket áldozza fel a lírai én – melyikért. A tulajdonképpen logikai feladatot változatosan oldották meg, s bár ez esetben nem kértem, magyarázatot is mellékeltek. Erősen befogadócentrikus értelmezésekkel szolgáltak. Amikor nem célzott feladatot kapnak, mint most, nem fogékonyak a recepcióesztétika tanult belátásaira. Egy mű interpretációja náluk inkább a szerző életrajza mellett a történelmi háttér feltárásából és a referenciális olvasatból áll. Ez alkalommal sem hiányzott elemzésükből a történelmi fejtegetés a nemzeti szabadság szükségességének taglalásával (az ország függetlensége nélkül nincs élet, semmilyen szabadság), de megjelent az egyéni szabadság igénye és hangsúlyozása (amíg nem sértem más érdekét), sőt a szerelem kárhóztatása (abban csalódni lehet, nem kell tehát mindent feltenni rá). Az élet csak egyiküknél győzött, azonban izgalmas oktatás- és irodalomszociológiai tény, hogy a csoport fele lesöpörte a szövegből kiolvasható jelentésszerkezetet, és helyette saját választát: preferenciáit, prioritását fogalmazta meg a vers, illetve a feladat kapcsán. (Amikor pedig úgy vélték, a versbeli szerzői pozíciót elemzik, abba is, öntudatlanul, bevonták saját világnézetüket.)

Akár ez is: a művészethez kötődő szabad, részesülő viszony lehetne esszém tárgya – például a biblioterápia révén, avagy különböző kultúrák szabadságkonceptusainak összevetése.

A felkérés, hogy írjak a *Műhely* Belső szabadság-számába, jól esett és kognitívan, emocionálisan, mentálisan megmozgatott. Úgy döntöttem, a közelmúlt situáltságából indulok ki: a karantén alatt erőteljesen kirajzolódott, a kényszerhelyzettel hogy bánunk, ki tudjuk-e tölteni belső tartalmakkal, elég szabadok vagyunk-e helyhez kötötten autentikusan viselkedni, önmagunkat hozni és megélni a külső helyszín változatlanságában. Mit hoz elő belőlünk a bentlét, hogyan állunk át erre az üzemmódra, miféle erőforrásaink és megküzdési stratégiáink léteznek határhelyzetben. A felbuzgó kreativitás, az idő átstrukturálása, a gyarapodó és más típusú feladatok, az aggodalom, a fásultság, valamint az elmaradó események és lehetőségek elengedése (bár minthogy ez utóbbi kollektív állapot: a legtöbb külső program egységesen maradt el, nem az egyén maradt le arról, amire számított, tehát a közös helyzet megkönnyíthette a veszteség-feldolgozást); a megnövekedett online jelenlét és működésmód vs. a kintlét: a kilépés a természetbe és a fizikai aktivitás egyensúlya próbára tett mindannyiunkat. Azokat a példákat, tevékenységi formákat veszem alapul, amelyek most adódtak s voltak jellemzőek egy oktató, alkotó humán értelmiségi számára, saját megélesemén át, az esszé keretei biztosította vállaltan szubjektív közelítéssel.

A csatlakozás, részesülés, kiteljesedés, kreativitás, önkizsákmányolás, feloldás aktusaiban határozom meg tárgyammat. Azt vizsgálom – magamon is –, miféle kiterjedései léteznek az autentikusságra igényt formáló létezésnek társadalmi-kulturális gyakorlatainkban, hogyan valósul meg az önazonosság, identikusság képviselő diskurzusainkban, s milyen megéleési módjai vannak az egyén jószándékú bekapcsolódási, korrekciós kísérleteinek a közösségi dinamikába.

Megtanultam értékelni a kis eredményeket és kis elmozdulásokat a vágyott vagy a szükségesnek vélt, de nehéznek: komfortzónámból kibillentőnek érzett területek felé. Örültem minden elhárított nehézségnek, megoldott bonyodalomnak, amely főként a digitális terepen keletkezett. Normálisnak tekintettem egy idő után, minthogy láttam, mennyire közösek, a hibákat – s egyúttal megtanultam és elfogadtam azok nyilvános javításának gyakorlatát, kreatív elhárítását, a próbálkozásokból kiadódó megoldásokat az online meetingeken.

A jó kérdés megfelelő fórumon történő felvetése vált ennek kapcsán az én rálátásomban kulcsjelentőségűvé. Társadalmunkban ennek nincs igazán kultúrája, gyakorlata. Láthatóak – s mégsem tudatosítottak sem rendszerszinten, sem az egyénen az elakadást képző akadályok. A diák szégyelli, ha nem ért valamit, és ha jelzi is egyszer-egyszer, a tanár gyakran nem érzékeli, melyik művelet, lépés, transzformáció a ludas, s megy tovább. Így képződnek többéves üresjáratok – például a matematikában, de bármely más diszciplínában is. Nem igazán díjazzzák a kérdést, pedig az az értés, a kíváncsiság, a bevonódottság, a részesülési, csatlakozási szándék mértékegysége. Konferenciáinkon a hozzászólások tartalmazhatnák saját vállalt, jóindulatú és természetesen megélt s szabatosan közölt nem-értésünket, amelyek előmozdítanák a közele-

dést, a többoldalú önmegértést, tükröt tartván vele az előadó elé, mi nem logikus, honnan hiányzik a kohéziót biztosító retorika prezentációjából. Emiatt is csodálkozom például a színházi szakma egy részének ellenérzésén a színikritika iránt, amely pedig azt mutatja fel artikuláltan, hogy értették, mit értettek belőle – hogyan látták az adott előadást az erre szavakat találó nézők. A taps vagy a nézői tetszésnyilvánítás más formája a befogadás tartalmi oldalának transzparenciájára nem alkalmas, nem ad választ a miként értésre.

A célzott kérdés feltétele relatív erejű és jelentőségű, tudok olyan felvételizőkről, akiket a pontos kérdésük miatt is vettek fel. A kérdés a megértést tanúsítja, lokalizálja és fokalizálja. Kijelöli az értett és a homályos közti határvonalat, egyúttal törekvést fejez ki az átváltás, az átlépés műveletének megtételére. Kapcsolatteremtő tétellel bír. Fokmérője lenne társadalmi tudatosságunk és (együtt)működésünk növekedésének, ha pontos és mértékletes, azaz nem szereplési vágyból létrejött vagy álkérdések születnének. Öntudatos, célzott, meghallgatott és méltányolt modalitásában szabadabbá tenné mind az aktus résztvevőit, mind környezetüket. Társadalmi példává, gyakorlattá, modellé emelkedve felszabadíthatná, demokratizálhatná közéletünket.

A kérdésfeltevés jogosságának, bátorságának és szükségszerűségének elvszerű kifejezéséig a digitális eszközök használatokor felmerült változatos problémák kezelésétől jutottam el. Mivel nagyon különböző szintű felhasználói tapasztalattal rendelkeztek a részt vevő felek, nehéz volt akár egységesen érthető oktatást tartani nekik (esetünkben egy egyetem oktatóinak az online oktatásra történő átállásakor), a tanfolyam végén kérdést feltenni, vagy akár szűkebb munkatársi körben kinyilvánítani, mi nem működik nálunk, attól tartva, nevétségesen alapszintű az adott felhasználó gondolja. S minthogy a személyes, közös fizikai térben lévő bizalmi kontakt kevésbé evidensen volt elérhető a kijárási korlátozás miatt, éberségünk, szociális bátorságunk, asszertivitásunk próbája is lett ez az időszak. Megtaláljuk-e, kitaláljuk-e, kitől kérjük segítséget, pontosan megfogalmazva, körülhatárolva valamelyik mediális csatornán, akár telefonon nem-értésünk alakzatát.

Nem mindig sikerül, s nem mindig vesszük a bátorságot ahhoz, hogy feltegyük a kikíváncozó, jogosnak gondolt kérdést. Érzékenységet és érdeket is sérthet. Az éberség és tudatosság, sajnós, velünk kell, hogy legyen. A belső szabadság, minthogy társas lények vagyunk, nem lehet parttalan, szabálytalan. Ha elvétjük az íratlan szabályokat, annak következményével is együtt kell élni, majd visszatérni hozzájuk. Frustrációt szül, ha terelő álválaszt kapunk, s nincs lehetőség visszavenni a szót (lásd parlamenti gyakorlatunkat). Minden buktatója mellett kardinális jelentőségű kommunikációs alapegységnek tartom a lényegre törő kérdezést az egyeztető, a másikat figyelembe vevő, figyelmesen továbbgondoló diskurzus elérése érdekében, ami kialakulhat belőle.

Az online platformokon egy fokkal koncentráltabb, lényegre törőbb értekezleteknek voltam részese, mint hagyományos tereinkben. Talán könnyebben rászánta magát a résztvevő a bekapcsolódásra, s tért a lényegre. Veszélye és hiányossága ennek a működési módnak a metakommunikáció érzékelhetetlensége, ezért fontos lenne legalább a kamerákat bekapcsolva tartani. Sokat veszítünk a gesztusok, mimikák, szemrebbenések nélkülözésével, az online konferenciák pedig kifejezetten megsínylik, ha nem alkalmazzák a műfajt a speciális platformra. Volt olyanban is részem, ahol igen – ahogyan a színházművészet is megújul a digitális kihívásra válaszolva, a felület lehetőségeinek kreatívan megfelelően. A webinariumok, online fesztiválok, konferenciák közül az interaktív formákat használókra gondolok: ahol nemcsak nézni és hallgatni lehetett az előadásokat, hanem bekapcsolódni, s nem csak a chatfelületre írással. (Azt is kiválóan ki lehet azonban használni reakciókkal, kérdésekkel, értelmezéssel, párhuzamos, de kapcsolódó diskurzussal. Érdemes volt kérni, hogy a résztvevők írjanak oda bizonyos feladott kérdésekre, témákra válaszokat, így még egyszerűbben és evidensebben bekapcsolódhattak a csoporttagok, mintha offline lennének.) Az *Embodied connections* című ötnapos nemzetközi esemény mindezen túlment: bizonyos algoritmusra pár fős ablakokba, „kávészobákba” osztották szét a négyszáz fős csapatot félóránként, néha gyakrabban, ahol vagy csak megbeszéltek az éppen hallottakat (ezek voltak a normál kávészünetek), vagy szembenéztek, szembesültek egymás arcával, nézésével, tekintetével, hátterével, két dimenzióban látható lényével és megszólították egymást – csak úgy, vagy adott kérdésekre reagálva, gyakorlatokat végezve (circling). Ez a fesztivál felborította a virtuális térről gondoltakat. Nem csak azzal, hogy térben egymástól távol lévőköt kapcsolt össze, hiszen ez minden netes elérésű szerveződés sajátja. Elektronikus eszközeink összekötése evidensen bővíti az egy helyre, egyazon eseménybe kerülhető személyek körét. Az említett programsorozat alapvetése miatt transzparensse is vált a fizikai téridő több irányban. A beszélgetőszobákban, amelyek falait a mieink képezték, láttuk és hallottuk, kinél kel, kinél megy le a nap vagy milyen tevékenység közben vannak, vagyunk éppen, beengedve egymást otthonunkba. A szó szoros értelmében kitágult így befelé és kifelé is a világ. Ezen túl éppen a – ha nem is az érintés, de a – tekintet általi megtestesülést célozta meg az esemény, s testi érzékelésünket tematizálta és érzékenyítette közös meditációk, relaxációk, jógyakorlatok formájában is.

Ennek a különleges rendezvénynek a végére még záró táncos estét is szerveztek, szintúgy online, a (zoomos) rácsszerkezet sok-sok kisablakába. Hazai online fesztiválok sokaságába is bekapcsolódtam, örültem az így létrejött Margó fesztiválnak, Műfordító napoknak, a POSzT helyetti Partizán-POSzTnak. Szabadságukkal élve idehozták őket a képernyőinkre a szervezők, ami megkönnyítette és kiterjesztette az elérhetőséget, őket viszont az esetek túlnyomó többségében megfosztotta a belépődíjtól. A szabad hozzáférés a különböző kulturális produkciókhoz jóleső lehetőség a felhasználóknak, gyakran viszont jelentős áldozat a létrehozónak.

A legtöbbször nem is derül ki, s ez az offline világban is így van, miből finanszírozzák a programok működésüket. Ráadásul ugyanolyan minőségi elvárással vagyunk az ingyenes, mint a belépődíjas programok iránt, s általában fogalmunk sincs, hogy gratis: önköltségen vagy anyagilag honorálva valósították meg munkájukat a létrehozók. Ha rajtam múlva, bevezetném a produktumok finanszírozása transzparenciájának elvét. Nem mindegy, hogy saját költségen, szívességből nyújt valaki nekünk valamit, vagy busásan, esetleg méltányosan honorálják valamilyen forrásból. Fontosnak tartom minden produktum esetében ezt valamiképpen tudatni vagy elérhetővé tenni. Ha már ingyen lép fel valaki valahol, legalább hozzák tudtára az ő teljesítményéből részesülőknek, hogy ez szívességi szolgáltatás, s a felkérésben is szerepeljen a tény, hogy nem tudnak fizetni neki. A magyarországi kutatók jelentős része úgy szocializálódott, hogy elvárják tőle az ingyen munkát. Szabadságunkban áll természetesen így is elfogadni a kérést és elvégezni a tőlünk igényelt tevékenységet, ha az nagyon érdekel bennünket, ha presztízs-növelő vagy altruista és közösségi, segítő hajlamunkat találja el az önkénteskedés azzal, hogy jó ügy mellé állunk. Érzékelnünk kell azonban, ha ezeken a határokon számunkra túlterjed a feladat elvégzésének elvárása, a kihasználás gesztusát. Rosszallásom tárgya szakmai köreinkből, amikor úgy pályázik valaki kutatócsoportja projektjére, hogy nem tervez be honoráriumot. Az általam ismert pályázatok nagy részében ráadásul nincs is ilyen kategória, a civil szférában például szervezzenek csak a szervezők ingyen, úgyszintén ez a vágyuk. Szabadságunkkal tehát ne hagyjuk, hogy visszaéljenek. S ha bevonunk partnereket egy nonprofit programba, tegyük transzparensse, hogy tiszteletdíj nélkül lépnek fel.

Vidékieknek néha szabad Budapesten szerepelniük, de ritka az eset, amikor akár útiköltséget térítenek, szállást sem – azonos elbírálás alá esünk a fővárosiakkal ebben, hiszen ilyesmit ők sem kapnak közös fővárosi szerepléseinken. Amúgy az én szakmai köreimben tiszteletdíjat sem, de ez fel sem tűnik. (Fordított esetben mindez jóval ritkább: ha „vidékre” hívnak egy budapestit.) Határozottan próbára tette belső szabadságmérőmet egy rokonszenves budapesti rádiótól érkezett felkérés műsorukban való szereplésére. Nem térítettek útiköltséget sem, mondván, náluk mindenki ingyen dolgozik. Igen, de mínuszban? Legalább a nem budapestiek útiköltségére pályázhatnak vagy szerezhetnek szponzorokat... Kiválóan amortizáljuk magunkat az ingyenmunkákkal, amit hívhatunk önkénteskedésnek, ám annak a nyugati világban van értelme, ahol a munkanélküli sem él létbizonytalanságban.

Visszatérve a keserű modalitásból az online világ kiteljesítő potenciáljához: alaposan bele lehet fáradni, amíg a személyes jelenléte kevésbé. A plusz dimenziók bekapcsolnak bennünket a közvetlen érzékelés valóságába, amely üdítő, frissítő és szinte megunhatatlan. Valós térben vagyunk, mozoghatunk, kísérő programokon vehetünk részt, fizikálisan is létezőnk (míg online üzemmódban nem terelhetjük el büntetlenül figyelmünket a tárgyról a fizikai aktivitással). Nem összegémberekedve és eszközünkhöz kötve, hanem valós, természetes térben, közös asztalnál étkezünk például, az igazi szünetben segítünk a másoknak kávé nyomni a kávégépből, s közben meg is vitatjuk, van-e még benne. Ismerkedünk. Oldott szakmai-emberi diskurzust folytatunk az informális helyzetekben is, szemkontaktust létesítünk. Sétálunk a településen, ahol a program folyik, esetleg felkeressük vagy elhívjuk az eseményre ott élő ismerősünket. Ezáltal emberi, befogadható, feltöltő a szakmai program a maga holisztikusságában, s ezért antihumánus azt tételezni, hogy mostantól nyugodtan lehet konferenciázni online.

Az, aki korábban sem tudott ellenállni a különböző kulturális eseményeknek, előadásoknak, nagy eséllyel most is eljutott rájuk a számítógépén, ezzel kétszer annyi időre szegeződve a képernyőhöz, mint az feltétlenül szükséges lett volna pénzkereső vagy alaptevékenységéhez. A szellem munkásainál ez persze nem válik zét, belső szabadságuk útján végtelenül változatos az ösvényháló, amin járnak. Én végezetül saját létesítésű ösvényemről szeretnék mesélni, amelyre az új helyzet első napjaiban ráleptem. Kulturális-közérzeti blogot hoztam létre egy hallgatómmal. Szerencsés konstellációja volt ez a kényszerű helyzetnek, az esélynek és a vágyteljesülésnek. Alkalmazott irodalomtudományi gyakornokommal és kulturális egyesületi holdudvarunkkal megalkottuk ezennel a Másfélmétertávolság.blog.hu-t, amely naponta átlagosan két óra munkát jelent mindmáig, senkitől semmilyen pénzt nem kapunk érte s mi sem tudunk adni a szerzőinknek, amit tudomásul vesznek. (Hogy ne így legyen, valószínűleg pályáznunk kellene valahova, ami eddig nem sikerült: ahova felajánlottuk, ott nem volt helye. Ahhoz pedig, hogy finanszírozhassuk, erőnkön felüli és kedvünket szegő erőfeszítésekre lenne szükség szponzorok felkutatásával például, így egyelőre a jelen helyzet felel meg jobban belső szabadságunknak.) Hallgatók film-, színházi, kiállítás- és könyvkritikái, külföldi szakmai partnereink karanténjelentései s más tartalmak s műfajok kerülnek bele, például szépirodalom. Megszólítottam régi tanítványaimat, ismerőseimet, akikre túlnyomó részben inspirálóan hatott a felkérés. Egy orosz kollégám mindjárt igent mondott, ám némi unszolásra tudta beilleszteni napi teendői közé magát a megvalósítást. Csehovi hangulatú novellát küldött a faluból, ahova kitelepült fiával, én lefordítottam a szövegét magyarra, amit annyira élvezett (ért magyarul, ő is fordító), hogy annak nyomán továbbírta tudósítását, újabb és újabb elemeket téve bele. Védte orosz verziója inkognitóját szülei előtt, akik talán nem örülnének, ha olvasnák, hogy Moszkvából való kiüzetésnek, száműzetésnek írja le, ha poétikusan is, jelenlegi menedékét náluk. Úgy alakult tehát, hogy egymást inspirálva együtt alakítottuk a szöveget, például mert ő új befejezést talált ki az eredeti helyett, amit viszont én nem engedtem feláldozni, hanem azt is lefordítottam befejezés 1 és 2 alcímmel ellátva őket. Partizánakcióm szerzőmet olyan lelkesedéssel öntötte el, hogy a két befejező bekezdés elfogadásán túl befejezetlennek, folyamatban lévőknek nyilvánítsa közös projektünket, amihez időről időre vissza fog térni (hiszen tényleg nincs vége – a helyzetnek sem), hogy tovább írjuk: „3.: és még mindig nincs vége. folyt. köv. DA”.

Bobál Katalin:

Első felsőfokú bizonyítványát angol nyelvű idegenforgalom és szálloda szakon szerezte a Vendéglátóipari Főiskolán. Ezt követően szociológus közgazdászként diplomázott a Corvinus Egyetemen. Szakdolgozatát a magyar női fotográfusokról írta. Emellett elvégezte a Práter utcai fotográfiai szakiskolát is. Gyakorlaton többek között a HVG-nél, valamint Vancsó Zoltán mellett volt, külföldön pedig Spanyolországban, főleg divatfotográfusok mellett. A gyakorlatot követően négy évig Madridban dolgozott fotográfusként. 2012 óta ismét Budapesten dolgozik, főállásban számítógépes grafikusként az IBM-nél, emellett pedig szabadúszó fotográfus.

Blogunk olvasói jó esetben saját kommentben, rosszabban rajtam keresztül üzentek a szerzőknek, kérdéseket téve fel nekik, ám én igyekeztem őket összekötni, kérve az üzenetek tulajdonosait, hogy inkább a blogbejegyzés komment szekciójába írják javaslataikat, kérdéseiket. A leggyakoribb reflexió a továbbolvasás vágya volt, amikor véget ért egy hangulatos tudósítás. Tudni akarták a befogadók, hogyan folytatódott, folytatódik például a járványhelyzet, s egyes tudósítók maguktól írták meg az újabb és újabb fejezeteit a náluk zajló küzdelemnek, védekezésnek, külső és belső folyamatoknak, miután egy szakasz lezárult. Ily módon blogunk olvasói személyesebben részesülhettek innen a külföldi szcenáriókról, mint más hírcsatornákból.

A karantén alatt hozzáférhetővé vált, streamelt és archív színházi előadásokról is írtunk, meg a filmekről, sorozatokról, amelyekre másféle tekintet vetült most – több közülük a jelen helyzetet vetítette elő. Egzotikus, ázsiai országokból is kaptunk anyagot, a szerzők egyike régi tanítványom, aki időről időre (a végzése óta: 20 éve, mint mondta) rám ír, tanácsot kérve ilyen-olyan szakmai résztémában. Külföldi tudósítása technikai részletein túljutva egy személyes történetet kezdett mesélni: hogyan szeret bele valaki valakibe az írásain át, én pedig felvettem, hogy ezt kellene megírnia egyszer valahogyan. Néhány nap múlva már jelentkezett, de a meseforma, amibe tette, nem varázsolta el, megformálta hát másképp, amit már közöltünk, ha sok változtatással is, mert nem mélyült el a pozíciókban. A közlés után, immár külső szemmel olvasva mint megjelent anyagot, kissé hátrahököltem, mert némileg édeskesnek, öncsalónak, szentimentálisnak találtam még így is. Megkértem hát a szerzőt, hogy az egyensúly elnyerése érdekében készítse el most a szerelmi háromszög-történet inverzét, a sötét oldalt, azt, hogyan szenvedik meg a szereplők a csalásokat. Megdolgozott vele, a sötét oldallal. Együtt irtottuk ki szövegéből a kliséket, érzélgősségeket. Meredek volt a „feladat” mindvégig az által, hogy szerkesztői énem az ő élettémáját ajánlja az íróknak készülő szerzőnek, s a közös korrekciót gyakorolja vele. A szerző narratív identitást váltva, áttétellel, plusz álnéven nyújt témájához, mégis: határátlépés-e szerkesztői kezdeményezésem?

Legolvasottabb bejegyzésünkben középiskolás lány az ideai érettségi sajátos konstellációiról írt, anyaga a számos továbbosítás révén bejárta a nagy portálokat. Középiskolai tanár ismerősöm a maga oldaláról mutatta be pályája legfurcsább három hónapját. A talán legkockázatosabb anyagot saját nevével egy olyan volt (magyar-média-politológia szakos) tanítványom jegyzi, aki sziporkázóan vitriolos stílusban tárta fel életösszefüggéseibe ágyazva azt a nihilt, amit egy multicég csillivilli szokásrendje, serény áltevékenységei, pénzszerzése – és az ő magánéletének alakulása jelent, s amiből a koronavírus éppen kihúzza az egyszerű, földközeli üzemmódra váltással édesanyja kertjében. Őt sokan biztatták arra, hogy írjon még, sokat, köszönték nyíltságát, megrendítő őszinteségét.

A továbbírás érdekes módon nemcsak a közérzetinek elnevezett területünket érintette, azaz hogy hol milyen a virushelyzet, hanem egy tisztán irodalmi témát is. El-eltűnő doktori hallgatóm (sokan vannak így) egyszer csak azzal jelentkezett, hogy Brodskij közelgő születésnapjára lefordította a blognak a költő Nobel-beiktatási beszédét, s összefoglalta munkásságát. Váratlanul sokan figyeltek fel ezekre a szövegekre a blogban, egyik külföldi szakmai partnerünk kérte a bemutatott híres születésnapra eredetijének és két közölt fordításának összevetését, egy rendszeres olvasónk javasolta az újrafordítást magyarra. A szerző néhány hét múlva jelentkezett is az újabb szöveggel, felelve a kívánságokra. Ezzel (irodalmi) közösséget teremtett, egyúttal előbújít saját rejtekéből, határozott lépéseket téve félbehagyott Brodskij-disszertációja folytatásának irányába is.

Létrejött egy laza hálózat tehát a blog körül a szerelemből írók és szerkesztők s hűséges olvasóik közt. Ez így persze túl szép, mert küzdelmes epizód, ha értetlenkedik az általunk

Bobál Katalin fotói
illusztrálták a Műhely
2020/1-es számát.

felfedezett zabolátlan, ám sajátosan izgalmas látásmódú szerző a burjánzó jelzőbokraira mért csapásoktól, elkedvetlenítő, ha lankad az olvasói érdeklődés, s örök kérdés, meddig lehet fenn tartani egy ilyen képződményt a mi körülményeink között teljes mértékben ingyenmunkával.

Belső szabadságunk fokmérője talán lehet a derű s az antropológiai ambiguitás megélése és tudatosítása: az adott léthelyzet, a körülmények elfogadása és egyben öntudatos, átgondolt fellépés az elfogadhatatlan ellen, szövetségest keresve és felvérteződve bármilyen kimenetre. A kiteljesítő lehetőségek észrevétele és megalkotása, autonóm, szuverén alkalmazása, együttműködő használata. A belső szabadság olvasatomban független, jóérzéssel teli jelenlétet teremt életünkben, amit nem korlátoznak lényegileg hamis tekintélyek és pusztán formális, külső, bürokratikus, adminisztratív elvárások. Am mivel éppen ezek szorításában élünk, tudomásulvételük szükségszerű és kívánatos: a bántó körülményekkel való optimális együttélés művészetének kialakítása lehet a cél, ami megelőzi a megkeseredést, kiégést. Gyümölcsöző képesség gyönyörködni tudni az adottban, a létezőben: abban, amilyen a világ, ahogyan zajlanak a dolgok. Kontemplatíván befogadni: miként egyenlítődnék ki játszmák, folyamatok, hogyan fut végig valami szereplőkön, színtereken, elviselhetővé téve a szemlélődés során az egyént kellemetlenül érintő eseményeket számára – éppen belső függetlensége által.¹

Ha érdekesnek tartjuk a világot, kulcsot kapunk hozzá. Alámerülve változatos szféráiba, alkotóan részese: részt is véve benne hozzájárulunk szabadságfokunk arányában gazdagításához. Aki alkatalig kísérletező, határlépő típus, sokhelyütt előfordul pályája peremvidékéin is, de folyton tovasiklik az elismerés elől. Nem hívja fel sem tüntetően, sem következetesen, módszeresen magára a figyelmet: a siker ugyanis annyira már nem érdekli. Ez is ára és velejárója a szabad szellemi mozgásnak.²

IRODALOM

LANDAU, Erika 1974. *A kreativitás pszichológiája*. Ford. Dr. Illyés Sándor. Tankönyvkiadó, Budapest

SZILÁGYI Ákos 2020. Ma nem az írástudók, hanem az írásnemtudók felelősségének ideje jött el. In: *Litera*, https://litera.hu/magazin/interju/szilagyi-akos-nem-az-irastudok-hanem-az-irasnemtudok-felelossegenek-az-ideje-jott-el.html?fbclid=IwAR0f2KuOvwBIVeHhHfTiEHN7EVzVFdzOKV44B_DuuZF-mpa34ke0OSFGA42020 (a letöltés ideje: 2020. június 30.)

- 1 Gondolatmenetemmel, az általam érzékelt belsőszabadság-markerekkel párhuzamos Erika Landau fejtegetése, aki a téma kiterjedt szakirodalmát összefoglalja (LANDAU 1974) a kreativitás mibenlétéről mint a külvilág átélésének nyitottságáról, a megoldáshoz vezető, akár távolabbi elemek közti asszociációkról a régi: ismert és az új: átélte dolgok között, a kíváncsiságról, tudásvágyról, merészségről, biztonságról, egyfajta non-konformitásról, újabb kísérleteket szülő és innovációkhoz vezető kudarcról, ellentétek egyesítéséről, játékos könnyedségről, flexibilitásról, originalitásról, problémák iránti érzékenységről, azok újrafogalmazásáról, öntudatosságról, elégedettségéről, belső ellentmondásaink elviseléséről. A pszichológia a tárgyalt konceptust a feszültség és frusztráció örömként és koncentrációként való továbblendítésének képességeként, az elképzelések, hipotézisek formába öntésének, kipróbálásának és az eredmények közlésének folyamatként is érti, ami új alkotással végződik, és ezt egy csoport hasznosnak, kielégítőnek ítéli meg egy adott időszakban. Felfogható önmegértésként, öntökéletesítésként altruisztikus célok mentén nyitottságot, előítélet-mentességet magába foglalva, csodálkozni tudásként, játékként az elemekkel, divergens gondolkodásként, a megújítás, felfedezés képességeként. Hajlékonyságként, szenzitivitásként, átfogalmazásként, variabilitásként, spontaneitásként, nyitottságként és őszinteségként. Kérdésfeltevésésként s a munkát játékosan végző megközelítésben. Amiben többnek érzem mindennél a belső szabadságot: a veszteség megélése, elfogadása tekintetében.
- 2 Szilágyi Ákos önmeghatározásában: „Ilyen a hermészi alkat, amit elég régóta azonosítok magamban és aminek a lényege: elugrás, megszőkés, elmenekülés minden azonosítás elől. Hermész szélsten, a szelek szárnyán jár, és hát fogd meg a szelet. Szinte a föld felett jár, olyan könnyed, ezért aztán a gimnasztika istensége is. Ide-oda jár, közvetít, összekapcsol, tolmácsol, mindenbe behatol, minden elrejtettet, titkot felszínre hoz, ezért az értelmezés istensége is, azon kívül, hogy a lírai költészet megalapítója. [...] Azt persze komolyan veszem, végtelenül komolyan csinálom, amivel éppen foglalkozom, de már a hermészt, tehát magamat mint szakembert, professzionális író, mint költőt, szerzőt nem veszem egészen komolyan: a tevékenységet igen, a besorolást, címet, megnevezést nem. Semmit, ami megelőzi az egzisztenciát, önálló életre kell, ezzé vagy azzá teszi az embert anélkül, hogy éppen csinálna valamit. Minden külső azonosítás – kelepce, amelyből szabadulni próbálok. Szóval, nincs semmiféle maszk- vagy szerepjáték, semmiféle alakoskodás – Hermész nem Próteusz! –, csak az van, hogy mielőtt még ezzé vagy azzá válnék – mondjuk szakértővé, tudóssá, költővé, egyetemi oktatóvá, szerkesztővé –, tehát rám kívülre valamilyen tevékenység, profivá válnék stb., megszőköm előle, kibújok a kötelékből, az elismertség és olykor a siker kötelékéből is. Talán úgy lehetne ez a legjobban megfogalmazni mint menekülést a véglegesség válság elől. Igen, az élet, a szellem menekülése ez a halál elől, a dologgá válás elől, a rabságba kerülés elől. Mert minden ezzé vagy azzá válás – véglegesség válság, az pedig lezárulás, úgy maradás, megmerevedés, halál. Ez kívülről látszik csak úgy, hogy annyi mindennel foglalkozom egyszerre. Nagyon sok területet, témát magam mögött hagytam, még többön dolgozom ma is, de most már talán elmondhatom magamról, bármilyen szerénytelenül hangzik is, hogy sikerült semmivé sem válnom egészen.” (SZILÁGYI 2020).

SZLUKOVÉNYI KATALIN

Korlátlan szabadság vagy szakmai kötöttség?

Szlukovényi Katalin
(1977, Győr):
költő, szerkesztő,
műfordító, az ELTE BTK
Anglisztika Tanszékén
tanít. Legutóbbi kötete
2020-ban jelent meg
Álomkonyha címmel a
Jelenkor Kiadónál.

Kevés idegesítőbb verset ismerek ennél:

„Szabadság, szerelem!
E kettő kell nekem.
Szerelmemért föláldozom
Az életet,
Szabadságért föláldozom
Szerelmemet.”

A félreértések elkerülése végett: nagyra tartom ezt az epigrammatikusan tömör költeményt. Nyilván azért működik, azért képes irritálni közel kétszáz, illetve több mint húsz év távlatából – amikor szerzője megírta, illetve mikor a kötelező olvasmányok sorában elélem került –, mert profi munka. Erős, lendületes, provokatív szöveg; szép a szimmetrikusan kibontott retorikája, csábító a fülbemászó dallama és a világos szerkezete, elhiszem Petőfinék, amit a lírai énje állít, és a történelmi kontextus ismeretében még a tiszteleltre méltó aspektusokat is képes vagyok fel-fogni, legalábbis elvi szinten; bár kamaszlányként egyértelmű volt számomra, hogy egy ilyen pasiból pocsék férj lesz, és pár oldallal odébb, az életrajzi részből feketén-fehéren ki is derült, hogy tényleg: a felesége ott maradt özvegyen egy kisbabával.

Kétségkívül kiváló mű tehát – csak épp mérhetetlenül idegen számomra a logikája. Idegen a kérdésese. A méricskélése. Idegen, ahogy a beszélő magának vindikálja a döntés jogát a szerelem minimum két személyt érintő kérdésében. Az áldozat fogalmától eleve viszolygok. Az egész olvastán olyasféle zsigeri menekülhetnék fog el, mint amikor óvodásként láttam, hogy a homokozóban összeverekednek a fiúk.

Az én hitvallásom inkább így hangzana:

Szakma és szerelem!
E kettő kell nekem.

A szabadsággal ugyanis világeletemben több nyűgöm volt, mint örömöm. Harminc éve – mellesleg: a kamaszkori magamra eszméléssel épp egy időben – például a magyar társadalom nyakába szakadt a demokrácia annak összes döntési szabadságával együtt, és amit eddig kihoztunk a helyzetből, az aligha könyvelhető el sikertörténetként. Úgyhogy ha felmerül a hitvallás kérdése, én sokkal inkább bízom a szakmában, annak összes kötöttségeivel együtt, mint a korlátlan szabadságban.

Az egyik szakmám a műfordítás. A *Műhely* jelen tematikus számának készülésekor személyes felkérést kaptam a szerkesztőktől – ami némiképp kötöttség –, hogy volna-e kedvem műfordításról írni – ami választható kötöttség, tehát bizonyos mértékű szabadság –, és azt gondoltam, hogy persze, szeretem ezt a szakmámat is, ráadásul pont a műfordításról méltatlanul kevés szó esik a magyar és a külföldi szerzőktől megjelenő könyvek piaci arányához képest. Ritka ünnep, ha a műfordító nevét egyáltalán megemlíti egy kritika, pedig hát sem J. W. Goethe, sem J. K. Rowling nem írt magyarul, és ha mégis anyanyelvünkön élvezhetjük a szövegeiket, az nyilván az irodalom e jóformán láthatatlan napszamosainak köszönhető.

Ha van alacsony szabadságfokú területe az irodalomnak, az a műfordítás. A fordítót eleve köti az eredeti szöveg – ami azonban épp annyi gyönyörűséget jelent, mint korlátot, hiszen ebből adódik maga a feladat. Gátolják viszont az eredményes, örömteli munkát az elégtelen feltételek. Épp mikor e sorokat írom, a Magyar Műfordítók Egyesülete online kérdőíves felmérést készít a szakma művelőinek helyzetéről, és az ehhez kapcsolódó egyesületi levelezésben többen is fájtlalták, hogy alig van ma ember Magyarországon, aki megélné kizárólag műfordításból.

Eleve rossz – rosszul strukturált és közmondásosan mind népszerűtlenebb – az irodalom piaca. Evidenciaként fogadtuk el például, hogy egy könyv kereskedője jobban él meg a munkájából – magasabb és főképp rendszeres fizetést kap –, mint a könyv szerzője, pedig minimum egy vitát megérdemelne, hogy ez helyén való-e. Ebben a csípéssorrendben a műfordító valahol leghátul kullog. A rendszerváltás utáni könyvszakmában nincs is olyan állás, hogy műfordító: mind kényszervállalkozó külsősként, eseti megbízások keretében dolgozunk, ami rendkívül kiszolgáltatott helyzetet eredményez. Nem csupán azért, mert az éles – és az igénytelen, de nagy mennyiségű ponyva miatt erősen torz – piaci verseny következtében rendkívül alacsony a honorárium: ismereteim szerint jelenleg 30 és 40 ezer forint között mozognak az ívdíjak, miközben a szakfordítás ára nagyjából ennek a duplájánál kezdődik. (Tudom, hogy pénzről nem szokás nyíltan beszélni, pláne nem irodalmi folyóiratban; viszont meggyőződésem, hogy muszáj nyíltan beszélni a pénzről, hiszen az irodalom is, mint bármely más kulturális képződmény, intézményrendszerei révén működik, és e működés egyik meghatározó tényezője

A szerző portréfotóját
Máté Péter készítette.

a pénz.) Az sem szerencsés, hogy a műfordító csak rendkívül ritka esetben dolgozhat általa javasolt szerzővel: a szöveg kiválasztásáról általában a kiadó dönt, a fordítót pedig tipikusan a folyamat legvégén, sokszor az utolsó pillanatban kéri fel a munkára. Így nem csak a műfordítók tájékozottsága hasznosul az optimálisnál messze kevesebb alkalommal (tisztelet a kivételnek). Még nagyobb gond, hogy ebben a felállásban a bármit elvállaló, gyorsan és olcsón dolgozó kontár nyilvánvaló versenyelőnybe kerül a munkájára kényes, aprólékos szakemberhez képest, hiszen a tömegpiac olvasóinál nem a szövegminőség, hanem az ár dönt, szakmai kontrollt pedig a megfelelő támogatás és a kritika kiépített rendszere híján maximum egy-egy szerkesztő gyakorol, már ha jut rá ideje, és veszi a fáradságot.

Műfordítást – amúgy meglehetősen ritkán és persze lényegesen kisebb terjedelemben – folyóiratok is közölnek, és ilyenkor a mű kiválasztása tekintetében jóval nagyobb a fordító szabadsága. Cserébe viszont még kevesebb pénz kap: eddigi gyakorlatomban a honorárium a felháborítóan gyakori ingyenmunkától a 20 000 Ft-os egyszeri díjazásig terjedő skálán mozog. Amúgy a külföldi irodalom folyóiratbeli ritkaságának egyik oka szintén a pénzügyi háttér hiánya. A messze alulfinanszírozott magyar lapoknak többnyire nincs pénzük kifizetni a nevesebb kortárs külföldi szerzők jogdíját. Így vagy veszélyesen élnek, és nem jogtisztán módon közölnek rövid szövegeket, arra bázírozva, hogy ezzel úgyse foglalkozik senki – és alighanem igazuk van, én legalábbis egyetlen esetről sem hallottam, amikor egy pici ország kis példányszámban megjelenő folyóiratában publikált néhány oldal jogi kérdéseit bármely külföldi szerző perre vitte volna –; vagy jogtisztelő módon csupán legalább 70 éve meghalt írótól fogadnak írást – ami, lássuk be, nem igazán kedvez a magyar irodalom bekapcsolódásának a legfrissebb nemzetközi irodalom vérkeringésébe –; vagy eleve felkéri a fordítót, hogy kizárólag olyan szerzőt javasoljon, akivel előre lelevezhető, hogy nem tart igényt a piszkos anyagiakra.

A rendszerváltás koros elvárás volt, hogy a kultúra kerüljön ki a közvetlen állami irányítás alól. Ez az érthető módon vágyott szabadság, anyagi függetlenség a könyvpiacra jóval nagyobb mértékben érvényesült, mint a kulturális szféra számos egyéb területén, például a színház, a komolyzene vagy a múzeumok vonatkozásában. Most, harminc évvel később a műfordítói szakma súlyos utánpótlási gondokkal küzd, hiszen melyik értelmes, rátermett pályakezdőt lehet egy anyagi stabilitást és társadalmi elismerést egyaránt nélkülöző hivatás művelői közé csábítani, és pláne ott tartani? Pedig a magyar műfordítás-irodalom elmúlt két évszázados teljesítménye nemzetközi összehasonlításban is kiemelkedő színvonalú; és egy kis lélekszámú nyelv beszélőiként nyilvánvalóan szükségünk van a mi irodalmunkat más nyelvekével mindkét irányban összekötő szakemberekre. Nem láttam bele az elmúlt három évtized döntéshozatali folyamataiba eléggé ahhoz, hogy pontosan tudjam, mi, mikor, hol ment félre. Azt viszont be kellett látnom, hogy a szabadság önmagában nem elég. Ezért nem tud hívószó lenni számomra – megkockázatom: a rendszerváltás környékén eszmélkedő generációmból sokak számára – a szabadság. A korlátok – és egyszersmind a kapaszkodók – hiányát túl sokszor volt alkalmam megtapasztalni, hogy tudjam: nem erre vágyom, hanem átgondolt, a mindenkor változó helyzethez rugalmasan igazodó, de alapjában stabil, kiszámítható keretekre, amelyekre építhetek, és amelyeket továbbépítéséhez magam is hozzájárulhatok; azaz a szabadság és a kötöttség dinamikus egyensúlyára. Vagy ahogy az értelmes élet pszichológiai stratégiáira koncentráló logoterápia alapítója, Viktor Frankl fogalmazott az USA ikonikus jelképe kapcsán: „Ezért is javasolom, hogy a keleti parton felállított Szabadság-szobrot egészítsük ki a Felelősség szobrával a nyugati parton.”

Mit élvezek hát a műfordításban, összes eddig leírt hátránya ellenére? Magát a munkát: a feladat kötöttségeiből adódó izgalmas és szépséges kihívásokat. Mint egy sokáig tartó szerelemben: muszáj mindent megoldani, még ha nem is tökéletesen – az csak a kegyelmi pillanatokban lehetséges –, de minden érintett számára elfogadható, működőképes és publikusan vállalható szinten. Erre a műhelymunkára példa az alábbi eset.

Legutóbb egy gyerekeknek szóló gyűjteményt fordítottam: Anita Ganeritől a *Csillagok meséit*. Az Andy Wilx által illusztrált, gyönyörű kötet a csillagképek keletkezéséről szóló legendákat gyűjtött egybe a világ minden tájáról, Egyiptomtól az eszkimók törzsi területein át Ausztráliáig. Az első fejezet csupa ismerős antik hős életét mesélte újra: az aranygyapjúért útra kelő argonauták, Androméda, a sziklához áldozatul kikötözött királylány és más mitológiai szereplők kalandjait. A nehézséget az okozta, hogy a történetek mind egy-egy csillagkép születését magyarázták – viszont a csillagászati elnevezések latin alakjukban rögzültek, míg a mítoszok hőseinek neve magyarul a görög átírás szabályai szerint írandó, és a kettő olykor eltér. Mivel ez a probléma az angol eredetiben fel sem merült, a látszólagos ellentmondást műfordítóként nekem kellett feloldanom. Végül a szerkesztővel, Ughy Szabinával abban egyeztünk meg, hogy a mesék elején szereplő, rövid bevezetőbe a szükséges helyeken becsempészünk néhány szót, egyértelművé téve a gyerekolvasó számára is, hogy Pégaszosz, a fehér szárnyú ló azonos a Pegasus csillagképben látható figurával, és Héraklész tetteinek históriája a Hercules csillagkép eredetéről szól. Az apró betoldásokat annál is inkább jogosnak éreztük, mivel maga az angol szöveg eleve átírat: más forrásokból – gyakorta több műből – ismert történetek újramesélése a mai gyerekek számára közérthető nyelven. Ezzel együtt végig a lehető legnagyobb mértékben ügyeltünk a szövegűrségre, azaz a kétféle ortográfiából adódó szemantikai bizonytalanságot igyekeztünk a lehető legkevesebb módosítással kiküszöbölni.

Amikor hosszú tanakodás után sikerült megoldanunk mindkét szöveg helyet, olyasféle örömet éreztem – a gyűjtemény egy másik meséjéből vett hasonlattal –, mint a galamb, aki élve átjutott a Bolygó Sziklák között. Őt küldték ugyanis előre az argonauták a veszélyes tengerszoroshoz érve. A madár éppohy csak átlisszolt az egymásnak csapódó szirtek közt, néhány

farktolla oda is veszett, de sikerrel járt, utat mutatva ezzel az Argosz hajósainak, akik őt követve szintén épségben túljutottak a szoroson – legalábbis a Kr. e. III. században élt Apollóniosz Rhodiosz *Argonautika* című eposza szerint. Ismeretes azonban egy másik változat, amelyben az argonauták „Phineusz tanácsát követve, egy galambot küldtek előre; a két szikla összezapódott, szétmorzszolták a szegény kis galambot, s miközben újra szétváltak, az Argó szerencsésen átsurrant közöttük” (TRENCSÉNYI-WALDAPFEL 1976: 70). Amint már említettem, viszolygok az áldozat fogalmától, és örülök, hogy Ganeri azt a verziót adja tovább a következő nemzedéknek, amelyben a galamb élete és nem halála segíti a hajósokat.

Jó érzés, hogy a könyveket mi írjuk és alakítjuk, mi szelektálunk és értelmezünk: szerzők, fordítók, szerkesztők, tanárok, diákok, olvasók, egyénenként, illetve az egyéni döntések összeadódása révén közösségként. Élvezem a döntés szabadságát – ahogy a szakmai kötöttségeket is. Műfordítóként különösen élvezem a kötöttség és a szabadság, az idegen és a saját, a külső és a belső közti harmónia megteremtésének munkáját. Zavarnak azonban a munkám végzéséhez elégtelen feltételek. Ezért riaszt az öncélként tétélezett szabadság; ezért szeretnék inkább felelősséggel létrehozott és az összes érintettel egyeztetve lassan, folyamatosan alakított kereteket. Nem szabadságra vágyom, hanem átgondolt szabályokra, amelyeket mind betartunk, és módosítunk, ha szükségét érezzük; türelmesen, együtt dolgozva ki az újabb és újabb körülményekhez igazodó, újabb és újabb konszenzusokat – mint egy sokáig tartó szerelemben.

IRODALOM

TRENCSÉNYI-WALDAPFEL Imre 1976. *Görög regék*. Móra Kiadó, Budapest
FRANKL, Viktor Emil 2016. *Mégis mondj igent az életre! – Logoterápia dióhéjban*. Fordította KALOCSAI VARGA Éva–DIPPOLD Ádám. Európa Kiadó, Budapest

Kurcsis László: Belső utak

Kérjük, támogassa a Műhely folyóiratot „Műhely-barát képeslap” - ok vásárlásával!

A Műhely folyóirat 2020-tól képeslapsorozatot indít a folyóiratban megjelent képekből válogatva. A „Műhely-barát képeslap”-ok minden kedves érdeklődő számára elérhetők és megrendelhetők a folyóirat e-mail-címén: muhely.folyoirat@gmail.com vagy szerkesztoseg@gyorimuhely.hu

A képeslapok megvásárlásával Ön a győri Műhely fennmaradását és megjelenését támogathatja!

Az A5-ös méretű (207 mm x 148 mm) képeslapok ára egységesen 500 Ft/darab.

A művészi kivitelű, nagyméretű lapok bármely keretben, asztaldíszként és faliképként is használhatók!

Az első négy képet a 2020/1-es számunkban megjelent fotókból, Bobál Katalin munkáiból választottuk.

Képeslap 1:

Maurer Milán, stúdióportrék, 2019. szeptember.

A Műhely 2020/1-es számából, mely Bobál Katalin fotóin keresztül a Frenák Pál Társulat produkcióinak táncművészeit állította a középpontba.

© Bobál Katalin - bobal photography

Képeslap 2:

Lőrincz Emma, stúdióportrék, 2019. március.

A Műhely 2020/1-es számából, mely Bobál Katalin fotóin keresztül a Frenák Pál Társulat produkcióinak táncművészeit állította a középpontba.

© Bobál Katalin - bobal photography

Képeslap 3:

Lőrincz Emma, stúdióportrék, 2019. március.

A Műhely 2020/1-es számából, mely Bobál Katalin fotóin keresztül a Frenák Pál Társulat produkcióinak táncművészeit állította a középpontba.

© Bobál Katalin - bobal photography

műhely

Műhely-beli képeslap
E képeslap megvásárlásával Ön
a gyűjtemény részét támogatja és
megjelenését támogatja.
Ár: 500 Ft.

Lőrincz Emma, stúdióportrék, 2019. március.
A Műhely 2020/1-es számából, mely Bobál Katalin fotóin keresztül
a Frenák Pál Társulat produkcióinak táncművészeit állította a középpontba.
© Bobál Katalin - bobal photography

VisonEXT

Képeslap 4:

Maurer Milán, stúdióportré. 2016. augusztus.

A Műhely 2020/1-es számából, mely Bobál Katalin fotóin keresztül a Frenák Pál Társulat produkcióinak táncművészeit állította a középpontba.

© Bobál Katalin - bobal photography

műhely

Műhely-beli képeslap
E képeslap megvásárlásával Ön
a gyűjtemény részét támogatja és
megjelenését támogatja.
Ár: 500 Ft.

Maurer Milán, stúdióportré. 2016. augusztus.
A Műhely 2020/1-es számából, mely Bobál Katalin fotóin keresztül
a Frenák Pál Társulat produkcióinak táncművészeit állította a középpontba.
© Bobál Katalin - bobal photography

VisonEXT

A megrendelés menete:

1. a megrendelni kívánt képeslap/ok kiválasztása
2. a darabszám és a képek számának megjelölésével e-mail küldése a szerkesztőségbe, Szikonya Gabriella részére: muhely.folyoirat@gmail.com vagy szerkesztoseg@gyorimuhely.hu
3. a válaszlevélben megadott információk alapján a képeslap és a postaköltség árának átutalása a szerkesztőség bankszámlaszámára
4. az összeg beérkezése után a képeslapokat kipostázzuk az e-mailben megadott postacímre
5. 4 db (és azon felüli) képeslap vásárlása esetén támogatóink nevét kéthavonta közzéteesszük Facebook-oldalunkon (ennek mellőzése e-mailben kérhető)

Várható postaköltség ajánlott küldeményként (500 g-ig): 600 Ft

Előre is köszönjük az érdeklődést!

DR. HORVÁTH NÓRA

1978-ban született Győrben. Filozófus, művészeti író. A Győri Széchenyi István Egyetem egyetemi docense. 2016-tól a Műhely szerkesztője, 2019-től főszerkesztő-helyettese, 2020-tól főszerkesztője.

Tudományos fokozat (PhD): Filozófia (2014).

Tanulmányok:

2006–2009: Pécsi Tudományegyetem Filozófia Doktori Iskola; 2002–2006: Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, filozófia szak; 1998–2002: NYME – Apáczai Csere János Kar, tanító szak; 1998–2002: NYME – Apáczai Csere János Kar, művelődésszervező szak.

Főbb kutatási területei: az esztétikai életvitel filozófiai megközelítései; létezésesztétika; George Santayana életműve; amerikai esztétizmus, Edward Perry Warren és Fred Holland Day életműve; amerikai pragmatizmus, pragmatista esztétika; Richard Shusterman filozófiája (szómaesztétika); Frenák Pál életművének filozófiai megközelítése;

A magyar és idegennyelvű publikációk listája elérhető az MTMT adatbázisban.

Önálló kötetei: A szépség szeretői – George Santayana és kortársai (2018 GlobeEdit, 2019 JatePress)

HORVÁTH-MÁRJÁNOVICS DIÁNA

1988-ban született Győrben. Irodalomtörténész, kritikus. 2020-tól a Műhely szerkesztője, a lap kritikarovatának vezetője.

A Révai Miklós Gimnáziumban érettségizett. A Pécsi Tudományegyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájában szerzett doktori fokozatot. A Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetének tudományos segédmunkatársa. Főbb kutatási területei: Mészöly Miklós életműve; a kortárs magyar próza.

Tanulmányok:

2014–2017: ösztöndíjas doktorandusz, PTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola; 2011–2013: esztétika szakos bölcsész (MA), PTE BTK; 2010–2013: magyar nyelv és irodalom szakos bölcsész, irodalomtudomány szakirány (MA), PTE BTK;

2007–2010: alapszakos szabad bölcsész (esztétika szakirány), magyar minor (BA), PTE BTK.

Publikációk listája elérhető az MTMT adatbázisában.

KURCSIS LÁSZLÓ

1950-ben született Csornán. Grafikusművész. 1990-től a Műhely arcualattervezője.

Tagság: Magyar Grafikusművészek Szövetsége, Magyar Alkotóművészek Országos Egyesülete, Győri Grafikai Műhely, Art Flexum Művészeti Társaság, Nyugat-Szlovákiai Képzőművészek Egyesülete, Art World Hungary Egyesülete. 1975 óta szerepel csoportos és egyéni kiállításokon Magyarországon és külföldön egyaránt. Rendszeres résztvevője a magyar és nemzetközi művésztelepeknek. Alkotásai számos közgyűjteményben és magánkollekciónban megtalálhatók itthon és külföldön egyaránt. Szuverén alkotói munkáját gazdagítja és végigkíséri a művészetoktatói, kiállításrendezői és tervezőgrafikusi tevékenysége, amit a győri Műhely kulturális folyóirat harminc évfolyamának arcualattervei, több mint száz könyvborító,

kereskedelmi és kulturális plakát is reprezentál.

Tanulmányok:

Dekorátor és Kirakatrendező Iskola, Budapest 1969–1972, Mártélyi művésztelep 1972–1986, Pedagógiai Főiskola rajz szakirány Győr 1975–1979, Képzőművészeti Egyetem Budapest 1979–1983.

Díjak: 1973 Petőfi pályázat I. díj, 1986 Győri Grafikai Műhely ösztöndíj, 2000 Győr Város Kultúrájáért díj, 2003 Győr Város ezüst emlékérmé, 2003 Győr-Moson-Sopron Megye ezüst emlékérmé, 2005 Megyei Tárlat Győr; Művészeti Alap díja, 2007 Regionális Képzőművészeti PRÍMA DÍJ (megosztva, Art Flexum Művészeti Társaság), MAOE Alkotói Támogatás, 2008 Megyei Tárlat Díja, 2014 Téli tárlat díja, 2014 Art Flexum Művésztelep díja.

SZARVAS MELINDA

1988-ban született, Győrben. Irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő. 2017-ben a Műhely kritikarovatának gondozója, 2020-tól a lap szépirodalmi rovatait (vers és próza) vezeti.

Főbb kutatási területei: a vajdasági magyar irodalom, hungarológia, kortárs magyar próza.

Tanulmányok:

2014–2017: ösztöndíjas doktorandusz, University of Jyväskylä, Faculty of Humanities, Hungarian Studies; 2012–2014: ösztöndíjas doktorandusz, ELTE BTK, Irodalomtudományi Doktori Iskola, Az irodalmi modernség program; 2010–2012: MA-tanulmányok, ELTE BTK, Magyar nyelv és irodalom szak; 2009–2010: MA-tanulmányok, PE MFTK, Magyar nyelv és

irodalom szak; 2006–2009: BA-tanulmányok, PE MFTK, Magyar nyelv és irodalom szak, színháztörténet szakirány.

Önálló kötete:

Tükörterem flamingóknak. Irodalomtörténeti tanulmányok a magyar vajdasági irodalomról (2018 FISZ)

Emberi Erőforrások Minisztériuma

Nemzeti Kulturális Alap

Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata

Pannon-Víz Zrt., Győr

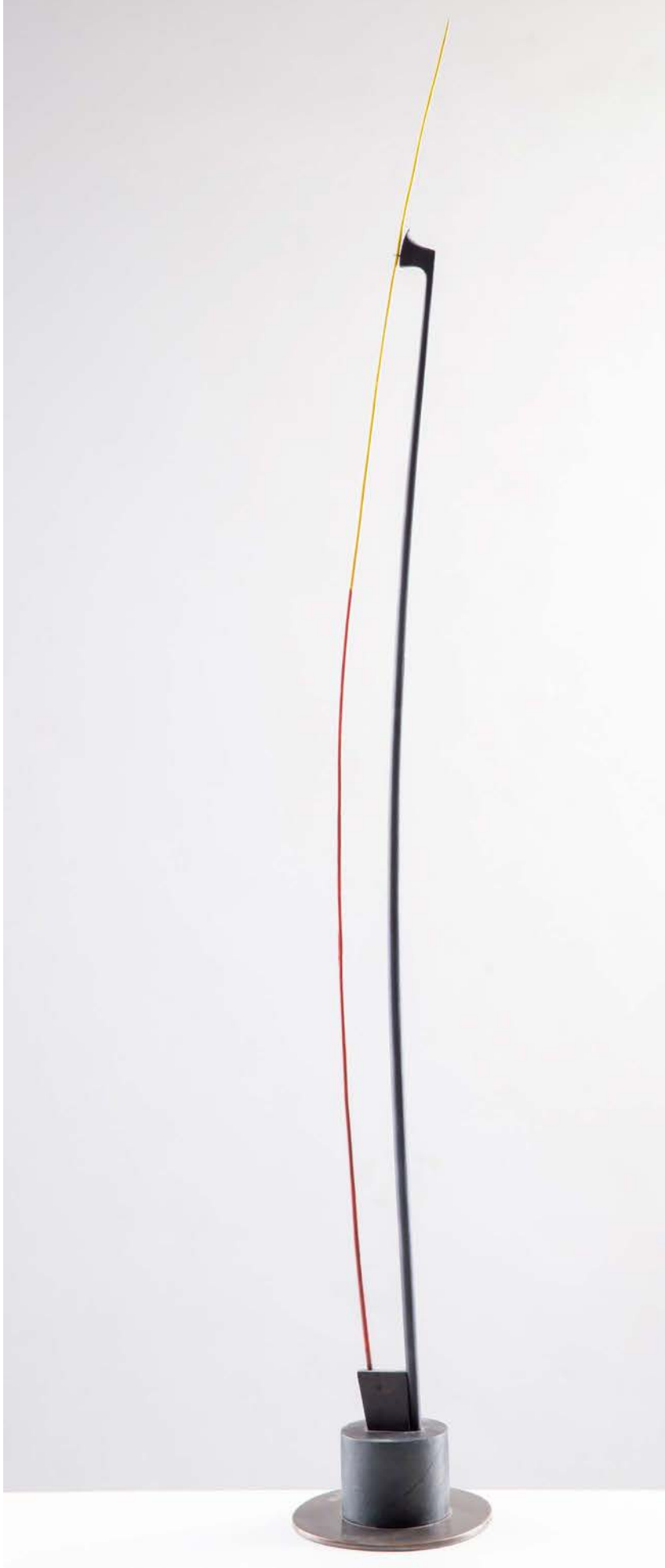

Széchenyi István Egyetem, Győr

Uniklub Kft.

Szunyogh László szobra

műhely

KULTURÁLIS
FOLYÓIRAT

2020

/ 5
- 6

1000,- Ft

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

nka
Nemzeti Kulturális Alap